

EMAKEELE SELTSI
AASTARAAMAT

55
2009

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA
EMAKEELE SELTS

EMAKEELE SELTSI AASTARAAMAT

Peatoimetaja Mati Erelt

55
2009

Teaduste Akadeemia Kirjastus
Tallinn 2010

Emakeele Seltsi aastaraamat 55 (2009) /
The Year Book of the Estonian Mother Tongue Society 55 (2009)

Toimetuskolleegium: Riho Grünthal (Helsinki), Cornelius Hasselblatt (Groningen),
Tuomas Huumo (Turku/Tartu), Arvo Krikmann (Tartu),
Helle Metslang (Tartu), Karl Pajusalu (Tartu), Raimo Raag
(Uppsala), Kristiina Ross (Tallinn), Seppo Suhonen (Helsinki),
Urmas Sutrop (Tallinn/Tartu), Lembit Vaba (Tampere),
Jüri Viikberg (Tallinn), Tiit-Rein Viitso (Tartu), Eberhard
Winkler (Göttingen)

Toimetused: Mati Ereht peatoimetaja
Tiiu Ereht toimetaja

Toimetuse aadress: Emakeele Selts
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
telefon 6449331
e-post es@eki.ee

Trükk: trükikoda Pakett

ISSN 0206-3735

Emakeele Selts on asutatud 1920. aastal
Emakeele Seltsi aastaraamat ilmub 1955. aastast

Emakeele Seltsi aastaraamat on registreeritud *MLA Directory of Periodicals* (Modern Language Association, USA) ja *Linguistics & Language Behavior Abstracts* (LLBA, Cambridge Scientific Abstracts (CSA), USA) andmebaasides, Alalise Rahvusvahelise Lingvistide Komitee valikbibliograafias *Linguistic Bibliography Online* (BL Online). Täistekstid on elektrooniliselt Kesk- ja Ida-Euroopa teadusajakirjade andmebaasis *Central and Eastern European Online Library* (CEEOL).

Emakeele Seltsi aastaraamatu väljaandmist on rahaliselt toetanud riiklik programm „Eesti keel ja kultuurimälu (2009–2013)”

© Emakeele Selts

SISUKORD

Enn Ernits

Mihkel Veske uurimustest eesti keele leksikoloogia vallas	9
Concerning the studies on Estonian lexicology by Mihkel Veske [Michael Weske]	31

Krista Kerge

Kirjažanrite keeleparameetrid mitme tekstiliigi taustal	32
Linguistic parameters of letter genres with regard to oral and written language	61

Jane Klavan, Kaisa Kesküla, Laura Ojava

Eesti keele adessiivi ja kaassõna <i>peal</i> kasutus kahes keelelises katses	63
Use of the Estonian adessive case and the adposition <i>peal</i> 'on' in two linguistic experiments	86

Liina Lindström

Kõnelejale ja kuulajale viitamise vältimise strateegiaid eesti keeles....	88
Strategies of avoiding explicit reference to the speaker and the addressee in Estonian	118

Helle Metslang

Isepäine üldküsilause	119
Self-willed general questions	137

Pille Penjam

Eituskategooria Heinrich Stahli eesti keeles	138
The category of negation in the texts by Heinrich Stahl	160

Peeter Päll

Eesti tänavanimede kujunemisest	161
Formation of Estonian street names	175

Kai Tafenau

Heinrich Gösekeni käsikirja kohast 17. sajandi eesti piiblitõlke traditsioonis	176
Über die Stellung des Manuskripts von Heinrich Göseken in der Tradition der estnischen Bibelübersetzung des 17. Jahrhunderts	200

Haldur Õim, Heili Orav, Piia Taremaa

Lausesemantikast üldkeeleteaduse ja eesti keele kontekstis	201
On sentence semantics in the context of general linguistics and the Estonian language	223

ÜLEVAATEID

Jüri Valge

Emakeelne kõrgharidus – emakeele edasikestmise tingimus	227
Higher education in one's mother tongue – a prerequisite for the continuity of the Estonian language	240

RINGVAADE

Emakeele Seltsi 90. tegevusaasta (2009) (Annika Hussar)	243
2009. aastal Emakeele Seltsi üritustel peetud ettekanded (Helju Kaal)	249
2009. aastal Emakeele Seltsile saadetud või kingitud kirjandus (Helju Kaal)	256
2009. aastal manalatele läinud Emakeele Seltsi liikmed	261
<i>In memoriam</i> Eeva Ahven (Eevi Ross)	262

<i>In memoriam</i> Arvo Eek (Tiit-Rein Viitso).....	265
Emakeele Seltsi juubilarid 2009. aastal	269
Tõnu Karma 85: meie mees Riias (Lembit Vaba)	271
Emakeeleõpetuse süda ja hing. Viivi Maanso 80 (Annika Kilgi, Krista Kerge)	276
Emakeele Seltsi liikmete nimestik seisuga 31.12.2009	279
Lühendid	285

MIHKEL VESKE UURIMUSTEST EESTI KEELE LEKSIKOLOOGIA VALLAS

ENN ERNITS

Annotatsioon. Kirjutises analüüsitakse M. Veske leksikoloogia-alast tegevust Tartu-perioodil (1873–1886), mil see piirdus peamiselt eesti keelega. Leitakse, et uurimistöö polnud kuigi ulatuslik, kuid jättis keeleteadusse püsiva jälje. Keskkel kohal oli toponüümide, eriti *vere*-lõpuliste kohanimedega päritolu selgitamine. Selle enamikku seisukohti nii täiendosa kui ka toponoformandi kohta on toetanud mitmed hilisemadki keeleteadlased. Artiklis vaadeldakse ka *Vanemuise*, *Vene* ja *Ugandi* algupära kindlakstegemist. Antakse ülevaade M. Veske tegevusest rahvalaulude vananenud sõnade tähenduste selgitamisel, soome-ugri võrdlev-ajaloolise leksikoloogia populariseerimisel ja saksa-eesti-sõnaraamatu koostamisel.

Võtmesõnad: Mihkel Veske, keeleuurimise ajalugu, eesti keel, soome-ugri keeled, leksikoloogia, võrdlev-ajalooline uurimismeetod

1. Sissejuhatuseks

Kirjutis on mõtteliseks järjeks nende ridade autori varasematele artiklitele Mihkel Veske keeletööde kohta. 19. sajandi keeleteadlase morfoloogia-alaste uurimuste käsitletu (Ernits 2008, 2009a) järel võetakse nüüd vaatluse alla leksikat puudutavad tööd. Toonaste soome-ugri keeleuuringute fooni on samuti varem käsitletud (vt Ernits 2009a: 55–57). Kui grammatika-probleeme uuris M. Veske üksnes Tartu-perioodil, siis sõnavara uurimine jätkus ka Kaasanis, ja seal ehk isegi mõnevõrra intensiivsemalt. Seetõttu on M. Veske leksikoloogia-alases tegevuses otstarbekas eristada kaht ajajärku, nimelt aastatel 1873–1886 Tartu-perioodi ja hiljem Kaasani-perioodi. Esimesel perioodil ilmus tal ainult eesti leksikoloogiaga seonduvalt tosina jagu saksakeelseid kirjutisi peamiselt Õpetatud Eesti Seltsi (ÕES) väljaannetes, teisel perioodil aga mahukas venekeelne monograafia vene keele ja soome-ugri vahelistest kontaktidest. M. Veske olulisemad sõnavara-uuringud pärinevad põhiliselt, nagu ajastule iseloomulik, võrdlev-ajaloolise leksikoloogia vallast.

2. Laensõnu käsitlevate teoste tutvustamisest

M. Veske leksikoloogia-alane tegevus algas Tartu-perioodil Wilhelm Thomseni väitekirja „Den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske. En sproghistorisk undersøgelse” (København, 1869; saksa keeles 1870) tutvustamisega 1873. aastal ÕESi ettekandekoosolekul (Weske 1874). Taani keeleteadlase teost peetakse fennougristikas laensõnade uurimise musterteoseks. Väitekirja räägib vanagermaani mõjust läänemeresoome ja saami keeltele (Stipa 1990: 325–326). M. Veske rõhutas taani lingvisti väidet, et vanagermaani laensõnad on läänemeresoome keeltes säilinud üldiselt puhtamal kujul kui germaani keeltes enestes. Õeldu illustreerimiseks esitas M. Veske sm *kaunis* (vrd sks *schön*, kuid gooti *skauns*), *armas* (gooti *arms*), sm *arka*, ee *arg* (vananorra *argr* < vanagermaani **arga*), sm *kansa*, ee (*abi*)*kaasa* (gooti *hansa* < vanagermaani **kansa*) ning sm *kihla*, ee *kihl* (vananorra *gisl*). W. Thomseni dissertatsiooni käsitlemine polnud juhuslik. M. Veske oli temaga olnud kirjavahetuses asjaomase teose saksa keelde tõlkimise asjus. Seda tegi M. Veske kaastudeng ja sõber, hiljem indoeuropeistina tuntud noorgrammatik Eduard Sievers (1850–1932), kusjuures osa väitekirja eestikeelseid näiteid pärineski M. Veskelt (Ariste 1977: 429, 430, 432). Õigupoolest pärines M. Veske esimene leksikoloogiline arvustus juba Leipzigi ajajärgust, nimelt avaldas ta 1870. aastal üldiselt tunnustava, kuid ka mõningast kriitikat sisaldava retsensiooni Ferdinand Johann Wiedemanni äsja ilmunud eesti-saksa sõnaraamatu kohta saksa ajakirjas Literarisches Centralblatt (Alvre 1993: 2).

Kolm aastat hiljem refereeris M. Veske ÕESi ettekandekoosolekul Helsingi ülikooli sanskriti ja võrdleva keeleteaduse professori Otto Donneri (1835–1909) oletatud laenuseoseid ee *Rootsi* ja sks *Russe* ‘venelane’ ning *varas*¹ ja vanade germaani keelte *vargs*, *vagr*, *varg* vahel (Weske 1877a). Selles ettekandes kajastub muide ka M. Veske huvi kohanimedega vastu.

3. Pärisnimede algupära uurimisest

Paljud ÕESi liikmed olid toona tõsiselt huvitatud nimede päritolust. M. Veske on uurinud peamiselt kohanimesid, nii muistseid kui ka kaasaegseid, ning vaid üht isikunime. 1879. aastal saatis O. Donner

¹ M. Veske eesti ja soome keele näidetes on tolleaegse kirjaviisi w kõikjal asendatud v-ga.

M. Veskele kirja, et Eesti Kirjameeste Selts (EKmS) hakkaks Soome Muistse Aja Uurimise Seltsi eeskujul koguma kohanimesid. EKmS võttiski vastu sellekohase otsuse ning asjaomast komisjoni pandi looma M. Veske (Seitsmeteistkümnnes 1879: 5–6). Ettepanekuid Eesti toponüümika kogumiseks oli korduvalt tehtud juba varemgi. Enamik M. Veske nimeuurimusi on publitseeritud ÕESI üllitistes. Ainult 1880. aasta novembri koosolekul peetud ettekande sisu jääb teadmata (Vierhundert 1881: 164).

3.1. *Vanemuine*

Laulujumaluse nime käsitlemisel oletas M. Veske, et see sisaldab soome keeles säilinud superlatiivi lõppu, mis on liitunud sõnale *vana* (vrd sm *vanhe-mma-inen* ~ *vanhe-mpai-nen*) (Weske 1875a). Ta lähtus valest eeldusest, et eesti lekseem on genuinne ning pole suguluses nimega *Väinämöinen*, mis Matthias Alexander Castréni jt järgi tuleneb sõnast *väinä* ‘väin’. Ometi on viimane etümoloogia tänini paikapidav. Nagu teada, on samalaadse eesti pseudomütoloogilise tegelase soome eeskujul tuletanud 19. sajandi esimesel veerandil tegutsenud Kristjan Jaak Peterson. Seega M. Veske oletus osutus alusetuks.

3.2. *Vene ja Ugandi*

M. Veske *vene*-nime uurimus käsitleb kohanime küll kaudselt, kuid põhimõtteliselt see asja ei muuda. Geoloogi ja arheoloogi Constantin Grewingki (1819–1887) initsiatiivil uuris ta, kas *venelane* on suguluses slaavi hõimu veneedide (lad *Venedae*, sks *Wenden*) nimetusega (Weske 1875b). M. Veske tõestas esmakordselt eesti ainekast kaasates häälikulooliselt, et neid sõnu on võimalik omavahel ühendada, sest sm *Venäjä* ‘Vene-maa’ tuleneb algkujust **venädä* nagu *vastaan* ‘vastan’ jätkab arengurida **vastajan* < **vastadan*; W. Thomseni eelmainitud teose põhjal). Teadlase järgi osutavad kunagise *d* (täpsemalt **δ* < **t*) olemasolule lõunaeeesti *vendläne*, *vennläne* ja *vindlәне* ning varasemat pikka vokaali eeldav lõunaeeesti *venne* (< **veneda*, **venedä*). M. Veske arvates ei saa asjaomast lekseemi võrrelda sõnaga *vend* ‘veli’, sest see olevat pärit Skandinaavia keeltest (rts *vän*, taani *ven* ‘sõber’) ning esinevat ainult Põhja-Eestis. Pärastpoole on eesti sõnale leitud küll soome murdeline vaste *venta* tähenduses ‘sõber’,

kuid lekseemi päritolu on siiski jäänud ebaselgeks (SKES VI: 1697; SSA ei sisalda sõna).

M. Veske avaldas kahes artiklis oma uurimistulemused muistse Ugandi maakonna nime kohta. Need järgnesid ÕESI liikme, Vastseliina arsti Theodor Mühlenthali (1827–1890) samasisulisele artiklile (Mühlenthal 1877). Juba esimeses artiklis (Weske 1877b) tõestas M. Veske, et *Ugaunia* ei pärine läti keelest (vrd *igauni* 'eestlased'), vaid tegu on eesti omasõnaga. Seda tõendavad uurija arvates *Ugala* ja selle tuletis *ugalane*. Nime olevat võrukestele andnud põhjapoolsed naabrid, sest nad ei saanud nende kõnest aru. Tegelikult hõlmas Ugandi maakond ka Emajõe läänepoolset lõuna poole jääva osa Tartumaa. Samas kirjutises tõstatab M. Veske küsimuse, ehk on *ugalased* suguluses sõnadega *ugur*, *uiguur*, *vogul* ja *ungar*.

Tegelikult pole seos usutav, nagu leidis M. Veske teises, esimesest palju põhjalikumalt kirjutises hulk aastaid hiljem (Weske 1885). Selles mainis teadlane õigesti, et Ugandi maakond hõlmab peale Võrumaa ka Tartumaa Emajõe läänepoolset lõuna poole oleva ala ja Otepää ümbruse. Seejärel tõi M. Veske esile kõik temale teada olevad nimevariandid alates B. Russowi kroonikast kuni Jakob Hurda ja Jaan Jungini, kes järgisid Eduard Pabsti eeskujule (tabel 1). Võrdlemisel kasutas M. Veske *uga*-tüvelist ainekust Viktor Steini käsikirjalisest rahvaluulekogust ja J. Hurda koostatud „Vanast Kandlest”: *Oh tie' ulli' Ugalase'*, *Olli orjan Uga rajal* ja *Oma ono' Oandist* (sealsamas, 245, 248, 256) ning võrukeste pilkenime *ugalased* F. J. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatust, peale nende veel enda üleskirjutisi Räpina kandist. Nime tekke põhjusteks pidas M. Veske tõika, et Võru keelepruuk oli teistsugune, samuti seda, et *ugalased* olevat olnud piiratumad, sest sealne pinnas oli kehva ja sõdades olevat saanud *ugalased* muudest Eesti hõimudest rohkem kannatada (sealsamas, 253–254). *Oandi* ~ *Uandi* puhul selgitas uurija vahelduse *o* ~ *u* olemuse, märgates, et osist *-ndi* leidub teisteski kohanimedes, nagu nt *Viljandi* (< *vili* : *vilja*) ja *Piigandi* (< *piiga*). Tüve **uga-* ühendas M. Veske väga oletamisi jөнimevariantidega *Võu* ~ *Võhu* ~ *Võhandu* ~ *Võhanda* ~ *Võhando*, mida näis tema meelest toetavat ühes enda kogutud laulus sisalduv kohanime *Uhandi* (*Ütleb mu Uhandi hoora*). Siiski tundub olevat tõenäolisem, et seos mainitud kohanimedega ei puudub.

Tabel 1. Ugandi nimevariandid kirjandusallikais Weske 1885 andmeil

Autor/tõlkija	Teos	Nimevariandid
Balthasar Russow	Chronica der Provinz Lyfflandt. Reval 1578	<i>Uggenus</i>
Christian Kelch	Liefländische Historia. Reval, 1695	<i>Uggenus</i>
Johann Gottfried Arndt	Livländische Chronik Heinrichs von Lettland. Reval, 1747. Tölge Hannoveri käsikirja järgi	<i>Ungannien, Uggenois, Uggannien</i>
August Wilhelm Hupel	Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland. Riga, 1774	<i>Ungannien</i>
Friedrich Konrad Gadebusch	Livländische Jahrbücher. Riga, 1780	<i>Ungannien, Hugenhusen</i>
Thomas Hiärn	Ehst-, Liv- und Lettländische Geschichte [1678]. Mitau, 1794	<i>Ugganien, Ugganois</i>
Eduard Pabst	Livländische Chronik Heinrichs von Lettland. Reval, 1878. Tölge Tallinna käsikirja järgi	<i>Ugaunien, Ungaunien, Unganien</i> ; teistes teostes <i>Ugenusen, Oganian, Hu(n)ganian, O(u)genhusen</i>
Jakob Hurt	Pildid isamaa sündinud asjust. Tartu, 1879	<i>Ugaunia</i>
Jaan Jung	Läti Hendriku Liivi maa kroonika. Tartu, 1881–1884	<i>Ugaunia</i>

Nii *Vene* kui ka *Ugandi* päritolu uurimist toimetas M. Veske komplekselt, võttes ametlike nimede kõrval vaatluse alla ka murdelised ja ajaloolised teisendid. Seejuures rakendas ta oskuslikult võrdlev-ajaloolise foneetika saavutusi.

3.3. Osis -vere

Kõige väärtuslikumaks ja rohkem tsiteerituks M. Veske kohanime-uurimuseks peetakse õigustatult ta suhteliselt põhjalikku *vere*-käsitelu, mille ta pidas ÕESI koosolekul 1876. aastal ja mis ilmus järgmisel aastal toimetistes (Weske 1877c, 1877d). Selle olevat kohanimede uurimise mustertööks arvanud tuntud ungari fennougrist József Budenz (Issakov 1980: 621). M. Veske hakkas *vere*-probleemiga tegelema ÕESI esimehe

prof Leo Meyeri ettepanekul, mille too oli teinud juba kahel järjestikusel aastal (1874, 1875). Liati oli küsimus olnud puhuti aktuaalne alates A. W. Hupelist 18. sajandi teisel poolel. Viimati mainitu ongi teinud esimesi tähelepanekuid Eesti kohanime kohta (Päll 2002: 241). M. Veske andis oma uurimuses põhjaliku ülevaate *vere*-nimede uurimise minevikust, kusjuures ta käsitles seda kriitiliselt ajaloolise foneetika vaatevinklist (tabel 2; Weske 1877d: 83–95).

Tabel 2. *vere*-nimeosise uurijate seisukohad enne Weske 1877d ilmumist

Uurija	Aasta	Teos, lk	Lähtesõna
August Wilhelm Hupel	1774	Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland. Riga, lk 79–80	<i>pere</i>
Simuna kirikuõpetaja ²	1837	nädalaleht Inland, nr 40, lk 798	<i>pere</i>
Paul Anton Fedor Konstantin Possart ³	1846	Statistik und Geographie des Gouvernements Estlands. Stuttgart, lk 262	<i>pere</i>
Alexander Heinrich Neus	1849	Revals sämtliche Namen. Reval, lk 31	<i>gooti fera</i> 'kant, ümbrus', vanaülemsaksa <i>fiara</i> 'osa, külg', sm <i>vieri</i> 'veer, äär'
Eduard Ahrens	1853	Grammatik der Estnischen Sprache, Reval'schen Dialektes. Reval, lk 172	sm <i>verho</i> , <i>verha</i> 'kate, vari; peavari' või harva <i>vuori</i> 'mägi'

² Simuna kirikuõpetajana töötas tollal Hugo Richard Paucker (1807–1872), kes oli tuntud ka kirikuloolasena (EBL: 369).

³ P. A. F. K. Possart (1808–1860) oli Bernburgis Anhalti hertsogiriigis bibliotekaarina töötanud tänapäeval vähetuntud eraõpetlane (Bayerische). Ta on kirjutanud rohkesti kompilatiivseid statistilis-geograafilisi ülevaateid, sh Venemaa, Balti kubermangude, Rootsi jt maade kohta, samuti uuskreeka, itaalia, pärsia ja lühikese saami keele grammatika.

August Friedrich Pott	1859	Die Personennamen, insbesondere die Familienamen und ihre Entstehungsarten; auch unter Berücksichtigung der Ortsnamen. Leipzig, lk 417	keskladina <i>fara</i> 'mõis'
Christian Eduard Pabst	1867	Heinrich's von Lettland Livländische Chronik. Reval, lk 282, allmärkus	<i>vare</i> 'kivihunnik'
Georg Julius Schultz (-Bertram)	1868	Wagien. Dorpat, lk 66–67	<i>veri</i> 'veri; suguvõsa'
Ferdinand Johann Wiedemann	1870	SGEG, ⁴ lk 68–70	? <i>verho</i>
Gustav Blumberg	1870	SGEG, lk 20	pole nimetatud
Jaan Jung	1878	SGEG, lk 52–57	<i>pere</i>

Esimesed kolmveerand sajandit toetati *vere*-osise teket sõnast *pere*. Taas jagas sama mõtet kooliõpetaja ja harrastusarheoloog J. Jung sada aastat pärast Hupelit (lähemalt allpool). Lisatagu siinkohal, et 20. sajandil käis neis jälgedes Paul Alvre ning vähemalt osaliselt jäi tal õigustki (Päll 2002: 273). M. Veske arvates kummutab oletuse *pere* > -*vere* asjaolu, et Võru kohanimedes ei esine nominatiivset *verre*'t, nagu seda eeldaks *perreq* 'pere'. Baltisaksa rahvaluuleteadlane A. H. Neus käsitles oma uurimuses Tallinna nimedest ka *vere*-osist, leides kõigepealt õigesti, et selle päritolu ei saa ilmselt erineva vokaali tõttu seletada *Rakvere* ja sm *Rahkavuori* vastega. Näikse, et ta otsis eesti keeles alateaduslikult vaid võõrmõjusid, nimelt soome ja germaani keeltest, märkamata sm *vieri* lähedust eesti sõnale *veer*. Oscar Schade vanasaksa sõnaraamatut (Halle, 1866) ja W. Thomseni teost germaani keelte mõjust läänemeresoome ja saami keeltele (Halle, 1870) appi võttes ei pidanud M. Veske võimalikuks laenu, sest eesti ja soome laensõnades on toimunud muutus *f* > *p*, samuti pole tõendeid *a* > *e* kohta. Teadupoolest keeleteadlane E. Ahrens pooldas veendunult seisukohta, et eesti keel on arenenud soome keelest. Seepärast oletas ta -*vere* puhulgi laenu soome keelest. Halle lingvist A. F. Pott (1802–1887) oli viimane, kes pakkus võõretümoloogiat. M. Veske väitis kõigil juhtudel, kaasa arvatud ajaloolase ja Läti Henriku kroonika tõlkija C. E. Pabsti

⁴ SGEG = Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft. Dorpat.

(1815–1882) puhul, õigusega vastete häälikuloolist sobimatust, suhtudes eriti kriitiliselt samuti soome eeskujusid otsinud G. J. Schultz-Bertrami käsitlellu ja rõhutades, et tema puhul esineb „peaaegu ääretu kriitikapuudumine ajaloolise keeleteaduse vallas” („*fast grenzenlose Kritiklosigkeit in der historischen Sprachwissenschaft*”). 20. sajandi teisel poolel on vere-osise seostamine apellatiiviga veri paelunud kaht huvilist (Arvi Lauringson ja Jüri Kuum). Toona esitati ka päris uusi etümoloogiaid, mispuhul vere-osis seostati hüpoteetiliste noomenitega *vēri ‘suur mets’ (P. Ariste) ja *vērðek ‘alemaa’ (P. Alvre), kuid needki aletegemisega seostatud seletuskatsed pole üheselt lahendanud vere-mõistatust (vt lähemalt Kallasmaa 2007; Ernits 2007).

Üldiselt iseloomustab Veske-eelseid vere-käsitelusi nende toetumine üksiknäidetele, vaid G. J. Schultz-Bertram on hõlmanud oma koduloolisesse uurimusse paarkümmend toponüümi. Seevastu M. Veske võtab vere-probleemi senisest ulatuslikumalt ja üsna süsteemselt käsile, kasutades oma töös 65 vere-nime, mis ta klassifitseeris täiendsõnade võimaliku tähenduse järgi. Uurija pidas vere-osise lähtesõnaks veer. Ta lähtus järgmistest seikadest: 1) üliõpilane Johannes Kerg⁵ tarvitas vere-lõpuliste kohanime puhul sisseütlevat -veerde (*Tähkvere* : *Tähkveerde*), 2) veere-liste vormide kasutatavus Kodaverest lõuna pool (*Kaagveere vald*, *Erästveere mõis*, *Kodaveere kirik*), 3) ürikute kirjaviis, mis võimaldab rekonstrueerida pikka vokaali (Läti Henriku *Igeteveri*, *Reinever*). M. Veske ühendas -vere ja veer : veere tüve poolest sõnadega veerema ja veer : veeru, esitades seejuures võrdlusainet ka liivi, vadja, soome ja vepsa keelest. Veer ja veerema pidid tema arvates omavahel suhestuma nagu kallas ja kallama. Sugulaskeelte põhjal oletas M. Veske, et veer esines varem ka Põhja-Eesti keelepruugis.

Oma uurimuses kasutas autor rohkesti nii suulisi kui ka kirjalikke materjale. Paari kohta Põhja-Eestis külastas ta ise 1875. aasta suve ekspeditsioonil. Uurimuses on M. Veske kasutanud arhiiviallikaid, maakaarte, sh C. G. Rückeri spetsiaalkaarti, kubermanguülevaldeid, nt P. A. F. C. Possarti „Das Gouvernement Ehistland” (Stuttgart, 1846), samuti kohalike elanike küsitlemist jm. Seega on tegu igati asjaliku uurimusega, mis vääriks senisest põhjalikumalt analüüsi.

⁵ Johannes Kerg (1849–1926), kes oli sündinud Tartumaal Tähtvere vallas, õppis Tartu ülikoolis aastatel 1872–1877 teoloogiat ja töötas seejärel vaimulikuna Saaremaal. Oli tuntud rahvusliku liikumise tegelasena (EBL: 212).

M. Veske oletas, et *vere*-nimede täiendosa võib seostuda koha asendi või iseloomuga looduses; ta võib sisaldada isikunime või loomanimetust. Esimesel juhul paikneb küla kas soo, madala heinamaa või oja ääres, kusjuures ta nentis, -*vere* ei esine koos sõnadega *mägi*, *mets* ja *salu*, sest nendega ei tarvitavat *veeres*, vaid üksnes *all* ja *taga* (Veske 1877d: 66–67; tabel 3).⁶ Toponüümide -*vere* seostamist *veri*-sõnaga pidas M. Veske rahvaetümoloogiliseks, seega sekundaarseks. Näiteks olevat rahvajutu järgi *Laivere* tekkinud kohas, kus Kalevipoja hobune huntidest kistuna veritunud, tegelikult olevat aga asjalood vastupidised (Veske 1877d: 63).

Järgnevalt antakse hinnang M. Veske kõnesolevale uurimusele hilisemate kohanimeuurijate Lauri Kettunen ja Valdek Palli teoste põhjal (Kettunen 1955; Pall 1969), mille seisukohtadega on siinkirjutaja üldiselt nõus. Soome keeleteadlane, kes oli leidnud pikale *e*-le viitavaid nimekujusid *wehr(e)*-kujul 17. sajandi revisjonikirjast, kiitis M. Veske seisukoha õigeks juba ühes varasemas kirjutises (Kettunen 1913). Tabel 3 esitab M. Veske nimetatud 33 *vere*-toponüümitüve, millest 30 nime päritolu on käsitletud ka L. Kettunen, kes on neis enamasti oletanud muistseid isikunimesid. Soome uurija on pidanud mainitud 30 toponüümist täiesti õigeks 20 (66,67 %) ja osaliselt õigeks (lisanud juurde võimalikke vasteid) veel 8 (26,7 %) etümoloogiat (*Paltauerae* on siinkohal arvatud õigete hulka; vt lähemalt allpool). Muide, mitte alati ei nimeta ta sel puhul M. Veske prioriteeti. Seega ainult kaks etümoloogiat (6,67 %) on hiljem osutunud vastuvõetamatuteks. Kindlasti pole esitatud statistika päris õige, sest nimevalik ei ole juhuslik, kuid siiski näitab ta, et M. Veske oli pädev etümoloog. Põhja-Tartumaa arvukatest *vere*-kohanimedest on ta uurinud vaid kuut: *Alavere*, *Kaiavere*, *Kasevere*, *Kodavere*, *Mullavere*, *Paduvere* (Pall 1969: 17, 49–50, 59, 75–76, 143, 169–170). *Mullavere* etümologiseerimisel soovitas Valdek Pall peale nimetatud apellatiivi pidada silmas ka vanu isikunimesid *Mulle*, *Mulli* ja *Mold* kujul.

Idavere esiosist ei seostanud L. Kettunen ilmakaarenimetusega, vaid varasemate nimekujude põhjal oletatavate isikunimedega **Itere*, **Itara*,

⁶ M. Veske käsitletud kohanimed esitatakse tähendusrühmade kaupa tähestikjärjestuses tabelitena, et huvilistel oleks päritolu ja paralleelidega hõlpsam tutvuda, pöördumata erilise vajaduse puudumisel algallika poole. Osa M. Veske uuritud kohanimedest pole enam ametlikus kasutuses. Nimede kihelkonnakuuluvust on võimaluse korral täpsustatud. Eesti saksakeelsed kohanimed on *fer*-formandiga. Nurksulgudes on siinkirjutaja täiendused. M. Veske kasutatud sidekriipsud täiendosa ja -*vere* vahel on ära jäetud.

**Ittera*, võrreldes ühes kohas viimast soome sõnaga *itara* 'kitsi', teisel aga sm *metsän itti* 'mingi olend' ja *hattara* 'pilvesagar' (ka mütoloogiline tegelane). *Kaldvere*-nime selgitamisel L. Kettunen ei pooldanud *Kallavere* puhul hüpoteetilist noomenit **kald*, kuid ei pakkunud ka ise usutavat vastet (sm *kalla*, lv *koola* 'saar'; *Kalle* = *Kaarle* Paul Johanseni järgi). *Kaldrema* keskosa tuletas soome uurija mitte *veer*-, vaid *äär*-sõnast. *Paltauerae* päritolu üritas L. Kettunen seletada mitme eesti ja soome apellatiivi abil, hõlmates ka sm *palle* : *palteen* 'palistus; mäerinnak; kraaviserv' jt, jättes ometi viitamata M. Veske esitatud *paltta*, mis on tegelikult eelmisega sama algupära (SSA II 302; SKES II 479).

Osa nimede päritolu kindlakstegemisel lisas L. Kettunen omalt poolt vaseid, ilma M. Veske omi küll eitamata, kuid kaugeltki mitte alati neile viidates, nõnda siis *Alovere* puhul pärisnime *Alo*, *Arovere* – *aru* 'mõistus', *Palofer* – *palu*- (<**palvo*-), *Rasivere* – deskriptiivsed sm *räsä*, *räsy*, *rasa*. *Karevere*-nimes kahtles L. Kettunen mõneti apellatiivi *kaar* õigsuses, pakkudes üsna huupi omanikunime *Scharenberg*, nagu *Kaarepere* korral. Niisamuti toimis soome uurija ka Kaagvere, Kaiavere ja Kolovere nimega. *Kaiavere* juhul ei vältinud ta võimaliku vastena naisenime *Kai*, *Kaie* (< *Katharina*) ning lisas omalt poolt murdelise sm *kaija*, *kaijo* 'kajakas'. Sama eesnime oli soovitanud ka P. Johansen, kuid V. Palli meelest tuleks siiski lähtuda vanast mehenimest **Kaia* (Pall 1969: 49–50).

Osa *vere*-kohanimedid seostas M. Veske isikunimedega (omanikega), kahel juhul maa- ja rahvanimega (tabelid 4 ja 5; Veske 1877d: 68). Nagu uurija õigesti märkis, polnud tollal paljud muistsed isikunimed veel teada. Ta väitis, et oma kodukandis ja Räpina-mail kasutatakse kõnekeeles sõna *veer* või Põhja-Eestis *äär* ka juhtudel, mil pole vaja tähistada mingit serva ega äärt looduses, nt *obesa om Peedu* ~ *Rebase veeren*; *nee om Autsi veere rahvas*; *Saha ääre rahvas*. Seejuures on eriti kodulooliselt huvipakkuv M. Veske koduümbruse kirjeldus koos mõnede kohanimedega (vt seal-samas, 69–71). L. Kettunen (1955: 162, 274, 282, 297, 306, 316, 317) peab asjaomaste kohanimede täiendosa etümoloogiaid vähemalt võimalikeks, kuid mitte alati ainuvõimalikeks. V. Pall (1969: 30) on nõustunud küll Eerivere etümoloogiaga, kuid juhtinud seejuures tähelepanu isikunime Eerik tagasihoidlikule esinemisele minevikus. *Soome*- ja *Vene*-toponüümide õigsuses uurijad ei kahtle, ent L. Kettunen viitab viimasel juhul ka võimalikule apellatiivile *vene* 'paat' (Kettunen 1955: 290, 298, 309; Pall 1969: 225).

Tabel 3. Loodusliku asendiga seostatud vere-toponüümid
Weske 1877d andmeil

Kohanimi	Üldnimi	Paralleelid	Veske 1877d, lk-d	Kettunen 1955, lk-d
Lai, [VJg] <i>Alavere</i> k ⁷ ; Kos <i>Al(l)äfer</i> [praegu <i>Alavere</i>] m	<i>ala</i>	<i>alavili</i> , <i>Ala-Matsi</i> jt; sm <i>alaperä</i> ‘alaosa’, <i>alapää</i> ‘alaots’	57–58	273
Kos <i>Al(l)äfer</i> k [praegu <i>Alavere</i> ?]	* <i>ale-</i> (nom <i>Ali-</i>)	[Tür] <i>Allenküll</i> [~ <i>Türi- Alliku</i> m]; <i>Allentacken</i> [~ <i>Alutaguse</i>]; sm <i>aleta</i> ‘alaneda’	58	–
Rak <i>Alovere</i> ~ <i>Aluvere</i> ⁸ k	* <i>alo-</i> ‘alumine’	sm <i>al(h)o</i> ‘all asetsev’; <i>Alutaguse maa</i> , [Rap] <i>Alomois</i> ~ sks <i>Allo</i> ; Jõe <i>Alopere</i> t; , Tõs <i>Alosoo</i> soo; Kod <i>Alasoo</i> soo	58–59	273–274
SJn <i>Allikvere</i> t/k	<i>allik</i> ‘allikas’		59	–
Rid <i>Arovere</i> k	<i>aro</i> ~ <i>aru</i> ‘kuiv aas’	[Lüg jt] <i>Aroküll</i> k; [?] <i>Aropära</i> k; [?] <i>Arotacka</i> k; Aro t	59	317
[Sim] <i>Eddefer</i> m [praegu <i>Edivere</i>]	<i>esi</i> : <i>ede-</i> ‘ees’ jt)	<i>edine</i> ‘esine, eesruum’; sm <i>edessä</i> ‘ees’ jt	59	195, 274
[Hjl] <i>Idavere</i> m	<i>ida</i>		59	172, 275
Urv <i>Järv(v)e(e)re</i> m	<i>järv</i>	<i>Järve veere</i> niit; Mar, Ris <i>Jõeääre</i> ~ <i>Joeere</i> (Schmidt); <i>jõe ääre niit</i>	59–60	306
Kan <i>Kaagri</i> m < * <i>Kaagvere</i> ?; Võn <i>Kaagvere</i> m	<i>kaak</i> ‘häbipost’		62	304, 309

⁷ Lühendid: k = küla, km = karjamõis, kõ = kõrts, LCD = Liber Census Daniae (Taani hindamisraamat), m = mõis, t = talu, v = veski (M. Veske näidete liigimäärang pärineb temalt). Kihelkonnanimede lühendid on üldkasutatavad.

⁸ Põhja-Eesti nimede järgsilbi toonane kirjakeelne o on siin ja edaspidi jäetud u-ga asendamata.

MMg <i>Kai(j)avere</i> k, m	* <i>kaid</i> : * <i>kaia</i> 'kitsas'; <i>Kai</i> : <i>Kaie</i> ; <i>kaev</i> ⁶	sm <i>kaita</i> : <i>kaidan</i> 'kitsas'	61	300
Jõe <i>Rootsi-Kallavere</i> k, <i>Maa-Kallavere</i> k; <i>Han Kallavere</i> k; <i>Vil Kald(v)re</i> t < * <i>kaldveere</i> ; <i>Kalvre</i> , <i>Kalbre</i> kõ/v; [Trv] <i>Kaldrema</i> < * <i>Kaldveeremaa</i>	* <i>kald</i> : * <i>kalla</i> < * <i>kalda</i> 'nõlvak, järsk kallas'	sm <i>kalta</i> : <i>kallan</i> 'kallak'; Pst <i>Holstre</i> < <i>Hollustvere</i> (Hupel)	60–61	175, 275
Amb <i>Karevere</i> k [tegelikult <i>Kaarevere</i>]	<i>kaar</i>	Pal <i>Kaarepere</i> t; Jür <i>Kaarepere</i> ~ <i>Sausti</i> m	61–62	292
Lai, Pee <i>Kasevere</i> k; Rap <i>Kassefer</i> km	<i>kask</i>	Juu <i>Kase</i> ; Kod, Trm <i>Kasepää</i> ; [?] <i>Kaseküla</i>	62	297
<i>Keskefer</i> ; ⁷ Mar, Põie <i>Keskvere</i> m; Jõe, HJn <i>Keskvere</i> k	<i>kesk(e)-</i>		62	294, 317
Kod <i>Kodavere</i> kirik; Hlj <i>Kodovere</i> ~ <i>Kottevaerae</i> (LCD)	<i>koda</i> ; <i>kodu</i>		62	277, 302
Kul <i>Kolovere</i> linn loss; VMr <i>Kolovere</i> t	<i>kolu</i> 'süvend', <i>kolud</i> 'rämpevad'	Pst <i>Kolube</i> ~ <i>Koluba</i> t; -be, -ba < <i>pää</i> 'ots'	62	290, 315
SJn <i>Kuhjavere</i> k	<i>kuhi</i>		63	–
Kuu <i>Laivere</i> k	<i>lai</i>		63	295
Äks <i>Mullavere</i> k	<i>muld</i>		63	298
[Vil] <i>Mustvere</i> k [praegu <i>Musti-vere</i>]; Harjumaa <i>Mustefer</i> t	<i>must</i>		63	311

⁹ Etümolooiad on esitatud M. Veske arvates kahaneva tõenäolisuse järjestuses.

¹⁰ Osa saksakeelseid kohanimesid pärineb vanadest ülevaateetetest ilma kihelkonna viiteta.

Urv <i>Ojaveere</i> [~ <i>Ojaveere</i>] k/t	<i>oja</i>	Han <i>Ojaääre</i> ~ <i>Ojaere</i> (Schmidt) k	63	295, 305
Lai, Plt <i>Padovere</i> ~ <i>Paduvere</i> k	<i>padu</i> : <i>pa(j)u</i> ‘madal vesine koht’	Räp <i>Padusaar</i> mets; sm <i>pato</i> ‘pais’, <i>patama</i> ‘ülespaisutatud tiik’	63	297
[Hlj, Kad,] Kos <i>Pallofer</i> ~ <i>Paluvere</i> k	<i>palu</i>	<i>Palo</i> , [Ote] <i>Paluperä</i> ~ <i>Palloper</i> m		313
[Kos] <i>Paltauerae</i> [praegu <i>Palvere</i>] (LCD)		sm <i>paltta</i> : <i>paltan</i> ‘nõlvak’	63–64	278
Kos <i>Pikavere</i> m; Koe <i>Pitkvere</i> k; Mih <i>Picka-fer</i> [<i>Pikavere</i>] k; Trv <i>Pick-fer</i> [<i>Pikru</i>] k, v	<i>pikk</i>		64	279, 313
Mih <i>Rabbafer</i> ~ <i>Rabavere</i> k Netzi <i>Rabba</i> läh	<i>raba</i>	Pärnu läh <i>Ravasaar</i> koht	64	313, vt ka 167
Kaa <i>Randvere</i> ~ <i>Randefer</i> m; Jõe <i>Randvere</i> k	<i>rand</i>		64	318
VJg, Amb <i>Rasivere</i> k		sm <i>rasi</i> ‘alemaa’	64	275–276; 280
VJg, Amb <i>Rägavere</i> m	<i>räga</i> ‘padrik’		64	258
Urv <i>Sooveere</i> t	<i>soo</i>	Kul <i>Sooääre</i> ~ <i>Sooere</i> (Schmidt) k	65	306
LNg <i>Tagavere</i> ~ <i>Tackfer</i> m; Jõh * <i>Dackfer</i> k; Jaa <i>Tagavere</i> ~ <i>Tag(g)af</i> er k	<i>taga</i>	<i>tagakoda</i> , <i>tagamaa</i> , <i>Taga</i> <i>veere</i> rahvas	65	315, 319
Hel <i>Viidapuu-</i> <i>veere</i> t	<i>viit</i> : <i>viida</i> , <i>puu</i>	Hel, Kärstna <i>Viidepuu</i> ~ <i>Viitsepuu</i> puu	65	312
Sim <i>Ülesvere</i> k	<i>üle</i> , * <i>ülä</i> ‘üleval olev’ või < * <i>ülene</i> , * <i>üläne</i>	[Võn] <i>Üleküla</i> k; [TMr] <i>Ülenurme mõisa</i>	65–66	290–291

Tabel 4. Isikunimedega seostatud *vere*-toponüümid
Weske 1877d andmeil

Kohanimi	Isikunimi	Paralleelid
Plt <i>Anikvere</i> k; Hlj <i>Anikvere</i> m [praegu <i>Annikvere</i>]	<i>Anik</i> (mehenimi)	
Harjumaa <i>Arendtver</i> (1613)	[<i>Arendt</i>]	Trv <i>Aarandi</i> t
Mar <i>Ennikvere</i> [praegu <i>Enivere</i>] k, m	[<i>Ennik</i>]	
Pal <i>Eerikvere</i> k	<i>Eerik</i>	<i>Eerikse</i> , <i>Eerike</i> kohanimed
Vig <i>Tiiduvere</i> [praegu <i>Tiduvvere</i>] k	<i>Tiit</i>	Urv <i>Ala-Tiidu</i> t
[Plv] <i>Timmuf</i> er ~ <i>Timmomoi</i> s m	<i>Timm</i> : <i>Timmu</i>	<i>Timmo</i> (2 kohanime); Pst, Plt <i>vana Timm</i> isikud
VMr <i>Tõnuvere</i> ~ <i>Tõnnof</i> er ~ <i>Tonnaevaerae</i> k (LCD)	<i>Tõnu</i>	

Tabel 5. Maa- ja rahvanimega seostatud *vere*-toponüümid
Weske 1877d andmeil

Kohanimi	Maa- ja rahvanimi	Paralleelid
Pal, Pil <i>Soomever</i> e k; TMr <i>Vesneri</i> , TMr <i>Vorbuse</i> ; Ote <i>Palupera Soomever</i> e t	<i>Soom</i> e(maa)	
Sim <i>Venevere</i> m; Pil <i>Venevere</i> k	<i>Vene</i> (maa)	Räp <i>Venne küla</i> ; TMr <i>Kavastu Vene</i> t

Mõned *vere*-formandiga kohanimed sisaldavad M. Veske arvates looma- ja linnunimetusi (tabel 6; Weske 1877d: 72). Siinkohal jättis ta lõpuni lahendamata küsimuse, kas need on olnud algselt isikunimed, kuigi peab seda *a priori* kõige tõenäolisemaks. M. Veske on ilmselt õigesti ühendanud kohanimed imetajaid ja linde tähistavate sõnadega. Seda kinnitavad ka hilisemad uurimused, ainult apellatiivi *sirk* teiseks tähenduseks on L. Kettunen lisanud juurde veel ‘rohutirts’ (Kettunen 1955: 276, 277, 293, 296; Pall 1969: 60, 222).

Tabel 6. Loomanimetustega seostatud vere-nimed Weske 1877d andmeil

Kohanimi	Üldnimi	Paralleelid
Plt, Kos Kanavere k	<i>kana</i>	mitmel pool <i>Kanaküla</i> ; Eestimaa <i>Kanamegi</i> , <i>Kannamecke</i> k/m
Ksi Kassivere k	<i>kass</i>	[Urv] <i>Kassikül</i> ; [Pal] <i>Kassinurm</i> [e k]
[VJg] Koerafer k [~ Koeravere]	<i>koer</i>	
Mar Kurevere km; Vig Kurevere k; Rak Kurgvere k	<i>kurg</i>	<i>Kuresaar</i> saar, <i>Kurepere</i> t, <i>Kuretal</i> t
Trm Sirguvere k	<i>sirk</i> 'lind'	TMr Kavastu <i>Sirgo</i> t; Kad <i>Sirgu</i> k

M. Veske leidis, et vere-nimed on sageli *st*-lõpuliste (< *-*ste*, *-*sto*) täiendosadega (tabel 7). Gustaf Erik Euréni, August Ahlqvisti ja J. Hurda teostele viidates väitis ta õigesti, et tegu on *ne*-adjektiivide ja -deminutiivide mitmuse omastavaga, mis esineb peale eesti keele ka soome keeles. Kohanimede *Allastvere*, *Erästvere* ja *Sulustvere* puhul pakkus L. Kettunen (1955: 305–306, 310) sama etümoloogiat mis M. Veskegi.

Tabel 7. Liitega -*ste* seostatud vere-nimed Weske 1877d andmeil

Kohanimi	Üldnimi	Paralleelid	Lk-d
Plt <i>Allasvere</i> k < <i>Allastvere</i> [praegu <i>Alastvere</i>] < * <i>Allasteveere</i> ; Pst <i>Allaste</i> t	* <i>alla(i)ne</i> < * <i>alaha-</i> või <i>alla</i> + <i>-(i)ne</i>	sm <i>alhainen</i> , <i>alahainen</i> 'allpool olev'	74–75
Kan <i>Erästve(e)re</i> ~ <i>Errestfer</i> k	<i>eräne</i> , eP <i>ärane</i> 'eraldi (elav)' < * <i>erä-</i>	<i>ära</i> , <i>äralde</i> 'eraldi', <i>ise-ärane</i> , <i>-äralik</i> , <i>-äranis</i> ; sm <i>erä</i> 'jahireis' jt	75
Sim <i>Paasvere</i> ~ <i>Paastfer</i> , <i>Paystfer</i> m	<i>paas</i> : <i>pae</i> < * <i>paade</i>	<i>Paede</i> ~ <i>Paide</i> (pl gen), <i>Paemurd</i> t; <i>Paistu</i> ; sm <i>paasi</i> : <i>paaden</i> 'kiviplaat'	75–77
Lai <i>Räästvere</i> ~ <i>Reastvere</i> m < ?* <i>Rägastvere</i>	<i>räga</i> 'padrik', * <i>rägasto</i>	<i>rägastik</i> , milles <i>st</i> + <i>ik</i> < * <i>sto</i> + * <i>ik</i>	77
Plt <i>Sulustvere</i> k	<i>sulg</i> : <i>sulu</i> ; * <i>sulkune</i> 'isik, kes elab sulu ääres või kellel on midagi suluga tegemist'	sm <i>Koskinen</i> 'kose ääres elav'	77–78

Reastvere täiendsõnale saab L. Kettunen (lk 297) arvates leida vasteks mitu erinevat apellatiivi, kuid V. Pall (1969: 202) eelistab idamurde häälikuiseärasusi arvestades siiski M. Veske pakutut. *Paide* seotusega sõnaga *paas* on L. Kettunen tingimusteta nõus; seda ei välista ta ka *Paistu* puhul, ent viitab viimasel juhul ka hüpoteetilisele üldsõnale **pajusto* 'pajustik' ning eelistab apellatiivi (*päeva*) *paiste*. Viimast sõna pidas soome uurija *Paasvere* päritolu selgitamisel ilmselt saksa kuju *Paystfer* põhjal ainuvõimalikuks (Kettunen 1955: 80, 224, 279). Teisalt põhjustab see oletus semantilisi raskusi. Kokkuvõttes selgub, et kõnealuse rühma toponüümide algupära on M. Veske üsna usutavalt selgitanud.

Kõrvalepõikena käsitles M. Veske *vere*-kohanimedid, mille täiendosa viitab maapinna kõverustele (tabel 8). *ker-* ~ *kär*-tüveliste täiendosade analüüsimisel ei märkinud autor kihelkondi, kus asjakohased toponüümid esinevad, samuti puudub saksakeelsete nimede täpsem kuuluvus. Tänapäeva andmetele toetudes võiks nimede kuuluvuse panna paika ligilähedaselt järgmiselt: Mar *Keravere* (sks *Kerrafer*, *Kerrawere*), Tür *Käravere* (*Kerrefer*), Amb *Käravete* (*Kerrafer*), Kul *Kärevere* (*Kerrefer*), SJn, Äks *Kärevere* (*Kerrafer*, *Kärrefer*), Vän, Sim, Var *Käru* (*Kerro*). *ker*-tüveliste toponüümide ja *Kirumpäh* etümoloogiat pole seni õnnestunud üheselt selgitada (Pall 1969: 103–104; Kettunen 1955: 159). Igatahes ei kuulu nad omavahel päritolult kokku. *Pööra*- ja *Vään*-kohanimede täiendosa on ka pärastpoole võrreldud M. Veske esitatud apellatiividega (Pall 1969: 196–197, 284). Viruvere talunime käsitledes mainis M. Veske, et *Viru* ei saa olla muud kui *vieru* lühenemisel saadud toponüüm, sest kõik sellenimelised talud paiknevad veerudel (Weske 1877d: 80). Tegelikult on *Viru* ja *vieru* seos küll olemas, kuid see on üsna kauge (vt Ernits 2009b).

Ebaselge etümoloogiaga *vere*-kohanimede rühmas on M. Veske esitanud kaks kohanime, mille täiendosa omastav kääne võimaldab rekonstrueerida mitu üldsõna, samuti nimesid, mille täiendosa vasted eesti keeles puuduvad või on mittetäielikud, ent soome keelest saab leida rahuldavaid vasteid (tabel 9). *Aavere* ja *Sargvere* päritolu selgitamiseks esitas hiljem L. Kettunen (1955: 275, 292) samad apellatiivid mis M. Veske (temale viitamata). *Kuiavere* puhul tuleks pigem lähtuda üldsõnast *kuiv*, nagu seda tegi L. Kettunen (1955: 307). *Loovere* võimaldab pakkuda M. Veskele lisaks muidki apellatiive, kuid nime päritolu on jäänud ebaselgeks; lahendamata jääb ka *Tähtvere* probleem (vt Pall 1969: 126, 253–254). Igatahes *tahk* kõrvutuseks ei sobi.

Tabel 8. Pinnavormidega seostatud *vere*-nimed Weske 1877d andmeil

Kohanimi	Üldsõna	Paralleelid	Lk-d
<i>Kaarepere ~ Kaarevere</i>	<i>kaar</i>		78; vt 61–62
<i>Keravere; Kerevere, Käravere, Keru; Ker(r)äfer, Ker(r)äfer, Kerro</i>	<i>?kera, ?kere, ?keerd</i>	Võru läh <i>Kirumpää</i> [?] <i>Kirepää</i> < * <i>kere-pää</i> (<i>kire</i> = <i>kere</i>); sm <i>kero-pää</i> ‘ümarpea’, sm <i>kierä</i> ‘ümar jt’	79–80
PJg <i>Pö(ö)ravere m</i>	<i>pöör : pööra ~ pööri ~ pööru</i>	Ksi <i>Pööraküla k ~ Pöraküll</i> (Rückeri kaardil)	78–79
Sim <i>Wankfer</i> [praegu <i>Venevere</i>] m	<i>vang : vangu</i> ‘ukse käepide jm’; <i>vangu-maa</i> ‘jõekäärus olev maatükk’		78
Lai?/Võn? Kurista <i>Viruvere t</i>	[<i>veer</i>] ‘lauge nõlvak’	<i>Viru</i> (sage); <i>veerev maa</i> ‘lauge nõlvak’, sm <i>vieru</i>	80
Äks <i>Väänive(e)re k</i>	<i>vään : vääni ~ väänu</i>		78
Äks <i>Väänikvere k</i> (eelmise küla paralleelnimi)	<i>väänik</i> ‘painduv, nõtkes’		78

Tabel 9. Päritolult ebaselgeteks peetud *vere*-toponüümid Weske 1877d andmeil

Kohanimi	Üldsõna	Paralleelid	Lk-d
HJn, VMr <i>Aavere k ~ Hauaqueerae</i> (LCD) ~ <i>Havaerae</i> (LCD)	<i>?haab; ?haud</i>	kohanimeses sageli <i>haava</i> ja <i>haavik</i>	81
SJn <i>Kuiavere k</i>	Alutaguse <i>?kuja</i> ‘tänav’	sm <i>kuja, kujavieri, kujo-vieri</i> ‘ <i>kuja</i> -äärne’, <i>kujan-pää</i> ‘tänavats’ (Lönnrot)	80–81
MMg <i>Loovere t</i>	<i>?lood : loo</i> ‘loo-pealne’; <i>?loog : loo</i>	sm <i>luoto</i> ‘laid’; <i>luoko</i> ‘loog’	80
Pee <i>Sargvere m</i>	* <i>sarg : *sara</i>	sm <i>sarka</i> ‘põlluriba’	81
Nõo <i>Tähkvere ~ Techelfer m</i> [praegu <i>Tähtvere</i>] < ?* <i>Tähkoveere</i> ; Lai <i>Tähkovere m</i> [praegu <i>Tähkvere</i>]	<i>??tahk : tahu</i> < * <i>tahku</i> ~ * <i>tahko</i>	Hää <i>Tahkoküla k</i> ; Rap <i>Tahko</i> koht; Rei <i>Tahkuran-nanina</i> ; sm <i>tahko : tahvon</i> ‘tahk’	81

J. Jung saatis 1877. aastal M. Veske *vere*-nimede ettekande teemal ÕESile poleemilise kirja (Jung 1878). Ta pooldas *-vere* lähtena apellatiivi *pere*, väites, et 1) *-vere* esineb ka seal, kus eesti keeles esineb *veer* asemel *äär*, 2) *vere*-nimesid võib kohtades, kus kasutatakse *säält ääre*, *taga ääre* ehk *teie ääre rahvas*, s.o Haapsalu kandis, kõige vähem leida, 3) *-veerde* räägivad vaid üksikud tartumaalased, 4) Viljandi, Paistu ja Halliste kandis, mida J. Jung hästi tundis, esineb illatiivis alati lühike *e* (*-verre*, *-verhe*), 5) *vere*-kohanimedes ei kasutata ootuspärast väliskohakäänet, vrd *ma lähen Atsile* (st Atsi tallu), kuid *ma lähen Eistveresse* (st mõisa), 6) *pere*-formandis olevat *p* muutunud sakslastel *f*-iks, mis hiljem eestlase suus kõlanud *v*-na, seega *-pere* < *-fer* < *-vere*, 7) paljud toponüümid tõendavad *pere*-osise kasutamist, nagu *Loopre*, *Kaarepere* (tegelikult Scharenbergi nimest), *Palopere*, *Riisipere*, *Voorepere*, *Haaspere*.

M. Veske esitas kõigil juhtudel küllaltki kaalukaid vastuväiteid, kuid neist ei piisanud *pere*-võimaluse eitamiseks hilisematel aegadel (Weske 1877d: 91–95; 1878). Uurija nentis, et *-vere* esineb üle kogu Eesti, kuid Põhja-Eestis on sõna ajapikku unustatud. Väljendite *säält ääre rahvas* jt levik ei ühti *-vere* omaga. Tema järgi tarvitavad pika *e*-ga kuju *-veerde* mitte üksikud, vaid tuhanded tartlased ja lisaks ka võrukesed (seda pole teised uurijad kinnitanud ega ümber lükanud). Illatiivi lühike *e* ei tõesta keeleuurija meelest midagi, sest see võib olla arenenud pikast vokaalist. M. Veske ei eitanud osise *-pere* ulatuslikku kasutamist ning ajapikku tähenduseta sõnaks muutunud *-vere* asendamist *pere*-ga, kuigi tõestas seda ebasobiva näite *Kaarepere* najal (Weske 1877d: 91–95).

M. Veske lootis, et arvukate *vere*-toponüümide etümologiseerimine õnnestub alles siis, kui kõik Eesti kohanimed on kokku kogutud ja võrreldud Soome omadega. Siis saab lahendada ka probleemi, kas nad pärinevad eestlastelt või mõnelt siin varem elanud rahvalt. Eesti kohanimede kogumist oli ÕES korduvalt propageerinud juba 1841. aastast alates (Raun 1937: 217–218). Tähtsaks pidas uurija kohanimede registreerimist uues kirjaviisis, et neid oleks võimalik õigesti lugeda. Toponüümide seostamiseks maastikuga soovitas M. Veske nimele lisada maapinna omadused. Uurija pidas vajalikuks külade ja talude nimede noteerimist kirikuraamatutest. M. Veske oli kahe aasta eest saatnud välja oma „Küsemised” kohanimede kohta (Weske 1877d: 83). Paraku puuduvad siinkirjutajal lähemad andmed nimetatud küsitluskava kohta. Viimase poolesaja aasta kohanimeuurijate asjakohased tööd, mis seosta-

vad vere-õsise peamiselt aletegemisega, lähtuvad nii või teisiti M. Veske oletatud apellatiivist *veer*.

4. Tähenduste avamisest sõnastikukavandini

M. Veske tegeles kõige muu kõrval ka vana kirjakeele mälestistes ja rahvalauludes leiduvate unustusehõlma vajunud sõnade tähenduste selgitamisega eeskätt soome keele abil: „Iga laulule annan tähendusi juuremurdelistele ehk wanade wormide seletuste poolest.” Piirdutagu siinkohal vaid paari näitega. M. Veske selgitas värsis *Miska leikas imme-rihmad*, / *Kau kammitsad arutas* sõnavormide *imme* ja *kau* tähendused nõnda: „soome keeles *impi*, gen. *immen*, neitsi, tüdrik. Nomin[atiiv] *kabu*, gen. *kau*, naiste-rahvas, tüdrik” (Weske 1881: 24). F. J. Wiedemann oli ühes rahvalaulus tõlkinud värsi *pane koerad kaale'eie* viimase sõna saksa keelde kujul *in den Star* ‘(silma)kaesse’. M. Veske märkis õigesti, et laulus tuleks lähtuda oletatavast sõnast *kahled* tähenduses ‘kett; ahelad’, mida saab kõrvutada vastava soome sõnaga; lisaks mainis ta Põhja-Virumaalt, vist Haljalast kuulnud sõna *kahil* (puudub tänapäeva murdesõnastikes) (Weske 1886b: 223–225). Vana kirjakeele mälestiste hulgast on M. Veske lühidalt peatunud Heinrich Stahli käsi- ja koduraamatus sisalduvail omapärastel sõnadel, nagu *emmis* ‘kuni’, *amak* ‘kuni’, *ickas*, *iggas* ‘ikka’, *kahs*, *kaas* ‘ka’ (võrdluseks sm *kanssa*) jpt (Weske 1882a : 79; 1882b: 178, 183). Nende käsitlemine jäi morfoloogia ja leksikoloogia piirimaile.

Endaasutatud ajakirjas Oma Maa andis M. Veske huvipakkuva populaarse ülevaate sõnast *raha*, mille esialgseks tähenduseks oli ‘nahk’, kuid ei maininud, et tegemist on germaani laensõnaga (Weske 1884). Populaarsete kirjutiste kilda kuulub ka pikem käsitelu ungari keele sõnavara sugulusest eesti jt soome-ugri keelte omaga (Weske 1886a). See on loodud Ungari-reisi mõjul ning toetus J. Budenzi mahukale soome-ugri keelte võrdlevale sõnastikule („Magyar-ugor összehasonlító szótár” Budapest, 1873–1881) ja kujutas endast kõrvutatavat loendit 46 soome-ugri tüvest. Vaadeldavat artiklit pidas Paul Alvre (1993: 5) üheks esimeseks „eestlaste poolt kirjutatud ja ka Eestis avaldatud kogu soome-ugri keelkonda laiemale haaravaiks etümoloogiaiks”.

F. J. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatu ilmumise järel kerkis ÕESI koosolekul (8.05.1874) päevakorda saksa-eesti sõnaraamatu koostamine. Selle võttis oma õlule M. Veske, kes tegi kõigepealt eesti keele kirjaviisi

uuendamiseks rea ettepanekuid, mille hiljem kiitis heaks selleks määratud erikomisjon. Kahjuks ei saanud üritusest asja. 1897. aastal mainiti M. Veske kirjanduspärandi seas vaid saksa-eesti sõnaraamatu korrastamata kavandeid (Raun 1937: 200–201).

5. Kokkuvõtteks

Tartu-perioodil (1873–1886) piirdusid M. Veske leksikoloogia-alased uurimused peamiselt eesti keelega, need polnud kuigi ulatuslikud, kuid on siiski püsiva väärtusega. Ta sellealane tegevus seostub kõigepealt 1873. aasta ettekandega ÕESI koosolekul, mil ta tutvustas W. Thomseni germaani laene puudutavat raamatut. M. Veske uurimistöös oli kesksel kohal toponüümide, eriti Eesti arvukate *vere*-lõpuliste kohanimedega päritolu selgitamine. 1877. aastal ilmunud *vere*-teemaline artikkel oli üks esimesi põhjalikumaid tõsiteaduslikke uurimusi Eesti toponüümika ajaloos. Seal antakse esmakordselt ülevaade ka senisest probleemiuurimisest. Uuriija arvates tuleneb topoformant *-vere* üldsõnast *veer*. Seda seisukohta on toetanud mitmed hilisemadki keeleteadlased ning ta tundub ka siinkirjutajale kõige tõepärasem oletus (Ernits 2007: 915). Samuti on hilisemad uurijad võtnud omaks enamiku M. Veske pakutud *vere*-kohanimedega täiendosade etümoloogiaid. Peale selle on ta edukalt uurinud *Vene* ja *Ugandi* algupära. Üksnes pseudomütoloogilise laulujumala *Vanemuine* nime päritolu selgitamine ebaõnnestus. Teiseks suunaks, mis andis häid tulemusi, oli rahvalauludes esinevate vananenud sõnade tähenduste kindlakstegemine (eeskätt soome keele abil). Paaris kirjutises üritas M. Veske populariseerida soome-ugri võrdlev-ajaloolise leksikoloogia saavutusi. Paraku jäi tal saksa-eesti-sõnaraamatu koostamine algsuuga.

Kirjandus

Alvre, Paul 1993. Mihkel Veske fennougristina. – Keel ja Kirjandus 1, 1–10.

Ariste, Paul 1977. Kaks Vilhelm Thomseni kirja Mihkel Veskele. – Keel ja Kirjandus 7, 429–432.

Bayerische = Bayerische Akademie der Wissenschaften. Rückschau – verstorbene Mitglieder (P–Q) (http://www.badw.de/mitglieder/v_mit/v_mit_pq/index.html; vaadatud 5.03.2010).

EBL = Eesti biograafiline leksikon. (= Akadeemilise Ajaloo-Seltsi toimetused 2.) Tartu: Loodus, 1926–1929.

- Ernits, Enn 2007.** Taas *vere*-lõpulistest kohanimedest. – Keel ja Kirjandus 11, 907–915.
- Ernits, Enn 2008.** Läänemeresooe käändesüsteemidest Mihkel Veske kirjatööde valgusel. – Emakeele Seltsi aastaraamat 53 (2007). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2008, 23–37.
- Ernits, Enn 2009a.** Mihkel Veske uurimustest soome-ugri keelte morfoloogia valas. – Emakeele Seltsi aastaraamat 54 (2008). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2009, 54–71.
- Ernits, Enn 2009b.** *Võro* ja onomatopoeetilis-deskriptiivne *vVr*-tüvi. – Keel ja Kirjandus 11, 856–862.
- Issakov, Sergei 1980.** Materjale Mihkel Veske kohta Kaasani arhiivis. – Keel ja Kirjandus 10, 620–624.
- Jung, J[aan] 1878.** Mitteilung in Betreff der estnischen Ortsnamen auf *were* (-*fer*). – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1877. Dorpat, 52–57.
- Kallasmaa, Marja 2007.** Mida teha *vere*-nimedega? – Keel ja Kirjandus 6, 449–462.
- Kettunen, Lauri 1913.** Über die estnischen Ortsnamen auf -*vere*. – Finnisch-Ugrische Forschungen 13, 166–170.
- Kettunen, Lauri 1955.** Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen. (= Suomalaisen Tietatekatemian toimituksia B 90₁.) Helsinki, 1955.
- Mühlenthal, Th[eodor] 1877.** Ueber die Herleitung und Bedeutung des Namens *Ungannia*, estn. *Ugala*. – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1876. Dorpat, 75–77.
- Pall, Valdek 1969.** Põhja-Tartumaa kohanimed 1. Toimetanud M. Norvik. Tallinn: Valgus.
- Päll, Peeter 2002.** Eesti kohanimed. – Karl Pajusalu, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg. Eesti murded ja kohanimed. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 223–297.
- Raun, Alo 1937.** Õpetatud Eesti Seltsi 100-aastasest tööst keeleteaduse alal. – Eesti Keel 7/8, 195–223.
- Seitsmeteistkümnnes 1879** = XVII. koosolek Tartus, 3. Januaril 1879. – Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1879. Tartu, 1879, lisad, 1–7.
- Stipa, Günter Johannes 1990.** Finnisch-ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neupositivismus. Redaktionelle Bearbeitung und Zusammenstellung der Bibliographie Klaas Ph. Ruppel. (= Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 206.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SKES** = Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1955–1981.
- SSA** = Suomen sanojen alkuperä: Etymologinen sanakirja I–III. Päätoimittajat Erkki Itkonen ja Ulla-Maija Kulonen. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.)

Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1992–2000.

- Vierhundert 1881** = 475. Sitzung der gelehrten Estnischen Gesellschaft am 5.(17.) November 1880. – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1880. Dorpat, 144–164.
- Weske, [Michael] 1874.** Über Dr. Wilhelm Thomsen's Abhandlung „Den gotiske sprogklassens inflydelse på den finske“. – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1873. Dorpat, 94–98.
- Weske, [Michael] 1875a.** [*Wanemuine*]. – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1874. Dorpat, 100–101.
- Weske, [Michael] 1875b.** [*wene ~ Wenden*]. – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1874. Dorpat, 34–40.
- Weske, [Michael] 1877a.** Ueber die Identität des estn. *Rootse* u. *Russe* u. *Waras* u. *Warg*. – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1876. Dorpat, 67.
- Weske, M. 1877b.** Ueber die Herleitung und Bedeutung des Namens *Ugannia*, estn. *Ugala*. – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1876. Dorpat, 75–77.
- Weske, M. 1877c.** [Ueber die estnischen Ortsnamen auf *-were*.] – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1876. Dorpat, 84.
- Weske, M. 1877d.** Ueber die estnischen Ortsnamen auf *-were* (im Deutschen auf *-fer*). – Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 8₄. Dorpat, 47–95.
- Weske, M. 1878.** Bemerkungen zu Jung's estn[ischen] Ortsnamen auf *-were*. – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1877. Dorpat, 57–61.
- Weske, M[ichael] 1881.** Eesti rahwalaulud nurganaisest seletawate tähendustega. – Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1881. Tartu, 23–48.
- Weske, M[ichael] 1882a.** Eesti kirjawiisi ja kirjakeele ajalu'ust. – Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1882. Tartu, 78–86.
- Weske, M[ichael] 1882b.** Ueber bemerkenswerthe Formen in dem ältesten estnischen Buch. – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1881. Dorpat, 171–183.
- [Weske, Michael] 1884.** Sõnast *raha*. – Oma Maa 2, 62–63.
- Weske, [Michael] 1885.** Über *Ungaunien*. – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1884. Dorpat, 239–260.
- Weske, [Michael] 1886a.** Ueber die Verwandtschaft der magyarischen Sprache mit der estnischen, resp. finnischen Sprache 1–2. – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1885. Dorpat, 187–203, 274–285.
- Weske, [Michael] 1886b.** Gebete an den Waldgott bei den alten Esten. – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1885. Dorpat, 209–239.

Concerning the studies on Estonian lexicology by Mihkel Veske [Michael Weske]

Enn Ernits

During the Tartu period (from 1873 to 1886) M. Veske's lexicological studies were mainly limited to the Estonian language. They were not numerous but have a permanent value. His lexicological activities started at a meeting of the Learned Estonian Society (1873) where he made a presentation about Wilhelm Thomsen's dissertation on German loanwords in the Finnic and Saami languages. The goal of his lexicological studies was to explain the origin of Estonian place names, especially the ones with the formant *-vere*. His 1877 paper on the *vere*-toponyms was among the first solid and comprehensive studies in the history of Estonian toponymy. Veske proved that the formant in question is derived from the common noun *veer* 'edge, border'. Some linguists support this view even now. Linguists of the 20th century approved almost all of his etymologies of the modifying components in the *vere*-toponyms. Besides, Veske successfully investigated the origin of *Vene* 'Russian' and the ancient county name *Ugandi*. The only obviously erroneous etymology was the name of *Vanemuine*, the Estonian pseudo-mythological god of singing. Another successful research trend was the interpretation of the meanings of archaic words in Estonian folk songs (mainly by means of Finnish). Veske also made some attempts to popularize achievements in the sphere of Finno-Ugric comparative lexicology. Unfortunately, the compilation of a German-Estonian dictionary came to an end already during the initial phase.

Keywords: Mihkel Veske [Michael Weske], history of linguistics, Estonian, Finno-Ugric languages, lexicology, comparative method

Enn Ernits
veterinaarmeditsiini ja loomakasvatuse instituut
Eesti Maaülikool
Kreutzwaldi 62
51014 Tartu
ennernits@hotmail.ee

KIRJAŽANRITE KEELEPARAMETRID MITME TEKSTILIIGI TAUSTAL

KRISTA KERGE

Annotatsioon. Kirjad kui vastastikku seotud tekstid on osa kahepoolsest toimingust. Enam on uuritud eesti suulist dialoogi jm sünkroonsuhtlust, vähem kirjalikku asünkroonsset sõnumivahetust. Artikkel käsitleb kimpu kirjatekste ja nende taustu, nagu tava- ja arvutisuhtlus, institutsionaalne või privaatne, rühma- või personaalne kommunikatsioon. Fookuses on kirjažanreid ehk eri liiki kirju eristavad sõnaliigisuhted. Nende alusel mõõdetakse kirjade leksikaalsust tihedust, eristades seda leksikaalsest varieeruvusest, ja otsitakse kirjanduse toel muid teksti tihedusele viitavaid parameetreid. Näiteks võrreldakse žanriti nominaalsust kui viitetiheduse näitajat, seejärel aga leksikaalse ja viitetiheduse suhet, mis võiks žanreid tinglikult indekseerida hüpoteetilisel suhtelise tiheduse skaalal, märkides koherentset komplekssust viiteüksuse kohta. Formaalsusaste, mis on leitud F. Heyligheni ja J.-M. Dewaele meetodil, lisab ühe võrdlusaluse. Asjalike suuliste ja kirjalike lühitektide taustal tuuakse lõpuks kitsamalt välja mõne kirjaliigi kvaliteete ja vabama tõise meilivahetuse suhe traditsioonipärase suulisuse ja kirjalikkusega.

Võtmesõnad: eesti keel, sõnaliigid, tekstianalüüs, kirjalik interaktsioon, kiri, e-kiri, teksti tihedus, nominaalsus, formaalsus–kontekstuaalsus, sõnavara rikkus, võõrsõnad, tsitaatsõnad, tekstilause pikkus

Kiri on tüüpiliselt osa kirjavahetusest, niisiis kahepoolse suhtluse žanr. Traditsiooniline kirjavahetus on toimunud posti teel ja paberil. Keelesuhtlus on aga paarikümne aastaga tugevasti muutunud.

Kümmekond aastat tagasi täheldati, et võrguarvuti kui uus meedium/suhtluskanal avardab keekekasutuse vorme ja muudab arusaamu diskursuse vormidest; e-kirjad muutuvad töö põhivahendiks, mis asendab telefonisuhtlust ja fakse, kahandades – nagu toona loodeti – bürokraatiat (Marquese 2008 järgi Butt *et al.* 2000: 251).

Praeguseks on uued meediumid muutnud tavapäraseks hüpertexti ning ähmastanud teksti mõiste ja žanripiirid. Lingitud teksti pikkuse ja

tekkiva terviku sisu määrab võrguarvutis lugeja; linkida saab e-kirjadeski. Ka tuleb küsida, mis on arvutisuhtlus. Internet on Eestis muutunud igapäevaseks isikliku, avaliku ja tööelu osaks ning õppimise jm teabeotsingu põhivahendiks. Organisatsioonid on internetti kolinud oma avaliku põhiinfo, kus – küll eri moel avalikus ja erasektoris – segunevad asjalikkus ja reklaam. Töös kasutatakse hierarhilisi ja eri isikutele erinevas ulatuses ligipääsetavaid sisevõrke, k.a foorumid ning sisepost.

Samal ajal käib *on-line*-elu inimestega kaasas, sest mobiilne telefon on ühtlasi võrguarvuti ja võrguarvuti ühtlasi telefon, millega saab skaipida vaheldumisi kirjutades ja kõneldes ning lisada vahetut suhtlust imiteeriva videopildi. Peale trükiajakirjanduse on võrku kolinud üha enam interaktiivne ringhääling: arvuti taga võib saadet vaadata-kuulata, sinna helistada või kirjutada. Kui rüperaal on piisavalt moodne ja kantsoodne, võib koosolekust osa võtta kodukohvikus või teise riigi pargis; saata oma mobiilist mitmiklõidasõnumeid, mis ühendavad teksti ja pildi; arvutiga võib ühendada kaamera, MP3-mängija, diktofoni jpm. Kõik see lisab suhtlusvõimalusi ja tekstiliike. Mobiilsus ja kättesaadavus muudavad inimesi ja eluviise pidevalt: interaktiivsus on pigem norm kui erand, kuigi 20-30 aasta eest aeti läbi posti ja telegraafia, isegi (laua)telefoni ei olnud paljudel olemas.

Järgnevas kitsendatakse vaatlusala siiski võrdlemisi tavapärastele interaktiivsetele tekstidele. Küsitakse, missugune on 2000. aastate avalikümnenendi eestikeelne kiri eri meediumite ja olukordade puhul. Vähesele avaldatule¹ uusi tulemusi lisades püütakse võrdlevalt kirjeldada eestikeelse paberkirja- ja meilisuhltuse tekstiliike, toetades kvaliteedikirjeldust mitmesugustele arvandmetele. Kuna üsna levinud arusaamas on võrgusuhtlus „suuline keel kirjalikus vormis”, asetatakse lõpuks üks liik e-kirju asjaliku suulise ja kirjaliku teksti laiemasse konteksti, et otsida selle võrgužanri sarnasust emma-kummaga.

¹ Artikli aluseks on autori ettekanded: Ametnik keelemuutuste peeglis. – ERÜ 5. kevadkonverents „Keel töises suhtluses”. 20.–21. aprill 2006. Tallinn; Kontekstuaalsus – on selles mingit seaduspära? – Tekstipäev 2006, 20. det. Tartu Ülikool; samuti mõned siinkirjutaja juhendatud, tema meetoditel koostatud ja detailselt kontrollitud sõnaliigiandmetega üliõpilastööd, millele teksti käigus viidatakse. Osa tulemusi on koostöös Hille Pajupuuga ka avaldatud (vt Pajupuu, Kerge 2010 tekstide formaalsusastme kohta).

Tausta

Kiri on tarbežanr, mida iseloomustab kindel saatjapoolne pragmaatiline eesmärk. Kirjavahetuses vahelduvad kirja saatja ja saaja suhtlusrollid nagu elavas suulises dialoogis. Toimub omalaadne üleminek monoloogilt dialoogile: iga üksik kiri, nii suhtlusalgatus kui ka vastus (eriti tavapärane paberkiri) kujutab endast monoloogi, koos moodustavad nad aga kirjaliku dialoogi, mis erinevalt vahetust suulisest interaktsioonist on vahendatud ja asünkroonne (vrd Salla 2002; Kerge 2004 jm).

Elektrooniline kirjavahetus võib – sageli isegi väga – sarnaneda suulise küsimus-vastus-dialoogiga. Nagu arvutisuhtluses üldse, tekib ka e-kirjades kohati suulise ja kirjutatud keele keerukas hübriid, kuid keelevorm on ikkagi kirjalik („we ‘write’ e-mails, not ‘speak’ them,” ütleb Crystal 2001: 29). Paberkirjavahetusest eristab meilimist infovahetuse kiirus, millest tugevasti sõltub teksti tihedus (vt Nesi 2001). Samuti sunnib kirjalik keelevorm piiritlema lauseid, kuna kõnes on lausepiiri raske määrata (vt samas; vrd Pajupuu jt 2010).

Eeldused kirjaliku asünkroonse suhtlusakti õnnestumiseks luuakse vastuvõetava tekstiga (de Beaugrande, Dressler 1981: 118–144): tekst kui ühtaegu kõnekäitumise akt loob olukohase tasakaalu ühe osalise eesmärkide ja teise ootuste vahel (vt Kerge 2006a, b).

Kahepoolses suhtluses on suhtlus-, teksti- ja keelenormide arvestamine seda olulisem, mida laiem ja võõram on auditoorium; isikupära kui normist kõrvalekallet võib eeldada seda enam, mida lähedasem on partner (mida väiksem suhtlusdistsants). Seejuures tuleb normid – nii žanri kompositsioon kui ka keelelised valikud – omandada elulistes toimingutes, mille osaks tekst on. Iga eluline toiming kuulub omakorda ühte või mitmesse toiminguahelasse. Nii moodustab eluline toiming keeleteoimingu vahetu suhtluskonteksti toiminguahela avaramas raamis. Keeleteoiming ise hõlmab sotsiaalselt eesmärgistatud kõneakti ja teksti. (Vt nt Gee 2008; Wodak, Krzyżanowski 2008 jpt.)

Vastuvõetavuse tahke on asjakohasus. See võiks avalduda vahetult toiminguahela lülisse suunatava info määra ja laadina: mida ja mis sõnades kindlal hetkel öelda. Halliday (1989, 1994 jm) terminites: tekstiga tähistatav (*ideational*) ja tegevusväljaga (*field*) seostuv sisu aitab täita interpersonaalseid ehk suhtelaadiga (*tenor*, *interactivity*) seostuvaid eesmärke (vt ka Gee 2008). Toon siinkohal asjakohatuse osutamiseks ära ühe kirjalõigu. Näites (1) pole kirja saaja esitanud mingeid valeandmeid

ega pea seaduse järgi ka midagi viivitamatult tegema – oma õpingud katkestanud poja eest ühe kuu õigustamatult toetust saanud ema võiks raha tagasi maksta ka ajatatult ehk osade kaupa.

- (1) Riiklike toetuste seaduse § 30 lõike 1 põhjal nõutakse toetusteks enam-makstud summad tagasi või tehakse tasaarvestus juhul, kui toetuse saaja on teadlikult esitanud valeandmeid või ei ole teavitanud toetuse saamist mõjutavatest asjaoludest. Nimetatud alusel tuleb teil 01.05.-31.05.2006 eest saadud toetus summas 300 kr viivitamatult tagasi maksta.

Kiri, eriti ametlik kiri kuulub sageli oma vastusest erinevasse toiminguahelasse. (Nt ametnik kirjutab ühe omavalitsusasja ajamiseks mitmele asja eri tahkudega seotud inimesele, tehes asja iga tahuga seostuvalt palju muud, mis viib eesmärgile lähemale. Iga vastaja omakorda ajab temaga üht asja, tehes seda kas enda nimel või esindades organisatsiooni. Nii on vastajal omad huvid, eesmärgid ja nendega seostuvad toimingud, mida ta vastamisel silmas peab.) Otstarbekaks osutub kiri vaid siis, kui vastastikku on osatud arvestada kirjavahetuse eesmärke ja partneri toiminguid tingitud ootusi. (Vt Kerge 2008: 144–150.) Näiteks tekib asjatult pikk terav kirjavahetus siis, kui üks vaidlustab saabunud arve, teine aga vastab firma maine kaitsmise positsioonilt (terminirohke rutiinviisakusega) ega süvene muu töö kiires partneri oskamatult sõnastatud probleemi. Et eestikeelses ametlikus kirjavahetuses on riigiametitel probleeme, osutab Reet Kasiku (2007) kvalitatiivne analüüs. Allpool jääb seesugune kriitiline kvalitatiivanalüüs mahu tõttu kõrvale. Toodagu vaid üks näide (2), kus riigiametniku suhteliselt heas stiilis kirja neli lõiku viitavad järjestikku ameti enda protokollilistele taustatoimingutele, mis kirja saajasse ei puutu (vaidluse korral saab protseduuri täpsust tõendada protokollide toel).

- (2): Konkursi tulemusest teatamine

Austatud *Riina Ritsikas

Riigimaja juures tegutsev kõrgemate riigiametnike konkursi- ja atesteerimiskomisjon viis *1. märtsil 2005. a läbi *sulesepa ametikohale väljakuulutatud avaliku konkursi korraldava koosoleku.

Koosolekul võttis komisjon vastu otsused kandidaatide konkursile lubamise osas ning määras konkursil toimuvad hindamisvoorud.

Korraldaval koosolekul otsustas komisjon lubada Teid osalema *sulesepa ametikohale väljakuulutatud avalikul konkursil.

Vastavalt komisjoni otsusele viidi konkursi esimene hindamisvoor ehk dokumendivoor läbi korraldaval koosolekul. Esimeses voorus hindas komisjon kandidaatide vastavust ametikohal kehtestatud nõuetele esitatud dokumentide alusel.

Esitatud dokumentide põhjal otsustas komisjon mitte lubada Teid konkursi järgmisesse hindamisvooru, kuna Teil puudub ametikohal nõutav inglise keele oskus vähemalt kesktasemel.

Käesoleva otsuse peale võib „Halduskohtumenetluse seadustikus” sätestatud korras esitada kaebuse Tallinna Halduskohtusse 30 päeva jooksul otsuse teatavaks tegemise päevast arvates.

Täname Teid osalemise eest ja soovime edu järgmistes konkurssides.

Lugupidamisega

*Miina Mina,

*N. osakonna juhataja

Asjakohasuse poolest on oluline ka osutuste selgus ja teksti ühetimõistetus. Kuivõrd viitejõulised on ennekõike nimisõnad (vt Croft 2001: 88–90; Kerge 2003a: 29–30), siis muutub oluliseks nimisõnade ja nendega tihedalt fraasiseoses olevate sõnaliikide, nagu omadussõnade, kaassõnade, mõnes keeles ka artiklite osatähtsus tekstis vastandatuna muude sõnaliikide omale (verbid, ase-, määr-, hüüd- ja sidesõnad). Sõnaliigisuhete alusel võib esile tuua kaks olulist mõõdet.

Kõigepealt, sõnaliigisuhte alusel on võimalik kirjeldada teksti paiknemist nn kontekstuaalsuse–formaalsuse kontiinumis. Selle kirjeldamiseks on Francis Heylighen ja Jean-Marc Dewaele (2002) välja töötanud oma meetodi, et arvutada tekstide ja tekstiliikide võrdlemist lubav formaalsu-sindeks F (täpsemalt analüüsiosas). Mida enam on nimisõnu oma satelliitidega, seda formaalsem ja ühemõttelisem on tekst; mida enam on verbe, ase-, määr- ja hüüdsõnu, seda enam toetub mõistmine kontekstile.² Kuskil tekib aga piir, kus suurem formaalsusaste mõistmist enam tingimata ei soodusta: väga tihedat teksti on omakorda raske mõista.

Teksti puhul räägitakse enamasti üldisest leksikaalsest tihedusest, mida väljendab lekseemsõnade osatähtsust arvestav LD-indeks (*lexical density*;

² Pikemalt on kõnealust meetodit tutvustatud eestlaste ja venelaste eestikeelse kõne-käitumise võrdlemisel, vt Kerge, Pajupuu, Altrov 2007; suuremas mahus võrreldakse 28 žanri F-indekseid ingliskeelses artiklis, mis ilmub Hispaania Rakenduslingvistika Ühingu kogumikus (Pajupuu, Kerge 2010).

Ure 1971; täpsemalt allpool). Seda mõõdet jälgib mõneti Merike Mägedi (2003), piirdudes küll vaid võõrsõnade liigilise sageduse suhestamisega. Teisalt võib oletada, et just nimisõnad kui viitejõuline osa leksikast muudavad teksti tihedaks, tuues sisse uusi mõisteid ja moodustades keerukaid viiteahelaid. Nii toob seaduse asjakohatus ulatuses tsiteerimine juurde rohkem või vähem asjatuid nimisõnafraase (näide 3).

Näites (3) lubaks haritud adressaadi tunnistajaroll jätta kõrvale kas kõik ähvardavalt kõlavad seadusviited või seadusloendite liikmed peale *tunnistaja* ja *uurimisasutuse* või koguni terved trahve ja sundtoomisi puudutavad lõigud. Lisaks lubab seadus edastada kutse telefoni teel.

- (3) .. olete kohustatud tunnistajana ilmuma ülekuulamisele 23.11.2003 kl 16.10 .. uurija .. juurde. Teie ilmumine ülekuulamisele on kohustuslik ja ilmutata jätmine toob kaasa rangeid meetmeid. KrMS § 138 lg 1 järgi menetleja kutsel ilmutata jäänud väljakutsutut trahvib eeluurimiskohutunik prokuratuuri taotlusel või kohus omal algatusel kohtumääruse alusel kuni kahesaja miinimumpäevamäära ulatuses või kohaldab talle kuni neliteist päevaaresti. Kui ilmutata jääb alaealine kahtlustatav või süüdistatav, trahvib kohus tema vanemat, eeskostjat või hooldajat. Sama paragrahvi lõike 3 järgi menetleja kutsel ilmutata jäänud väljakutsutud kahtlustatava, süüdistatava, süüdimõistetu, kannatanu, tsiviilkostja või tunnistaja suhtes võib kohaldada sundtoomist, s.o kahtlustatava, süüdistatava, süüdimõistetu, kannatanu, tsiviilkostja või tunnistaja toimetamine menetlustoiminguks uurimisasutusse, prokuratuuri või kohtusse, järgides käesoleva seadustiku §-s 139 sätestatud, või kuulutada ta tagaotsitavaks, järgides käesoleva seadustiku §-s 140 sätestatud, mille järgi menetleja võib määrusega kuulutada tagaotsitavaks kahtlustatava, süüdistatava, kannatanu, tsiviilkostja või tunnistaja, kes ei ole kutse peale ilmunud käesoleva seadustiku §-s 170 nimetatud mõjuva põhjuse ja kelle asukoht ei ole teada, ning kohtuotsuse täitmisest kõrvalehoiduva süüdimõistetu.

Niisuguseid näiteid silmas pidades on allpool jälgitud uuritavate tekstide tihedust ka nominaalsuse kontekstis. Nominaalsus kui teksti nimisõnamäär erineb keeliti (nt inglise keeles on leksikaalne tähendus sageli just noomenirühmade kanda; vt Halliday 1989: 72 jm), kuid see iseloomustab mitmete uurimuste järgi ka keelevariante (vt Valge 1972, viidatud Kasik 2000: 115 järgi; Hennoste, Muischnek: 2000: 205 nominatiivsuse nime all) ja eristab žanreid (vt andmeid Pajupuu, Kerge 2010 tabelis 2). Leksikaalset tihedust ja nominaalsust on allpool omakorda püütud suhestada ning teksti tiheduse mõistet arendada.

M. Mägedi (2003) on leidnud ligi 15-kordseid erinevusi eri liiki nüüdis-tekstide võõrsõnamääras (naiste luule 1,2%-st kuni kultuuriajakirjanduse 17,5%-ni). Sama tunnust suunab vaatlema noorte meilivahetuse materjal, mis sisaldab nii enamjaolt õigesti kasutatud võõrsõnu kui ka silmatorkavalt palju inglise tsitaatsõnu ja -väljendeid. Toodagu siinkohal üks stiililt üsna tüüpiline, ehkki suhteliselt pikk noortemeili näide (4): vastuskiri, mis ei sisalda ei aluskirja elemente (pöördumist ei ole ka originaalis ning lõiguvahetuse on seal tinginud ilmselt saaja meilikasti reapikkuse häälestus).

(4) Eino jah...exole.

Mul läx ideaalselt kuni lauba õhtuni.

Laupäeval käisime *Kristeliga Nimega baaris.Great place almost.Seal saime

tuttavax yhe modellimaailmas tuntud mehega.Yhe suht-kuulsaga yhesõnaga.Hästi norm.

inimene oli.Best is,et ta kutsus meid järgmisele Vibe'ile.Oleme ametlikus guestlistis ja saame odavamalt sisse.Ja mu ema on vähe-malt

hetkel selle asjaga

nõus.Lahe,heh?Elmer is my angel!Püüab ehk mingit vibe-rahva järelkasvu luua.

Tegelt ta kutsus meid veel samal õhtul Ruby Manhattan

Undergroundi.Ikke ilgelt seff inimene.Siuke stiilne modell&kuulab head

musa.

That's the positive part.

Samal õhtul hel.Kristjan kuskilt joomingult.

That's the negative part.

&see kõne ei mõjunud mulle kohe-mitte-mitte hästi.

Täna suutsin Indrekuga jumala tylli minna ja siis jälle leppida.

Yldse love-life doesnt suck a bit.

Kurat,tahax siit jalga lasta -Elvasse.Vot.

Mu ema jõudis juba ilma minuta Tartus käia nii,et...

Damn...aga koolivaheajal põgenen kyll Sulle kylla.

Nii ja nyd Millenniumi teema juurde -GOD I HATE

IT!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

Selle õhtu veedax kaa kuskil kodust kaugel maal,kuid tundub,et vee-dan

selle

tyypilis-ägedalt kodus koos perega ja ehk ongi nii parem.

Vhemalt pole kartust,et mõnele andunud millenniumi-fännile kallale

lähen ja teda
 2000 korda noaga torkan ja pärast elektritooli istun....
 Ma olen vist tõesti segi läinud...
 Tegelt lasen 2000 sek enne uut aastatuhandet endal kuuli
 pähe...yeah,think posit.
 Väike teemavahetus,aga ma muuseas ei kirjutanudki,et trammijuhix
 õppid tahan.
 Tegelt sõimasin hoopis neid,kes selle kirjandi teema olid
 püstitanud,sest prykkarix
 ei õpita vaid saadaxe.OK ma tõesti ei tea,mix hetkel kuidagi nii
 ilgelt kaunid mõtted peas on.Võibolla,sest tF6pa tuleb
 hindamata,aga seda oli ju kogu aeg arvata.Ma käisin palju tundides.
 Ma parem lähen magama.Just sleep on it.Remember?
 Ehk olen homme pisutki rõõmsam.
 Ei tahtnud tõesti Su tuju rikkuda.
 Riina.

Võõrainese näitajaid on tagapool võrreldud vaid noorte- ja töistes meilides.

Tekstide sõnaliigisuhete sõltuvust keelevormist on põhjalikult uuritud ligi 80 aastat (vt pikemat rohkete viidetega ülevaadet Chafe, Tannen 1987). Töiste meilide ulatuses vaadeldakse ka siin kirja sarnasust muud liiki asjalike tekstidega, võttes fookusesse nende suulisuse ja kirjalikkuse, milleks pakuvad võrdlust Hille Pajupuu grandirühma uurimused (vt nt Kerge jt 2007; Pajupuu jt 2009, 2010; Pajupuu, Kerge 2010). Sellisele vaatlusele on ärgitanud küsimus, kas igasugune võrgusuhtluse tekstiliik sarnaneb pigem suulise kui kirjaliku keelekasutusega.

Materjal ja meetod

Allpool esitatu toetub mitmele allikale. Siinkirjutaja on loovutajate toel koostanud andmekogu (1999–2007),³ kus on nii avalike asutuste kui ka juriidiliste eraisikute haldusdokumente, k.a paberkirjad, ja teisalt meilitekste: aastal 2000 moondatult loovutatud teismeeas (14–15 a) noorte meilikogu, mis on ühtlasi jagatud sooliselt, ning umbes samast ajast pärit

³ Kirja- ja meilikogusid ei ole andmekaitse kontekstis võimalik avalikustada, sest ka kõigi nimede, kuupäevade jm indeksikaalse ainese asendamise korral on konfidentsiaalseid allikaid võimalik kirjade sisu järgi tuvastada. Liiasi on konfidentsiaalsus olnud loovutamise tingimuseks.

täisealiste meilikogu,⁴ mille loovutajate moondusviis (nimetähed nime asemel) ei luba osalejate sugu taastada. Allpool on kogust uuritud riigiametite kirjanäiteid ja mõlema rühma meilinäiteid.

Siin avaldatavatele tulemustele on nende käsikirjastaadiumis võrdlevalt viidanud mitmed üliõpilaste formaalsusuurimused. Jaan Kaplinski trükis avaldatud kirjade formaalsust on muu hulgas uurinud Karin Põld (2008). Kairi Rais (2007) on ise koostanud ja uurinud meilikogu, mis sisaldab võrdselt ühe äriühingu sise- ja välissuhtluse näiteid (mõlemaid u 6000 sõne mahus). Üliõpilastöid on kasutatud edasiste arvutuste lähtematerjalina, jälgides materjalis uusi parameetreid.

Kirjad on jagatud kanali valiku järgi: *paberkirjad* (allpool selgetes seostes ka *kirjad*) on stiililt oletamisi formaalsemad kui *meilid*. Ühtlasi mõjutavad kommunikatsiooni formaalsusastet Heyligheni ja Dewaele (2002: 335) mõistes mitmed olukorra ja osaliste tunnused, k.a mõistmisvajadus (vt tagapool). Kirjadel on tüüpiliselt nimeline adressaat, kuid tuleb vahet teha personaalsusel (partner võib olla nii võõras kui ka tuttav ja pöördumine ametlik või isiklik) ja privaatsusel (partner on tuttav ja pöördumine isiklik).

Niisugusel taustal on kirjad jagatud mitmesse hierarhiliselt suhestuvasse rühma. *Ametikirju* (institutsionaalseid) esindavad

- 1) (paber)kirjad asutuste vahel,
- 2) asutuste kirjad inimesele,
- 3) meilid erafirma osakonna sees (allikas Rais 2007),
- 4) firma meilid kliendile (allikas ka Rais 2007).

Erakirju (privaatseid) esindavad

- 5) ametisuhtluse piirialal kliendi meilid firmale,
- 6) Kaplinski kirjad (allikas Põld 2008),
- 7) haritud täiskasvanute meilivahetus (moondatult loovutatud 2002),
- 8) teismeliste meilivahetus, kohati eraldi soo järgi (moondatult loovutatud 2000).

Võrdluses on kasutatud andmeid Kadri Kurmi (2008) Eesti Päevalehe, Postimehe ja SL Õhtulehe artiklite ja kommentaaride uurimusest ning eksperimentaalsest haritud emakeeleoskajate loomuliku tekstimoodustuse uurimusest (Kerge jt 2007; vt ka Pajupuu, Kerge 2010, Pajupuu jt 2010).

⁴ Sama haritud täisealiste materjal esindab Kerge (2002) uurimuses igapäevakeelt.

Kodeeritud näidiste maht on uuritava näiterühma kohta minimaalselt 1100 ja alaliikide liitmise juures üle 2200 sõne,⁵ st tegemist on alustava uurimusega. Enamasti on uuritud materjal kolm kuni kümme korda mahu- kam, kuid tekstiliike suhestavate indeksite leidmiseks on seda võrreldavuse huvides redutseeritud, arvutades samas muid arvnäitajaid avaramas mahus. Seepärast on raske nimetada ka seda, mitme inimese materjali kirjaliigi andmed täpselt kajastavad.⁶

Erinevused uuritavate kirjade meediumis ja suhtlusolukorra tunnustes toovad sisse võrdlusmeetodi: näitajad ennekoike suhestavad žanreid eri tunnuste alusel, sidudes nad erinevalt kimpudesse või reastades erinevas järjekorras.

Kirjaliike uuritakse korpusemeetodil, s.o jäetakse kõrvale üksikute terviktekstide kvalitatiivne erinevus. Analüüsandmed kirjeldavad kvaliteediüleminekuid žanrite vahel. Kahetsusväärsest on kõrvale jäänud dialoogi kvaliteet: korpusemeetod ei näita alus- ja vastusteksti suhteid ega võimalda eristada üksikule paberkirjale tüüpilisest monoloogist meilide küsimuse-vastuse vormi (uurimuses oli seda täiskasvanute erameilides ja sealgi vähesel määral). Samas on võimaluse korral korpusedaadse tekstikogumina uuritud kahe suhtluspoole või eri soost kirjutajate tekste, tuues esile erinevusi kliendi ja firma, poiste ja tüdrukute vahel.

Teksti keeleliste parameetrite arvulised näitajad leitakse kirjanduses osutatud viisil, mis lubab pikas plaanis enamaid võrdlusi. Näiteks kasutatakse F. Heyligheni ja J.-M. Dewaele (2002) F-indeksi arvutamise meetodit ja Jean Ure (1971) LD-indeksi arvutamise meetodit; meetodeid arendatakse kirjanduse põhjal edasi.

⁵ Niisugune teksti maht valiti Heyligheni ja Dewaele järgi, kuivõrd nad osutavad, et seesuguse mahu juures eristuvad žanritunnused mahuka korpusega võrreldavalt hästi (Heylighen, Dewaele 2002: 328).

⁶ Alustavgi uurimus peaks usaldusväärsest näitama kirjaliigi tendentse. Nimelt on indeksiarvutustega küll hõlmatud valimis seda enam kirjutajaid, mida lühem on keskmiselt üks tekst – see viis korpust koostada on žanriuuringus vältimatu, sest ainult nii säilivad žanrile iseloomulikud kompositsiooniosad oma keelejoontega, teisalt ei saa võrrelda andmehulki, mis ei ole mahult võrdsed. Autoristiili uurimisel on samas ilmnenud, et stiili seos žanriga on tugevam kui seos kirjutaja isikuga (vt Kerge 2003b). Ühtlasi peetakse tekste kultuuri väljundiks ja žanreid kultuuriliselt määratuks (keelefunktsioonid ja registrid on omased kindlale kultuurile; vt Halliday 1989 jm töödes). Kultuuri tunnused aga korduvad sellise regulaarsusega, et ilmnevad ühesugusena väikeses populatsioonis ja lausuurimustes (vt Heylighen, Dewaele 2002; pikemalt Pajupuu 2001).

Täpsemini tulevad meetodid kõneks järgmistes osades, s.o uurimistulemuste kontekstis.

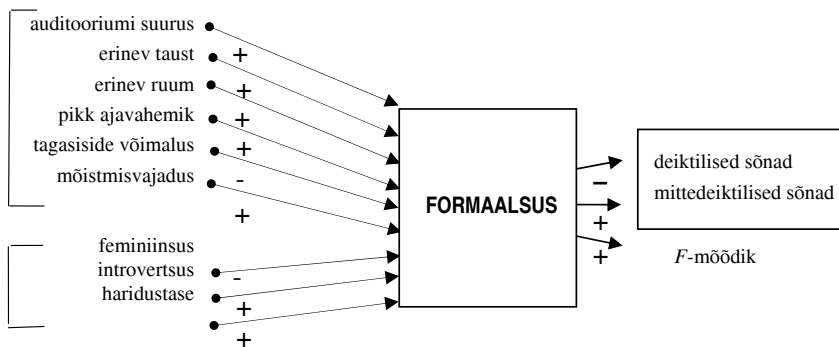
Kirjateksti sõnaliigisuhted ja formaalsusaste

F. Heylighen ja J.-M. Dewaele väidavad, et tekst on seda ühemõttelisem, mida suurem osatähtsus on nimisõnadel ja nende tüüpilistel satelliitidel (eesti keele puhul omadus- ja kaassõnad). Ühemõttelisuse taotlust võiks oletada ametikirjades ja -meilides (omavaheline töösuhtlus, kirjad üksikisikutele).

Töiste kirjade (töötajate ja asutuste omavahelise suhtluse) formaalsust võiks kasvatada terminikasutus. Oskustekstis on näiteks Basey E. Antia (2000: 159) mitme keele keskmisena saanud nimi- ja omadussõnade osatähtsuseks vastavalt 40% ja 16% üldkeele 28% ja 10% vastu; ka verbe on tema järgi üldkeeles kuni poole vähem.

Heyligheni ja Dewaele (2002: 335) järgi sõltub teksti formaalsusaste nii kommunikatsiooni iseloomust kui ka teksti autori isikuomadustest (vt joonis 1).

Situatsiooni variatiivsus

Personaalne variatiivsus

Joonis 1. F. Heyligheni ja J.-M. Dewaele kokkuvõtlik formaalsusmodel*

* Plussmärgiga nooled näitavad positiivset korrelatsiooni, miinusmärgiga nooled negatiivset; vasakul (nooltega, mis suubuvad formaalsusesse) on keelelise väljenduse formaalsust mõjutavad käitumuslikud muutujad, paremal (väljuvad nooled) on formaalsusest mõjutatud keelelised muutujad.

Paberkirju võib tüüpiliselt kujutada lühema või pikema monoloogina, nende omavahelised seosed on nõrgemad. Meilid võiks olla lühemad ja enam dialoogilised. Meilivahetus on kiirem, tagasisidestatum ja oletamisi kontekstuaalsem. Formaalsemad võiks olla aeglasemalt liikuvad paberkirjad ning vähem personaalsed ja tundmatule suunatud kirjad (tõine rühmasuhtlus listis, institutsiooni kirjad inimesele).

Eesti tekstide sõnaliigisuhteid ja formaalsusastet on uurinud Hille Pajupuu grandirühm (Kerge jt 2007; ülevaade Pajupuu, Kerge 2010), kes on Heyligheni ja Dewaele valemi eesti keelele kohandanud:⁷

$$F = [(nimisõnade sagedus + omadussõnade sagedus + kaassõnade sagedus) - (asendussõnade⁷ sagedus + tegusõnade sagedus + määrsõnade sagedus + hüüdsõnade sagedus) + 100] / 2$$

Selle valemi järgi tehtud arvutused lubavad omavahel võrrelda ka kirjade andmestikku ja asetada nad F-indeksi järjestusse (vt tabel 1).

Tabelist võib näha, et formaalsus kasvab tagasiside erineva kiiruse ajal dialoogilisemalt monoloogilisema suhtluse suunas ning meilidelt paberkirjavahetuse suunas, kuid ükski tunnus ei erista kirjaliike tingimusteta. Selgeim eristaja on institutsionaalsuse ehk esindajarolli puudumine. Nii on hüppeline erinevus privaatsete ja muude kirjade vahel (vt read 1 ja 2), kuid selgelt eristuvad muudest kõik enda nimel kirjutavate kirjad (rida 1–5). Enda nimel kolleegidele meili saates võib formaalsust tõsta kas terminoloogia või listis kirjutamine oma suurema avalikkusega. Potentsiaalne avalikkus võib mõjutada kirjanikku. Partnerite tutvavus ehk vähesem sotsiaalne distants kahandab formaalsust nii era- kui ka töösuhtluses, vt read 1–3 ja 5. Sisulisel asjalikkus ja võõras adressaat võivad määrata klientidele erakirjadest suurema formaalsusastme (rida 4).

Rääkida saab siiski vaid tendentsidest, sest tunnuste kombinatoorika on olusõltlik (vt Pajupuu, Kerge 2010).

Allpool interpreteeritakse formaalsust võrdlevalt kirjateksti tihedusega.

⁷ Pronoomenid ja proadvebid; vt Kerge jt 2007: 631.

Tabel 1. Kirjaliikide formaalsusastme indeks F ja sõnaliikide osatähtsus*

F	Kirjaliik	Subst	Adjekt	Adpos	Deiktik	Verb	Adverb	Interj	Konj
30,0	Haritud täiskasvanute informaaalsed meilid	19,2	4,4	1,8	24,1	24,8	15,5	1,0	9,2
32,4	Teismeliste informaaalsed meilid	20,6	7,2	1,1	20,7	22,1	19,0	2,7	6,7
43,1	Äriühingu sisesuhtlus meili teel	32,0	4,3	2,8	13,2	23,2	13,7	2,8	8,1
47,0	Klientide meilid äriühingule	37,7	3,5	2,7	14,5	21,6	10,9	2,9	6,2
49,5	Kaplinski kirjavahetus	32,0	10,0	3,0	14,0	21,0	11,0	0,0	9,0
58,2	Äriühingu meilid kliendile	47,3	4,3	4,0	8,3	20,9	7,8	2,3	5,1
69,1	Avalike asutuste kirjad inimestele	56,4	5,4	4,2	9,7	14,2	4,0	0	6,1
75,0	Avalike asutuste kirjad omavahel	62,4	6,9	3,1	5,6	10,7	6,1	0	5,2
	Uuritud kirjade mediaan (ja keskmine) ⁸	32 (33)	4,4 (5,6)	2,8 (2,4)	14 (17,3)	21,6 (19,5)	11 (12,7)	2,5 (1,5)	6,7 (7)

* Mida väiksem on F, seda kontekstuaalsem⁹ on tekst; oluline erinevus on meetodi autorite järgi 3 punkti (Heylighen, Dewaele 2002: 328).

⁸ Allikas: Pajupuu, Kerge 2010; andmed peegeldavad 28 uuritud žanrinäite keskmisi; suulist keelevormi esindab kokku 11 žanrinäidet (lapse ja hoidja dialoogivoorud, L1 ja L2 ettekanded ja läbirääkimised, TV otseintervjuu ja ajalehetutvustus, spontaanne raadiodialog ja spontaanne parlamendikõne) ning kirjalikku keelevormi 17 näidet (peale siin analüüsitud žanrite veel nt ajalehtede uudised ja arvamused, Eesti ja ELi õigusaktid, L1 ja L2 esseed ning Jaan Kaplinski romaan).

⁹ Kontekstuaalsust võib suurel määral siduda enamate viidetega otse suhtluskontekstile, kust saavad tähenduse indeksilised keelemärgid; seega on kontekstuaalsem tekst ühtlasi indeksikaalsem ehk kontekstiviitelisem.

Kirjateksti tihedus formaalsuse taustal

Leksikaalne tihedus iseloomustab lekseemsõnade osatähtsust teksti sõnade hulgas (Ure 1971). Halliday (1989: 72–79) jpt¹⁰ nimetavad seda teksti info-tiheduseks. Teisalt kirjutab Hilary Nesi (2001) Rod Ellisele (1994) viidates, et leksikaalne tihedus võib olla ka propositsioonide määra indikaator ja pigem sisendi keerukuse ehk koherentse kompleksuse näitaja.

Eelviidatud allikate järgi peetakse suulist teksti mitmesuguste korpus-uurimuste andmetel leksikaalselt vähem tihedaks kui kirjalikku. Halliday (1989: 81) rõhutab samas, et moodne tehnoloogia on ähmastanud suulise ja kirjaliku keelevormi senise selge eristuse. Tihedust võiks langetada mingilaadne (ka mitteverbaalne) tagasiside, tüüpiline suulisele suhtlusele. Suurema tiheduse võib kaasa tuua ka korrektuur või enesekontroll, mis omakorda nõuab rohkem aega (Nesi 2001). Nii on ka monoloog tavaliselt tihedam kui dialoog (Ure 1971).

Võime siis oletada, et paberkirjad on tihedamad kui kiirema tagasiside-võimalusega meilid. Meilid võiksid sarnaneda kommentaariga: mõlemad võivad olla nii dialoogilaadne kiire ja lühike reageering alustekstile kui ka monoloogilaadne pikem arutlus alustekstist või selle teemal või ajendil (vt Kerge 2004).

Leksikaalse tiheduse (LD) arvutamiseks kasutatakse allpool Ure (1971) valemit

$$LD = N_{LexV} : n_v \times 100,$$

kus N_{Lex} tähistab lekseemivormide (*lexical word forms*) arvu ja n_v üldist sõnavormide ehk sõnade arvu. Siinsed arvutused on ennekõike tekstiliikide võrdluseks ega ole täpsed, sest morfoloogiaanalüsaator ei erista nt abi- ja iseseisvaid verbe ning määrsõnu (st neid ei ole eraldi märgendatud).

Leksikaalse tiheduse kõrval peetakse kirjanduses tähtsaks leksikaalse varieeruvuse astet, mida väljendab lekseemide (eri sõnade) osatähtsus sõnade hulgas (Crawford 2007: 73),¹¹ kuid see nõuab sõnade ja sõnade eristamist, mida siin ole tehtud.¹²

¹⁰ Vt mitmeid selgitusi ja viiteid Nesi 2001.

¹¹ Kirjanduses valitseb suhteline segadus: mida osa autoreid peab leksikaalse varieeruvuse astmeks, nimetavad teised leksikaalseks tiheduseks.

¹² Huvi pärast arvutati leksikaalse varieeruvuse aste firma sisesuhtluse meilides; leitud näitaja on 43,7%, s.o selgelt väiksem leksikaalsest tihedusest (73,2%). Kahjuks ei ole seda võrdlevat näitajat kõigi tekstiliikide kohta aega arvestada – eesti keele puhul on ka WordSmithi vm tekstianalüüsi tööriistade kasutamine osaliselt n-ö käsitöö, sest eesti vormianalüsaatorid ei ole nendega ühendatud.

Teisalt vajavad eri liiki andmed ka ühist tõlgendust, st kuidagi peaks sõnaliigisuhetel põhinevaid parameetreid ka suhestama.

Niisugusel taustal tekkis mõte võtta aluseks oma varasem lähtepunkt (Kerge 2002), et mõistmiseks on oluline teksti organiseerivate nimisõnade viitejõud. Kui muud sõnaliigid on nendega otse või kaudselt (predikatsioonide kaudu) seotud, võiks nimisõnamäära ehk nominaalsust omakorda pidada teatud liiki tiheduse näitajaks: mida enam on nimisõnu, seda viitetihedam on tekst. Et nimisõnad kannavad ka teemat (*the ideational content is densely packed in nominal construction*; Halliday 1994: 352), siis võib sedasama nominaalsust ehk siin viitetihedust käsitada suhtelise teematiheduse markerina. Viitetihedust kajastab siis nominaalsus (NOM) kui nimisõnavormide (N_{SubstV}) protsentuaalne osatähtsus teksti sõnade (n_v) hulgas:

$$\text{NOM} = N_{\text{SubstV}} : n_v \times 100$$

Allpool tulekski nominaalsust käsitleda just teema- ehk viitetiheduse näitajana – *nominaalsuse* terminit kasutatakse põhjusel, et kaht tiheduse terminit on lugejal raske eristada. Kahe eeltoodud valemiga opereerides on saadud andmed, mida võrdlvalt kajastab tabel 2. Keskmine on arvutatud nii aritmeetiliselt kui ka mediaanina; viimast võib pidada usaldusväärsemaks, sest keele kui avatud süsteemi puhul on individuaalsed hälbed variandi normist enamasti suhteliselt suured.

Erameilivahetus ei näi kuigivõrd sõltuvat ei east ega soost: eri mõõdikute sisu arvestades ei erine ei teema- ehk viitetihedus ega ühemõttelisuse aste (mõlema nominaalsus on miinimumis ja kontekstuaalsus maksimumis); küll aga erineb erameilide leksikaalne tihedus – täiskasvanute tekst on siis Ellise (1994) mõistes koherentselt vähem keerukas (mõttelt lihtsam). Erinevusi oli ka noorte ja täiskasvanute sõnaliigivahekorras (noortemeilid on interjektsioonirohked, vähem on eksplitsiitset sidendust jne; vt tabel 1); erinevust märkab juhuslikes mõõtmistes (näiteks on tüdrukute meililause 5-6 sõnet pikk, täiskasvanutel 9-10 mail) ja muidugi stiilis (tervituste laad, teksti sisu ja sõnavalik, eriti aga inglise keele roll; vt eespool näide 4).

Kõik tunnused on mediaanväärtuse lähedal Kaplinski kirjavahetuses (ainuke esindatud paber-erakiri).

Muud kirjaliigid moodustavad pigem sarnaseid tunnusepaare või -kolmikuid, nii et näitajate kese on nihkes.

Tabel 2. Teksti suhteline tihedus kirjaliigiti
(nominaalsuse kui teema- ehk viitetiheduse järjestuses)* ¹³

Era (hall) / mitte-era	Meil (hall) / kiri	Kirjaliik	Leksi- kaalne tihedus	Nomi- naalsus (viite- tihedus)	Formaal- sus (F-indeks)
		Haritud täiskasvanute vaba meilivahetus	63,9	19,2	30,0
		Teismeliste informaalne meilivahetus	69,1	20,6	32,4
		Tüdrukute meilid	68,9	20,6	32,2
		Poiste meilid	69,4	21,6	32,7
		Äriühingu sisesuhtlus meili teel	73,2	32,0	43,1
		Kaplinski kirjavahetus	73,8	32,0	49,5
		Kliendimeilid äriühingule	73,7	37,7	47,0
		Äriühingu ja kliendi meilivahetus	75,6	41	49,1
		Äriühingu meilid kliendile	80,3	47,3	58,2
		Avalike asutuste kirjad nimestele	80	56,4	69,1
		Avalike asutuste kirjavahetus	86,1	62,4	75,0
Kõigi kirjaliikide mediaan (sulgudes keskmine)			73,8 (74)	32 (35,5)	47 (47,1)
Vrd: <i>On-line</i> -kommentaaride keskmine ¹³			74,6 (73,2)	31,3 (29,8)	42,9 (40,1)

* Tumedama halliga on tihedus- ja formaalsusveerus märgitud n-ö üleminekuala, kus näitajad on mediaanis ja sisemised erinevused peaaegu puuduvad.

Nagu näha, moodustavad kanali/meediumi poolest erinevad meilid ja paberkirjad ühtse kontiinuumi, kus žanreid eristab peamiselt privaatsus–institutsionaalsus. Üleminekualas on nii kirju kui ka meile; seda ala märgib tunnuste kaupa hall taust – näitajad on seal mediaanile kõige lähemal.

¹³ Arvutuste aluseks on Kurm 2008. Lähemalt selles artiklis artiklitel ja kommentaaridel ei peatuta.

Üleminekualasse era- ja ametikirjade vahel jäävad koos tööine meilisuhetus, Kaplinski kirjavahetus ja kliendimeilid. Kolme n-ö piiržanri leksikaalne tihedus kui koherentse kompleksuse näitaja on sedavõrd sarnane (u 73,2–73,8), et kõnelda võib tõesti kompaktselt piirirühmast era- ja ametisuhtluse vahel. Viite- ehk teematiheduselt jäävad mediaani lähedale ainult Kaplinski kirjad ja firma sisemeilid. Formaalsusastme ehk ühemõttelisuse poolest jäävad üleminekualale hoopis Kaplinski kirjad, kliendimeilid ja firma–kliendi meilivahetus tervikuna.

Üleminekuala saab ühelt poolt kirjeldada kommunikatsiooni tunnustega. Laiem adressaat (siinkohal rühm) ja tööine iseloom tõstavad võrreldes erameilidega äriühingu sisesuhtluse formaalsust ja teksti tihedust, kuid võrreldes ametnike omavahelise kirjavahetusega kahandab töötajate tuttavus sotsiaalset distantsi ja ühine kontekst lubab olla mitmemõttelisem. Kaplinski puhul võib oletada, et elav kirjanik ei avalda väga privaatses sisuga kirju ja/või arvestab juba kirjutades oma lugejana ka avalikkust, olles erasuhtlusest hoolimata suhteliselt ühemõtteline ja keskmiselt tihe. Ka on kliendil enda nimel kirjutades suurem stiilivabadus kui partneril, kes esindab institutsiooni, ehkki oleme äri- ja ametikirjavahetusest harjunud rääkima mõlemat poolt silmas pidades.

Teisalt vajab selgitust parameetrite üleminekuala erinevus: viite- ehk teematiheduselt ei sobitu teiste selle ala kirjaliikidega 6% tihedamad kliendimeilid; formaalsuse poolest ei sobitu teistega tööine meilisuhetus oma ligi 4 punkti mediaanist madalama F-indeksiga.

Ka torkab silma, et täiskasvanute ja noortemeile eristab ainult leksikaalne tihedus: nad on ühtviisi lõdvad (vähenominaalsed) ja maksimaalselt kontekstuaalsed.

Teises äärmuses on ametikirjad – taas sõltumata kanalist. Formaalsusaste erineb neil omavahel tugevasti: kui 3 punkti on oluline erinevus, siis tavalisele inimesele kirjutava äriühingu meilid erinevad F-indeksilt avaliku asutuse kirjadest ligi 11 punkti võrra ning ametnike omavahelised kirjad on inimestele saadetud kirjadest veel u 6 punkti suurema F-indeksiga. Erinevused on selged viitetihedust näitava nominaalsuse osas: ametikirjade kolm liiki erinevad omavahel 9–15% võrra. Samal ajal on personaalselt adresseeritud ametikirjad (nii firma meilid kui ka ametniku paberkirjad) ühesuguse leksikaalse tihedusega, erinedes vastupidi liikuvaist kliendimeilidest u 7%.

Ühtlasi on täiskasvanud haritud eestlast võimalik vaadata tema äärmuslikult erinevates keelekasutaja-rollides. Ametnikuna kirjutavad täiskasvanud haritud inimesed omavahel 1,3 korda suurema leksikaalse tihedusega kui eraisikuna meile vahetades, nominaalsus ehk viitetihedus muutub ametnikurollis 3,3 korda suuremaks ja formaalsusindeks kasvab teises rollis 2,5 korda.

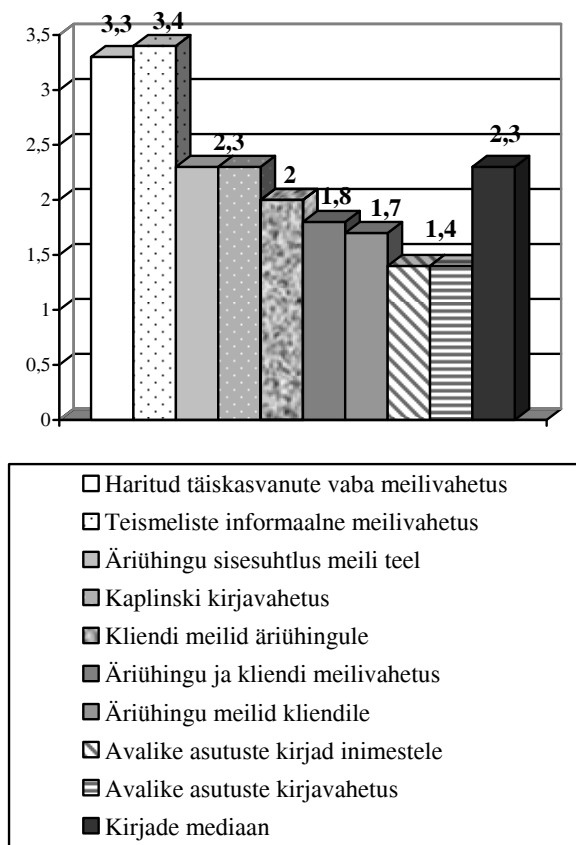
Kogu tabelit vaadates tuleb küsida, mida leksikaalne tihedus ikkagi näitab.

Oletagem, et leksikaalse tiheduse taga on tõepoolest propositsioonide hulk kui koherentse komplekssuse ehk mõttekeerukuse näitaja, nagu Ellise järgi väidab Nesi (2001). Kui nüüd teksti referente on teatav määr (nominaalsus on suur), siis võiks oluliseks osutuda, kui palju tuleb ühel viiteüksusel ehk nimisõnal propositsioone kanda. Seda n-ö suhtelist tihedust (ST) võiks indekseerida lihtne leksikaalse tiheduse (LD) ja nominaalsuse ehk viitetiheduse (NOM) jagatis:

$$ST = LD : NOM$$

Ameti- ja erakirjade leksikaalse ja viitetiheduse „normaalset” suhet võiks väljendada eri laadi tihedussuhteid peegeldava ST mediaanväärtus, mis arvutuste järgi on 2,3. Mida lähemal mediaanile on kirjaliigi ST, seda lihtsamini jälgitav / üldarusaadavam võiks olla tekst. Nii arvutati kõigi kirjaliikide suhteline tihedus, mida visuaalselt kajastab joonis 2 (kirjaliigid on jälgitavuse huvides nimetatud joonise all tulpade järjestuses; tume lõputulp kujutab uuritud žanrite ST mediaanväärtust).

Nagu jooniselt näha, eristuvad taas täiskasvanute ja noorte selgelt informaaalsed erameilid, mille igal viitejõulisel keelendil tuleb kanda enim propositsioone ja mida võiks seega pidada (väljaspoolsetele) kõige raskemini mõistetavaks. Rühm on ka kõige kontekstuaalsem, s.o ühesugusel määral mitmemõtteline. Järgmise rühma moodustavad äriühingu sisesuhtlus ja Kaplinski kirjavahetus, mille oletatav üldarusaadavuse aste on täpselt mediaanväärtuse tasemel, ning väga lähedase indeksiga kliendi-meilid. Viimased kaks on ka „ideaalselt ühemõttelised” (F-i mediaani tasemel). Minimaalse vahega järgneb äriühingu ja kliendi suhtlus, kus just ühemõttelisuus (F) on mediaanis. Avaliku asutuse ametnike kirjad on siinse oletatava üldarusaadavusnäitaja poolst ühesugused, kuid eemaldunud „normaalsest” ehk mediaanist juba niisama tugevasti kui kõige informaaalsemad meilid.

Joonis 2. Kirjade suhtelise tiheduse indeksid (propositsioone viite kohta). Mida lähemal on tase mediaanile, seda üldarusaadavam võiks tekst olla

Kui vaadata võrdluseks *on-line*-päevalehtede artikleid ja kommentaariumi tekste, siis ilmneb selgelt, kui oluline on tekstide sarnastajana allkeele registrite kompaktsus: kõik näitajad kõiguvad minimaalselt ümber mediaanväärtuse, mida aga kirjade puhul ei saagi eeldada. Artikli maht ei luba aga detailidel peatuda. Võib vaid oletada, et kirjaliku keele puhul vajab interaktiivsus enam võrdlusaluseid, mida uus meedia pakub rohkesti.

Oluline tulemus on see, et nominaalsus kui viitetiheduse näitaja eristab tekste paremini kui leksikaalne tihedus, tuues välja ühesuguse LD-ga

tekstide erinevuse. Suhtelise tiheduse indeks omakorda jagab tekstid nelja selgesse rühma just tähtsaks osutunud privaatsuse–institutsionaalsuse kontinuumis, rühmitades tekste teisiti kui kaks tihedusnäitajat eraldi.

Kiirpilk e-kirjadele asjaliku suulise ja kirjaliku teksti taustal

Alles kümmekonna aasta eest kirjutas David Crystal, et arvutisuhtlus on toonud kaasa midagi, mis põhimõtteliselt erineb nii tavapäraselt mõistetud kirjutamisest kui ka kõnest (Crystal 2001: 238). Siinkohal tehakse väike samm selles suunas, et elektroonilisi tekste suuliste ja muude kirjalikega võrrelda, võttes kõneks tõise rühmasuhtluse meili teel. Tõine/kollegiaalne meilisuhklus piirneb ametlikuga ja võiks seepärast olla suhteliselt formaalsel nii sisu täpsusnõudlikkuse pärast kui ka seetõttu, et adressaat ei ole personaalne, vaid enamasti rühm (listikirjad). Juba kirjalik vorm, kuid ka rühmale kirjutamine võiks tingida teatavat vähemat spontaansust ja suuremat enesekontrolli kui suulisele kõnele iseloomulik.

Stiililt tunduvad töömeilid suhteliselt informaalsena: neis on ametlikest paberkirjadest enam tippimisvigu, kasutatakse ainult eesnimedid jne. Formaalse paberkirja tüüpiline algus on *Lugupeetud* + täisnimi (harvemini *Lugupeetud härra/proua* + perekonnanimi või *Austatud* + nimi), vaadeldavad töömeilid aga algavad suhteliselt vabalt, näide (5):

- (5) Tsau(!)
- Tere(!)
- Tere hommikust!
- Tere *Leo!
- Hei!
- Hei hopsti!

Vabad ja kohati loovad on ka töömeilide lõpetused, näide (6):

- (6) Küsivalt
- *Katre
- Tervitades,
- *Katre
- Tervitastega!
- *Marina
- Terv/Trv
- *Kristel

Samas puudub põhitekstis (tugev) slängilisus ja koodivahetus inglise keelele ülemineku mõttes, mis sunnib võrdlusest kõrvale jätma noorte-meilid (vt näidet 4). Nii on vaadeldava sisemeilivahetuse võõrsõna- ja tsitaatainese osatähtsus noortemeilidega üsna sarnane – võõr- ja tsitaatsõnade määr on noortel 6,6% ja äriühingu sisesuhtluses 6% –, kuid uuritud töömeilides leidub üks inglise tsitaatsõna (*vajuta nuppu refresh*), kuna noorte võõrainesest on üle 60% inglise keel, mis moodustab 3,8% sõnedest. Detailsemalt jätame kvalitatiivse võrdluse praegu kõrvale, samuti ei ole anna korpusemeetod piisavalt andmeid teksti keskmise pikkuse kohta (nt vaadeldavates töömeilides on see keskmiselt 35 sõnet, noortemeilides 103).

Noorte meilivahetuse kaasamine eeldaks võrdlust suulise slängiga, kuna võrdlusmaterjali leiab pigem asjaliku (tõise või avaliku suunitlusega) kommunikatsiooni vallast.

Võrdlust tõise sisesuhtluse meilidele pakuvad tekstid Hille Pajupuu grandirühma varasematest uurimustest (Pajupuu, Kerge, Alp 2009; Pajupuu, Kerge 2010; Pajupuu jt 2010). Võrdlusalused tekstid on loodud eksperimentaalses eksamilaadses olukorras, kus ülesanded on võetud eesti keele kui teise keele kõrgtaseme eksamilt ja neid on lahendama pandud täiskasvanud kõrgharidusega eestlased. Esindatud on nii suuline dialoog ja monoloog kui ka kirjalik monoloog; samuti personaalne suhtlus hindajaga ja rühmasuhtlus, kus osalejad vestlevad omavahel ja hindajal on kõrvaline roll. Võrdlusaluse essee tööülesandes palutakse see adresseerida haritud auditooriumile, ehkki kirjutaja teab, et kirjutab personaalselt hindaja jaoks. Eksamiülesanded mõõdavad avaliku ja tõise suhtluse oskust ning neid seob asjalik üldoluline temaatika, mida teatud piirini võiks eeldada ka töömeilides.

Niisugust materjali kaasates kujundati alljärgnevaks võrdluseks kommunikatiivsetelt omadustelt mitmekesine tekstirühm, milles on võrdselt ja sarnases mahus suulisi ja kirjalikke tekste ning mis on omaduste poolest võrdluseks piisavalt kompaktne (vt tabel 3).

Tabel 3. Võrreldavate suuliste ja kirjalike žanrite kommunikatiivsed tunnused

Teksti liik	Keele- vorm	Teksti vorm	Toimeviis	Suhtlus	Orien- tatsioon
Läbirääkimised (ühise seisukoha leidmine)	suuline	dialoog	kahepoolne, spontaanne	rühmas	avalik/ tõine
Lühiette- kanne (minut ettevalmistuseks)	suuline	monoloog	ühepoolne, tagasisidega, kavandamise võimalus, spontaanne	personaalne	avalik/ tõine
Meilivahetus osakonna sees	kirjalik	dialoog/ monoloog	kahepoolne, kavandamise ja enese kontrolli võimalus	personaalne/ rühmas	tõine
Essee	kirjalik	monoloog	ühepoolne, eeldab kavandamist ja enese kontrolli	personaalne	avalik/ tõine

Edaspidi jälgitakse tabelis 4 ja 5 mitte niivõrd žanreid, kuivõrd uuritud žanri keele- ja tekstivormi, osutades sellele ka lahtrite nimetustes.

Eelnevast on selgunud, et firmaosakonna sisemeilid on keskmise tihedusega ja et nende formaalsusindeks F (43,1) kaldub kontekstuaalsuse suunas (F-i mediaanväärtus on kõigi kirjade puhul 47; vt tabel 2).

Edasi vaatame, kuidas näeb välja pilt võrdluseks valitud asjalike suuliste ja kirjalike tekstide kogumis (vt tabel 4).

Formaalsusarvutuste meetodi autorid peavad oluliseks indeksi 3 punkti erinevust (Heylighen, Dewaele 2002: 328), seega ei sarnane firma sisemeilid oma formaalsusastmelt otse ei suulise ega kirjaliku asjaliku tekstiga. Tegemist on teatavas mõttes vahealaga: firma sisemeilide F-indeks paikneb sammukese (3,6–3,9 p) nii uuritud tekstide mediaanväärtusest kui ka kahe keelevormi keskmisest kontekstuaalsuse suunas. Vabad töömeilid on oluliselt formaalsemad ja seega ühemõttelisemad kui kumb tahes suuline tekstiliik või suuline kõne üldiselt. Samas on töömeilid kirjalikust monoloogist oluliselt kontekstuaalsemad, nagu kahepoolses suhtluses võiks ka oletada.

Tabel 4. Kollegiaalse meilivahetuse formaalsusindeks F muude asjalike suuliste ja kirjalike tekstide taustal (võrdlusandmed Pajupuu jt 2009, tabel 1)

Teksti liik	Formaalsusindeks F
Suuline dialoog	30,2
Suuline monoloog	35,2
<i>Suulise kõne F-i mediaanväärtus</i>	32,7
Firma osakonnasisene kirjavahetus (dialoog/monoloog)	43,1
Essee (kirjalik monoloog)	49,5
<i>Kirjaliku teksti F-i mediaanväärtus</i>	46,3
<i>Kirjaliku ja suulise keelevormi F-i mediaanväärtus</i>	39,5
4 võrreldava žanri (žanrikogumi) F-i mediaanväärtus	39,2

Firmaosakonna meilisuhtluses mõõdeti ka sõnavara rikkust, milleks on olemas samade tekstide võrdlusandmed.

Sõnavara rikkuse arvutusi võib Anne Vermeeri (2000) järgi teha mitmel moel. Arvutused toetuvad sõnede ja sõnade omavahelisele suhtele. Siin on analoogiliselt võrreldava materjaliga kasutatud Uber'i indeksit U, mis minimeerib tulemuse sõltuvuse uuritava teksti mahust:

$$U = (\log N)^2 / (\log N - \log V)$$

N märgib valemis sõnede ja V lekseemide arvu. U järgi on võimalik tekste sõnavara rikkuse poolest järjestada (vt tabel 5).

Tabel 5. Kollegiaalse meilivahetuse sõnavara rikkus Uber'i indeksi järgi muude asjalike suuliste ja kirjalike tekstide taustal (võrdlusandmed Pajupuu jt 2009)

Teksti liik	Sõnavara rikkuse indeks U
Suuline dialoog	21,4
Suuline monoloog	23,1
<i>Suulise kõne U mediaanväärtus</i>	22,3
Firma osakonnasisene kirjavahetus (dialoog/monoloog)	24,9
Essee (kirjalik monoloog)	29,0
<i>Kirjaliku teksti mediaanväärtus</i>	27
<i>Kirjaliku ja suulise keelevormi U mediaanväärtus</i>	24,7
4 võrreldava žanri (žanrikogumi) U mediaanväärtus	24

Nagu näha, kõigub U-indeks teksti 8 punkti piires. Sellegi näitaja miinimum ilmneb suulises dialoogis ja maksimum kirjalikus essees. Seejuures on suuline dialoog žanrikogumi mediaanväärtusele selgelt lähemal (kaugus 1,7 p) kui kirjalik monoloog (kaugus 3 p). Niisuguses koosluses langeb firma osakonnasisene meilivahetus žanrikogumi U-indeksi mediaanväärtusele kõige lähemale, kaldudes vaid 0,9 p kirjaliku suunas, ning praktiliselt kattub suulise ja kirjaliku keelevormi U mediaanväärtusega (erinevus 0,2 p).

Oluliselt eristab suulist ja kirjalikku teksti see, et suulises tekstis on enamasti raske eristada lausepiire – tüüpiline on lausungite haakuv jada, mille piiri märgib mõtteline lõpetatus või teemavahetus. Seepärast on suulise ja kirjaliku keelevormi tekstilauseste pikkust ka raske võrrelda. Pajupuu jt (2010) uurimuses on seda siiski püütud teha ja nii on võimalik samas koosluses võrrelda tööeilide keskmist lausepikkust (tabel 6).

Tabel 6. Kollegiaalse meilivahetuse lausepikkus muude asjalike suuliste ja kirjalike tekstide taustal (võrdlusandmed Pajupuu jt 2010, tabel 4)

Teksti liik	Lause pikkus (sõnedes)
Suuline dialoog	16,5
Suuline monoloog	23,9
<i>Suulise tekstilause pikkuse mediaanväärtus</i>	20,2
Firma osakonnasisene kirjavahetus (dialoog/monoloog)	10,1
Essee (kirjalik monoloog)	14,4
<i>Kirjaliku tekstilause pikkuse mediaanväärtus</i>	12,3
<i>Kirjaliku ja suulise tekstilause pikkuse mediaanväärtus</i>	16,3
4 võrreldava žanri lausepikkuse mediaanväärtus	15,5

Nähtub, et suulised laused on pikemad kui kirjalikus tekstis, mida eeltoodud arutlus lubaski oletada. Uuritud tekstikogumi keskmist esindab suuline dialoog, mille puhul aga standardhälve on suur (Pajupuu jt 2010 järgi u 13,3). Veel suurem on see ainult suulise monoloogi puhul (16,9). Nii ei ole suulise keelekasutuse keskmised eriti usaldusväärsed.

Esseest on tööeilide laused samas ligi kolmandiku lühemad, sarnanedes kirjaliku igapäevakeele keskmisega (9,2 sõnet), mis siinses uurimuses esindab täiskasvanute vaba meilisuhtlust, ja kattudes ilukirjanduse omaga (10 sõnet; vt Kerge 2002, tabel 1).

Võib järeldada, et kuna kirjalik keelevorm sunnib ise lausepiire täpsustama ja lauseid enne kirjanepkut läbi komponeerima, siis sarnaneb lause pikkus ka töömeilides pigem kirjaliku keelevormiga, kuid esindab selle informaalset osa: Kerge (2002: 42) järgi on eesti kirjaliku tekstilause keskmine pikkus formaalseid ja informaalset äärmusi kaasates 14,1 sõnet.

Lühikesest vaatlusest võib julgelt järeldada, et D. Crystalil (vt osa algust) on õigus: elektrooniline tekst on kirjalik ja see sunnib peale selged lausepiirid, kuid muus ei sarnane meilid otseselt ei asjaliku suhtluse kirjaliku ega suulise vormiga, kaldudes mõne näitajaga veidi ühe, mõnega teise poole.

Kokkuvõte ja järeldused

Tutvustatud uurimuses osutus kirjaliikide peamiseks eristajaks valitud liigitusalus, s.o privaatsuse–institutsionaalsuse kontinuum, mille keskmes on rühma- ja personaalseid, era- ja ametikirju, paberkirju ja meile. Vähem eristab kirju kanali valik ehk see, kas kiri vahendatakse paberil või arvutis, ühele või mitmele. Tulemus oleks triviaalne, kui e-tekste ei peetaks levinud arusaamas ühtviisi informaalseteks.

Ühes kirjade kontinuumi äärmuses on igas mõttes kõige lõdvemad ja kontekstuaalsemad erameilid, teises aga kõige tihedamad ja formaalsematena ametnike paberkirjad. Eristav tunnus on ka osalejate tuttavus. See muudab näiteks tõise rühma-meilivahetuse paberil ametikirjadest suhteliselt vähem formaalseks ja vähem tihedaks, kuid jätab nad siiski võrdselt kaugele privaatsetest ja ühtaegu nimeliselt adresseeritud erameilidest. On võimalik, et töömeilide formaalsust suurendab terminoloogia, kuid see vajaks eraldi uurimist. Samas on tõine meilivahetus rühmas väga sarnane privaatse ja personaalse paberkirjavahetusega (Kapinski), mille kõik uuritud näitajad langevad ainsana kokku vastavate mediaanväärtustega kirjades üldiselt. Kuivõrd oletati, et kirjanik alateadlikult arvestab oma kirjade avaldamisega ja valib, mida neist avaldada, võib siis tiheduse ja formaalsuse kasvu mõjutada suhteline avalikkus / laiem auditoorium.

Katseliselt arvatati teksti tihedust mitmel meetodil, nii leksikaalse tihedusena kui ka nominaalsuse järgi, mis ühtlasi märgib viidete suhtelist hulka tekstis (s.o teema- ja/või viitetihedust). Leksikaalse tiheduse ja nominaalsuse suhestamiseks loodi teksti suhtelise tiheduse ST valem:

ST = LD : NOM,

kus LD märgib leksikaalset tihedust ja NOM nominaalsust. Leitud suhteline tihedus ST peaks märkima propositsioonide suhtelist hulka viiteüksuse kohta, milleks tekstis on nimisõna. Toetudes Ellise (1994) ja Nesi (2001) oletustele, et LD näitab teksti koherentset komplekssust, ja Halliday (1994) väitele, et nimisõnad kannavad teksti teemat, arvutatud ST-indeksit pidada mingilaadseks teksti üldarusaadavuse näitajaks.

Leksikaalse tiheduse ja nominaalsuse näitajad järjestasid kirjaliike sarnaselt, kuid nominaalsuspõhine viitetihedus on enam hajutatud ja eristab kirju paremini. Nii eristuvad leksikaalselt võrdtihedad inimesele adresseeritud paber- ja e-kirjad ja veel mõned ühesugused paarid just teema- ehk viitetiheduse poolest, mida näitab nominaalsus. Seega võib oletada, et nominaalsus väärrib ka omaette näitajana esiletoomist, seda enam, et ta ei ole uurimuse järgi üksüheses suhtes ka kirjade formaalsusastmega.

Siin arvutatud suhteline tihedus omakorda rühmitab tekste kõige paremini, sarnastades näiteks erineva leksikaalse ja viitetihedusega avalike ametnike kirjad. Nii näiteks rühmituvad kõige formaalsemad, s.o ametnike kirjad suhtelise tiheduse alusel autori järgi, kuigi võiks ideaalis rühmitada kirja saaja järgi nagu muud üksikisikule saadetud kirjad. Seega näib meetodite mitmekesistamine ja suhestamine end õigustavat, kuid vajaks enamat katsetamist mitmekesisema ja suurema materjali peal. Samuti nõuavad igasugused arvandmed kõrvale mitmekesisest puhtkvalitatiivset analüüsi, mis lubaks arvandmete erinevustele leida usaldusväärseid ja detailseid põhjendusi.

Asjalikud töömeilid ei sarnane otseselt ei suulise ega kirjaliku keele vormi asjalike tekstidega. Kirjalikkus surub peale vaid suhteliselt korras- tatuma süntaksi.

Alustavate andmete usaldusväärsuse suurendamiseks peaks ühelt poolt lisama kirjaliike (nt tavalise inimese raskesti ligipääsetavaid erakirju) ja teiselt poolt suurendama uuritava materjali mahtu. Artikli maht sundis jätma kõrvale sõnavara ulatuse mõõtmised ja kvalitatiivse võrdluse, milleks on olemas ulatuslik eeltöö. Olemas on ka siin uuritud ametikirjade viisakuse ja asjakohasuse alustavad tajuandmed.

Näitlikustamise huvides toodi esile, et tüdrukute meilid on keskmiselt kaks korda pikemad kui täiskasvanute omad ja et nende lause on ligi kaks korda lühem kui täisealistel meilijatel. Ka võrreldi noorte era- ja suhteliselt noorte tööiste meilide võõr- ja tsitaatsõnalisuse astet, mis osutus

omavahel sarnaseks (u 6%). Sarnasus teadusega (Mägedi 2003 andmeil) on põhjendatud terminoloogiat nõudva töösfääriga, kuid eraldi vääriks tähelepanu noortemeilid. Neis ei ole tegu võõrsõnade kasutamise, vaid selge koodivahetusega.

Kindlasti vajaks järgmisena uurimist kirjade temaatika ja mikrofunktsioonid ning nendega seotud leksikaalgrammatilised valikud. Väga oluline oleks uurida kirjavahetuse üksikosade intertekstuaalseid seoseid.

Niisama oluline on asetada uuritud tekstid üha enamate e-suhtluse tekstiliikide taustale ja võrrelda uue meedia tekste traditsioonilistega.

Kirjandus

- Antia, Basey E. 2000.** Terminology and Language Planning. An Alternative Framework of Practice and Discourse. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Butt, David, Rhonnda Fahey, Susan Feez, Sue Spinks, Colin Yallop 2000.** Using Functional Grammar: An Explorer's Guide. 2nd edition. Sidney: NCETR-Macquarie University.
- Chafe, Wallace, Deborah Tannen 1987.** The relation between written and spoken language. – Annual Review of Anthropology 16, 383–407.
- Crawford Camiciottoli, Belinda 2007.** The Language of Business Studies Lectures. Amsterdam: John Benjamins.
- Croft, William 2001.** Radical Construction Grammar. Syntactic Theory in Typological Perspective. Oxford, NY: Oxford University Press.
- Crystal, David 2001.** Language and the Internet. Cambridge: Cambridge University Press.
- De Beaugrande, Robert Alain, Wolfgang Dressler 1981.** Einführung in die Textlinguistik. Tübingen: Niemeyer.
- Ellis, Rod 1994.** Factors in the incidental acquisition of second language vocabulary from oral input: a review essay. – Applied Language Learning 5: 1, 1–32.
- Fairclough, Norman 2001.** Language and Power. Second edition. Harlow, London, NY: Longman, Pearson Education.
- Gee, James Paul 2008.** An Introduction to Discourse Analysis. Theory and method. 2nd edition. NY, London: Routledge.
- Halliday, Michael A. K. 1989.** Spoken and written language. Oxford: Oxford University Press.
- Halliday, Michael A. K. 1994.** An Introduction to Functional Grammar. Second Edition. London: Edward Arnold.
- Hennoste, Tiit, Kadri Muischnek 2000.** Eesti kirjakeele kopruse tekstide valiku ja märgendamise põhimõtted ning kahe allkeele võrdluse katse. – Arvu-

- tuslingvistikalt inimesele. Toim. Tiit Hennoste. (= TÜ üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 1.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 183–217.
- Heylighen, Francis, Jean-Marc Dewaele 2002.** Variation in the contextuality of language: An empirical measure. – Foundations of Science 7, 293–340.
- Kasik, Reet 2000.** Reklaamikeel tekstiliigina. – Eesti keele allkeeled. Toim. Tiit Hennoste. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 111–127.
- Kasik, Reet 2007.** Võimu keel. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 3. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 167–176.
- Kerge, Krista 2000.** Kirjakeel ja igapäevakeel. – Eesti keele allkeeled. Toim. Tiit Hennoste. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 75–110.
- Kerge, Krista 2002.** Kirjakeele kasutusvaldkondade süntaktiline keerukus. – Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist. Toim. Reet Kasik. (= TÜ eesti keele õppetooli toimetised 23.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 29–46.
- Kerge, Krista 2003a.** Keele variatiivsus ja *mine*-tuletus allkeelte süntaktilise keerukuse tegurina. (= Tallinna Pedagoogikaülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 10.) Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus.
- Kerge, Krista 2003b.** Autori stiil ja allkeele tekst. – Tekstid ja taustad 2. Tekstianalüüsi vaatepunkte. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 26.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 59–89.
- Kerge, Krista 2004.** Veebikommentaariumi mitmetahuline maailm. – Tekstid ja taustad III. Lingvistiline tekstianalüüs. Toim. Reet Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 28.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 51–73.
- Kerge, Krista 2006a.** Ametlik viisakus ja kultuur. – Õiguskeel 2, 3–8.
- Kerge, Krista 2006b.** Eestlase viisakusruumi kajastusi tekstikorpuses. – Keele ehe. Toim. Ellen Niit. (= TÜ eesti keele õppetooli toimetised 30.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 67–89.
- Kerge, Krista 2008.** Vilunud keeleoskaja. C1-taseme eesti keele oskus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kerge, Krista, Hille Pajupuu, Rene Altrov 2007.** Tekst, kontekstuaalsus ja kultuur. – Keel ja Kirjandus 8, 624–637.
- Kurm, Kadri 2008.** Üheteemalised artiklid ja nende kommentaarid Eesti kolme päevalehe võrguväljaannetes. (Käikiri Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudis.) Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Marques, Gorete 2008.** Establishing a continuum in spoken and written language in student emails. – Systemic Functional Linguistics in Use. Ed. by Nina Nørgaard. (= Odense Working Papers in Language and Communication 29), 564–576.
- Mägedi, Merike 2003.** Sõnavara võõrus. Võõrsõnad eesti tekstis. Magistritöö. (Käikiri Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudis.) Tallinn:

- Tallinna Pedagoogikaülikooli filoloogiateaduskonna eesti filoloogia osakond.
- Nesi, Hilary 2001.** A corpus-based analysis of academic lectures across disciplines. – *Language Across Boundaries*. Ed. by J. Cotterill, A. Ife. London: BAAL, Continuum Press, 201–218.
- Pajupuu, Hille 2001.** Kuidas kohaneda võõras kultuuris. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Pajupuu, Hille, Krista Kerge 2010.** Text-types in speech technology and language teaching. – *Proceedings of the XXVI Congreso de AESLA*. Vigo: Universidad de Vigo (ilmumas).
- Pajupuu, Hille, Krista Kerge, Lya Meister, Eva Liina Asu, Pilvi Alp 2010.** Naturalness on speaking and how to assess it. (Käsikiri; esitatud avaldamiseks ajakirjas *Trames*.)
- Pajupuu, Hille, Krista Kerge, Pilvi Alp 2009.** Sõnavara loomulik rikkus haritud keeleteadlaste tekstides. – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 5*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 187–196.
- Pöld, Karin 2008.** Kaplinski tekstide kontekstuaalsus ja süntaks. Bakalaureusetöö. (Käsikiri Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudis.) Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Rais, Kairi 2007.** E-suhtlus ja selle õpetamine koolis (äriühingu näitel). Bakalaureusetöö. (Käsikiri Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudis.) Tallinn: Tallinna Ülikooli filoloogiateaduskonna eesti filoloogia osakond.
- Rikberg, Katrin 2007.** Viisakus ja selle tajumine tekstiliigiti. Bakalaureusetöö. (Käsikiri Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudis.) Tallinn: Tallinna Ülikooli filoloogiateaduskonna eesti filoloogia osakond.
- Rääk, Kristjan 2002.** Poliitiliste programmide keelest. – *Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist*. Toim. Reet Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23.) Tartu: Tartu Ülikool, 115–127.
- Salla, Sigrid 2002.** Jututuba kui võrgusuhtluse vorm. – *Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist*. Toim. Reet Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23.) Tartu: Tartu Ülikool, 128–156.
- Ure, Jean 1971.** Lexical density and register differentiation. – *Applications of Linguistics*. Edited by G. Perren, J. L. M. Trim. London: Cambridge University Press, 443–452.
- Valge, Jüri 1972.** Ajalehekeele statistiline analüüs. Diplomitöö. (Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi eesti ja soome-ugri keeleteaduse osakonnas.) Tartu: Tartu Riikliku Ülikooli filoloogiateaduskonna eesti keele kateeder.
- Vermeer, Anne 2000.** Coming to grips with lexical richness in spontaneous speech data. – *Language Testing* 17, 1, 65–83.
- Wodak, Ruth, Michał Krzyżanowski (eds.) 2008.** *Qualitative Discourse Analysis in Social Sciences*. Palgrave Macmillan.

Linguistic parameters of letter genres with regard to oral and written language

Krista Kerge

Letters as a genre may be electronic or on paper, public or private, job-related or not, addressed and read personally or by a group and, thus, affected by a combination of communicative parameters. The study deals with emails and letters in small-scale corpora of eight subgenres: emails written by teenagers (boys and girls) and educated adult colleagues, in-house emails of a private enterprise, their emails to clients and clients' emails to them, published letters of a famous writer, plus letters of public servants to people and to each other. Every letter is an act of interactive written communication – an asynchronous mutual action, which belongs to different chains of actions of two correspondents. To be relevant, components of the message have to be based on the action chain of the addressee. A short qualitative analysis reveals much irrelevance pointing to serious communicative errors made by public servants. The emails by teen-aged girls show about a 4% switch to English (their qualitative study is a topic of further research). Based on the part-of-speech-structure, the study measured the following parameters of each genre: contextuality (F-index pointing to the degree of possible misunderstandings; see Heylighen & Dewaele 2002), lexical density (LD-index pointing to coherential complexity; see Ure 1971, Ellis 1994), and the degree of nominality (NOM-index marking referential/thematic density; cf. Croft 2001). In addition, the quotient of the LD-index of each subgenre to its NOM-index was found (to mark the level of somewhat coherential complexity behind each noun). It appears that each measure groups subgenres in a different way. The results point to many possible interpretations. What seems important, however, is that the medium (electronic or paper), topic (e.g. speciality), and situation with its social distance between the participants affect letters in their unique combination typical of both the subgenre and the social characteristics and/or relations of the correspondents. If style features differ too much from the median values of the combination typical of the genre, certain formulae make it possible to show that the text is too formal or dense, or that the addressee is not considered (wrong code). Finally, emails were compared to some oral and written genres earlier measured for their lexical richness, contextuality-formality, and some syntactic features. It was proved that emails – formally a written genre – stand clearly in the centre of the scale of oral and written language – all the parameters of emails are very close to the median value of the two.

Keywords: Estonian, parts of speech, text analysis, written interaction, letters, emails, text density, nominality, formality-contextuality, lexical richness, sentence length

Krista Kerge
eesti keele ja kultuuri instituut
Tallinna ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
krista.kerge@hotmail.ee

EESTI KEELE ADESSIIVI JA KAASSÕNA *PEAL* KASUTUS KAHES KEELELISES KATSES

JANE KLAVAN, KAISA KESKÜLA, LAURA OJAVA

Annotatsioon. Eesti keeles on ühe objekti asumist teise objekti pealispinnal võimalik väljendada nii käände- (*Vaas on laual*) kui ka kaassõnakonstruksiooniga (*Vaas on laua peal*). Artiklis vaadeldakse, kas eesti keele adessiivi ja kaassõna *peal* kasutatakse staatilise väliskohasuhte väljendamisel sünonüümselt või esineb nende kasutustes erinevusi. Artikkel lähtub kognitiivsest keeleteadusest, mille üks põhitõdesid on, et keeles ei ole sünonüümiat – kui kaks konstruksiooni erinevad vormiliselt, siis erinevad nad ka kas semantiliselt või pragmaatiliselt. Uurimisküsimusele vastuse leidmiseks koostati kaks keelelist katset – produktsioonikatse ja valikvastustega ankeetküsitlus – eesmärgiga välja selgitada võimalikud erinevused adessiivi ja kaassõna *peal* kasutustes. Katse tulemustest selgub, et nende kahe konstruksiooni kasutustes on tõepoolest erinevusi: adessiivi kasutatakse juhul, kui kahe objekti vaheline suhe on abstraktne (nt midagi on kellelgi südamel); kui objekt, mille pealispinnal midagi asub, on koht (nt riiul seinale) ning kui kaks objekti on üksteise külge kinnitatud (nt kuulutus kleebitud seinale). Kaassõna *peal* kasutatakse siis, kui kahe objekti vaheline suhe on mingil määral ebaharilik (nt äratuskell raamatu peal) või kui objekt, mille pealispinnal midagi asub, on ese (nt kaas supipoti peal). Nende tulemusteni jõudsime ainult selle konkreetse keelematerjali põhjal.

Võtmesõnad: kognitiivne keeleteadus, semantika, ruumisemantika, sünonüümia, keeleline katse, eesti keel, adessiiv, kaassõna

1. Sissejuhatus

Keeleteaduses domineerib seisukoht, et keeltes ei eksisteeri (absoluutset) sünonüümiat, sest samatähenduslikkus on vastuolus keele ökonoomiaprintsibiga. Ometi leidub igas keeles nii leksikaalseid kui ka grammatilisi sisult lähedasi vorme. Eesti keel ei ole selle poolest erand ning võimaldab rohkesti rööpkasutusi. Muu hulgas võib eesti keeles ühe objekti teise objekti pealispinnal asumist väljendada nii käände- (*Vaas on laual*) kui

ka kaassõnakonstruksiooniga (*Vaas on laua peal*). Käesoleva artikli eesmärgiks on selgitada eesti keele adessiivi ja kaassõna *peal* paralleelkasutust – millest sõltub kord ühe, kord teise väljendusvõimaluse valik või kas see üldse millestki sõltub. Artikli aluseks on kahe keelise katse tulemused, milles püüti välja selgitada, mis võib mõjutada nende rööpsete vormide kasutust.

Artiklis lähtutakse konstruksioonigrammatika (Goldberg 1995, 2006) ja kognitiivse grammatika (Langacker 1987, 2008) seisukohtadest,¹ kus üheks põhitõeks on see, et „kui kaks konstruksiooni erinevad teineteisest süntaktiliselt, siis peavad nad erineva ka semantilisel või pragmaatilisel”² (Goldberg 1995: 67). Sellest johtuvalt eeldame, et kuigi eesti keele väliskohakäänded ja neile vastavad kaassõnakonstruksioonid ehk -tarindid võivad esmapilgul tunduda sünonüümsetena, siis tegelikult rakendavad keelekasutajad neid kaht väljendusvõimalust siiski erinevalt. Oleme kogunud võimalikke tegureid, millest meie arvates võiks nende kahe konstruksiooni kasutus eesti keeles sõltuda: lause süntaktiline ülesehitus (nt sõnajärg); sõnade morfofonoloogia (morfoloogia probleemidest tulenevad piirangud, nt vormihomonüümia); keelekasutaja idiolekt ja muredaust; keeleajalugu; käände- ja kaassõnakonstruksioonis osalevate sõnade semantika (kohasuhtes olevate objektide semantilised omadused, nt kas tegemist on elusa või elutu objektiga, mis funktsiooni need objektid kohasuhtes täidavad). Artiklis vaadeldakse põhjalikumalt ainult viimasena nimetatud tegurit, mille mõju kontrollimiseks töötati välja kaks keelelist katset; teiste tegurite mõju uuritakse edaspidi. Katsete koostamisel võeti arvesse teisi uurimusi, mis ruumiväljendite kohta kognitiiv-funktsionaalse keeleteaduse paradigmas on avaldatud (nt Carlson, Van der Zee 2005; Coventry, Garrod 2004; Feist, Gentner 2003; Herskovits 1986; Talmy 1983; Vandeloise 1991).

Artikkel koosneb sissejuhatavast osast, kus antakse ülevaade adessiivi ja kaassõna *peal* funktsioonidest eesti keeles ning kirjeldatakse lühidalt mõnda varasemat uurimust, ning kahest suuremast allosast – esimeses põhjendatakse uurimismeetodi valikut ja kirjeldatakse täpsemalt, mis hüpoteese keelelised katsed kontrollisid, teises esitatakse nende kahe katse

¹ Eestikeelse ülevaate konstruksioonigrammatikast annab Pille Penjam (2008: 14–26) ja kognitiivsest grammatikast Ene Vainik (1992).

² Inglise keeles nimetatakse seda nähtust *Principle of No Synonymy* (Goldberg 1995, 2006).

täpsem kirjeldus ja peamised tulemused. Artikkel lõppeb kokkuvõttega, kus tuuakse välja olulisemad järeldused, mida nende katsete põhjal teha saab, ning mainitakse vastuseta jäänud küsimusi ja võimalikke edasisi uurimissuundi.

1.1. Adessiiv eesti keeles

Adessiiv ehk alalütlev kääne kuulub eesti keele väliskohakäänete hulka. Väliskohakäänded väljendavad avatud pinnaga seotud kohasuhteid ja sellel sarjal on kolm liiget, mis väljendavad sihtkohta, asukohta ja lähtekohta. Siinses artiklis keskendutakse adessiivile, mis on asukohakääne ja mille abil „Eesti keele käsiraamatust” (Erelt, Erelt, Ross 2007: 250) lähtudes väljendatakse

- a) asukohta, nt *Mari elab juba kolmandat aastat välismaal*;
- b) toimumisaega, nt *Nad sõidavad neljapäeval maale*;
- c) seisundit, nt *Naerul näoga vaatas Jüri meie poole*;
- d) omajat või muud tegevussubjekti pöördelise verbivormi juures, nt *Maril on kaks last. See asi ununes mul täielikult*;
- e) tegevussubjekti infiniittarindeis, nt *Luba tal ükskord ometi kõik südamelt ära rääkida*;
- f) vahendit, nt *Mari mängib klaveril juba päris keerulisi lugusid*;
- g) viisi, nt *Mari kuulas kikkis kõrvul*.

Kuigi algselt on kohakäänete rolliks olnud koha väljendamine, siis tänapäeva keeles on kohakäänedel mitu abstraktset kasutusvõimalust, mis pole nende algse kohatähendusega enam nii otseselt seotud. Nii vormistavad väliskohakäänded sagedamini hoopis adressaati või valdajat, kuid siinses uurimuses on olulised just adessiivi asukoha- ja vahenditähendus. Lokalismi hüpoteesi järgi on kohasuhted siiski primaarsed ja kõik teised suhted on nendest tuletatavad (Andersson 1971, 2006: 95–96). Seetõttu võib ka eesti keele adessiivi puhul öelda, et asukoha väljendamine on selle käände tähtsamaid funktsioone, olgugi et puhtalt käände eri funktsioonide sagedustest rääkides näitab korpusanalüüs teistsugust tulemust: adessiivi abstraktsed kasutusvõimalused on palju sagedasemad kui selle asukohatähendus.³ Eesti keele väliskohakäändeid on lähemalt käsitlenud

³ Eesti kirjakeele 1980ndate ilukirjanduse allkorpuse (maht 250 000 sõna; <http://www.cl.ut.ee/korpusd/baaskorpus>) põhjal Jane Klavani poolt tehtud korpusanalüüs

Ene Vainik oma uurimuses „Eesti keele väliskohakäänete semantika kognitiivse grammatika vaatenurgast” (1995). Eesti keele kohakäänete kohafunktsioone on võrdlevalt soome keelega uurinud Ellen Uuspõld (1992), adessiivi kasutust neis keelis aga võrrelnud Heli Laaksonen (2000). Eesti keele adessiivi habitiiivset (datiivset) kasutust on mitmes kirjutises käsitlenud Kazuto Matsumura (1994, 1996, 1997).

1.2. Kaassõna *peal*

Eesti keele grammatika käsitlustes räägitakse kaassõnadest kui muutumatutest sõnadest, mis kuuluvad nimisõnade juurde ja väljendavad sama tüüpi tähendusi nagu käändetunnused, kuid võrreldes viimastega võimaldavad kaassõnad edasi anda palju mitmekesisemaid ning täpsemaid tähendusvarjundeid. Mõnel juhul saab kaassõna ja käändetunnust kasutada paralleelselt. Selliste juhtude hulka kuulub muu hulgas ka kohasuhete väljendamine paralleelselt postpositsiooniga *peal* ja adessiiviga. Võrreldes kaassõnadega on käändetunnuste tähendus palju abstraktsem ja kasutusala laiem. Seega on rööpselt võimalik küll nt *Pani raamatu laua peale* ~ *Pani raamatu lauale*, aga rööpvariant puudub juhtudel, nagu *Andis poisile vastu kõrvu. Asi tundus vanamehele kahtlane*. (EKG I: 33–34; Erelt, Erelt, Ross 2007: 191.)

Sarnaselt kohakäänetega on ka kaassõnad mitmetähenduslikud. Eesti keeles on kaassõnade polüseemiat lähemalt uurinud Ann Veismann (nt 2006, 2008, 2009). Mitmetähenduslik on ka kaassõna *peal*. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” järgi on sõnal *peal* postpositsioonina 11 tähendust, muu hulgas võib kaassõna *peal* kasutada viitamaks (EKSS IV, 2: 212–213)⁴

näitas, et 2465st adessiivi esinemiskorrast moodustasid abstraktsed kasutused 66% ja ruumilised 34%. Seega võib järeldada, et adessiivi sagedasim funktsioon on abstraktsete suhete väljendamine, kuid ka asukoha väljendamine on endiselt oluline. K. Matsumura korpusanalüüsi tulemused osutavad, et adessiivi kasutatakse kõige rohkem datiivses funktsioonis – tervelt 45% juhtudest, kohta väljendatakse adessiivi abil 25%, aega samuti 25% ning vahendit ja viisi 5% juhtudest (Matsumura 1997: 36–37).

⁴ Eesti kirjakeele 1980ndate ilukirjanduse allkorpuse põhjal Jane Klavani poolt tehtud korpusanalüüs näitas, et 52st kaassõna *peal* kasutusjuhust moodustasid abstraktsed kasutused 26% ja ruumilised 74%. Sellise materjali põhjal tundub, et kaassõna *peal* sagedasim funktsioon on asukoha väljendamine.

- a) asukohale, nt *Leib on laua peal*;
 - b) toimumiskohale, nt *Turu peal oli suur sagimine*;
 - c) ametile, tööle, tegevusele, nt *Juta on kantsleitöö peal*;
 - d) vahendile, nt *Mängi klaveri peal ette!*;
 - e) ajale, nt *Kell on kaksteist minutit kolme peal*;
- jne.

1.3. Eesti keele adessiivi ja kaassõna *peal* paralleelne kasutus

Kui võrrelda kaassõna *peal* tähendusi adessiivi tähendustega, võib täheldada, et paralleelsetena kasutatavad on need kaks vormi just eriti asukoha-, toimumiskoha- ja vahenditähenduses. Palmeose (1985: 15) järgi väljendabki analüütiline konstruktsioon – genitiiv koos kaassõnaga *peal* – sama tähendust mis sünteetiline adessiivivorm. Siiski on eesti keele grammatikas mainitud, et kaassõnade tähendus on konkreetsem ja selgem kui käändevormidel (Erelt, Erelt, Ross 2007: 191). Seda on välja toonud ka Palmeos (1985: 18), märkides, et analüütiline väljendusviis edastab üldiselt mõtet selgemini kui sünteetiline, mis on vajalik eriti eesti keelele omase vormihomoonüümia puhul. Erinevusena on esile toodud veel murdetaust: analüütilist väljendusviisi kasutatakse palju Lääne-Eestis, Põhja-Viljandimaal ja Põhja-Tartumaal, eriti just Lõuna-Eesti murretes (Palmeos 1985: 15). Murdetausta mõjule viitab ka Bartens (1978: 55), kirjeldades kaassõnade ja käänete paralleelsust saami keeltes. Artikli autorite arvates võib kõneleja murdetaust kindlasti rolli mängida, kuid siinses uurimuses pole selle teguri mõju süstemaatiliselt analüüsitud.

Olgugi et tegemist on huvitava keelenähtusega, on eesti keele sünteetiliste ja analüütiliste vormide paralleelset kasutust uuritud väga vähe. Ühe selleteemalise uurimuse on teinud Ruta Rannat (1991), kuid tema analüüs lähtub meist erinevatelt alustelt. Rannati töö eesmärgiks oli uurida eesti keele kohakäändeid ja nendega paralleelselt kasutuses olevaid kaassõnu, millest adessiivi ja kaassõna *peal* paralleelne kasutus oli vaid üks väike osa. Töö esimeses osas lähenes ta käänete ja kaassõnade paralleelsele kasutusele tavagrammatikast, teises osas kognitiivsest grammatikast lähtudes. Rannat jõudis järeldusele, et analüütilise ja sünteetilise variandi eelistamine ei olene lause süntaktilisest ehitusest, nt predikaatverbi transitiivsusest-intransitiivsusest (1991: 7). Ühe või teise variandi eelistamine võib aga oleneda lauserõhust – kaassõna on rõhulisem kui kääne (*id.* 15).

Peale selle on Rannat (*id.* 52–54) maininud, et see, kas kõnelejad eelistavad analüütilist või sünteetilist vormi, oleneb kõneleja idiolektist ja keele omandamisel välja kujunenud harjumusest. Ka meie arvates võivad need tegurid rolli mängida, kuid siinses artiklis me seda küsimust ei käsitle.

Edaspidi keskendume artiklis eesti keele adessiivi ja kaassõna *peal* primaarsele funktsioonile – asukoha väljendamiselle. Nagu mainitud, just asukoha- ja vahenditähenduses tunduvad need kaks keeleüksust kõige sünonüümsemad. Lähtudes kognitiivsest lingvistikast (Langacker 1987, 2008) käsitleme kohakäände- ja kaassõnatarindeid *suhtekonstruktsioonidena*, mis koosnevad *trajektooriga*, *orientiiriga* ja *suhtegrammiga* (Svorou 2007: 728–729).⁵ Trajektoor on see osa suhtekonstruktsioonist, kelle või mille kohta midagi öeldakse, tema asukoht on üldiselt muutuv (nt *Poiss läks kooli. Raamat on laual*). Trajektoor ei pruugi olla ainult isik või ese, selleks võib olla ka kogu sündmus (nt *Ta mängib oma toas*). Orientiir on see osa suhtekonstruktsioonist, mille suhtes trajektoor liigub või paikneb (nt *Poiss läks kooli. Raamat on laual*). Trajektoori ja orientiiri vahel on kohasuhe, mida võivad väljendada ja täpsustada erinevad suhtegrammid, nagu näiteks käänded ja kaassõnad, ruumikäändsõnad ja kohaadverbid (Levinson, Wilkins 2006: 5; Svorou 2007: 728–729). Eesti keeles võivad trajektoori ja orientiiri vahelist kohasuhet väljendada nii kohakäänded kui ka kohakaassõnad.

2. Eesti keele adessiivi ja kaassõna *peal* kasutus keelelistes katsetes: meetod ja hüpoteesid

2.1. Meetodi valik

Keeleteaduses kasutatakse mitmesuguseid uurimismeetodeid (mh nt introspektsioon, audio- ja videosalvestuste analüüs, korpusanalüüs, keelelised katsed) ning igal meetodil on oma head ja halvad küljed. Viimasel ajal on aga kognitiivses keeleteaduses rõhutatud just eksperimentaalsete

⁵ Vainik (1995) kasutab soome keele eeskujul trajektoori tähenduses terminit *muutuja* (vrd sm *muuttuja*) ja orientiiri tähenduses terminit *pidepunkt* (vrd sm *kiintopiste*). Artikli autorid on toetunud „Eesti-inglise keeleteaduse sõnastikule” (2003) ja hilisematele eestikeelsetele kognitiivsest grammatikast lähtuvatele uurimustele (nt Veismann 2006, 2008, 2009) ning kasutavad termineid *trajektoor* ja *orientiir*. Renate Pajusalu semantikaõpikus (2009) on rööpterminid *trajektoor* ehk *muutuja* ja *orientiir* ehk *pidepunkt*.

uurimismeetodite tähtsust (Carlson, Hill 2007: 250–276; Gibbs 2007: 3–5; Talmy 2007: xi–xxi; Veismann 2008: 335–336), sest need tagavad introspektsiooniga võrreldes suurema usaldusväärsuse.⁶ Siinses artiklis olemegi oma uurimismeetodiks valinud keelelised katsed. Sel meetodil tehtud eesti keele grammatika uurimusi leidub vähe (nt Veismann 2008, Kesküla 2009, Klavan 2008, Ojava 2009). Eesti keele kohakäänete ja kaassõnade semantika uurimisel on varem kasutatud peamiselt kvalitatiivset introspektsioonil põhinevat uurimismeetodit (Rannat 1991, Vainik 1995). Usume, et parimate uurimistulemusteni jõutakse siis, kui kasutatakse kõrvuti erinevaid meetodeid.

2.2. Hüpoteesid

Adessiivi ja kaassõna *peal* kasutust mõjutada võivate tegurite postuleerimisel lähtusime nii soome-ugri kui ka teiste keelte kohta tehtud sarnastest uurimustest. Kaheks oluliseks allikaks osutusid Raija Bartensi (1978) ja Krista Ojutkangase (2008) uurimused sisekoha väljendamise kohta. Bartensi uurimusest selgus, et sisekohakäändeid kasutatakse saami keeltes sees-olemise väljendamiseks siis, kui orientiiriks (taustobjektiks) on koht või kui tegemist on igapäevase, hariliku kohasuhtega. Kui orientiiriks on aga ese (nt anum) või kui trajektoori ja orientiiri vahel on mingil määral ebaharilik kohasuhe, siis on tavapärasem kasutada just kaassõnatarindit. Ojutkangase uurimusest võib välja lugeda, et sees-olemise väljendamisel kasutatakse soome keeles käänat siis, kui orientiiriks on inimene (nt inimese kehaosa). Võttes arvesse nii teiste uurijate tulemusi kui ka meie enda intuitsiooni, püstitasime järgnevad hüpoteesid, mis oleme esitanud allpool kolmes rühmas ja mille paikapidavust või paikapidamatust me keeleliste katsetega kontrollisime.

2.2.1. Trajektoori ja orientiiri vahelise suhte liik

Adessiiv ja kaassõna *peal* täidavad eesti keeles mitmeid funktsioone (vt jaotiseid 1.1 ja 1.2). Mõlemad konstruktsioonid võivad väljendada nii kohasuhteid kui ka abstraktseid suhteid. Abstraktne suhe on selline trajek-

⁶ Mõistagi ei tähenda see introspektsiooni välistamist uurimismeetodite hulgast. Käimasolevast diskussioonist keeleteaduse meetodite üle võib lähemalt lugeda Emakeele Seltsi aastaraamatus ilmunud Tuomas Huumo artiklist (2008).

toori ja orientiiri suhe, kus vähemalt üks neist on abstraktne, nendevaheline suhe on abstraktne või kui on tegemist ülekantud tähendusega. Kohasuhe on selline suhe, mis näitab trajektoori paiknemist orientiiri suhtes, adessiivi ja kaassõna *peal* puhul paiknemist orientiiri pealispinnal. Kohasuhe võib omakorda olla kas igapäevane, n-ö harilik või mingis mõttes ebaharilik. Harilikuks kohasuhteks on igapäevases elus ette tulevad objektidevahelised kohasuhted (nt riiul seinale peal, kaas supipoti peal). Ebaharilikuks peame selliseid kohasuhte, kus trajektoor ja orientiir on ruumisuhete konstruktsioonis näiteks kohad vahetanud (nt raamat äratuskella peal vs. äratuskell raamatu peal) või on trajektoori objekt, mis on orientiiriga tavaliselt teistsuguses suhtes (nt kulp risti supipoti peal vs. kulp supipotis). Küsimus sellest, milline ruumisuhe on ikkagi harilik ja milline ebaharilik, on loomulikult keeruline, kuid siinses artiklis kirjeldatud katsete puhul oleme lähtunud just sellisest jaotusest.

Eeldasime, et trajektoori ja orientiiri vahelise suhte liik mõjutab seda, kas kõnelejad kasutavad pigem adessiivi või kaassõna *peal*: kui tegemist on abstraktse suhtega, langeb valik adessiivile, sest käände tähendus on üldjuhul abstraktsem kui kaassõna tähendus (EKG I: 34); kui tegemist on ebahariliku kohasuhtega, kasutatakse kaassõnatarindit (Bartens 1978); igapäevase, hariliku kohasuhte puhul mõjutavad nende kahe konstruktsiooni kasutust muud tegurid (nt orientiiri tüüp, trajektoori ja orientiiri vaheline kontakt; vt allpool).

2.2.2. Orientiiri tüüp

Lisaks trajektoori ja orientiiri vahelise suhte liigile eeldasime, et rolli mängib ka suhtekonstruktsioonis osaleva orientiiri tüüp. Bartensi (1978) ja Ojutkangase (2008) uurimustele toetudes eeldasime, et kui meie mõistes harilikus kohasuhtes on orientiiriks koht (nt sein või aken), siis kasutatakse käänat, ja kui orientiiriks on ese (nt laud või supipott), siis kaassõna. Inimese kehaosade puhul on tavapärasem käände kasutus (Ojutkangas 2008).

2.2.3. Trajektoori ja orientiiri vahelise kontakti liik

Kolmas hüpoteesirühm puudutab trajektoori ja orientiiri vahelist kohasuhet. Arvasime, et harilikus kohasuhtes osaleva trajektoori ja orientiiri

omavahelise kontakti liik võib samuti valikut mõjutada. Oletasime, et kui trajektoor ja orientiir on üksteise külge kinnitatud (nt kuulutused kleebitud seinale või kleepsud aknaklaasile, riiul kinnitatud seinale), siis kasutatakse käänat. Selle argumendi loogika võiks olla selline, et kui trajektoor ja orientiir on omavahel tihedamas kontaktis, võib käände puhul asukohafunktsioon peaaegu et üle minna omajafunktsiooniks ning sellisel juhul sobib seda suhet paremini väljendama just kääne. Kui kontakt ei ole aga fikseeritud (nt vaas laua peal või papagoi õla peal), siis kasutatakse pigem kaassõna *peal*, kuna sellise suhte puhul on objektid omavahel kergemini lahutatavad. Siin aga tuleks jällegi tähele panna, et fikseerituse määramine on subjektiivne ja mõni teine uurija võib jõuda meist erinevale arusaamale selles osas, kas teatud kontaktiliik on fikseeritud või mitte.

Selleks et ülalpool toodud eelduste paikapidavust kontrollida, koostasime kaks keelelist katset – poolavatud produktsioonikatse (Ojava 2009), kus kasutati fotosid, ning valikvastustega ankeetküsitluse (Kesküla 2009). Kuna nii produktsioonikatse kui ka valikvastustega ankeetküsitlus olid koostatud kontrollimaks samade hüpoteeside kehtivust ja mõlema katse stiimul põhines samadel trajektoori ja orientiiri vaheliste suhte liikidel ning orientiiridel, siis leiame, et on otstarbekas analüüsida nende katsete tulemusi koos vastavalt kontrollitavatele hüpoteesidele. Järgnevalt esitamegi kõigepealt mõlema katse kirjelduse ning seejärel anname võrdleva ülevaate katsete tulemustest.

3. Eesti keele adessiivi ja kaassõna *peal* kasutus keelelistes katsetes: tulemused

3.1. Produktsioonikatse

Katseisikud. Katses osales 55 juhuslikult valitud Tartu ülikooli tudengit (sh avatud ülikoolist) vanuses 19–53 eluaastat. Katseisikutest 50 olid naised ja 5 mehed. Kõik katseisikud märkisid emakeeleks eesti keele.

Katsestiimul. Katse jaoks tegime 12 fotot, mis kujutasid endast trajektoori ja orientiiri vahelist sellist kohasuhet, kus trajektoor asus orientiiri peal. Piltide koostamisel arvestasime nende teguritega, mis meie arvates mõjutavad adessiivi ja kaassõna *peal* kasutust. Fotodel oli kujutatud 7 erinevat orientiiri (sein, aken, äratuskell, vaas, T-särk, inimese õlg ja supipott) ja 12 erinevat trajektoori (riiul, kleepsud, tüdruk, raamat, tool, vaas, plekk, kast, papagoi, kaas, kulp, kuulutused). Fotode koostamisel

varieerisime trajektoori ja orientiiri vahelist kohasuhte liiki, orientiiri tüüpi ning trajektoori ja orientiiri vahelist kontakti liiki. Näidised on toodud joonisel 1, kus esimesel fotol on näide igapäevasest, harilikust kohasuhtest (*vaas laua peal*⁷) ja teisel fotol näide mõnevõrra ebaharilikust kohasuhtest (*raamat äratuskella peal*).

Joonis 1. Näited produktsioonikatses kasutatud fotodest

Katse läbiviimine. Fotosid näidati katseisikutele ühes suvaliselt koostatud järjekorras. Iga kahe foto järel, mis kontrollisid mõnda meie hüpoteesidest, tuli lisafoto, millel oli kujutatud mõni muu kohasuhe (nt fotod, mis väljendasid kuskil sees olemist). Nende fotodega püüdsime vältida seda, et katseisikud peaksid kogu aeg ühte ja sama konstruktsiooni kasutama. Kokku oli katses 17 fotot: 12 uurimisküsimusega seotud fotot ja 5 lisafotot. Fotosid näitasime katseisikutele videoprojektoriga. Iga foto ilmus seinale 15 sekundiks, mille jooksul pidi katseisik talle antud ankeeti oma vastuse kirjutama. Fotodele eelnes ühe sekundi jooksul foto järjekorranumber. Katseisikutele antud vastuselehel oli kirjas foto järjekorranumber, millele järgnes nimisõna, mis viitas fotol kujutatud trajektooriga (nt VAAS, RAA-MAT). Katseisikutel paluti kirjeldada märgitud trajektoori asukohta nii, et see vastaks fotol kujutatule. Katses osalejail tuli vastuselehele märkida ka oma sugu, vanus, päritolukoht, emakeel (analüüsiiti ainult eesti keelt emakeelena kõnelejate vastuseid) ning teised keeled, mida nad oskavad.

3.2. Valikvastustega ankeetküsitlus

Katseisikud. Katses osales 83 juhuslikult valitud inimest vanuses 15–71 eluaastat. Vastajatest 55 isikut ehk 66% olid naised ja 28 ehk 34% mehed. Neist 54 (65%) olid pärit Lääne-Eestist, 14 (17%) Põhja-Eestist, 11 (13%)

⁷ Siin ja edaspidi on mõlema katse kohasuhetele viidates kasutatud kokkuleppeliselt ainult kaassõnatarindit.

Lõuna-Eestist ja 4 (5%) Ida-Eestist. Kõik katseisikud märkisid emakeeleks eesti keele. Katsetulemusi võis mingil määral mõjutada see, et väga suur osa (65%) vastajatest olid pärit Lääne-Eestist. Käesolevas artiklis pole aga muredasta kui üht võimalikku paralleelvormi valikut mõjutavat tegurit lähemalt vaadeldud – see küsimus jääb edasiseks uurimiseks.

Katsestiimul.⁸ Katse jaoks koostasime elektroonilise valikvastustega ankeetküsitluse, kus oli kokku 16 lauset. Laused saadi eesti kirjakeele kor-pustest ja varasematest selleteemalistest töödest (Vainik 1995, Veismann 2009) neid üldistades ja lihtsustades. Lausetes esines 11 orientiiri (sein, aken, äratuskell, laud, T-särk, inimese õlg, supipott, turg, süda, sõrmed, õpingud) ja 16 trajektoori (riiul, tüdruk, raamat, tool, vaas, plekk, kast, papagoi, kaas, kulp, jõulukaunistused, kuulutus, ema, rõhk, sõbra sünni-päeva unustamine, loendamine).

Katse läbiviimine. Ankeetküsitlus oli katseisikutele elektrooniliselt kättesaadav *eFormulari* keskkonnas (www.eformular.com). Ankeedis tuli vastajatel iga lause puhul valida, kas nende arvates on seal tavalisem kasutada kaassõna või käänat, ning oma valikut põhjendada. Juhendiks oli: „*Vali, kumb variant (a või b) on tavalisem. Selgita, miks? NB! Küsi-musel pole õigeid ega valesid vastuseid.*” Vastajatel ei olnud võimalik valida mõlemat vastusevarianti ega jätta valikut tegemata. Vastuseid võis mõningal määral mõjutada ka see, et ankeedis oli postpositsiooniga variant vastajatele esimesena esitatud, nt:

- a) vaas on laua peal
- b) vaas on laual

3.3. Uuritavad tunnused

Nii produktsioonikatses kui ka valikvastustega ankeetküsitluses uurisime järgmiste tegurite mõju eesti keele adessiivi ja kaassõna *peal* kasutusele: trajektoori ja orientiiri vaheline suhe (abstraktne suhe, harilik kohasuhe,

⁸ Nagu mainitud, olid produktsioonikatses ja ankeetküsitluses jaoks valitud kohasuhted ning kohasuhetes osalevad objektid (trajektooriid ja orientiiriid) teadlikult mõlema katse puhul samad. Ainult ühe kohasuhte puhul ei ole üksühest vastavust: kui produktsioonikatses oli fotol kujutatud aknale kleebitud kleepse, siis ankeetküsitluses vastav lause oli *Jõulukaunistused on akna peal/aknal*. Katsete tulemuste analüüsi osas esitatakse see kohasuhe siiski paralleelsena (*kleepsud/jõulukaunistused akna peal*), kuna tegemist on nii sama liiki kohasuhte (harilik kohasuhe), orientiiri (aken) kui ka kontaktiga (pigem fikseeritud). Katsed viidi läbi ajaliselt paralleelselt.

ebaharilik kohasuhe), orientiiri tüüp (koht, ese või inimese kehaosa), trajektoori ja orientiiri vahelise kontakti liik (fikseeritud vs. fikseerimata). Kuna produktsioonikatses kasutati stiimulina fotosid, siis oli selle katsega võimalik uurida vaid kohasuheteid, valikvastustega ankeetküsitluse puhul oli võimalik uurida ka abstraktseid suhteid. Harilikku kohasuhet kujutasid produktsioonikatses 9 fotot (*kaas poti peal, vaas laua peal, plekk särgi peal, tüdruk akna peal, kleepsud/jõulukaunistused akna peal, kuulutused seina peal, riiul seina peal, papagoi õla peal, kast õla peal*) ja ankeetküsitluses 10 lauset (9 eelmist kohasuhet ning lisaks *ema turu peal*).⁹ Ebaharilikku kohasuhet kujutasid 3 fotot ja 3 lauset (*kulp supipoti peal, raamat äratuskella peal, tool laua peal*). Abstraktset suhet väljendasid ankeetküsitluses 3 lauset (*rõhk õppetöö peal, loendamine näppude peal, sünnipäeva unustamine südamel*).

Orientiiri tüübi ning trajektoori ja orientiiri vahelise kontakti liigiga arvestasime ainult harilike kohasuhete puhul (produktsioonikatses 9 foto ning ankeetküsitluses 10 lause puhul). Fotosid, kus orientiiriks on koht, oli 4: tüdruk **akna** peal, kleepsud/jõulukaunistused **akna** peal, kuulutused **seina** peal, riiul **seina** peal; vastavaid lauseid oli ankeetküsitluses 5 (lisaks eelnevatele ka *ema turu peal*). Fotosid ja lauseid, kus orientiiriks on ese, oli 3: kaas **poti** peal, vaas **laua** peal, plekk **särgi** peal; fotosid ja lauseid, kus orientiiriks on inimese kehaosa, oli 2: papagoi **õla** peal, kast **õla** peal.

Trajektoori ja orientiiri vahelist kontakti ei olnud ankeetküsitluse lausete puhul võimalik sama hästi esitada kui produktsioonikatses, kus kontakt oli katseisikutele fotodel ette näidatud. Ankeetküsitluses, kus katseisikutele olid antud ainult laused, võis eri inimestel silme ette kerkida erinev pilt lausega edasi antud kohasuhetest. Produktsioonikatses ei ole trajektoori ja orientiiri vaheline kontakt meie arvates fikseeritud 5 fotol: *kaas poti peal, vaas laua peal, tüdruk akna peal, papagoi õla peal, kast õla peal*, ankeetküsitluses on lisaks mainitud viiele lausele kontakt fikseerimata ka lauses *ema turu peal*. 4 foto ja lause puhul on kontakt fikseeritud: *plekk särgi peal, kuulutused seina peal, riiul seina peal, kleepsud/jõulukaunistused akna peal*. Tabelis 1 on kokkuvõtvalt toodud uuritavate tunnuste esinemine iga katses kasutatud foto ja/või lause korral (lühendid *T* ja *O* viitavad vastavalt trajektoorige ja orientiirile).

⁹ Kuigi ankeetküsitluses olid laused kujul a) X on Y-i peal, b) X on Y-l, siis on tulemuste esitamisel (k.a joonistel) ruumi kokkuhoiu tõttu loobunud algsetest täislausetest ja kokkuleppeliselt on kohasuhetele viidates kasutatud ainult lühendatud kaassõnatarindit (*X Y-i peal*).

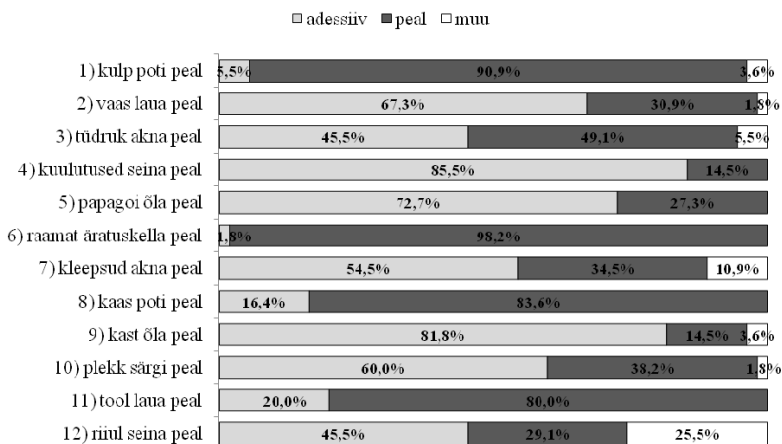
Tabel 1. Katsetes kasutatud fotod ja laused

Foto/lause	T ja O suhe	Orientiir	Kontakt
1) <i>ema turu peal</i>	Hrl kohasuhe	Koht	Fiks-mata
2) <i>kaas poti peal</i>	Hrl kohasuhe	Asi	Fiks-mata
3) <i>kast õla peal</i>	Hrl kohasuhe	Kehaosa	Fiks-mata
4) <i>kleepsud/jõulukauunistused akna peal</i>	Hrl kohasuhe	Koht	Fiks-tud
5) <i>kuulutused seina peal</i>	Hrl kohasuhe	Koht	Fiks-tud
6) <i>papagoi õla peal</i>	Hrl kohasuhe	Kehaosa	Fiks-mata
7) <i>plekk särgi peal</i>	Hrl kohasuhe	Asi	Fiks-tud
8) <i>riiul seina peal</i>	Hrl kohasuhe	Koht	Fiks-tud
9) <i>tüdruk akna peal</i>	Hrl kohasuhe	Koht	Fiks-mata
10) <i>vaas laua peal</i>	Hrl kohasuhe	Asi	Fiks-mata
11) <i>kulp supipoti peal</i>	Ebahlr kohasuhe	–	–
12) <i>raamat äratuskella peal</i>	Ebahlr kohasuhe	–	–
13) <i>tool laua peal</i>	Ebahlr kohasuhe	–	–
14) <i>loendamine näppude peal</i>	Abstr suhe	–	–
15) <i>rõhk õppetöö peal</i>	Abstr suhe	–	–
16) <i>sünnipäeva unustamine südame peal</i>	Abstr suhe	–	–

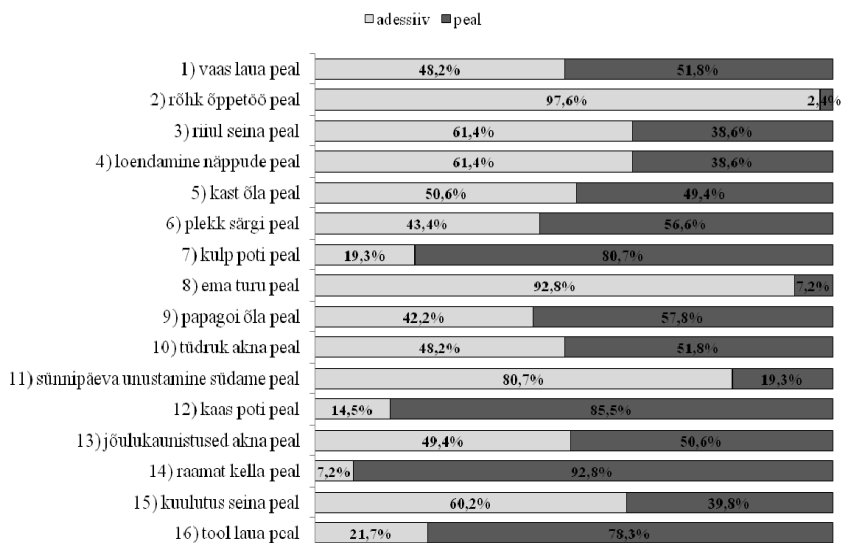
3.4. Katsete tulemused

Joonisel 2 on lintdiagrammina toodud produktsioonikatse ning joonisel 3 valikvastustega ankeetküsitluse tulemused. Tulemused on esitatud iga foto ja lause kohta eraldi lindina (rõhtsa riskülikuna) ning trajektoori ja orientiiri vahelised suhted on toodud samas järjekorras, nagu nad katsetes esinesid. Joonisel 2 näitab iga lindi hele osa seda, mitu protsenti vastustest olid selle foto kirjeldamisel adessiivis, tume osa, mitu protsenti olid kaassõnaga *peal*, ning valge osa, mitu protsenti hõlmasid mõnda kolmandat konstruktsiooni.¹⁰ Joonisel 3 näitab iga lindi hele osa seda, kui palju oli selle lause puhul valitud adessiivi, ja tume osa seda, kui palju kaassõna. Tulemused on mõlemal joonisel esitatud protsentides ja iga lint on kokku 100%, st produktsioonikatse puhul 55 vastust iga foto kohta ning ankeetküsitluse puhul 83 vastust iga lause kohta.

¹⁰ Kuna tegemist on poolavatud produktsioonikatsega, siis oli katsealustel võimalik fotode kirjeldamiseks kasutada ka muid konstruktsioone peale adessiivi ja kaassõna *peal*, nt *riiul on seinas* või *seina küljes*.

Joonis 2. Produktsioonikatse tulemused

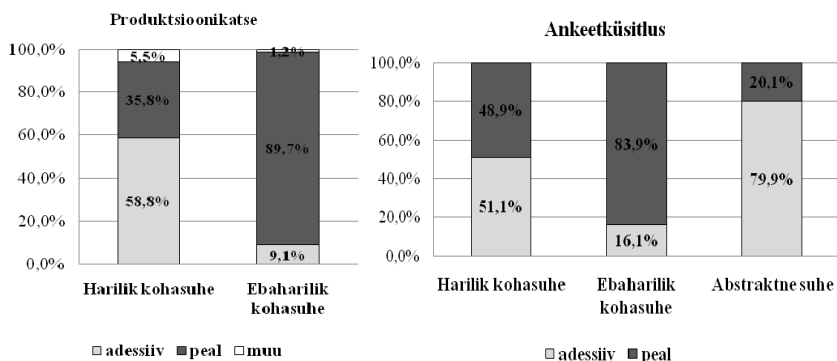

Joonis 3. Ankeetküsitluse tulemused

Produktsioonikatsega saime kokku 660 vastust (12 fotot korda 55 katsealust), mille hulgas kasutati adessiivi 46% juhtudest, kaassõna *peal* 49% juhtudest ja 5% juhtudest arvati, et mõni muu konstruktsioon sobiks foto kirjeldamiseks paremini. Ankeetides oli postpositsiooni *peal* ja adessiivi vahel tehtud valik 1328 korral (16 lauset korda 83 katseisikut), mis loeti kõik kasutuskõlblikeks, kuna eeldasime, et vastajad tegid valikuid oma tegelike eelistuste kohaselt. Umbes pooltel juhtudest langes valik adessiivi kasuks (49,9% 1328st) ja pooltel kaassõna *peal* kasuks (50,1% 1328st).

3.4.1. Tulemused vastavalt trajektoori ja orientiiri vahelisele suhtele

Mõlema katse tulemused näitasid, et eesti keele adessiivi ja kaassõna *peal* valikut mõjutab see, mis liiki suhtega trajektoori ja orientiiri vahel tegemist on. Kui see oli mõnevõrra ebaharilik kohasuhe, siis eelistati selgelt kaassõna *peal*. Jooniselt 4 on näha,¹¹ et produktsioonikatses kasutati ebaharilike kohasuhete korral peaaegu 90% juhtudest kaassõna *peal* (148 korral 165st) ning ankeetküsitluses valiti kaassõnana *peal* varianti 84% juhtudest (209 korral 249st).

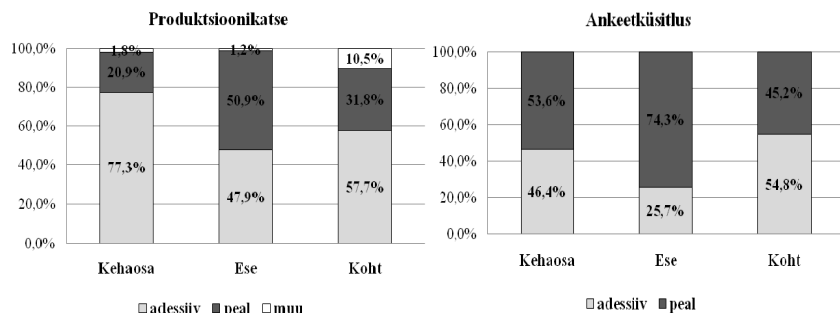
Joonis 4. Katsete tulemused vastavalt trajektoori ja orientiiri vahelisele suhtele

¹¹ Produktsioonikatsede tulemusi illustreerivatel tulpdiagrammidel on iga tulp jagatud kolmeks: tulba valge ülemine osa näitab muu konstruktsiooni kasutamise osakaalu, tume osa kaassõna *peal* osakaalu ja hele alumine osa adessiivi osakaalu. Ankeetküsitluse tulemusi illustreerivatel graafikutel on iga tulp jagatud kaheks: tulba tume osa näitab kaassõna *peal* kasutuse osakaalu ja hele osa adessiivi osakaalu.

Igapäevaste, harilike ruumisuhete korral nii selget erinevust adessiivi ja kaassõna kasutuse vahel välja ei tulnud, kuigi mõlema katse puhul oli sagedasem adessiiv – produktsioonikatses esines adessiivi 291 korral 495st (59%), kaassõna *peal* aga 177 korral 495st (36%); ankeetküsitluses oli adessiivi valitud 424 korral 830st (51%) ning kaassõna *peal* 406 korral 830st (49%). Ankeetküsitluse tulemused kinnitasid ka hüpoteesi, et kui suhe on abstraktne, kasutatakse pigem käänet – abstraktse suhtega lausete puhul oli adessiivi valitud 199 korral 249st (80% vastustest).

3.4.2. Tulemused vastavalt orientiiri tüübile

Järgnevalt oletasime, et harilike kohasuhete puhul mõjutab orientiiri tüüp adessiivi ja kaassõna kasutust. Selle hüpoteesirühma puhul ei leidnud aga kõik konkreetseid hüpoteesid ühisel määral kinnitust. Joonisel 5 toodud andmed näitavad, et mõlema katse tulemused kinnitasid meie oletust selle kohta, et kui orientiiriks on ese, siis kasutatakse kaassõna *peal*. Selle hüpoteesi puhul olid ankeetküsitluse tulemused aga palju veenvamad kui produktsioonikatse omad – ankeetküsitluses oli kaassõna valitud 161 korral 249st (74%), produktsioonikatses 84 korral 165st (51%). Kinnitust leidis ka hüpotees, et kui orientiiriks on koht, siis kasutatakse pigem adessiivi. Produktsioonikatse puhul, kus katseisikutel oli võimalik vastata ka mõne muu kohasuhtetarindiga, tasub kõigepealt märkida, et suhteliselt suures osas vastustest (23 korral 220st ehk 10%) kasutatigi muud tarindit (eriti selle foto puhul, kus oli kujutatud riulit seina peal). Adessiivi kasutati 127 korral 220st (58%).

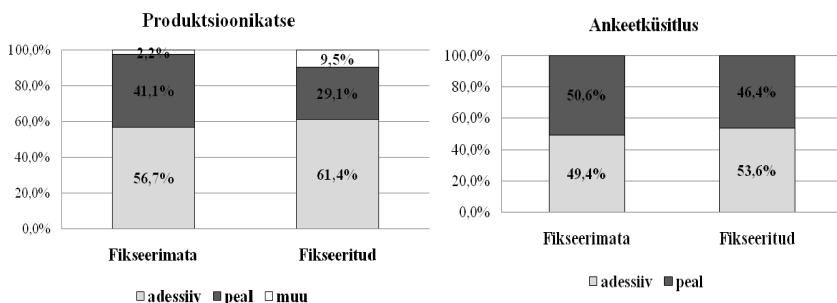

Joonis 5. Katsete tulemused vastavalt orientiiri tüübile

Ankeetküsitluse tulemused aga näitasid selle hüpoteesi puhul veelgi väiksemat adessiivi eelistust – valik langes adessiivile 259 korral 415st (55%). Katse tulemuste põhjal ei saa aga kinnitada kolmanda hüpoteesi paikapidavust selle kohta, et kui orientiiriks on inimese kehaosa, siis kasutatakse pigem käänat. Kuigi produktsioonikatse tulemused seda kinnitasid – adessiivi kasutati 85 korral 110st ehk 77% –, siis ankeetküsitluse tulemused näitasid, et valiti pigem kaassõna *peal* (89 korral 166st ehk 54%). Siin tuleb silmas pida ka seda, et meie katses esines ainult kaks fotot ja lauset, kus orientiiriks oli kehaosa ja mõlemal juhul oli selleks õlg. Selle hüpoteesi paikapidavuse kindlamaks järeleproovimiseks tuleks edaspidi varieerida kehaosi ja kasutada rohkem erisuguseid fotosid ning lauseid.

3.4.3. Tulemused vastavalt trajektoori ja orientiiri vahelisele kontaktile

Joonisel 6 toodud tulemused annavad alust järeldada, et adessiivi ja kaassõna *peal* kasutust mõjutab ka trajektoori ja orientiiri vahelise kontakti liik, kuigi osakaalud ei ole selle joonise puhul nii veenvad kui eelmiste puhul. Kui trajektoori ja orientiiri vaheline kontakt on fikseeritud, siis tundub, et eelistatakse pigem adessiivi. Produktsioonikatses oli fikseeritud kontakti puhul adessiivi kasutatud 135 korral 220st (61%) ja ankeetküsitluses 178 korral 332st (54%).

Joonis 6. Katsete tulemused vastavalt trajektoori ja orientiiri vahelisele kontaktile

Kui trajektoori ja orientiiri vaheline kontakt ei olnud fikseeritud, siis kuigi ankeetküsitluse tulemused olid väga väikese eelistusega kaassõna *peal* kasuks – viimast valiti 252 korral 498st (51%) –, näitasid produktsioonikatse tulemused vastupidist: adessiivi kasutati ainult 113 korral 275st (41%). Olgugi et selle hüpoteesi kehtivust me kindalt väita ei saa, on oluline märkida, et kui võrrelda nende kahe konstruktsiooni kasutust eraldi sellistel juhtudel, kus trajektoor ja orientiir on omavahel kinnitamata või kinnitatud, on märgatavad erinevused nii adessiivi kui ka kaassõna *peal* kasutustes olemas. Kui kontakt on fikseeritud, suureneb adessiivi kasutus ja väheneb kaassõna *peal* kasutus. Selle põhjal võiks järeldada, et kontaktiliik ikkagi mõjutab adessiivi ja kaassõna *peal* kasutust. Kindlasti aga vajaks see küsimus edasist põhjalikumat uurimist.

Keelelistest katsetest selgus, et enamik meie hüpoteesidest leidis suuremal või vähemal määral kinnitust. Võib järeldada, et kindlasti mõjutavad eesti keele adessiivi ja kaassõna *peal* kasutust järgmised tegurid: trajektoori ja orientiiri vaheline suhe, orientiiri tüüp ning trajektoori ja orientiiri vahelise kontakti liik. Kui trajektoori ja orientiiri vaheline suhe on abstraktne, kasutatakse eesti keeles pigem adessiivi, ja kui see suhe on mingis mõttes ebaharilik kohasuhe, kasutatakse kaassõna *peal*. Igapäevaste kohasuhete puhul mõjutab vormide kasutust orientiiri tüüp: kui orientiiriks on koht või inimese kehaosa, siis eelistatakse adessiivi, ja kui orientiiriks on ese, siis kaassõna *peal*. Kui trajektoori ja orientiiri vaheline kontakt on mingil viisil fikseeritud, kasutatakse pigem adessiivi kui kaassõna *peal*. Juhul, kui see kontakt ei ole fikseeritud, siis on sagedasem kaassõna *peal* kasutus. Seega võime kahe keelelise katse tulemuste põhjal järeldada, et eesti keele adessiivi ja kaassõna *peal* kasutus ei ole sünonüümne, nende kasutuste vahel on erinevusi.

5. Kokkuvõtteid ja järeldusi

Artiklis vaadeldi eesti keele adessiivi ja kaassõna *peal* paralleelset kasutust, võttes aluseks kahe keelelise katse (produktsioonikatse ja valikvastustega ankeetküsitluse) tulemused. Olgugi et adessiivi ja kaassõna *peal* peetakse üldiselt rööpseteks vormideks, leidsid katsetes kinnitust meie oletused, et nende kahe konstruktsiooni kasutuses on siiski erinevusi. Artiklis kirjeldatud keeleliste katsete tulemuste põhjal võime väita, et sellised tegurid nagu trajektoori ja orientiiri vaheline suhe, orientiiri tüüp ning trajektoori ja

orientiiri vahelise kontakti liik mõjutavad eesti keele adessiivi ja kaassõna *peal* kasutust. Nii produktsioonikatses kui ka ankeetküsitluse tulemused näitasid, et trajektoori ja orientiiri vaheline suhe mõjutab adessiivi ja kaassõna *peal* kasutust järgmiselt: kui tegemist on mingis mõttes eba-
hariliku kohasuhtega, siis väljendatakse seda ülekaalukalt kaassõnaga *peal* (mõlema katse puhul oli selle osakaal üle 80%). Ankeetküsitlus kinnitas ka seda, et abstraktsete suhete puhul kasutatakse sagedamini adessiivi kui kaassõna *peal*. Hariliku kohasuhte puhul on kaassõna *peal* ja adessiivi kasutus peaaegu võrdne. Siin tulevad mängu teised tegurid, nt orientiiri tüüp ning trajektoori ja orientiiri vahelise kontakti liik. Mõlemad keelelised katsed näitasid, et kui orientiiriks on pigem koht kui ese, siis on tavapärasem kasutada adessiivi, vastupidisel juhul aga kaassõna *peal*. Huvitav on siinkohal, et produktsioonikatses oli nende fotode puhul, kus orientiirina kujutati eset, ka väga suur osakaal adessiivi kasutusel. Mõlema katse tulemused kinnitasid sedagi, et kui trajektoori ja orientiiri vaheline kontakt on mingil viisil fikseeritud, siis kasutatakse pigem adessiivi. Kui see kontakt pole aga fikseeritud, siis kinnitas ankeetküsitlus seda, et valitakse pigem kaassõna *peal*, kuid samas näitas produktsioonikatses, et see ei pruugi alati nii olla ja et tavapärane on siin kasutada ka adessiivi.

Peale nende tegurite, mida me teadlikult varieerisime, võib katsetulemuste põhjal veel märkida, et adessiivi ja kaassõna *peal* kasutust võivad mõjutada ka sellised tegurid nagu orientiiri pind (horisontaalne vs. vertikaalne) ja trajektoori elusus (elus vs. elutu). Katsete põhjal saame järeldada, et vertikaalsete pindade puhul (nt aken ja sein) kasutatakse pigem adessiivi kui kaassõna *peal* ning horisontaalsete pindade (nt laud) puhul tundub natukene sagedasem olevat kaassõna *peal*. Samuti tundub, et eesti keele adessiivi ja kaassõna *peal* paralleelse kasutuse juures võib rolli mängida ka trajektoori elusus – tulemused näitavad, et kui trajektoor on elusolend (nt tüdruk või papagoi), siis adessiivi kasutus nendel puhkudel on väiksem kui siis, kui trajektooriks on elutu objekt (nt kleepsud või kast). Loomulikult tuleks aga nende tegurite mõju kindlamaks hindamiseks koostada eraldi keeleline katse, kus teadlikult tegureid varieeritakse, või/ja teha korpusanalüüs, kus just nende tegurite esinemist võrreldakse.

Nagu keeles ikka, ei ole alati võimalik välja tuua ühte selget tegurit, mis tingiks mingi kindla vormi kasutuse, kuid teatud tendentse leiab ja on selge, et eesti keele adessiivi ja kaassõna *peal* kasutuste vahel on siiski

erinevusi. Saadud tulemuste põhjal võib väita, et adessiivi ja kaassõna *peal* kasutust mõjutavad järgmised tingimused:

- 1) adessiivi kasutatakse juhul, kui trajektoori ja orientiiri vahel on abstraktne suhe; orientiiriks on koht; trajektoori ja orientiiri vaheline kontakt on fikseeritud;
- 2) kaassõna *peal* kasutatakse juhul, kui trajektoori ja orientiiri vaheline kohasuhe on mõnevõrra ebaharilik; orientiiriks on ese.

Võrreldes selleteemaliste uurimustega sugulaskeeltes, andis käesolev uurimus võrdlusmaterjali just soome keele ja saami keelega. Käesolevas artiklis kirjeldatud katsete tulemused näitasid, et eesti keele kohakäände ja kaassõna paralleelne kasutus on sarnane soome ja saami kohakäänete ja kaassõnade paralleelse kasutusega (vrd Bartens 1978, Ojutkangas 2008).

Kuigi enamik artiklis kirjeldatud eeldustest leidis suuremal või vähemal määral kinnitust, on selge, et nende kahe katsega ei ole kogu uurimisküsimus veel täielikku vastust leidnud. Adessiivi ja kaassõna *peal* kasutust võivad mõjutada teisedki tegurid, nt trajektoori ja orientiiri elusus vs. elutus, konstruktsiooni positsioon lauses, morfofonoloogilised tegurid, keeleajalugu, kõnelejate individuaalsed eelistused ja nende muredaust. Kindlasti tuleb lähemalt uurida nende konstruktsioonide süntaktilist ülesehitust ja nende lausete sõnajärge, kus vastavad konstruktsioonid tegelikult keelekasutuses esinevad. Igapäevasuhtluses kasutatakse harva niivõrd lühikesi lauseid, tegelik keelekasutus on palju keerulisem. Seega on üheks järgmiseks uurimissuunaks eesti keele adessiivi ja kaassõna *peal* kasutuste detailne korpusanalüüs.

Kirjandus

- Andersson, John M. 1971.** The Grammar of Case: Towards a Localistic Theory. Cambridge: Cambridge University Press.
- Andersson, John M. 2006.** Modern Grammars of Space. Oxford: Oxford University Press.
- Bartens, Raija 1978.** Synteettiset ja analyttiset rakenteet lapin paikanilmauksissa. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 166. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

- Carlson, Laura A., Patrick L. Hill 2007.** Experimental methods for studying language and space. – Methods in Cognitive Linguistics. Ed. by Monica Gonzalez-Marquez, Irene Mittelberg, Seana Coulson, Michael J. Spivey. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 250–276.
- Carlson, Laura, Emile Van der Zee 2005.** Functional Features in Language and Space. Insights from perception, categorization, and development. Oxford: Oxford University Press.
- Coventry, Kenny R., Simon C. Garrod 2004.** Saying, Seeing, and Acting: The Psychological Semantics of Spatial Prepositions. New York: Psychology Press.
- EKG I** = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- EKSS** = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat IV, 2. vihik. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut, 1995.
- Erelt, Mati, Tiit Erelt, Enn Veldi 2003.** Eesti-inglise keeleteaduse sõnastik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Erelt, Mati, Tiit Erelt, Kristiina Ross 2007.** Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Feist, Michele, Dedre Gentner 2003.** Factors Involved in the Use of In and On. – Proceedings of the twenty-fifth Annual Conference of the Cognitive Science Society. Annual Conference of the Cognitive Science Society. Boston, Massachusetts USA, 31.7.–2.8.2003. Mahwah, N.J.; London: Lawrence Erlbaum, 390–395.
- Gibbs, Raymond W. 2007.** Why Cognitive Linguists Should Care More About Empirical Methods. – Methods in Cognitive Linguistics. Ed. by Monica Gonzalez-Marquez, Irene Mittelberg, Seana Coulson, Michael J. Spivey. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2–18.
- Goldberg, Adele 1995.** Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure. USA: University of Chicago Press.
- Goldberg, Adele 2006.** Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language. Oxford: Oxford University Press.
- Herskovits, Annette 1986.** Language and Spatial Cognition: An Interdisciplinary Study of the Prepositions in English. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huumo, Tuomas 2008.** Joko lingvistin nojatuoli joutaisi kaatopaikalle? Introspektiolingvistiikan asemasta kognitiivisessa kielitieteessä. – Emakeele Seltsi aastaraamat 53 (2007). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 163–180.
- Kesküla, Kaisa 2009.** Postpositioon *peal* ja adessiiv eesti keele koha- ja abstraktsete suhete väljendamisel. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.

- Klavan, Jane 2008.** Medial Region Adpositions in English and Estonian: A Cognitive Grammar Perspective. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli inglise keele osakonnas.
- Laaksonen, Heli 2000.** Adessiivi suomessa ja virossa – funktiot, frekvenssit, yhtäläisyydet, erot, vastineet. Bakalaureusetöö. Käsikiri Turu Ülikoolis.
- Langacker, Ronald W. 1987.** Foundations of Cognitive Grammar. Volume I: Theoretical Prerequisites. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2008.** Cognitive Grammar. A Basic Introduction. Oxford: Oxford University Press.
- Levinson, Stephen, David Wilkins 2006.** Grammars of Space. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matsumura, Kazuto 1994.** Is the Estonian adessive really a local case? – Journal of Asian and African Studies 46/47, 223–235.
- Matsumura, Kazuto 1996.** The Estonian adessive as ‘dative’. – Congressus octavus internationalis fenno-ugristarum, Jyväskylä 10.–15.8.1995. Pars IV: Sessiones sectionum. Syntaxis et semantica & Contactus linguistici et status hodiernus linguarum & Cetera Linguistica. Ed. by Heikki Leskinen, Sándor Maticsák, Tõnu Seilenthal. Jyväskylä, 82–86.
- Matsumura, Kazuto 1997.** The Dative Use of the Adessive Case in Estonian: A Corpus-Based Study. – The Dative and Related Phenomena. Ed. by Kazuto Matsumura and Tooru Hayasi. Tokyo: Hituzi Syobo, 31–79.
- Ojava, Laura 2009.** Produktsoonikatse adessiivi ja kaassõna *peal* kasutusest kohasuhete väljendamisel. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.
- Ojutkangas, Krista 2008.** Mihin suomessa tarvitaan sisä-grammeja? – Virittäjä 3, 382–400.
- Palmeos, Paula 1985.** Eesti keele grammatika II. Neljas vihik. Kaassõna. Kolmas trükk. Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder. Tartu.
- Penjam, Pille 2008.** Eesti kirjakeele *da-* ja *ma-*infinitiiviga konstruktsioonid. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 23.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Rannat, Ruta 1991.** Noomeni sünteetiliste ja analüütiliste vormide kasutus. Diplomitöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.
- Svorou, Soteria 2007.** Relational Constructions in Cognitive Linguistics. – The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. Ed. by Dirk Geeraerts, Hubert Cuyckens. New York: Oxford University Press, 726–752.
- Zlatev, Jordan 2007.** Spatial Semantics. – The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. Ed. by Dirk Geeraerts, Hubert Cuyckens. Oxford University Press US, 318–351.
- Talmy, Leonard 1983.** How language structures space. – Spatial Orientation: Theory, Research and Application. Ed. by H. L. Pick and L. P. Acredolo. New York: Plenum Press, 225–282.

- Talmy, Leonard 2007.** Foreword. – Methods in Cognitive Linguistics. Ed. by Monica Gonzalez-Marquez, Irene Mittelberg, Seana Coulson, Michael J. Spivey. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, xi-xxi.
- Uuspõld, Ellen 1992.** Sise- ja väliskohakäänded lokaaladverbiaali väljendajate-na. – Lähivertailuja 6. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Mekrijärvellä 10.–11.4.1992. Toim. Hannu Remes. (= Kielitieteellisiä tutkimuksia 27.) Joensuun yliopisto, Humanistinen tiedekunta. Joensuu, 79–84.
- Vainik, Ene 1992.** Genereerib inimene, mitte grammatika. – Keel ja Kirjandus 3, 156–160 ja 4, 216–223.
- Vainik, Ene 1995.** Eesti keele väliskohakäänete semantika kognitiivse grammatika vaatenurgast. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Vandeloise, Claude 1991.** Spatial Prepositions: A Case Study from French. Chicago: University of Chicago Press.
- Veismann, Ann 2006.** *peale ja pärast*. – Emakeele Seltsi aastaraamat 51 (2005). Tallinn, 170–183.
- Veismann, Ann 2008.** Eesti kaassõnade tähenduste kirjeldamise probleemidest. – Keel ja Kirjandus 5, 335–352.
- Veismann, Ann 2009.** Eesti keele kaas- ja määrsõnade semantika võimalusi. (= Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 11.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Use of the Estonian adessive case and the adposition *peal* ‘on’ in two linguistic experiments

Jane Klavan, Kaisa Kesküla, Laura Ojava

The present article focuses on the parallel use of the Estonian adessive case and the adposition *peal* ‘on’ in two linguistic experiments (a production task and a forced-choice task). Even though the adessive and the adposition *peal* are generally regarded as two more or less synonymous constructions, the results of the experiments confirmed our hypotheses that there are differences in their use. In our opinion, there are a number of factors that influence this use, and the article describes some of these factors in greater detail. The linguistic experiments confirmed the influence of the following factors: the type of relation between Trajector and Landmark, the type of Landmark and the type of contact between Trajector and Landmark. When the relation between Trajector and Landmark is abstract, then the adessive case is used; when the relation is spatial, but somewhat unusual, the adposition *peal* is used. With normal, every-day spatial relations there are other factors in play – the type of Landmark and the type of contact between Trajector and Landmark. When the Landmark used in the spatial relation is a place or a human body part, the language users prefer the adessive case. However, when Landmark is a thing, the preferred choice is the adposition *peal*. When the contact between Trajector and Landmark is somehow fixed (e.g. stickers glued or a shelf fixed onto the wall), the language users favour the adessive case rather than the adposition *peal*. Still, when this contact is not fixed (e.g. a vase on a table), there is a slight preference for the use of the adposition *peal*. Thus, we can conclude, based on these two linguistic experiments, that the use of the Estonian adessive case and the adposition *peal* is not synonymous, and that there are differences in the use of these constructions.

Although the majority of our hypotheses were confirmed, it is clear that these two linguistic tests do not give us a full answer to our research question. There are other factors that may influence the use of these constructions, e.g. animacy, word order, morpho-phonological factors, language history, idiolect, and dialect. The exact nature of the influence of these factors needs to be established using further empirical methods – other linguistic experiments and/or corpus analyses.

Keywords: cognitive linguistics, semantics, spatial semantics, synonymy, linguistic experiments, Estonian, adessive, adpositions

Jane Klavan
Tartu ülikool
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Ülikooli 18
Tartu 50090
jane.klavan@ut.ee

Kaisa Kesküla
Tartu ülikool
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Ülikooli 18
Tartu 50090
kaisa.keskyla@gmail.com

Laura Ojava
Tartu ülikool
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Ülikooli 18
Tartu 50090
laura.ojava@ut.ee

KÕNELEJALE JA KUULAJALE VIITAMISE VÄLTIMISE STRATEEGIAID EESTI KEELES¹

LIINA LINDSTRÖM

Annotatsioon. Eesti keeles on lai valik keelelisi vahendeid, millega saab vältida otsest viidet kõnelejale või kuulajale (1. ja 2. isikule). Artiklis on vaatluse all need vahendeid, mida kasutatakse internetifoorumites või suulise kõne korpuse tekstides. Artiklis on selliste impersonaliseerimisvahenditena käsitletud pronoomeni väljajätu eituse ja konditsionaali puhul (koos isikulõppude ärajätuga) ning impersonaalseid konstruktsioone: *ise* kasutamist personaalpronoomeni asemel, 3. isiku pöördelõppude kasutamist (nii üldisikulises konstruktsioonis kui ka *meie* asemel), *saama*-verbi sisaldavaid konstruktsioone [*saama*_{3SG} V_{da}] ja [*saama*_{3SG} V_{tud}], *da*-infinitiivi öeldisena direktiivides, argumendi ellipsit ja *olema*-verbi ellipsit.

Enamik vaadeldud konstruktsioone olid kasutusel 1. isikule (kõnelejale) viitamise vältimiseks (isik selgus kontekstist), *da*-infitiiv öeldisena oli vaadeldud konstruktsioonidest ainus, mis viitas vaid 2. isikule (kuulajale). Pronoomeni väljajätu ja *ise* kasutusest ilmses, et juhul kui lauses ei ole eksplitsiitseid isikule viitavaid vahendeid, viidati implitsiitselt 1. isikule väitlausetes, 2. isikule aga küsimustes, etteheidetes, käskudes, keeldudes – seega kõneaktides, mis on otseselt kuulajale suunatud.

Impersonaalsete konstruktsioonide rohke kasutamise põhjuseks on ilmselt viisakusstrateegiad. Internetifoorumites kui avalikel ja kindla adressaadita tekstides on negatiivsel viisakusel oluline roll.

Võttesõnad: isik, isikuühildumine, pronoomeni väljajätt, viisakus, impersonaalsed konstruktsioonid, eesti keel

¹ Artikli valmimist on toetanud ETFi grant 7464.

1. Sissejuhatus

Kõnesituatsiooni peamised osalised on kõneleja ja kuulaja. Keeles on kõnesituatsiooni osalistele viitamiseks olemas spetsiaalsed grammatilised vahendid – isikumarkerid. Tavaliselt on nendeks pronoomenid (*mina, sina, tema* jne) ja verbi isikulõpud (*-n, -d* jne) ning possessiivsufiksids (nt soome ja ungari keeles). Peale grammatiliste vahendite võib kõnesituatsiooni osalistele viidata veel mitut moodi: isikunimega (nt *Peeter, Mai*), nimisõnaga või nimisõnafrasiga (nt *õpetaja, meie professor*) jne.

Kõneleja ja kuulaja rollid vahetuvad vestluse käigus pidevalt. See sümmeetriline suhe 1. ja 2. isiku vahel väljendub ka keelte grammatikates, näiteks selle kaudu, et keeles on pöördelõpud 1. ja 2. isiku jaoks, aga võivad puududa 3. isiku puhul; samuti käituvad 1. ja 2. isikule viitavad grammatilised vahendid tavaliselt ühtmoodi (Helmbrecht 1999). Seega erineb kõnelejast ja kuulajast kolmas isik – see, kellest või millest räägitakse, ent kes või mis ei pruugi kõnesituatsioonis kohal olla. 3. isikule viidatakse seetõttu enamasti anaforselt ehk tagasiviitavalt, 1. ja 2. isikule aga deiktiselt. Sageli on keeltes just 3. isik markeeritud teisiti kui 1. ja 2. isik. Küllaltki tavaline on näiteks see, et 3. isiku jaoks puudub keeles spetsiaalne isikumarker või käituvad 3. isiku markerid 1. ja 2. isikust erinevalt (vt Siewierska 2004: 5–8). Ka eesti keeles on 1. ja 2. isiku pöördelõpud verbil tõenäoliselt teist algupära kui 3. isiku lõpud: 1. ja 2. isiku lõpud on pärit personaalpronoomenitest (Viitso 2001, 2003: 217), 3. isiku lõpud on hilisemad ja teist algupära (Viitso 2003: 218).

Kõnesituatsiooni osalistele viitamist komplitseerivad kõikvõimalikud viisakus- ja muud strateegiad. Nii näiteks on tavaline, et formaalses situatsioonis viidatakse vestluskaaslasele *sina*-vormi asemel *teie*-vormis. Samas võidakse *sina*-vormi kasutada aga üldiselt, mitte vestluskaaslasele viidates. Selliseid mittevastavusi on keeltes palju.

Siinses artiklis keskendun 1. ja 2. isikule kui kõneaktis osalejatele viitamisele eesti keeles, täpsemalt sellele, kuidas ja miks välditakse selget ja otsest viitamist 1. ja 2. isikule. Selliste isikuviiatamise vältimise strateegiatena kasutatakse isikulõppude puudumist kombineerituna personaalpronoomeni puudumisega, lisaks kasutatakse mitmeid impersonaalseid konstruktsioone. Artikkel põhineb materjali empiirilisel analüüsil ning siin käsitletavate nähtuste ring tuleneb otseselt vaadeldud materjalist. Seetõttu ei saa seda käsitlust pidada ammendavaks ülevaateks, ent see pakub kindlasti lisa varasematele käsitlustele, eelkõige Mati Erealti 1990.

aastal ilmunud artiklile „Kõneleja ja kuulaja kaudse väljendamine võimalusi eesti keeles”.

Artikkel koosneb kahest osast: I osa käsitleb pronoomeni väljajätku kui isikuviiatamise vältimise strateegiat, II osa kirjeldab muid konstruktioone, mida 1. ja 2. isikule viitamise vältimiseks kasutatakse. Artikli eesmärk on esitada ja selgitada nende strateegiate kasutust eesti keeles.

1.1. Materjal

Artikli materjal on pärit peamiselt kahest allikast: Tartu ülikooli suulise kõne korpusest² ja Tartu ülikooli kirjakeele korpuse foorumite osast.³ Suulise kõne korpuses ilmnesid 1. ja 2. isiku vältimise strateegiad peamiselt institutsionaalsetes vestlustes. Foorumipostitused on valitud uurimismaterjaliks seetõttu, et isikuviiatamise vältimine tundub neis olevat väga üldine, seega on materjal käesoleva artikli seisukohast kõnekas.

Internetifoorumid on huvitav materjal selle poolest, et see esindab redigeerimata keelekasutust, mille autoriteks on tavaliselt noored inimesed. Foorumites arutletakse teemade üle, mida keegi kasutajatest on püstitanud. Seetõttu on foorumites küllaltki palju arvamusaavaldusi, st erinevate kirjutajate isiklikke seisukohti. Foorumis kirjutajad ei ole tavaliselt tuttavad; siiski ei saa välistada, et osa neist on n-ö püsikirjutajad, kes on omavahel vähemalt virtuaalmaailmas tuttavad. Kuigi kirjutatakse kellegi konkreetse probleemi vastuseks, peavad kirjutajad arvestama, et lugejaks ei ole ainult see isik, kelle teemapüstitusele vastati, vaid lugejaid on oluliselt rohkem. Asjaolu, et üldjuhul kirjutavad omavahel võõrad inimesed ja lugeja ei ole ainult teema algataja, tekitab vajaduse erinevate viisakusstrateegiate kasutamiseks – siin on tegemist pideva „näo”-loomisega. Oluline on ka teada, et suhtlus ei toimu reaalses, ühele teemale võib vastuseid kirjutada/lugeda pikema aja jooksul. Samas on vastused ajaliselt järjestatud, seega varasem tekst loob uuematele postitustele konteksti. Foorumipostituste temaatika on üsna lai – alates konkreetsetest nõuannetest, kuidas autot parandada või arvutis üht või teist asja teha, ja lõpetades filosoofiliste aruteludega. Korpuses on Planet Foorumite (endise nimega Zone foorumid) salvestused aastatest 2000 kuni 2008.

² <http://www.cl.ut.ee/suuline/>

³ <http://www.cl.ut.ee/korpused/segakorpus/uusmeedia/foorumid>

2. Pronoomeni väljajätt isikuvitte vältimise strateegiana

2.1. Isikumarkerid ja pronoomeni väljajätt eesti keeles

Eesti keeles markeeritakse isikut topelt: pronoomeni ja pöördelõpuga, nt *mina jookse-n, sina jookse-d* jne. Taoline topeltmarkeerimine on tüpoloogiliselt pigem haruldane (vt Siewierska 1999), tavalisem on keeltes ühe isikut markeeriva vahendi kasutamine. Anna Siewierska (2004) on leidnud, et verbi ühildumismarkereid on kolme tüüpi, sõltuvalt sellest, mil määral nad võivad esineda lauses koos pronominaalse alusega. Pronominaalne ühildumismarker käitub pronoomenilaadselt ega saa lauses esineda koos kontrollijaga, nt koos pronominaalse alusega. Kahetine ühildumismarker on selline ühildumismarker, mis võib esineda lauses nii koos kontrollijaga kui ka ilma selleta. Süntaktiline ühildumismarker saab esineda ainult koos kontrollijaga. Näiteks inglise keele 3. isiku puhul on normaalne lause (1a), ent ilma kontrollijata on lause eagrammatiline (1b).

- (1) a) Anne leave-s for Cambridge tomorrow.
- b) *Spend-s Christmas Day with us every year.

Eesti keele ühildumismarkerit võime pidada kahetiseks ühildumismarkeriks indikatiivi jaatavates vormides 1. ja 2. isiku puhul (näited 2a, b): neil puhkuldel võib ühildumismarker esineda nii koos pronominaalse alusega kui ka ilma selleta.

- (2) a) Ma lähen kooli / Lähen kooli.
- b) Te lähete kooli /Lähete kooli.

3. isiku puhul saab eesti keeles personaalpronoomeni välja jätta siis, kui tegu on anafoorse viitamisega (näide 3), mitte aga kontekstist sõltumatu lausega (näide 4).

- (3) Mees käib mööda teed. Äkki näeb:...
- (4) *Käib mööda teed.

Seega võib 1. ja 2. isiku puhul pronoomeni lausest kergesti välja jätta, 3. isiku puhul loeb aga eelkõige kontekst.

Valdavalt kasutatakse eesti keeles siiski verbivorme samas lauses koos pronoomeniga. Raili Pooli analüüsitud draamatekstides esines koos pronoomeniga 71%, tele- ja raadiodialoogides 75% 1. ja 2. isiku verbivormidest (Pool 1999). Outi Duvalloni ja Antoine Chalvini (2004) järgi

esineb eesti suulise kõne korpuse argivestlustes koos pronoomeniga 82% 1. isiku verbivormidest ja 51% 2. isiku verbivormidest. Seega tüüpiliselt kasutatakse 1. ja 2. isiku puhul pronoomenit, hoolimata sellest, et isik on tuvastatav ka isikulõpu järgi.

Isikuühildumine eesti ühiskeeles näitab kahanemise märke (Erelt 2000: 185). Pöördelõpp (st isikuühildumine) puudub

eituses: *ma ei tea, sa ei tea* jne;

jussiivis: *mina olgu kell kolm tema kabinetis, sina olgu kohal* jne

kvotatiivis: *mina olevat käinud, sina olevat käinud* jne.

Konditsionaalis kasutatakse nii isikulõppudega kui ka -lõppudeta verbivorme.

Kui jussiiv ja kvotatiiv on eesti keeles suhteliselt uued kategooriad, mis ongi tekkinud pöördelõppudeta (päritolu kohta vt Viitso 2003: 220–222), on isikulõpud eituses hoopis hääbunud. Seoses sellega tekib küsimus, kas pöördelõppude kadumine on kaasa toonud ka personaalpronoomenite sagedasema kasutuse samas lauses, et isik oleks identifitseeritav. Tänapäeva suulise eesti keele kohta meil kahjuks palju selliseid andmeid ei ole, ent Mervi Kalmuse töös (2009) leiame andmeid jaatavate ja eitavate verbivormide kasutusest koos pronoomeniga murretes. Andmed põhinevad murdekorpuse kolme murraku – Ambla, Kihelkonna ja Vastseliina – materjalil ning on esitatud tabelis 1.⁴

Tabel 1. Subjektpronoomeni kasutamine eitavas ja jaatavas kõneliigis kolmes murrakus

	Kihelkonna		Ambla		Vastseliina	
	N	%	N	%	N	%
jaatav	242	51	290	52	224	49
eitav	57	92	103	84	66	75
kokku	299	55	393	58	290	53

⁴ Tabelis kajastuvad ka 3. isiku andmed, seetõttu pole need päriselt võrreldavad eespool esitatud Pooli (1999) ning Chalvini ja Duvalloni (2004) andmetega; täpsemalt vt Kalmus 2009.

Tabelist näeme, et kõigis kolmes kihelkonnas on eitusel selge mõju pronoomeni kasutusele: eitavate verbivormidega kasutatakse pronoomenit oluliselt sagedamini kui jaatavate vormidega. Sama tendents on tõenäoliselt ka ühiskeeles.

Pille Sepa seminaritöös, mis põhineb MSNi vestlustel (seega kirjalikul arvutisuhtlusel reaajas), joonistub samuti jaatuse-eituse vahe selgelt välja: jaatavate lausete hulgas oli pronoomenit kasutatud 58% juhtudel, eitavate lausete hulgas aga 84% juhtudel. Vaadeldud oli vaid 1. ja 2. isiku vorme (jaatavaid ja eitavaid kokku 372 verbivormi).

Eitava kõne pöördelõppude kadumine eesti kirjakeeles jõudis lõppfaasi umbes 17. sajandil, mil leiab palju varieeruvust. On tähelepanuväärne, et viimasena kadus just ainsuse 1. isiku lõpp (Katja Ziegelmann, isiklik teade). Isikulõpud eitusverbil on osalt säilinud kirderannikumurretes (eelkõige Alutaguse), kuid 1960.–1970. aastateks oli ka seal kasutusse jäänud siiski peamiselt ainsuse 1. isiku vorm, mingil määral ka mitmuse 3. isiku vorm (Klaus 2009).

2.2. Esimese ja teise isiku võrdlus

On tähelepanuväärne, et isikulõpp eitusverbil püsib kõige kauem just 1. isiku puhul. Selle põhjuseks võib pidada ainsuse 1. isiku erilist positsiooni muude isikute suhtes: 1. isik ehk kõneleja, kelle kaudu sündmust esitatakse, on muudest kognitiivselt esildavam. Kuigi 1. ja 2. isikule kui kõneaktis osalejatele viidatakse keeltes tavaliselt sümmeetriliselt, on paljudes keeltes siiski ebasümmeetriat. Johannes Helmbrecht (1999) on sellist ebasümmeetriat pidanud tingituks kõneleja eneseteadvusest ja sellest tulenevast suuremast esilduvusest: „Eneseteadev kõneleja kaldub esitama olukordi, sündmusi ja protsesse enda isiklikust perspektiivist. Kõneleja kaldub seadma end maailma deiktiliseks keskmeks.”

1. isiku eriline positsioon tuleb välja ka Duvalloni ja Chalvini (2004) esitatud andmetest, mis on saadud TÜ suulise kõne korpuse argivestluste põhjal. Selle järgi kasutatakse 1. isiku pronoomenit argivestlustes oluliselt sagedamini (82%) kui 2. isiku pronoomenit (51%). MSN-vestlustest tuli välja sama tendents: ainsuse 1. isiku vormide puhul kasutati pronoomenit 70%, 2. isiku puhul 49% juhtudel (Sepp 2010). Murdekorpuse monoloogilistes tekstides kasutati 1. isiku pronoomenit jaatavates lausetes 46–89% juhtudel olenevalt murrakust, seejuures sõltus pronoomeni olemasolu

lauses ka eksplitsiitse lõpu *-n* olemasolust (aga see polnud siiski peamine pronoomeni kasutamist mõjutav tegur, vt Lindström jt 2009).

Seega võime oletada, et 1. isiku väljendamine on vestluses oluline, 1. isiku pronoomeneid kasutatakse tekstis sagedamini kui muid isikuvorme ning see on motiveeritud 1. isiku suuremast kognitiivsest esilduvusest diskursuses. 1. isiku kaudu antakse edasi suhtumist kõneldavasse (nt *ma arvan*, *ma usun*, *ma ei tea*), sellised suhtumisväljendid esinevad sageli ning võivad olla ka partiklistunud (*ma arvan*, *ma ei tea* kohta vt Keevallik 2003). Seda võiks pidada ka subjektiivistamise ilminguks – teksti edastatakse kõneleja vaatepunktist, selles kajastub kõneleja suhtumine (Finegan 1996, Traugott 1996).

2. isiku vähesema pronoomenikasutuse põhjuseks võivad olla raskused *sina-* ja *teie-*vormi vahel valimises. Eesti keeles on *sina-teie* valiku kriteeriumid hägused ning selles on palju varieeruvust (Keevallik 1999, Pajusalu jt 2010). On võimalik, et need valikuraskused mõjutavad mingil määral pronoomeni kasutamist või mittekasutamist, samas ei aita pronoomeni väljajätt vältida *sina-teie* eristust pöördelõppude osas. Näidetest 5 ja 6, mis on pärit vestlustest ostja ja müüja vahel, näeme, et pronoomen on lausest küll välja jäetud, ent *teie-*vormi see vältida ei aita. Siiski saavutatakse pronoomeni väljajätuga see, et *teie-*vorm (isik) ei ole nii esilduv kui siis, kui pronoomen oleks samas lauses olemas.

(5) M: **tahate** samasugust pirni nagu siin sees on või. (näitab näidislambi sees olevat pirni)⁵

(6) L: aitäh ütelge palun seda ka kas siit kuskilt helistada on võimalik.

M: Põlvamaale **tahate** või. (...) või v-

Mõlemad näited on lausealgulise küsisõnata küsilauseid, mis tundub olevat tüüpiline kontekst pronoomeni väljajätkuks.

Seega saab eesti keeles isikule viidata nii pronoomeniga kui ka pöördelõpuga. 1. isiku puhul kasutatakse pronoomenit sagedamini kui 2. isiku puhul. Selle põhjuseks võib olla viisakusstrateegia (*sina* või *teie* valiku raskused), aga see võib olla tingitud ka 1. isiku suuremast esilduvusest diskursuses.

⁵ Suulise kõne korpus näidetes on punktiga märgitud intonatsiooni tugev langus, komaga nõrk langus, (.) märgib lühikest pausi, (...) pikemat pausi, (0.5) mõõdetud pausi.

Kategooriates, kus isikulõpp on kadunud, on pronoomeni olemasolu lauses olulisem kui kategooriates, kus isikulõpud on säilinud (see kehtib vähemalt eituse puhul, vt Kalmus 2009, Sepp 2010). Sellisel puhul on pronoomeni kasutus funktsionaalselt selgelt motiveeritud – see on ainus element lauses, mis viitab, millisest isikust on juttu.

2.3. Pronoomeni väljajätt viisakusstrateegiate teenistuses

Eelnevast selgus, et eesti lauses on subjektpronoomen lauses enamasti olemas. Järgnevalt vaatleme lähemalt juhtumeid, kus pronoomen, eriti just 1. isiku pronoomen on lausest hoopis süstemaatiliselt välja jäetud.

2.3.1. Eitus

Eelneva põhjal võime oletada, et pronoomeni kasutus on kõige sagedasem juhul, kui tegemist on 1. isikuga ja eitava vormiga. Foorumitekste analüüsides selgus aga, et ehkki üldjuhul võib see õige olla, on teatud olukordades 1. isiku pronoomen süstemaatiliselt lausest välja jäetud, ja kuna eitavas vormis puudub ka verbi isikulõpp, ei kasutatagi lauses selgelt isikut markeerivat vahendit. Seda, et tegemist on 1. isikuga, võime järeldada vaid kontekstist (näited 7–10).

- (7) **ei lugenud kuskil välja**, et palju siis hinnaks ka tuleb asjal?⁶ (Android aka Google Phone)
- (8) **Puuga ei ole ikka rahul** ja mootorist väljuv tuli vajab parandamist. (Teepakike sodib)
- (9) selle filmiga seoses meenub esmalt peategelane, **kellest ebasümpaatsemat vennikest pole siiamaani üheski filmis kohanud**; vaadates tekkis kohati tunne, et kui võimalus avaneks, paneks molli mehele (mis on teie meelest halvim film mida te näinud olete)
- (10) (A vormistab kirja ja kleebib margi peale ja uurib postiametnikult, kui kiiresti kaart Tartusse jõuab)
Postiametnik: **mitte i oska öelda**. (.) üks päev läheb kindlasti kauem kui kui ütleme Pärnust noh.

⁶ Foorumi näidetes on näite taha sulgudesse jäetud arutelu teema, millest lause pärineb. Kirjaviis on muutmata.

Kas sellised näited on pigem juhus või midagi süsteemsemat? Kas pronoomeni väljajätt on foorumites eituslausetes sagedasem kui mujal? Kas see on vaid mulje, et eelkõige kasutatakse seda 1. isiku (kõneleja) vältimiseks? Selle väljaselgitamiseks analüüsisin täpsemalt foorumite eitavaid lauseid. Otsisin päringuga välja 1000 esimest eitussõna *ei* sisaldavat lauset.⁷ Selliselt otsides on analüüsist välistatud imperatiivsed verbivormid (*ära, ärge*), milles 2. isiku pronoomen süstemaatiliselt välja jääb. Saadud lausetest analüüsisin 1. ja 2. isikule viitavaid verbivorme. Välja on jäetud üldisikulised laused, 3. isikule viitavad laused jms. Andmed on üldistatult esitatud tabelis 2. Võrdluseks lisan MSN-vestluste andmed (Sepp 2010), mis võiks kirjaliku kanali poolest foorumipositustega sarnasemad olla kui suulise kõne korpuse tekstid, ent milles viisakusstrateegiatel ei tohiks nii suurt rolli olla (sest osalejad on head tuttavad).

Tabel 2. Eituse ja jaatuse mõju pronoomeni kasutusele foorumites ja MSN-vestlustes

	pronoomeniga	pronoomenita	Kokku
Foorumitekstid (vaid eitavad laused)			
1. isik	216 (57%)	163 (43%)	379
2. isik	35 (60%)	23 (40%)	58
Kokku	251 (57%)	186 (43%)	437
MSN-vestlused (nii jaatavad kui ka eitavad)			
1. ja 2. isik, jaatav	181 (58%)	129 (42%)	310
1. ja 2. isik, eitav	52 (84%)	10 (16%)	62
Kokku	233 (63%)	139 (37%)	372

Näeme, et foorumitekstide eitavates lausetes on pronoomeni kasutamine sootuks erinev MSN-vestluste eitavatest lausetest: foorumite eitavatest lausetest oli pronoomeniga 57%, MSN-vestluste eitavatest lausetest 84%. Huvitav on see, et foorumitekstide eitavates lausetes ei ole 1. ja 2. isiku vahel suurt erinevust, mõlema isiku puhul jäetakse pronoomenit ära enam-vähem sama sageli. (Suulise kõne korpuse üldandmetes oli 1. ja 2. isiku erinevus suur: pronoomeniga oli 82% 1. isiku ning 51% 2. isiku verbivormi sisaldavatest lausetest, vt Duvallon, Chalvin 2004.)

⁷ <http://www.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides/> otsisõnaks *ei*, seega pole arvesse võetud pole-tüve ning eitussõna võimalikke ebaharilikke kirjutusviise (nt eelneva asesõnaga kokkukirjutust *mai tea vms*).

Seega kasutatakse foorumipostitustes tõesti eituse puhul pronoomenit harvemini kui suulises kõnes või MSN-vestlustes. Foorumitekstid erinevad MSN-vestlustest ja suulise kõne korpuse argivestlustest oluliselt selle poolest, et kõnelejad neis pole tuttavad. MSN-vestlustes ja suulise kõne argivestlustes vestlevad omavahel tuttavad, üldjuhul heades suhetes olevad inimesed. Seega võiks nendevahelise vestluse puhul olla vähem põhjust kasutatada negatiivset ehk distantseerivat viisakusstrateegiat, mille ilminguks on ka otsese isikuviiitamise vältimine.

Tabelist 2 nägime, et eituse puhul on 2. isiku pronoomeni väljajätt sama sage kui 1. isikul, ainult 2. isiku vorme leiab sellest tekstitüübist vähem. Kui lauses isikumarkerit pole, kust siis ikkagi peaks ilmnema, kas tegemist on 1. või 2. isikuga?

Materjalist selgus, et 2. isiku väljajätt on seotud eelkõige selliste kõneaktidega, mis on otseselt 2. isikule suunatud – eelkõige on tegu küsimustega (näited 11–13), osalt ka keeldudega (näide 14). Osal juhtudel on varasemas tekstis olnud viide 2. isikule.

(11) miks tervet linki ei pannud? (Giffid!)

(12) Uusi ei taha osta? (Helesinised teksad rikutud)

(13) Irwaki... layereid ei oska kasutada? (Adobe photoshop)

Suulise kõne korpuses kerkisid esile keelud, millest oli 2. isiku pronoomen välja jäetud. Selline kasutusviis tundub asendavat imperatiivi eitavat vormi, kus isik on aga pöördelõpuga markeeritud. Näites 14 võiks *ei viska* asemel olla sama hästi *ära viska*, mis on ainsuse 2. isiku vorm. Ilmselt on ka siin tegemist isikuviiete vältimisega; kuna isikut pole mainitud, ei tundu keeld nii kategooriline kui imperatiivi eitavat vormi kasutades. Päriselt ei saa välistada ka võimalust, et näites on püütud vältida kahe eri funktsioonis *ära* kasutamist samas lauses.

(14) B: on väga ilus ja (1.0) no et et et se on täitsa uskumatu ja, sis artikli
(.) lõpupoole hakkab ilmne et aga siuke probleem on et, no jõutakse riidekapi koristamiseni ja sis naine avastab et kule et sul on sin umbes kolgend kaks siidsärki, mida sa ei kann, (.) need on moest läind, ja igasugused imelikud et äkki me viskaksime nad ära või paneks kaltsuks või (.) midagi sellist. et et (.) paarituid sokke on umbes kolmteist ja, (.) et net (.) mõned on auklikud, et võibolla viskaks ka minema ja. (.) ja sis mees ütleb et aga (1.0) selle särgiga ma lähen homme naabrimehega kalale, **seda ei viska ära.** (.)

Eelnevat kokku võttes võib öelda, et ehkki eesti keeles üldiselt kasutatakse isikulõppudeta eituse puhul pronoomenit sagedamini kui jaatuse puhul, paistavad foorumitekstid ka eitavates lausetes silma sagedase pronoomeni väljajätuga, mis tundub olevat laiemas strateegia osa. Kui isik jääb selle tulemusena lauses segaseks ning ka varasemas kontekstis samale isikule ei viidata, on kõige tõenäolisem tõlgendus, et mõeldud on 1. isikut, küsimuste ja keeldude korral 2. isikut. Kui 2. isiku korral on mõeldav, et pronoomeni väljajätu põhjuseks on raskused *sina-* või *teie*-vormi valikul, siis 1. isiku puhul seda küsimust ei teki. Pigem tundub pronoomeni väljajätt olevat üldisema viisakusstrateegia osa.

2.3.2. Isikulõpud konditsionaalis

Konditsionaalis võib kasutada nii pöördelõppudega kui ka pöördelõppudeta vorme: *ma oleks~oleksin, sa oleks~oleksid, ta oleks* jne. Tabel 3 kajastab eesti suulise kõne korpusse argivestluste andmeid ning on koostatud Pajusalu ja Pajusalu (2004) tabelite 1 ja 2 põhjal, millele on lisatud foorumite andmed.

Tabelist 3 näeme, et foorumites ja suulise kõne korpuses on sarnased tendentsid. Pöördelõppe kasutatakse sagedamini 2. isikuga seoses (nii ainsuses kui ka mitmuses). Lõppudeta vorme esines eelkõige 1. isikuga seoses (ainsuse 3. isiku jätame tähelepanuta, seal ei saagi lõppe olla), kusjuures 3/4 pöördelõppudeta ainsuse 1. isiku vormidest esines foorumites ka pronoomenita, seega ilma ühegi eksplitsiitse isikumarkerita, isik on tuvastatav vaid konteksti järgi.

Ainsuse 3. isiku vormid esinesid foorumites ülivaldavalt koos alusega, suulises kõnes on pronoomeni väljajätt 3. isiku puhul oluliselt sagedasem. Seda erinevust on raske selgitada. Arvestades, et 3. isikule viidatakse tüüpiliselt anaforselt ehk tagasiviitavalt, võib oletada, et põhjuseks on foorumitekstide lühidus – samale referendile viidatakse vähem arv kordi kui suulises kõnes, mistõttu tekstides on rohkem erinevaid 3. isiku referente.

Seega on konditsionaaliga seoses kõige tavalisem jätta ära kõnelejale (1. isikule) viitavad isikumarkerid, ehkki neid on grammatiliselt täiesti võimalik lisada. Kui võrrelda foorumite ja suulise kõne korpusse andmeid, siis foorumites on 1. isiku puhul tugevam tendents üldse mitte isikumarkerit kasutada (näited 15–16) või kasutada topeltmarkerit (näide 18).

Tabel 3. Pöördelõppude ja pronoomeni kasutus tingiva kõneviisi vormides suulise kõne korpus ja foorumite andmete põhjal

isik	korpus	lõppudeta		lõppudega
		kokku	sh pronoomenita	
sg1	suuline kõne	58	30	3
	foorumid	45	34	18 (sh pronoomeniga 11)
sg2	suuline kõne	10	6	7
	foorumid	1	1	9 (sh pronoomeniga 4)
sg3	suuline kõne	69	35	–
	foorumid	117	12	–
pl1	suuline kõne	27	18	1
	foorumid	1	1	2
pl2	suuline kõne	1	1	5
	foorumid	0	0	1
pl3	suuline kõne	10	7	5
	foorumid	13	1	13
eristamata ⁸	suuline kõne	32	–	–
	foorumid	35	–	–
eitavad	suuline kõne	21	4	–
	foorumid	33	14	–

Viimasel juhul on isik eriti tugevalt esil. Kui lauses on üks 1. isiku marker, on selleks enamasti pronoomen (näide 17).

- (15) selle filmiga seoses meenub esmalt peategelane, kellest ebasümpaatsemat vennikest pole siiaaani üheski filmis kohanud; vaadates tekkis kohati tunne, et kui võimalus avaneks, **paneks** molli mehele (mis on teie meelest halvim film mida te näinud olete)
- (16) Oleks tahtnud rohkem vaeva näha, aga pean juba tööle jooksuma. (Tee-pakike sodib)
- (17) **Ma võiks** siia ju erinevaid linke panna, aga vaevalt, et keegi süveneda viitsiks. (Maailma lõpp)
- (18) **Ma valiksin** kyll armastuse.. sest mis tähtsust on sul rahast kui su kõrval pole inimest (inimesi) kellega seda jagada. (kas raha või armastus)

⁸ Kategooriasse eristamata kuuluvad kasutusjuhud, kus isik jääbki segaseks (vähemalt foorumite puhul on sinna lisatud ka üldisikulise kasutuse andmed).

2.4. Pronoomeni väljajätt isikuviiete vältimise strateegiana: kokkuvõte

Nagu näeme eitava ja tingiva kõneviisi verbivormide põhjal, võidakse isikule viitavad pronoomenid lausest välja jätta ka juhul, kui isikuviiete ei ole enam lauses vormi põhjal tuvastatav. See, millise isikuga verbis väljendatav tegevus seostub, ilmneb laiemalt diskursuse kontekstist, ent võib vahel jääda ka kõnesituatsioonis osalejatele segaseks.

Mida isikumarkerite väljajätuga tehakse? Vaadeldud näidete põhjal on selge, et isiku markeerimata jätmisel on tegu pigem strateegia kui juhu-sega. Viide kõnelejale või kuulajale jäetakse eksplitsiitselt väljendamata pragmaatilistel kaalutlustel.

Pajusalu ja Pajusalu (2004, 2005) peavad isikumarkerite väljajätu konditsionaali puhul impersonaliseerimisnähtuseks. Nad analüüsivad suulise kõne korpuse põhjal mitut konditsionaali funktsiooni (palve, ettepanek, kahetsus jne), leiavad, et tegemist on viisakusstrateegiaga, ning pakuvad võimalike seletustena välja kaks viisakuskontseptsiooni:

- a) negatiivne viisakus (Brown, Levinson 1987), mis suurendab distantsi kõnelejate vahel. Impersonaliseerimine ning *sina* ja *mina* vältimine Browni ja Levinsoni järgi on negatiivsele näole ehk minapildile suunatud strateegia (Watts 2003: 90). Negatiivse viisakuse strateegiana on lõppudeta konditsionaalivormide kasutamist käsitlenud Erelt (1990: 39): „Negatiivsest viisakusstrateegiast joh-tuv markeerimata konditsionaalivormi kasutamine ilma agendita on ilmselt olnud üks põhjusi, mis tingis lühikese konditsionaalivormi tekke, st markeerimata vormi üldistumise kõikide isikute perso-naalpronoomenite juurde: *ma/me teeks, sa/te teeks, ta/nad teeks*.”
- b) tagasihoidlikkusmaksim (maxime of modesty, Leech 1983), mille Leech on sõnastanud järgmiselt: „Minimeeri kiitust endale [ja maksimeeri kiitust teisele].” Kuidas seda selliselt sõnastatuna siduda pronoomeni vältimisega, on mulle paraku ebaselge.

Pronoomeni väljajätu võib üldisemalt tagasihoidlikkuse taotlusega siiski seostada, tagasihoidlikkust on pronoomeni väljajätu põhjusena maailma keeltes varemgi nimetatud. Siewierska mainib mitmeid Aasia keeli, nt mandariini hiina keelt, kus kasutatakse endale viidates nullmarkerit, kui tegemist on tagasihoidlikkusele orienteeritud diskursusega nagu töö-intervjuu vms (vt ülevaadet Siewierska 2004: 235).

On siiski tähelepanuväärne, et üldiselt on pronoomeni väljajätust viisakusstrateegiana räägitud seoses keeltega, milles personaalpronoomeni kategooria ei ole nii selgelt välja kujunenud kui eesti keele kuue isikuga süsteem; pronoomeni staatusele kandideerivaid sõnu on palju ja nende kasutamine sõltub peamiselt isiku staatusest ühiskonnas, seega on viisakusel väga ilmne roll. Ka WALSi (*The World Atlas of Language Structures*) andmetel on pronoomeni vältimine viisakuse väljendajana väga selgelt ühe regiooniga seotud (Helmbrecht 2005⁹). Pronoomeni väljajätu viisakusstrateegiana ei ole Euroopa keeltega seoses üldiselt mainitud, vähemalt ei ole ma leidnud seesuguseid käsitlusi. Võimalik, et põhjuseks on nähtuse vähene uuritus või asjaolu, et pronoomeni väljajätt (ingl *pro-drop*) on Euroopa keeleliidu (SAE-) keeltes võõras nähtus (Haspelmath 2001: 1500).

Tagasihoidlikkus võiks olla seletus eelkõige 1. isiku markerite väljajätule: ehkki kõneleja on jätkuvalt ja paratamatult oma maailma keskpunktiks, vähendatakse sellega otseseid viiteid kõneleja isikule.

Sina- või *teie*-vormi valiku vältimine ei ole vaadeldud tekstides kuigi oluline põhjus pronoomeni või muu isikuvitte ärajätuks, foorumitekstides üldjuhul viisakat *teiet* ei kasutata. Pigem tundub ka siin põhjus olevat üldisemas vajaduses isikumarkereid vältida. Samas võib mingites teistes tekstides või situatsioonides *sina* ja *teie* eristuse vältimine olla isikumarkeri vältimisel oluliseks tõukejõuks.

Olenemata sellest, missugune teoreetiline viisakuskäsitlus aluseks võtta, on aga selge, et pronoomeni sage väljajätt (eriti kui isik pöördelõpust ei selgu) ei ole foorumitekstides tingitud mitte niivõrd keelesisestest asjaoludest, vaid see on pigem viisakusstrateegia. Sellega vähendatakse viitamist kõnesituatsiooni osalistele, samas eeldatakse, et asjasse puutuvat isikut on võimalik kuidagi kontekstist järeldada. Isiku tuvastamisel pakub toetust ka kõneakt ja sellele vastav lausetüüp: deklaratiivses lauses on selline järelduslik-oletuslik tegija eelkõige kõneleja ise (1. isik), vestluskaaslasel suunatud kõneaktis (küsimus, käsk, keeld) on selleks 2. isik.

Pronoomeni väljajätt võib foorumitekstides olla tingitud ka lühendamisvajadusest: kõnelejad võivad seda teha, et kulutada vähem aega ja energiat kirjutamisele. Lühendamisel on kindlasti mõningane mõju pronoomeni kasutusele, ent see ei selgita kirjeldatud nähtusi, kus isik

⁹ Kaart: http://wals.info/feature/45?tg_format=map&v1=cfff&v2=cff0&v3=cd00&v4=c00d&s=20&z4=3000&z3=2999&z2=2998&z1=2997

jääb ilma pronoomenita päris markeerimata (eitus, konditsionaal). Et tegemist pole pelgalt lühendamisvajadusega, tuleb kõige selgemalt välja sellest, et foorumitekstides kasutatakse isikuviitamise vältimiseks väga palju muid impersonaliseerimisvahendeid. Neist räägime lähemalt artikli järgmises osas.

3. Impersonaalsed konstruktsioonid

Isikule viitamise vältimiseks on keeltes veel palju võimalusi, näiteks saksa pronoomeni *man* või prantsuse *on* kasutamine isikulise asesõna asemel, passiivkonstruktsioonid, ühe isiku markerite kasutamine teise isiku tähistamiseks, pärisnime, tiitli või teatud nimisõnade kasutamine, et vältida pronoomenit jne (vt nt Siewierska 2004: 236–245).

Järgnevalt vaatleme lähemalt neid impersonaalseid konstruktsioone, mida kasutatakse eesti keeles 1. ja 2. isiku markerite vältimiseks.

Impersonaalsed konstruktsioonid on keeleteaduses viimasel ajal küllaltki palju räägitud teema (vt nt Siewierska 2008, Helasvuo, Viikuna 2008, Creissels 2008, Divjak, Janda 2008). Impersonaalsete konstruktsioonide all mõeldakse enamasti oluliselt laiemat hulka nähtusi kui eesti impersonaali kategooria. Impersonaliseerimiseks peetakse üldiselt kas kanoonilise subjekti puudumist lausest (strukturealistlikum lähenemine) või agendi defokuseerimist (funktsionalistlik lähenemine, vt Siewierska 2008). Impersonaalsete konstruktsioonide seost viisakustrateegiatega on rõhutanud näiteks Auli Hakulinen (1987).

Kanoonilise subjekti puudumine. Kanooniliseks subjektiks peetakse verbi argumenti, mis on referentsiaalne ja millel on subjekti morfosüntaktilised omadused. Kanooniline subjekt puudub, kui:

- a) subjekt ei ole täiesti referentsiaalne (nt sks *man*; ee *Mis ilma nad homseks lubavad?*) või aitab subjekti resp. agendi identifitseerida mittepronominiaalne aines (*Raamatut loeti kolm päeva*);
- b) subjektil ei ole kanoonilise subjekti omadusi (nt eesti keele partitiivsubjekt: *Kas sul kolme krooni on?*);
- c) subjekt ei ole verbi argument, vaid pigem kohatäitja; see on n-õ semantiliselt tühi subjekt (*Täna ta sajab jälle terve päeva*);
- d) obligatoorset argumenti ei ole üldse (nt *Väljas hämaridub*) või on see pigem objektitaoline. (Siewierska 2008)

„Eesti keele grammatika” nimetab lauseid, milles subjekt puudub subjektsiku ebamäärasuse vms tõttu, vaegisikulisteks lauseteks. Need on:

- a) üldisikulised laused: *Siit võib üle tee minna*;
- b) umbisikulised laused: *Siin tehakse tööd, mitte ei magata*;
- c) isikuta laused: *Eile müristas. Iiveldab.* (EKG II: 40)

Agendi defokuseerimine impersonaliseerimisena tähendab eelkõige laialt mõistetud agendi või tegija (*actor, instigator, initator*) defokuseerimist, st kas

- a) agendi mitteväljendamist;
- b) agendi tõrjumist tema prototüüpselt subjekti ja topiku positsioonist;
- c) mõlemaid strateegiaid koos. (Siewierska 2008)

See käsitlus toob espool mainitud impersonaalsete konstruktsioonide hulka veel passiivikonstruktsioonid, milles subjekt küll on, aga see ei ole agent – viimane võib lausest sootuks puududa või olla väljendatud muul viisil (määrusena).

Ka artikli jaotises 2 käsitletud pronoomeni väljajätu võib pidada impersonaliseerimisstrateegiaks; eriti juhul, kui seda kasutatakse agendi väljajätmiseks lausestruktuurist teatud eesmärgil (viisakusstrateegia osana).

Järgnevalt peatun konstruktsioonidel, milles kõneleja või kuulaja on implitsiitne agent, ent seda konstruktsioonis ei väljendata, seega mõistan impersonaliseerimise all agendi mitteväljendamist. Mis isiku kohta lause käib, see selgub eelkõige konteksti põhjal.

Käesolevas valikus on strateegiad, mille puhul konteksti põhjal on selge, et agendiks on 1. või 2. isik, siia ei ole hulka arvatud neid, mille tõlgendus võib sama hästi olla üldisikuline või muidu mittereferentsiaalne.

3.1. *ise* personaalpronoomeni asemel

Pronoomenit *ise* on peetud nii refleksiivseks pronoomeniks, mis toimib lauses lisandina ja on substantiivne (Erelt 1999), kui ka adjektiivseks determinatiivseks pronoomeniks (EKG II, Viks 1973). *Ise* esineb üldiselt samas lauses koos põhisõnaga, mida ta laiendab, ning millega ühildub käändes ja arvus. *Ise* peamiseks funktsiooniks on peetud rõhutamist, sellega tõstetakse referenti esile (EKG II: 205). Siiski on *ise* kasutus veelgi

kirjum, seda kirjusust on püüdnud esitada Ülle Viks (1973). Ta kirjeldab kaheksat *ise* kasutamise viisi, kusjuures *ise* ei käitu alati pronoomenina, vaid ka substantiivina või adverbina.

1. ja 2. isikuga seoses kerkib esile *ise* kasutusviis, mis Viksi käsitlusest ei ilmne, ent millele on põgusalt viidanud Pauline Palmeos (Kask, Palmeos 1965: 64). 1. ja 2. isikuga seoses võib nominatiivis peasõna (isikuline pronoomen) lausest üldse välja jääda – seega võib *ise* lähtevorm kajastuda vaid pöördelõpus, *ise* paikneb aga sageli lausealgulises (verbieelses) topiku positsioonis, st tüüpilises personaalpronoomeni positsioonis. Seega *ise* justkui asendab siin isikulist asesõna. Foorumitekstidest leitud 201st *ise*-t sisaldavast lausest,¹⁰ milles ei ole personaalpronoomenit, ent mille verbivormil pöördelõpp on olemas, viitas 50% (101 lauset) kõnelejale ehk ainsuse 1. isikule (näide 19), 23% (47 lauset) kuulajale ehk ainsuse 2. isikule (näide 20).

(19) Aga **ise** plaanin valida kahe variandi vahel, kas vahetada panka või teha laenuleping ümber eurolaenuks. (Finantsgurud, avaldage arvamust!)

(20) Ma ei tea, kui palju **ise** oled asja praktiseerinud või uurinud, aga kui sul õnnestub kuskilt tasandist infot kätte saada, siis õpi välja lugema parasiitsüsteeme. (Astraalprojektsioon)

Ise käitub personaalpronoomeni taoliselt eriti selgelt siis, kui ka pöördelõpud ei osuta, millise isikuga on tegu (eituses ja konditsionaalis). Valdavalt käib selline *ise* ainsuse 1. isiku kohta. Foorumitekstidest leitud 56st *ise*-t sisaldavast, ent muude isikumarkeriteta lausest 38 (68%) olid sellised, kus konteksti vm põhjal oli selge, et tegevuse läbiviijaks oli kõneleja (ainsuse 1. isik), 20% juhtudest aga sellised, kus tegemist oli üldisikulise või umbisikulise kasutusega. Seega kui lauses isikumarkerid ei osuta, kes on tegija, on selleks enamasti kõneleja (näited 21–24).

(21) vastused palun postitada siia teemasse. kui keegi oskab vastata. **ise** pole siiani vastust leidnud. (Relvad eestis...)

(22) Pole küll sellega **ise** tegelenud, aga ehk VirutalDubiga näiteks peaksid compressima videot? (Videokaamerast pilt arvutisse)

(23) suht rets, **ise** küll kunagi ei läheks sinna. (Tõehetk)

¹⁰ Andmeid on kogunud ja analüüsinud Liina Lindström ja Virve Vihman, vt ka Lindström, Vihman (ilmumas).

- (24) Üks vanem snapshot siis pronkspoisist, kahju, et eile **ise** kohale ei jõudnud. (lambikas)

Ilma muude isikumarkeriteta kasutatakse *ise*-t 2. isiku kohta harva, ent mõeldamatu see pole. Üks kontekst, kus seda 2. isiku kohta kasutatakse, on küsimused (näide 25), aga üks näide oli ka etteheidete kohta (näide 26) ning käsklause juurde kuuluva kõrvallause kohta (näide 27).

- (25) Odavalt lihtne asi see faili krüpteerimine kas **ise** siis ei oska või (Ülesanne: Krüpteerimine, 31.01.2002, raskem...)

- (26) **ise** nii tark... ja ei tea millest „suur pauk” tekkis! (elu teisel planeedil)

- (27) Kui **ise** tinutajamees ei ole siis mine kablapoodi ning osta omale juhe, kus on ühes otsas kõrvaklapi ots ning teises sisi see vene harkjalg. (S-30 Venekõlarid)

Selline tööjaotus on ilmselt tingitud n-ö eelduslikust isikust (agendist) erinevates kõneaktides, millest oli juba juttu ka seoses isikulise pronoomeni väljajätuga: deklaratiivsed laused käivad vaikimisi eelkõige 1. isiku kohta, küsimused, käsud vaikimisi 2. isiku kohta. Niisugune kasutusviis on ilmselt küllaltki universaalne, näiteks on seda mainitud seoses reflektiivsete impersonaalidega (Siewierska 2007).

Võib küsida, kas käsitletud näidetes ei või siiski tegu olla pigem pronoomeni väljajätuga, nii et *ise*-t kasutatakse pigem tema põhitähenduses, rõhutavas funktsioonis. Leidsime ju ka eitavate lausete puhul, et need viitavad implitsiitselt 1. isikule. Kindlasti on selline tõlgendus võimalik paljude lausete puhul, nt lauses 22 võib *ise* ära jätta ja lause viitab implitsiitselt siiski 1. isikule. Sama ei saa aga öelda lause 23 kohta – *ise* väljajätuga muutuks lause lausa ebagrammatiliseks (sõnajärje poolest) ja viiteseos jääks segaseks. Selles lauses käitub *ise* grammatilise subjektina nagu tüüpiline personaalpronoomen: ta paikneb lause alguses tüüpilisel subjekti *resp.* topiku positsioonis. Ka lauses 24 jääks *ise*-ta viiteseos segaseks, ilmselt tõlgendataks lauset pronkspoisi, aga võimalik ka, et vestluskaaslase kohta käivaks. Seega 1. isiku tõlgendus tuleb siin siiski pronoomenist *ise*.

Põhjalikuma käsitluse *ise* funktsioonidest, eriti aga selle kasutamisest personaalpronoomenina võib leida Lindström, Vihman (ilmumas).

3.2. Muud strateegiad: 3. isik 1. isiku asemel

Nii siinse artikli aluseks olnud materjalist kui ka Erelti (1990) kirjutisest ilmneb, et eesti keeles on mitmeid võimalusi 3. isiku lõppude kasutamiseks kõnelejale või kuulajale osutamisel. Sageli on raske otsustada, kas tegemist on ühe või mitme erineva konstruktsiooniga.

3.2.1. Üldisikuline konstruktsioon [V_{3SG}]

Teistest pisut selgemalt tuleb esile üldisikuline konstruktsioon, milles verb on ainsuse 3. isiku vormis ning lausest subjekt puudub ja seda ei ole võimalik ka juurde mõelda. Üldisikulised laused on sageli geneerilised – nad ei käi ühe konkreetse situatsiooni või isiku kohta, vaid kehtivad üldisemalt. Tüüpiliselt kasutatakse üldisikulisi konstruktsioone modaalverbidega (EKG II: 227). Üldisikut kasutatakse ka impersonaliseerimisstrateegiana, kui kõneleja kasutab konstruktsiooni konkreetsetes situatsioonides kõnelejale või kuulajale viidates. Selline kasutus implitseerib kuulajale, et olukord või tegevus on üldisemalt kehtiv.

Näites 28 on lause *kuhu võib panna* 3. isiku vormis ja pronoomenita, seda võib tõlgendada üldiselt, kelle tahes kohta käivana. Konkreetsetes situatsioonides on aga selge, et kõneleja kasutab seda endale viidates, sest kõneleja T käes on ümbrik, mille ta tahab posti panna. Sellist üldisikulist geneerilist kasutust saab tõlgendada nii, et sellega öeldakse „tavaliselt tehakse nii”, ja konkreetne juhtum allutatakse tavareeglile.

(28) (T tahab margistatud kirja postiametnikule ulatada, see teeb tõrjuva liigutuse ja viipab siis seinal oleva postkasti poole)

A: laske kast- oehh aga täna ei saa enam täna on juba kinni kõik. (.)

T: ahah (.) **kuhu võib panna.**

A: kasti

T: jah (.) aitäh

Mati Erelt (1990) on välja toonud veel mitmeid 3. isiku verbivormi ja 3. isiku asesõnade kasutusi nii kõnelejale kui ka kuulajale osutuseks. Vaadeldud materjalist kerkis esile aga üks tüüp, mida Erelt ei ole kirjeldanud ning milles 3. isiku pöördelõppe kasutatakse kõnelejale osutamiseks. Vaatleme järgnevalt seda kasutusviisi lähemalt.

3.2.2. Kõnelejale ja kuulajale viitav [V_{3SG}]

Kui üldisikulisel konstruktsioonis tõlgendatakse kogu situatsiooni (ka) geneeriliselt (nagu näites 28), siis järgnevates näidetes on tegemist konkreetse situatsiooniga ja konkreetsete isikutega, geneeriline tõlgendus ei ole võimalik. Kõigis näidetes viidatakse kõnelejale (seejuures näites 29 pole selge, kas ainult kõnelejale või kellelegi veel), näidetes 30–31 kõnelejale ja kuulajale, seega kasutatakse seda *meie* asemel. Ka neis näidetes ei ole mõeldav pöördvormile lisaks 3. isiku asesõna kasutamine.

3. isiku verbivorm 1. ja 2. isiku asemel tundub tavaline olevat kokkulepetes, kus seda kasutatakse kõnelejale ja kuulajale mõlemale viitava *meie* asemel (näited 30 ja 31 on igapäevakeelest).

(29) Meie olud on sutsuke paremad. Aga ka, hoolimata võimalustest, ei näe ma praegu vajadust nende [laste] üle maja laiutamises. Mahuvad ühte kambrisse küll. Hiljem kui kooli lähvad, siis **vaatab** edasi, mis ja kes ja kuhu. (www.perekool.ee foorum)

(30) et siis **võtab** ühendust kahe nädala pärast kui sa tagasi oled. (=võtame siis ühendust...)

(31) **Teeb** siis nii. (=Teeme siis nii.)

Seega kasutatakse seda konstruktsiooni nii kõnelejale ja kuulajale viitava (inklusiivse) *meie* kui ka kuulajat mittehõlmava (eksklusiivse) *meie* asemel.

3.3. [$saama_{3SG} V_{da}$]

Foorumitest tuli välja ka konstruktsioonitüüp [$saama_{3SG} V_{da}$], nt *sai teha*. See konstruktsioon on küllaltki tavaline juhul, kui *saama*-verbil on selgelt modaalne tähendus (tähendab õnnestumist) ja konstruktsiooni kasutatakse üldisikulisena. Sellist kasutus illustreerib näide 32.

(32) Päris häid asju **sai** teha, näiteks kohad kus oli mingi tõke ees ja läbi ei saanud, **sai** hüpeka ette panna ja üle hüpata (GTA III/GTA: San Andreas)

Konstruktsioon [$saama_{3SG} V_{da}$] võib aga olla kasutatud ka 1. isikule viitamise vältimise strateegiana. Sellisel juhul ei domineeri konstruktsioonil enam *saama* modaalne tähendus, vaid seda kasutatakse nagu abiverbi *olema*. Külli Habicht ja Ilona Tragel (ilmumas) on seda nimetanud

üleminekukonstruksiooniks omandivahetuskonstruksioonilt võimalik-
kusmodaalsele (hea näide on 33).

Konstruksiooni kasutamine tundub olevat piiratud, seda ei esine kuigi
sageli, samuti kasutatakse seda peamiselt minevikuaegades – lihtminevikus
(näited 33 ja 34) ja täisminevikus (näited 35 ja 36).

- (33) No samas kui enne olid paremad ajad, siis **sai nagu rohkem rocki ja saku originaali juua**, enam aga rocki ei taha eriti, pole harjunud selle matisega enam, originaali vastu pole mul aga midagi. (Õlu!)
- (34) vennaga **sai proovida** kahe erineva 20 sendisega.. (Asjad/esemate liigutamine mõttejõul?)
- (35) No oleneb mida sa argumentide all mõtled, kuid tunnen paari taimetoitlast ja **on saanud** nendega **vestelda** sellel teemal. (Taimetoitlus)
- (36) väga varases nooruses **on saanud** huul **panna** vastu õllevahtu (H. Pevkur, Erisaade, 17.01.2010)

sai +*da*-infinitiiv on impersonaalse konstruksioonina levinud (murde-
korpuse põhjal) eelkõige läänepoolsetes murretes. Foorumites esineb seda
konstruksiooni 1. isikule viitava strateegiana suhteliselt vähe, domineerib
modaalne konstruksioon, mis on tõlgendatav üldisikulisena (näide 32).
Seega on meil kaks ehituselt sarnast konstruksiooni, mille funktsioon
(täendus) on aga erinev: modaalne üldisikuline konstruksioon ja imper-
sonaalne konstruksioon.

3.4. [*saama*_{3SG} *V_{tud}*]

Eelmise konstruksiooniga on tihedalt seotud konstruksioon [*saama*_{3SG}
V_{tud}], nt *sai tehtud*, kus *saama* on 3. isiku vormis. Seda on nimetatud
perifraatiliseks impersonaalseks ning see on leidnud käsitlust ka Erehti
(1990) ülevaates. Nagu eelmiseski konstruksioonis, kasutatakse *saama*-
verbi siin mitte niivõrd modaalises õnnestumise tähenduses (kuigi lisa-
tähendusena võib see olemas olla), vaid pigem abiverbina, mis asendab
olema-verbi. *tud*-partitsiip (ja ilmselt ka *saama*-verbi õnnestumist märkiv
lisatähendus) annab konstruksioonile tugeva tegevuse lõpetatust, resul-
tatiivsust märkiva lisatähenduse (selle kohta vt Lindström, Tragel 2007,
Lindström, Tragel, ilmus). Niisugust konstruksiooni kasutatakse
peaaegu ainult 1. isikule viitamise vältimiseks ning see on foorumites

väga sage (näited 37–40). Ülivaldavalt on *saama*-verb lihtmineviku vormis.

- (37) Sai väike poodide tiir tehtud... („Doper than dope” stiil)
- (38) **ükskord sai selline film vaadatud nagu** ning tuleb tõdeda huvitav nähtus, kus film on nii halb, et see võiks oma halbuses muutuda heaks filmielamuseks kuid ei tee seda, kuna film on lihtsalt vastik ja ajab närvi. (mis on teie meelest halvim film mida te näinud olete)
- (39) Tulemus oli aga paistes põlv, sest **kuigi unes sai pandud põlvega makku**, siis päriselt põlvega virutasin vastu kirjutuslaua nurka -> STRONG PAIN. (Mis unenägu nägid?)
- (40) Yks aasta tagasi omale nick mõeldud mida nyid kasutan oma domeenis meilis msn adres ja mujal. hakkas nyid suvelõpus ära tyytama juba ning oli uut vaja aga kahju uut võtta kuna kõik asjad vana nicki nimega. **sai siis mõeldud mingi nick** ja sõbrale ytlasin: Ahhaa! ma tean.. aga see ei sobind ja **sai siis võetud hoopis AHHAA** (Kust võtsid oma kasutajanime?)

Ka sellel konstruktsioonil on väliselt sarnaseid konstruktsioone, millel on aga pisut teistsugune tähendus. Keeruline on [*saama*_{3SG} V_{tud}] vahekord passiivikonstruktsiooniga [NP_{NOM} *saama*_{3SG} V_{tud}], kus patsient on vormistatud ühildava subjektina (nt *töö sai tehtud*, *kartulid said pestud*, vt Alvre 1993). Ka passiivikonstruktsiooni kasutatakse impersonaliseerimiseks, kui pidada silmas agendi defokuseerimist (vt Siewierska 2008), ent grammatiline subjekt on olemas ja ühildumisest tingituna verbi isikulõpp varieerub. Samas pole selge, kuivõrd keelekasutaja neid kaht konstruktsiooni lahus hoiab ning kas ka seda passiivset konstruktsiooni kasutatakse eelkõige 1. isikuga seoses, nagu näites 41.

- (41) Algas läks hästi, **prantsusmaa sai ilma probleemideta** vallutatud ning vaikselt rüüstasin väiksemaid riike. (Medieval 2: Total War)

Foorumitest välja otsitud 113st *sai* + *-tud* ühendist tervelt 98 olid implitsiitselt 1. isikule osutavad impersonaalsed laused, 2. isikule viitas vaid üks lause, teadmata isikule viidati kahel korral. 12 lauses oli tegu passiiviga, neist omakorda 5 lauset viitasid siiski implitsiitselt 1. isikule kui tegevuse tegelikult läbiviijale.

Passiivikonstruktsiooni ei tohi omakorda segi ajada resultatiivkonstruktsiooniga [NP_{NOM} *saama* V_{tud}], kus grammatiline subjekt on ka agent,

seega on tegemist kanoonilise subjektiga ning impersonaliseerimisest pole juttugi (näide 42).

- (42) väidetavalt oli tee peale siilid pandud.. neli politseiautot jäid kinni,
kraana aga sai oma jalavarjud vahetatud ja edasi mindud... (Lihula
mälestussammas)

3.5. *da*-infinitiiv öeldisena

Impersonaliseerimisstrateegiana võib esile tuua veel ühe konstruktsiooni, mis esines suulise kõne korpuse arsti-patsiendi vestlustes, aga on mujalgi laialt levinud. Nimelt kasutatatakse *da*-infinitiivi iseseisva öeldisena direktiivides kuulajale viidates (näide 43). Samas kontekstis võiks kasutada ka imperatiivi 2. isiku vormi, ent kas soovist otsest viidet kuulajale vältida või raskusest *sina* ja *teie* vahel valimisel eelistatakse kasutada *da*-infinitiivi üksi. Võimalik, et kasutamise motivatsiooniks on ka geneeristamine: antakse mõista, et juhised on üldisemad ega pruugi käia ainult vestluskaaslase kohta.

- (43) A: ja sis on nii et omme ommikune see pissiproov enne ühtteist **ära tuua**. (.) ja ja vere vere saab praegu see laborant ära või see öde ära võtta s meil praegu laborit ei ole, (.)
E: mhmh
A: laborant on puhkusel ja ja veri vereanalüüs viiakse kell kolm ära aga uriinid tuleb kell üksteist viiakse ommikul ära. (.) et **proovid ära teha** et vaadata misasi seal on sis. (0.8)

3.6. Muu argumendi ellips

Jaotises 2 oli juttu peamiselt subjektpronoomeni ellipsist, ent isikuväite vältimiseks võib ka muud argumenti lausest välja jätta. Näide 44 pärineb suulise kõne korpusest. Esimeses müüja (M) voorus on omajakonstruktsioonist elliptiliselt välja jäänud omajat märkiv ja kuulajale viitav argument, ilmselt peaks selleks (arvestades viisakusstrateegiat) olema *teie*. Ka viimasest M-i voorust on välja jäänud adessiivargument, mis viitab kuulajale (*teie*).

- (44) M: nii. (.) nelikend kaks. (.) panen paberi sisse. (20.0) (pakib liivapaberit, lööb summad kassaaparaati) **kahte krooni on.**
 A: jaa
 M: nii, palun.
 L: aitäh. (5.5) (hakkavad lahkuma)
 M: **tšekki on ka vaja.** (.)

On tähelepanuväärne, et mõlema voores puhul on tegemist küsimusega, mis on suunatud vestluspartnerile, seega selles situatsioonis ja selles kõneaktis n-õ oletuslikule, eeldatavale isikule. Eespool oli juttu, et isikuviiete võib jääda ära kõneleja viitavas väitelause või kuulajale viitavas küsi- või käsklause. Võimalik, et samuti on ka siin. Näidetes 45 ja 46, mis on väitelause, puudub lausest just kõneleja viitav adessiivne argument (*mul*), näites 47 on välja jäetud objekt, mis viitab kõneleja (*mind*).

- (45) __ Oleks pakkuda Opel ascona. (Nii...)
 (46) kuna teen seda esimest korda, **oleks __ veidi abi vaja.** (Format: c)
 (47) kust täisversiooni saab, **tõesti __ huvitab selline asi** BrainWave Generator is distributed as shareware. (BrainWave Generator)

3.7. *olema*-verbi ellips

Foorumi tekstidest võis leida ka lauseid, milles oli välja jäetud *olema*-verb. Selline ellips ei ole eesti keeles midagi ebatavalist, *olema* võib kergesti ära jääda kõrvallausest, liitaegades ja omaja-kogejakonstruktsioonides (Kehayov 2009). Seda võimaldab eelkõige *olema*-verbi abstraktnel tähendus, funktsioon koopula või abiverbina ning sellest tulenev kergesti ennistatavus. Petar Kehayovi andmetel jääb *olema*-verb lausest välja tüüpiliselt 3. isikus (93,4% kõikidest juhtudest), 1. ja 2. isiku puhul aga vaid 2–3% juhtudel (Kehayov 2009: 119–120).

Foorumi materjalide põhjal jääb mulje, et ka *olema*-verbi ellipsit kasutatakse otsese isikuviietamise, s.o isikulõppude vältimiseks. Seda tõlgendust toetab asjaolu, et sageli kasutatakse samas lauses või tekstis ka muid impersonaliseerimisstrateegiaid. Näites 48 viitab lause selgelt kõneleja, ent ühtegi otseselt kõneleja viitavat isikumarkerit ei ole, selle asemel on lõputa konditsionaalivorm ning *ise*. *Olema*-verb peaks lauses olema kujul *olen*, st koos 1. isiku lõpuga, ent on lausest välja jäänud. Näites 49 on tegemist tüüpilise *olema*-abiverbi ellipsi kontekstiga (liitaeg), milles

täiskujul peaks *olema*-verb *olema* 1. isiku vormis ja viitama kõnelejale: *ja ka ise [olen] soovitanud*. Ka näites 50 on tegemist implitsiitselt kõnelejale viitava lausega. Postituse alguses küll viidatakse otseselt kõnelejale (*mulle, ma hakkan*), ent seejärel kasutatakse endale viidates ka impersonaalset konstruktsiooni (*sai lõpetatud*). *Olema*-ellipsiga lause **Muidu __ ka väga vormist väljas ja ei jõua eriti midagi** on aga selgelt kõnelejale osutav: elliptiliselt välja jäetud *olema*-verb peaks lause täiskuju korral *olema* 1. isiku vormis (*olen*).

- (48) Ja siin paluksgi teie abi selles suhtes, et milline osta sest ise __ sellel alal suht võhik. (Molu pilt jummalal valge...???)
- (49) Nagu juba x-korda soovitatud ja ka ise __ soovitanud, soovitan ka seekord vaadata lehele, kui ülalmainitust ei piisa. (CD burning)
- (50) Mulle aitab. Ma hakkan tänasest trennis käima. Kerge kõht on ette tulnud pärast seda, kui sügisel sai jooksmine lõpetatud. **Muidu __ ka väga vormist väljas ja ei jõua eriti midagi**. (Päeva (vargad) ja (t)öö inimesed)

4. Kokkuvõte ja järeldused

Artiklis vaadeldi 1. ja 2. isikule viitamise vältimise võimalusi eesti keeles kirjakeele korpuse foorumite osa ja suulise kõne korpuse põhjal. Nagu artiklist selgus, on eesti keeles laialdased võimalused 1. ja 2. isiku impersonaliseerimiseks – 1. või 2. isikus agendile viitava argumendi väljatõrjumiseks lausest.

Isikule viitamise vältimise strateegiatena kasutatakse nii pronoomeni väljajätu (ka koos pöördelõppude väljajätuga) kui ka impersonaalseid konstruktsioone; samuti muus vormis argumendi väljajätu ja isegi *olema*-verbi ellipsit. Isikule viitamise vältimise strateegiad on mitmekesised ning nende kasutamine erinevates suhtlussituatsioonides ja tekstitüüpides on väga erinev. Vältimisstrateegiad on kasutusel pigem avalikes ja formaalsetes situatsioonides (foorumid, ostu-müügi situatsioonid, arsti-patsiendi vestlused).

Eriti selgesti ilmneb isikuviite vältimise strateegia 1. isiku puhul. Kui argivestlustes, milles suhtlevad head tuttavad ning negatiivsel viisakusel pole suurt rolli, on 1. isikule pronoomeniga viitamine väga sage (82% 1. isiku verbivormidest on koos pronominaalse subjektiga suulise kõne

corpuse argivestlustes), siis foorumi tekstides kasutatakse palju erisuguseid otsest isikuviietamist vältivaid vahendeid just 1. isiku puhul. Nii võib foorumi tekstidest välja jääda 1. isiku pronoomen ka siis, kui verbil pole ühilduvat lõppu (eituses) ning vaid kontekstist mõistame, et tegu on 1. isikuga. Sama käib ka konditsionaali kohta – enamasti puudub konditsionaalis nii isikulõpp kui ka subjektpronoomen. Ka pronoomenit *ise* kasutatakse enamasti just 1. isikule viitavana, samuti on selles funktsioonis kinnistunud konstruktsioon *sai + tud*. Enamik artiklis käsitletud impersonaliseerimisjuhtudest oli seotud 1. isiku impersonaliseerimisega.

Osalt samu vahendeid (pronoomeni või muu argumenti väljajätt, *ise* isikulise pronoomeni asemel) võidakse kasutada ka 2. isikule viidates, ent see eeldab otseselt 2. isikule suunatud kõneakti ja/või kõneaktile vastavat lausetüüpi: käsku, keeldu, küsimust. 2. isikule on suunatud ka *da*-infinitiivi kujuline käsk.

Mis võiks ikkagi olla isikuviiet vältimise põhjus? Miks on vaja isikumarkereid tekstis vältida ning selle asemel kasutada impersonaalseid konstruktsioone? Vaadeldud nähtustest tuli üsnaujukalt välja, et pronoomeni väljajätt ja impersonaalsete konstruktsioonide kasutamine on sama nähtuse erinevad väljendusvahendid: eesti keeles on institutsionaalses või avalikus (st mitte isiklikku sfääri kuuluv) suhtluses tendents vältida otsest isikuviietet kõnesituatsiooni osalistele. Keerulisem on leida sellele tõdemusele põhjendust. Varasemate autorite eeskujul (Erelt 1990, Pajusalu, Pajusalu 2004, 2005) võtsime seletusena appi viisakusteoriad, eriti negatiivse ehk distantseeriva viisakuse kontseptsiooni (Brown, Levinson 1987) ja Leechi tagasihoidlikkusmaksiimi (Leech 1983).

2. isiku puhul võib isikumarkeri vältimine olla tingitud ka *sina* või *teie* valiku printsiipide ähmasusest (vt Keevallik 1999): kui kõneleja ei suuda otsustada, kuidas ta peaks pöörduma vestluskaaslase poole, valib ta konstruktsiooni(d), milles otseselt polegi vaja pöörduda. See põhjus on kindlasti oluline mitmetes institutsionaalsetes silmast-silma vestlustes (arsti-patsiendi, müüja-ostja vestlused vms). Uuritud materjalis oli aga enamik impersonaliseerimisnähtusi seotud 1. isikule viitamise vältimisega.

Tagasihoidlikkus viisakusstrateegia põhjustajana võib kõne alla tulla eelkõige 1. isikule viitamise vältimise puhul: ehkki kõneleja on jätkuvalt ja paratamatult oma maailma keskpunktiks, vähendatakse sellega otseseid viiteid kõneleja isikule. Samas võib seejuures täheldada teatavat distantseerivat efekti: kuulajat hoitakse selle võttega justkui endast eemal, tal ei

lasta sellega päriselt oma mõtetest ja tunnetest osa saada (sest alati jääb küsimus, kas kõneleja räägib ikka endast või kas see juhtus ikka kõnelejaga). Seega võib ka keeles väljenduda eesti kultuurile iseloomulik soov hoida vestluspartneriga distantssi, mitte lasta (tundmatut) vestluspartnerit endale liialt lähedale. See on aga taas negatiivse viisakusega seotud nähtus. Ka Leelo Keevallik on leidnud, et eestlased on orienteeritud pigem negatiivsele näole ehk minapildile, nii on eesti keele kõnelejate jaoks piinlikud ka liiga isiklikud teemad, ülevoolavad emotsioonid ja kiitus (Keevallik 2005). Seega on impersonaliseerimine ja isikuviiitamise vältimine eesti keeles seotud ikkagi pigem negatiivse viisakusega.

Negatiivne viisakus ja sellega seotud impersonaliseerimine on niisiis midagi eesti keelele ja meelele väga omast, see tingib ka erinevate impersonaalsete konstruktsioonide rohkuse. Internetifoorumites kui avalikel ja kindla adressaadita informaalsetes tekstides on negatiivsel viisakusel oluline roll, mistõttu neis on kasutatud ka nii palju erisuguseid impersonaalseid konstruktsioone.

Kirjandus

- Alvre, Paul 1993.** Mõningaist passiivi erijoontest. – Keel ja Kirjandus 7, 404–409.
- Brown, Penelope, Stephen C. Levinson 1987.** Politeness: Some universals in language usage. Cambridge: Cambridge University Press.
- Creissels, Denis 2008.** Impersonal and related constructions: a typological approach. Loengud Tartu Ülikoolis 2.–3.06.2008. <http://www.denisc-reissels.fr/public/Creissels-impers.constr.pdf>
- Divjak, Dagmar, Laura L. Janda 2008.** Ways of attenuating agency in Russian. – Transactions of the Philological Society 106: 2, 138–179.
- Duvalon, Outi, Antoine Chavlin 2004.** La réalisation zéro du pronom sujet de première et de deuxième personne du singulier en finnois et en estonien parlés. – Linguistica Uralica XL: 4, 270–286.
- Erelt, Mati 1990.** Kõneleja ja kuulaja kaudse väljendamisega võimalusi eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 1, 35–39.
- Erelt, Mati 1999.** Asesõnadest *ise*, *enese* ~ *enda* ja *oma* ning eesti asesõnade süsteemist. – Emakeele Seltsi aastaraamat 43 (1997). Tartu, 7–12.
- Erelt, Mati 2000.** Arvuühildumisest tänapäeva eesti kirjakeeles. – Keel ja Kirjandus 3, 180–189.
- EKG II = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993.** Eesti keele grammati-

ka II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

- Finegan, Edward 1996.** Subjectivity and subjectivisation: an introduction. – Subjectivity and subjectivisation. Linguistic perspectives. Ed. by D. Stein, S. Wright. Cambridge: Cambridge University Press, 1–15.
- Habicht, Külli, Ilona Tragel, Ilmumäe.** Grammaticalization of the Estonian /saama/ ‘get’. – The Art of Getting: GET verbs in European languages from a synchronic and diachronic point of view. Ed. by A. Lenz, G. Ra-woens.
- Hakulinen, Auli 1987.** Avoiding personal reference in Finnish. – The Pragmatic Perspective. Selected papers from the 1985 international pragmatics conference. Ed. by J. Verschueren. Amsterdam: Benjamins, 141–153.
- Haspelmath, Martin 2001.** The European linguistic area: Standard Average European. – Language typology and language universals: an international handbook, vol. 2. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 20.2. Ed. by M. Haspelmath; E. König; W. Oesterreicher, W. Raible. New York: Walter de Gruyter, 1492–1510.
- Helasvuo, Marja-Liisa, Maria Vilkuna 2008.** Impersonal is personal: Finnish perspectives. – Transactions of the Philological Society 106: 2, 216–245.
- Helmbrecht, Johannes 1999.** The typology of 1st person marking and its cognitive background. – Cultural, Psychological and Typological Issues in Cognitive Linguistics. Selected papers of the bi-annual ICLA meeting in Albuquerque, July 1995. Ed. by M. K. Hiraga, C. Sinha, S. Wilcox. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Helmbrecht, Johannes 2005.** Politeness Distinctions in Pronouns. – The World Atlas of Language Structures. Ed. by Martin Haspelmath, Matthew S. Dryer, David Gil, Bernard Comrie. Oxford: Oxford University Press, 186–189.
- Kalmus, Mervi 2009.** Isikuühildumine eesti murretes. Magistritöö TÜ eesti keele osakonnas.
- Kask, Arnold, Pauline Palmeos 1965.** Eesti keele grammatika II. Morfoloogia. Arv- ja asesõna. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Keevallik, Leelo 1999.** The use and abuse of singular and plural address forms in Estonian. – International Journal of the Sociology of Language 139, 125–144.
- Keevallik, Leelo 2003.** From Interaction to Grammar. Estonian Finite Verb Forms in Conversation. (= Studia Uralica Upsaliensia 34.) Uppsala.
- Keevallik, Leelo 2005.** Politeness in Estonia: A Matter-of-Fact Style. – Politeness in Europe. Ed. by Leo Hickey, Miranda Stewart. Multilingual Matters Ltd.: Clevedon/Buffalo/Toronto, 203–217.

- Kehayov, Petar 2009.** *Olema*-verbi ellipsist eesti kirjakeeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 54 (2008). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 107–152.
- Klaus, Anneliis 2009.** Eitus eesti murretes. Magistritöö TÜ eesti keele osakonnas.
- Leech, Geoffrey 1983.** Principles of pragmatics. London: Longman.
- Lindström, Liina, Mervi Kalmus, Anneliis Klaus, Liisi Bakhoff, Karl Pajusalu 2009.** Ainsuse 1. isikule viitamine eesti murretes. – Emakeele Seltsi aastaraamat 54 (2008). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 159–185.
- Lindström, Liina, Ilona Tragel 2007.** Eesti keele impersonaali ja seisundipassiivi vahekorrast adessiivargumendi kasutamise põhjal. – Keel ja Kirjandus 7, 532–553.
- Lindström, Liina, Ilona Tragel, ilmumas.** Estonian Possessive Perfect Construction. – Folia Linguistica.
- Lindström, Liina, Virve Vihman, ilmumas.** *Ise* ise. Käsikiri.
- Pajusalu, Renate, Karl Pajusalu 2004.** The conditional in everyday Estonian: Its form and functions. – Linguistica Uralica XL: 4, 257–269.
- Pajusalu, Renate, Karl Pajusalu 2005.** Ways of Revealing and Concealing Person: the Conditional in Estonian Conversation. – Lausungist lausumiseni ja vastupidi. Multidistsiplinaarsed vaated deiksisele. (= Studia Romanica tartuensia IVa.) Tartu, 67–79.
- Pajusalu, Renate, Virve Vihman, Birute Klaas, Karl Pajusalu 2010.** Forms of address across languages: Formal and informal second person pronoun usage among Estonia's linguistic communities. – Intercultural Pragmatics 7, 75–101.
- Pool, Raili 1999.** About the use of different forms of the first and second person singular personal pronouns in Estonian cases. – Estonian: Typological Studies III. Ed. by Mati Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 11.) Tartu, 158–184.
- Sepp, Pille 2010.** Pronoomeni väljajätt MSN-vestlustes. Seminaritöö Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.
- Siewierska, Anna 1999.** From anaphoric pronoun to grammatical agreement marker: why objects don't make it. – Folia Linguistica 33: 2, 225–251.
- Siewierska, Anna 2004.** Person. Cambridge: Cambridge University Press.
- Siewierska, Anna 2007.** Ways of impersonalizing: pronominal vs. verbal strategies. – Current Trends in Contrastive Linguistics. Functional and cognitive perspectives. Ed. by Lachlan Mackenzie, Anne-Marie Simon-Vandenberg, Elsa Gonzáles Álvarez & María de los Angeles Gomez-González. Amsterdam: John Benjamins, 27–61.

- Siewierska, Anna 2008.** Impersonalization from a subject-centered vs. agent-centered perspective. – Transactions of the Philological Society, 106: 2, 115–137.
- Traugott, Elisabeth Closs 1996.** Subjectification in grammaticalisation. – Subjectivity and subjectivisation. Linguistic perspectives. Ed. by D. Stein, S. Wright. Cambridge: Cambridge University Press, 31–54.
- Viitso, Tiit-Rein 2001.** Läänemeresoome mitmuse 1. ja 2. isiku lõpud ja tüpoloogia. – Keele kannul. Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks. Toimetanud Reet Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17.) Tartu, 335–346.
- Viitso, Tiit-Rein 2003.** Rise and development of the Estonian language. – Estonian Language. Ed. by Mati Ereli. Linguistica Uralica supplementary series, vol. 1, 130–230.
- Viks, Ülle 1973.** *Isevärki sõna*. – Keel ja Kirjandus 7, 421–427.
- Watts, Richard J. 2003.** Politeness. Cambridge: Cambridge University Press.

Strategies of avoiding explicit reference to the speaker and the addressee in Estonian

Liina Lindström

Estonian has many linguistic means of avoiding explicit reference to the speaker and the listener (the 1st and the 2nd person). The paper examines the means of avoidance used in Internet forums and the Corpus of Spoken Estonian. The studied means of avoidance include 1) pronoun ellipsis with regard to conditional and negative predicates (especially if the verbal personal endings are missing), and 2) impersonal constructions. The impersonal constructions are usually defined as constructions where the canonical nominative subject is missing or the Agent is defocused (Siewieska 2008). Here both criteria were used, and an additional criterion was posed as *avoiding explicit reference to a person in any argument position*. The impersonal constructions used in Internet forums and in the corpus of spoken Estonian are the following: the use of *ise* ‘self’ instead of personal pronouns; constructions containing *saama* ‘get; become’: [*saama* ‘get’_{3SG} V_{inf}], e.g. *sai teha* ‘get-IPF:SG3 do-INF’ and [*saama* ‘get’_{3SG} V_{ppp}], e.g. *sai tehtud* ‘get-IPF:SG3 do-PST:PASS:PTCL’; *da*-infinitive as the predicate in directives; argument ellipsis; ellipsis of the verb *olema* ‘be’.

Most constructions in question were used to avoid explicit reference to the 1st person (speaker). *da*-infinitive as the predicate in directives was the only construction that implicitly referred only to the 2nd person (listener).

The use of pronoun ellipsis and *ise* ‘self’ instead of the personal pronoun, revealed that if verbal person endings were missing, the clause implicitly referred to the 1st person in declaratives and to the 2nd person in questions, prohibitions, and orders – in speech acts which are by their nature directed at the listener.

The reason why pronoun ellipsis and impersonal constructions are used so often, especially in Internet forums, seems to be politeness strategies, especially negative politeness (cf. Brown & Levinson 1987).

Keywords: person, agreement, pro-drop, politeness, impersonal constructions, Estonian

Liina Lindström
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu ülikool
Ülikooli 18
Tartu 50090
liina.lindstrom@ut.ee

ISEPÄINE ÜLDKÜSILAUSE¹

HELLE METSLANG

Annotatsioon. Üldküsilause vormistusviisid eesti keeles võib jagada kahte põhitüüpi: vormistamine analüütilise markeriga (partikliga, küsijätkuga) ja vormistamine ilma morfosüntaktilise markerita (sõnajärje, rõhu, intonatsiooni erinevusega kommunikatiivselt funktsioonilt markeerimata lausetüübi, väitlause suhtes). Artiklis vaadeldakse üldküsilasetüüpide vahekorda ja dünaamikat eesti kirjakeeles alates 1890. aastatest ja levikut tänapäeval eri registrites, kasutades Tartu ülikooli korpuste materjali. Eesmärgiks on jälgida küsilause vormitüüpide dünaamikat. Materjalis ilmnes eesti üldküsilause tüpoloogiline stabiilsus. SAE-pärast inversioonküsilausest esines tugevamalt küll saksamõjulises 1890. aastate kirjakeeles, kuid edaspidi on see taandunud ja pole ka uuemal inglisemõjulisel ajal levima hakanud. Laiemat levikut pole saavutanud muudki markerita küsilasetüübid, samuti küsijätkud, mida esineb ka kontaktkeeltes. Eesti keelele on nagu muudele Läänemere areaali keeltele ennekõike omane küsilause analüütiline markeerimine, põhiliselt lause piiril paikneva partikliga. Lausealgulist partiklit *kas* tajutakse tõenäoliselt kirjakeele standardpartiklina. Samas on ta praegu sage ka vabamas keelepruugis, kus aga aktiivselt levib lauselõpupartikkel *või/vä*. Vormistustüüpide valik kirjakeeles on ajapikku laienenud, tulles ilmselt järele suulise keele mitmekesisusele. Vormivahendite kujunemise ja konkurentsi puhul ning lisatähendustega küsimustes esineb rohkem ka küsimuse topeltmarkeerimist.

Võtmesõnad: partikkel, sõnajärg, inversioon, eesti keel, üldküsilause, keelekontaktid, keele muutumine

1. Üldküsilause vormistusviisidest

1.1. Üldküsilause vormitüüpidest Euroopa keeleliidu ja Läänemere areaali keeltes

Üldküsilause tüpoloogilised käsitlused on välja toonud mitmeid vormistusviise, nt partiklid, verbi küsimorfeemid, väitlausest erinev sõnajärg, intonatsioon, väitva morfeemi puudumine. Partiklid omakorda võivad olla mitut vormitüüpi (iseseisvad või kliitikud) ja paikneda lauses eri

¹ Töö on valminud sihtfinantseeritava teadusteema SF0180084s08 raames.

positsioonidel: lause alguses, lõpus, verbi järel või ees (Dryer 2008a, 2008b, Siemund 2001). Euroopa keeltes on peamiselt levinud küsimuse vormistamine sõnajärje või partikli abil. Verbialgulise sõnajärgja, nn inversioonküsimus (1), (2) ongi levinud peaaegu eranditult Euroopas ja seda peetakse üheks tõenäoliseks Euroopa keeleliidule (*Standard Average European, SAE*) omaseks keelenähtuseks; samas küsipartikkel ei ole kesksetele SAE keeltele omane (Haspelmath 2001: 1501).

- (1) Ist er hier? (saksa k)

‘On ta siin?’

- (2) Is he here? (inglise k)

‘On ta siin?’

Läänemere ümbruse keelte seas on nii SAE keeli (nt rootsi, vene, läti, leedu) kui ka neid, mis SAEsse ei kuulu (nt eesti, soome). Siingi esineb mõnes keeles inversioonküsimust (3), (4), mille levikus on kindlasti oma osa SAE keeltel. Siinsele piirkonnale tüüpilised on aga selged markerid: lausealguline partikkel (5), verbijärgne kliitik (6), (7). Üldküsilause vormistamine lausealguspartiklitega on omane nt liivi, läti, leedu, vene, poola keelele, seda leidub ka lõunasaami keeles, mõnes rootsi ja norra keele murdes; verbijärgseid kliitikuid kasutavad nt vene, soome, saami keel. Esineb ka küsivuse topelt markeerimist, nt inversiooni ja kliitikuga, partikli ja tõusva intonatsiooniga, lausealguspartikli ja kliitikuga (Koptjevskaja-Tamm, Wälchli 2001: 712–714, Berg-Olsen 2009).

- (3) Kommer han? (rootsi k)

tuleb ta

‘Kas ta tuleb?’

- (4) On ta siin?

- (5) **Ar** jis ateis? (leedu k, Koptjevskaja-Tamm, Wälchli 2001: 712)

Q ta tuleb

‘Kas ta tuleb?’

- (6) **Onko** täällä ketään? (soome k, ISK: 1598)

‘Kas siin on kedagi?’

- (7) Pišet li mal’čik? (vene k, RJ)

‘Kas poiss kirjutab?’

Eesti keel kuulub oma küsilause vormitüüpidega Läänemere areaali raamesse. SAE keelte käsitletud on näidanud eesti keele jäämist SAEst välja või selle perifeeriasse. Samas aga on eesti keeles nagu mõnes muuski Euroopa perifeeria keeles märgata SAE joonte poole toimuvaid arenguid (vt Heine, Kuteva 2006, Metslang 2009). Käesoleva artikli huvikeskmes on küsilause vormitüüpide dünaamika eesti keeles tüpoloogilisest vaatenurgast, sealhulgas küsimus, kas püsib Läänemere areaali partikliküsimuse tüüp või laiendab kasutust SAE-pärane inversioonküsilause.

1.2. Üldküsilause vormistusviisidest eesti keeles

Eesti keele üldküsilauseid nimetatakse vahel lihtsalt *kas*-küsimuseks, mis viitab selle põhilisele vormivahendile, lausealgulisele **partiklile** *kas*. Selline vormistusviis on kooskõlas ka eesti keelele omase analüütilisuse tendentsiga. Eesti keele materjalid läbi sajandite kuni tänapäevani näitavad partikli kui vormivahendi järjekindlust: eesti keele iseseisva arengu ajal on kujunenud ja üldküsilauseid vormistanud mitu partiklit, nagu *eks*, *eps*, *es*, *ega*, *kas* (Alvre 1976, 1983, Metslang jt 2008), praegu näeme küsiva *või/vä* levimist. Läänemeresoome-lapi küsivast kliitikust, millel põhineb näiteks soome *-ko/kö* või saami *-go*, eesti keele tekstides märke pole. Läbi kirjakeele ajaloo esineb ka verbialgulist **inversioonküsilauseid**. Ühelt poolt on siin näha saksa keele poolt toetatud, kesksetele Euroopa keeltele omast vormistusmalli, teiselt poolt võis selleni viia ka varasem verbi kui lause keskme fookustamine lause algusse kliitiküküsilauses (nagu soome *Onko täällä ketään?*).²

Üldküsilause vormistusviisid eesti keeles (vt Metslang 1981: 26–28) võib jagada kahte põhitüüpi: vormistamine analüütilise markeriga ja vormistamine ilma morfosüntaktilise markerita. Esimesel juhul väljendavad küsivust lause alguses või lõpus paiknevad partiklid ning lauselõpulised küsijätkud; teisel juhul on abiks sõnajärje muutmine, rõhu või intonatsiooni eripära võrreldes kommunikatiivselt funktsioonilt markeerimata lausetüübi, väitlausega.

Analüütilisteks vormivahenditeks on

- 1) lausealgulised partiklid nagu *kas* (8), *ega* (9), *või* (10). Nende esinemine on jälgitav juba vanas kirjakeeles, *kas* puhul 17. sajandist, *ega* ja *või* puhul 18. sajandist alates (Metslang jt 2008);

² Tänan Mati Ereli sellele arenguvõimalusele tähelepanu juhtimast.

- (8) **Kas** ta mõtles ümber?
- (9) **Ega** ta ümber ei mõelnud?
- (10) **Või** ta mõtles ümber?
- 2) lauselõpuline partikkel *või/vä* (11). Kirjakeele tekstides leidub *või*-lõpulisel küsimusel alates 1890. aastatest (Metslang jt 2008);
 - (11) Ta mõtles ümber **või**?
- 3) lauselõpuline küsijätk nagu *eks ole* (12), *eks, kas pole, onju, eksju, mis, ah*.
 - (12) Ta mõtles ümber, **eks ole**?

Markerita vormistusviisideks on

- 1) inversioon finiiitse verbivormi paigutamisega lause algusse (13). Inversioon oli 17. sajandi kirjakeeles põhiliseks küsilause vormistusviisiks, taandudes hiljem lausealguspartiklite ees (Metslang jt 2008);
 - (13) **Tahad** sa süüa?
- 2) finiiitverbi paigutamine lause lõppu (14);
 - (14) Sul jalgratas **on**?
- 3) väitlausekujuline lause (15), mille küsivust võib suulises kõnes näidata verbi rõhutamine või intonatsioon (Metslang 1981: 28; Asu-Garcia, Lippus 2009).
 - (15) Ta rääkis sulle sellest?

Vaatleme üldküsilause kui ühe suure ja põhilise küsilause tüübi vormistustüüpe, jälgimata seejuures eraldi selle alltüüpide vormistust. Üldküsilauseid saab edasi liigitada vastavalt sellele, kas selles ilmnevad lisatähendused (nagu vastuse-eelistused, nt küsijätk *eks ole* ja väitlausekujuline vormistus viitavad jaatava vastuse ootuspärasusele), tekstilised ja pragmaatilised nüansid (nagu partikli *või* viide seosele varasema kontekstiga, küsilause kasutamine retoorilisena või direktiivsena), kas selles sisaldub omakorda eriküsilause, kas küsipartiklil on eelistusi lause eitava või jaatava vormi suhtes jne. (Mitmesugustest alltüüpidest lähemalt vt Metslang 1981, Lindström 2001, Keevallik 2009.) Eeldame, et alltüüpide vormivahendid paigutuvad keele tüpoloogiliste eelistuste raamidesse. Nende dünaamika

uurimine oleks juba järgmine ülesanne. Samuti jätame üldküsilausest eristamata eriüldküsilause ehk fookusega üldküsilause. Huvi pakuvad järgmised küsimused.

1. Milline on üldküsilause vormitüüpide vahekord ja dünaamika kirjakeeles sajandi jooksul?
2. Kas levib Euroopa-pärane inversioonküsilause?
3. Kas on märgata vormistustüüpide kasutuse erinevusi viimaste aastakümnete vabamas ja ametlikumas keelekasutuses, kirjakeele allkeeltes?

Vaadeldavad kirjakeele viimase sajandi ajavahemikud on 1890., 1950. ja 1990. aastad (aja- ja ilukirjandustekstid); viimaste aastakümnete tekstideks on 1990. ja 2000. aastate ajakirjandustekstid, Riigikogu stenogrammid ja Interneti jututubade vestlused. Vaadeldavate ajavahemike keelekasutustingimused on rohkem või vähem erinevad (vt nt Metslang 2001: 454–455; Hennoste 1997), mis võib omakorda kajastuda tekstides, sealhulgas ka küsilause vormi valikus.

1890. aastad kuuluvad kirjakeele standardiseerimise eelsesse perioodi. Tekstide kirjutajad on saanud hariduse saksa keele ja kultuuri keskkonnas. Kirjakeele kujundamine tegeleb sõnavara ja vormistikuga, süntaksi tasandini ei ole jõutud. Nii ajakirjandus kui ka ilukirjandus eestikeelsete registritena on alles kujunemisjärgus.

1950. aastateks on kirjakeel ja registrid sajandi algupoole jooksul välja kujunenud. Nii ühiskonnas kui ka keelehooldes valdavad totalitaarsed hoiakud. Ajakirjandustekste kujundavad nõukogulikud stambid. Kõikides registrites surub tõlgete, ideoloogia jm kaudu peale vene keele mõju.

1990. aastatel toimuvad suured muutused ühiskonnas, keelehoiakud on muutunud liberaalseks, nii keeleteoimetamine kui ka kirjutajate professionaalsus vähenenud, registrid segunevad. Ajakirjanduse keelekasutus on vabam ja kõnekeelele lähemal kui varem. Globaliseerumine ja infoühiskond toovad kaasa kontakte võõrkeeltega, eriti inglise keelega, aga ka soome keelega.

2000. aastad on mõningase stabiliseerumise aeg. Keelekontaktid on endiselt intensiivsed, samas on hakatud enam väärtustama korrektset eesti kirjakeelt ja keeleteoimetajate tööd. Formaalsed ja informaalsed registrid eristuvad järjest rohkem, sealhulgas kujundab aktiivne Interneti-suhtlus oma keelevariante.

1.3. Üldküsilause vormistusviisidest eesti keele kontaktkeeltes

Oma ajaloo vältel on eesti keel olnud kontaktis peamiselt saksa, vene, soome, läti ja inglise keelega. Vaatleme taustaks ka nende küsilause vormistusviise (vt ka jaotis 1.1).

Lausealguline partikkel on läti (16) ja liivi keeles, muudes keeltes aga perifeersematel juhtudel, nt vene *razve*, *neuželi* kahtlusküsilases (17), saksa *ob* ja inglise *whether* alistatud küsilases; **küsi jätk** on omane inglise keelele (18), seda esineb ka näiteks vene (19) ja soome keeles (20); **inversioonküsimus** on omane SAE keelte hulka kuuluvatele saksa (1) ja inglise keelele (2), seda esineb ka soome suulises keeles (21); **verbile või küsituumale järgnev marker** – kliitik või partikkel – on põhiliseks vormistusvahendiks soome (6) ja vene keeles (7). **Väitlausekujulist** küsilauseid leidub vene keeles (22), samuti verbilõpulist.

(16) **Vai** Jūs runājat latviski? (Berg-Olsen 2009)

‘Kas te räägite läti keelt?’

(17) **Razve** ty ne znaeš’?

‘Kas sa tõesti ei tea?’

(18) Jane has arrived, **hasn’t she**?

‘Jane on saabunud, eks ole?’

(19) Ty uežžaeš’ zavtra, **ne pravda li**? (Comrie 1984: 32)

‘Sa sõidad homme ära, kas pole?’

(20) Sinä menit tapaamaan niitä ihmisiä, **etkö mennytkin**? (ISK: 1604)

‘Sa läksid nende inimestega kokku saama, eks ole?’

(21) Oot sä saanu juotavaa? (ISK: 1598)

‘Oled sa saanud midagi joodavat?’

(22) Ty uežžaeš’ zavtra? (Comrie 1984: 33)

‘Sa sõidad homme ära?’

2. Analüüsimaterjal

Püüame saada esialgseid vastuseid eeltoodud küsimustele Tartu ülikooli keelekorpuste materjali³ põhjal. Analüüsiks on valitud sellised küsilause, mille puhul on võimalik valik eri vormistustüüpide vahel. Neis on olemas struktuuri põhielemendid, eeldõige verb ja väitlauses verbile eelnev komponent – normaallauses subjekt (*Kas sa leiba ostsid?*), muudes lausetes kogejat, kohta vm märkiv adverbiaal (*On sul külm? Kas siin leidub hunte?*). See kriteerium puudutab ennekõike võimalust moodustada inversioonküsimus, s.o vahetada tavaliselt teisel kohal oleva finiiiverbi ja esimesel kohal oleva lauseliikme kohad. Peale lihtlauselist küsilause on materjali sisse arvatud otsekõne laused (*Ta küsis: Oled sa õhtul kodus?*), küsivad põimlause (*Kas ta küsis, kuhu sa lähed?*), küsivate rindlausetes esimesed osalaused (*Kas ta kutsus sind külla, aga ise polnud koduski?*).

Välja on jäetud järgmiste struktuurijoontega laused:

- 1) laused, kus puudub verb (nt *Sina siin?*),
- 2) laused, kus puudub verbielne lauseliige, nt alus (*Kas oled õhtul kodus?*) või valdajamäärus (*Hakkas igav?*),
- 3) küsivad põimlause, kus tüüpiliselt verbi ees paiknev lauseliige sisaldab kõrvallause (*Kas sõbrale, kes sul kaasas oli, see teatritükk meeldis?*). Siin takistab verbielne lauseliikme kaalukus alternatiivset vormistamist inversiooni abil (*Meeldis sõbrale, kes sul kaasas oli, see teatritükk?*)

Jälgitakse järgmiste vormistusviiside kasutamist: 1) lausealgulised partiklid *kas, aga, või, eks* jm, 2) lauselõpupartikkel *või/vä*, 3) küsijätkud, 4) inversioon finiiiverbi paigutamisega lause algusse, 5) finiiiverbi paigutamine lause lõppu vm sõnajärjemuutus, 6) väitlausekujuline lause (sisaldab sageli modaalpartikleid). Eraldi vaadeldakse juhte, kus kombineerub kaks vormivõtet. Materjalis esines järgmisi kombinatsioone: 1) lausealguspartikkel (*kas, või*) koos inversiooniga, 2) lauselõpupartikkel *või/vä* koos inversiooniga, 3) lausealguline *või* koos küsijätkuga, 4) lausealguline *kas* koos lauselõpupartikliga *või/vä*.

Kirjakeeles sajandi jooksul toimunud arenguid vaatleme Tartu ülikooli kirjakeele korpuse kolme ajavahemiku (1890ndad, 1950ndad,

³ <http://test.cl.ut.ee/korpused/>, <http://www.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides/> (21.03.2010)

1990ndad) ilu- ja ajakirjanduskorpuste materjalil. Igast ajavahemikust on materjali võetud 50 juhuslikult valitud lauset. Kahe esimese vahemiku ajakirjandustekstides sobivaid lauseid nii palju ei leidunud (1890. aastate ajakirjandustekstides oli 27, 1950ndatel 48 lauset). Põhjus pole ilmselt niivõrd nende kümnendite korpuste väiksemas mahus, kuivõrd ajakirjandustekstide monoloogilisuses – samade kümnendite ilukirjanduses leidis küsilauseid rohkesti.

Viimaste aastakümnete materjal eesti kirjakeele korpuses ja eesti keele koondkorpuses võimaldab jälgida ka uuemaid arenguid ja eri registrite keelekasutust. Materjali on võetud Eesti Päevalehe tekstidest aastail 1995 ja 2007, Riigikogu stenogrammidest 1995–2001 ja Interneti jututubade vestlustest aastaist 2003 ja 2006. Taas on igast allkorpusest vaadeldud 50 küsilause.

Vaadeldava materjali maht on kokku 575 üldküsilause. Analüüsides vormitüüpide jaotust periooditi ja tekstitüübiti, toome välja ilmnunud põhijooned.

3. Küsilause vormitüübid ilu- ja ajakirjandustekstides 1890.–1990. aastatel

1890.–1990. aastate materjalis esinenud küsilause vormitüüpide sagedused on toodud tabelis 1.

1890. aastate ajakirjandustekstides leidunud 27 üldküsilases on valdavalt kasutatud partiklit *kas* (23 juhul). Markerita inversioonküsilause esines ainult ühel korral, kuid pooltes *kas*-küsilases (12 korda) kaasnes partikliga inversioon (23). Üksikutel juhtudel esines ka muid lausealguspartikleid nagu *ega*, *eks* (24).

(23) Aga **kas on** see õige, kui siin selle wanasõna järele tehakse: s volkami bõt, s volkami võ? (1890 AJA)

(24) **Eks** kõik kirikulaulud ole ka ühtlasi jumalateenistuse laulud? (1890 AJA)

Ilukirjandustekstide 50 lauset jagunevad veidi mitmekesisemalt. Domineeris samuti *kas*-küsilause (28 korda, neist 7 inversiooniga), kuid 12 korral leidis ka pelga inversiooniga lauseid (25). Oli ka muid lausealguspartikleid (3 korral) ning väitlausekujulisi (26) küsimusi (7 korral).

Tabel 1. Kõsilause vormitüüpide sagedused
1890.–1990. aastate materjalis

Vormitüüp	1890 AJA	1890 ILU	1950 AJA	1950 ILU	1990 AJA	1990 ILU
Lausealguspartikkel						
<i>kas</i>	11	21	31	27	33	23
<i>ega</i>	1	1	1	1	2	–
<i>või</i>	–	–	–	1	–	1
<i>eks jm</i>	2	2	–	1	–	1
Küsijätk	–	–	1	–	–	3
Inversioon	1	12	2	4	5	6
Väitlausekujuline	–	7	2	11	4	10
Topeltmarkeerimine						
Lausealguline <i>kas</i> ja inversioon	12	7	9	3	5	3
Lausealguline <i>või</i> ja inversioon	–	–	2	2	1	2
Lausealguline <i>või</i> ja küsijätk <i>ah</i>	–	–	–	–	–	1
Kokku	27	50	48	50	50	50

Materjali ei sattunud lauselõpu-*või*, mis siiski eesti kirjakeele korpuses just 1890. aastate ilukirjanduses esmakordselt esineb (Metslang jt 2008).

(25) Mart! **oled** Sa meelest ära? (1890 ILU)

(26) Wiimaks algas üks doomhärja ja küsis: „Teie olete Püha kirja raamatuid rahwa keelde ümber kirjutanud?”(1890 ILU)

1950. aastate ajakirjandustekstides ei esitata kuigi palju küsimusi, nii ei õnnestunudki korpuse mahukusest hoolimata leida viitkümmend vaatlus-sobilikku üldkõsilause. Tekstid on täis oma aja poliitilist retoorikat, küsimusi kasutatakse pigem stiilivõtetena. Üldkõsilausest on tüüpiline retooriline inversiooniga eitavavormiline *kas*-kõsilause (27), mille eeskujuna võib näha vene *razve-* või *neuželi*-kõsilause. Rohkem esineb nõudlikke ja kahtlustavaid erikõsilauseid nagu (28).

(27) **Kas** ei esine eesti kirjanduses ja kunstis samalaadset hoiakut? (1950 AJA).

(28) Miks pole suudetud elektrifitseerida sellist tähtsat objekti, nagu seda on raudteejaam? (1950 AJA)

Korpuses leidis 48 üldküsilause. Vormistuses domineerib endiselt *kas*-küsimus (31 juhul). Pelka inversiooni oli kahel korral. Lausealgulise partikliga *kas* või *või* kaasnes inversioon 11 korral (27). Üksikuid näiteid oli partiklist *ega*, küsijätkust ning väitlausekujulisest küsimusest.

Sama kümnendi ilukirjandustekstides on küsimusi taas mitmekesisevalt kui ajakirjanduses. 50 lause hulgas domineerib küll endiselt *kas*-küsimus 30 korraga (sellest inversiooniga kolmel korral), järgneb aga väitlausekujuline küsimus 11 korraga (29). Inversiooniküsimusi (30) oli neli, partikkel *või* esines lausealgulisena kolmel korral, neist kahel koos inversiooniga (31).

(29) „Te vist ei lase mul vabalt minna?” (1950 ILU)

(30) **On sul** nõnda kerge? (1950 ILU)

(31) **Või** ei olnudki see pisiasi? (1950 ILU)

1990. aastate ajakirjandustekstides domineerib *kas*-küsilause 38 juhuga, neist vaid viies inversioon. Pelka inversiooni (32) esineb viiel korral, neljal korral on ka väitlausekujulisi küsimusi, üksikuhtudel muid vormivahendeid (33). Vormivahendite kasutus on mitmekesistunud ilmselt tänu vabama ja elava keele lähedase keelepruugi levikule.

(32) **Oli sellest** kasu? (1990 AJA)

(33) **Ega** teil ei ole midagi selle vastu, seltsimehed? (1990 AJA)

1990. aastate ilukirjandustekstides on 29 *kas*-küsimuse kõrval 16 markerita küsimust: kümme väitlausekujulist (34) ja kuus inversiooniga. Inversioon kaasneb viiel korral alguspartiklitega *kas* ja *või* (35). Kolmel korral esines küsijätku (36).

(34) Sa ju saatsid mu naisele telegrammi? (1990 ILU)

(35) Just oli talle viirastunud kauge aeg, kauge ammune tunne oma esimeses värskuses. **Või** näis see ainult nii? (1990 ILU)

(36) Te olete linnukasvatuse patrioot, **eks ole**? (1990 ILU)

Kokkuvõttes ilmnes vaadeldava perioodi jooksul tekstides kasutatavate vormivahendite valiku laienemine. Vaevalt küll keelde vahendeid lisandus, pigem võib siin näha kirjutajate keeletundmise arengut ja keelekasutuse vabamaks muutumist. 19. sajandiks väljakujunenud *kas*-küsilause domineerib kogu perioodil kindlalt, eriti ajalehetekstides, kuid selle osakaal

väheneb vormivaliku kasvades. Lausealguline *või*, mis rajaneb seosel eelneva tekstiga, ilmub alates 1950. aastatest. Lausealgulise *või*-ga kaasneb enamasti inversioon. Kui lausealguline *kas* või *või* kombineerub inversiooniga, on küsimus sageli kahtlev või retooriline.

Inversioonküsilause oli enim 1890. aastate ilukirjandustekstides, inversioon kaasnes *kas*-küsilausega enim 1890ndate ajakirjandustekstides. Mõlemal juhul võib oletada saksa inversioonküsilause eeskuju. Edaspidi on inversioonküsilause stabiilselt väheses kasutuses, peamiselt *olema*-verbiga.

Väitlausekujulist küsilause, mis sisult on oletav, järeldav, väitele lähedane, esineb rohkem ilukirjandustekstides, kus see on *kas*-küsilause järel sageduselt teine. Väitlausekujuline küsilause sisaldab sageli modaalseid ja tekstiseost näitavaid elemente (*ju*, *vist*).

Kogu perioodi jooksul on ajakirjandustekstide vormivalik üksluisem, kasutatakse ennekõike *kas*-küsilause; ilukirjanduskeeles leidub ühtlasemalt rohkemaid vormistusviise, millega omakorda kaasnevad mitmesugused lisatähendused ja tekstiseosed.

Vene *razve*-küsilause eeskuju võib oletada 1950. aastate ajakirjanduskeele retoorilistes küsilausestes. Väitlausekujulisi küsilauseid, mis on levinud ka vene keeles, esineb aga kogu perioodi jooksul ilukirjandustekstides. Siin on põhjuseks pigem väljendusvajadus kui vene mõju. Verbilõpulis küsilauseid (nagu vene *A den 'gi u tebja est'?*) materjalis ei leidunud.

4. Küsilause vormitüüpide kasutus eri tekstitüüpides 1990.–2000. aastatel

Järgnevalt vaatame üldküsilause vormistusviise kahe viimase kümnendi, kiirete muutuste aja kolmes allkorpuses. Jätkame ajalehekeele jälgimist Eesti Päevalehe 1995. ja 2007. a tekstide põhjal. Vaatleme ka vähem traditsioonilist kirjalikku keelekasutust: Riigikogu toimetatud stenogramme (1995–2001) ja jututubade vestlusi (2003, 2006). Riigikogu stenogrammid, nii toimetamata kui ka toimetatud, on küll suulise keelekasutuse fikseeringud, kuid esindavad põhijoontes pigem kirjaliku keelekasutuse tava. Jututubade keel aga on spontaanne kirjalik keelekasutus, milles eeldatavasti on tugevalt suulise keelekasutuse jooni. Kõrvutusvõimalusi suulise keelega pakuvad Tartu ülikooli suulise kõne tööühma uurimis-

tulemused (vt Hennoste jt 2009). Registrivaliku laiendamisega loodame leida küsilausetüüpide eripäraseid jaotumisi ja märke mõne küsilausetüübi (nt inversioonküsimuse või lauselõpulise markeriga küsilause) leviku laienemisest.

Tabel 2. Küsilause vormitüüpide sagedused 1990.–2000. aastate materjalis

Vormitüüp	EPL 1995	EPL 2007	RK	JT
Lausealguspartikkel				
<i>kas</i>	31	33	46	15
<i>ega</i>	2	-	-	-
<i>eks</i> jm	2	-	-	1
Lauselõpupartikkel <i>või/vä</i>	1	-	-	9
Küsijätk	-	-	-	2
Inversioon	3	6	2	2
Verb lause lõpus	-	1	-	3
Väitlausekujuline	6	6	-	7
Topeltmarkeerimine				
Lausealguline <i>kas</i> ja inversioon	3	2	2	-
Lausealguline <i>või</i> ja inversioon	2	2	-	-
Lausealguline <i>kas</i> ja lauselõpuline <i>või/vä</i>	-	-	-	9
Lauselõpuline <i>või/vä</i> ja inversioon	-	-	-	2
Kokku	50	50	50	50

4.1. Eesti Päevalehe tekstid aastaist 1995 ja 2007

Eesti Päevalehe tekstides leidub mõlemal vaadeldaval aastal vormivahendite lai valik koos *kas*-küsimuse domineerimisega nagu 1990. aastate ajakirjanduses üldiselt. Mõned senistes materjalides esindamata vormivahendid siiski ilmnevad.

1995. a materjalis on 34 *kas*-küsilause, millest kolm on inversiooniga. Kuuel korral esineb muid lausealgulisi partikleid. Esmakordselt analüüsimaterjalis leidub lauselõpuline partikkel *või* (37). Markerita küsilauseid on üheksa: kuuel korral on küsimus väitlausekujuline, kolmel korral pelga inversiooniga.

(37) Sa pole varem kuuliauku näinud **või**? (EPL 1995)

Ka 2007. a materjalis domineerib *kas*-küsilause, mida on 35 juhul (neist 2 inversiooniga). Markerita küsilauseid on 12, neist kuus inversiooniga ja kuus väitlausekujulist. Esmakordselt analüüsimaterjalis esineb verbilõpuline küsilause (38).

- (38) Kuid ehkki piletit pole jõudnud liiklusummikute tõttu hankida, on vagunisaatja lahkus ise: „Teil eurosid **on?**” (EPL 2007)

4.2. Riigikogu stenogrammid 1995–2007

Riigikogu stenogramide materjal on väga üksluine, kajastades tõenäoliselt pigem ülesmärkijate standardit kui kõnelejate suulist keelekasutust. 50 lausest on 48 *kas*-küsilauseid (39), neist kaks inversiooniga (40). Ülejäänud kaks on puht-inversiooniküsilauseid (41).

- (39) **Kas** Eiki Nestor esitab kirjaliku ettepaneku? (RK)
- (40) **Kas ei ole** võimalik põhjendatud juhtudel läbi viia tagastamisel maa jagamine ja teha seda loomulikult omanike kulul? (RK)
- (41) **Oli teil** võimalik käsitleda ka konkreetseid arvutusi? (RK)

4.3. Interneti jututoad

Jututubade keelekasutus on vaba ja suulisele keelepruugile lähedane. Just siin võiksid ilmnedä märgid keeles toimuvatest nihetest. Küsilausetüüpi de jaotus ongi erinev kirjakeelest. Mitut tüüpi vormistus on ühtlasemalt jaotunud. *Kas* (42) on küll siingi sagedasim, kuid kõigest 15 esinemiskorraga, mis kõik on ilma inversioonita. Lauselõpuline *või/vä* (43) oma rohkete kirjapildivariantidega on järgmine 11 korraga. Mõlemad partiklid, *kas* ja *või/vä* samas lauses (44) on üheksal korral. Lauselõpupartikkel esineb ka koos inversiooniga (45). Väitlausekujulist küsimust (46) on seitsmel korral, inversiooni (47) kahel, muid sõnajärjemuutusi (48) kolmel korral, küsijätku (49) kahel korral.

- (42) **kas** keegi soovib muga rääkida ka?? (JT)
- (43) Mingi tigimoni fännklubi on siin **vä?** (JT)
- (44) **kas** keegi tõrvast on **wäää????????** (JT)
- (45) on siis keegi **we???** :((JT)
- (46) sa omale muud nime ei osanud välja mõelda ? (JT)

(47) **on sul** ikka veel igav? (JT)

(48) sul msn **on?** (JT)

(49) hakkame jooma mehed **ah?** (JT)

Oma väljendusvahendite valikult ja jaotuselt sarnanevad jututoad suulise kõnega. Ka suulise kõne andmed näitavad, et sealgi domineerib ikkagi *kas*, sage on ka küsijätk, *või/vä*, väitlausekujuline küsimus, topeltmarkeerimine *kas* ja lauselõpulise markeri abil (vt Hennoste jt 2009). Vabas kõnepruugis levib lauselõpuline *või/vä*, mis osalt lisandub dubleerides partiklile *kas*, osalt ka ilmselt tõrjub seda välja. Võrreldes rangema stiili tekstidega näeme vabamas keelepruugis laiemat väljendusviiside valikut.

5. Järeldusi

5.1. Morfosüntaktilise markerita küsilause

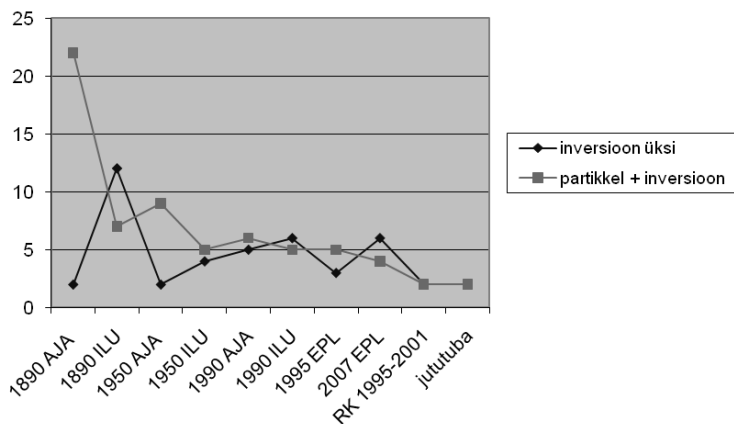
Eesti keeles on küll olemas SAE-pärane inversiooniga küsilausestruktuur ning maailmas enim levinud viis vormistada üldküsimust intonatsiooni abil, kuid need püsivad ühtlaselt tagasihoidlikus kasutuses nagu muudki markerita küsilausetüübid. Inversioon oli kasutusel juba vanas kirjakeeles, kuid põhiliseks küsilause vormistajaks on siiski kujunenud ja jäänud küsipartiklid, mis tõenäoliselt vastavad paremini eesti keele analüütilisele loomusele. Sageli aga kaasneb inversioon küsipartiklitega, markeerides küsivust topelt. Inversioon üksi ei ole ilmselt piisav küsivuse märkimiseks. Vaadeldaval perioodil oli enim pelka inversiooni 1890. aastate ilukirjandustekstides, inversiooni koos partikliga 1890. aastate ajakirjandustekstides (joonis 1).⁴ Järgnevatel ajavahemikel esineb inversiooni napilt kõigis registrites, peamiselt verbiga *olema*.

5.2. Küsipartiklid

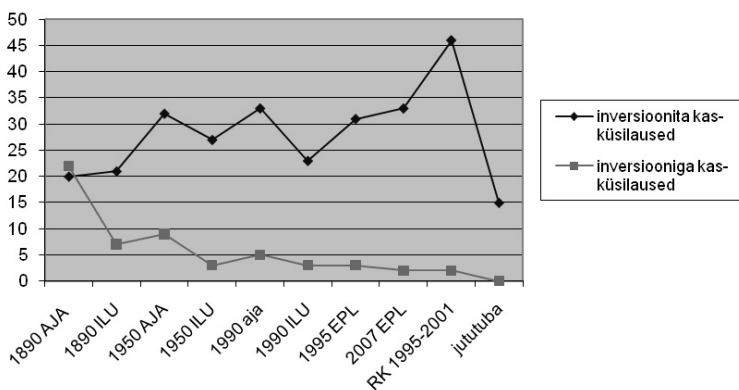
Peamiseks üldküsimuse vormistajaks on sajandite jooksul olnud küsipartikkel, konkreetseid eri tüüpi⁵ partikleid on kadunud ja tekkinud.

⁴ Alla 50 üldküsilausega kogumid (1890 AJA, 1950 AJA) on võrdlustes proportsionaalselt arvatud 50 lausele vastavateks.

⁵ Oma lähtestruktuuridelt jagunevad küsipartiklid disjunktiiivseteks (*eks, või*) ja konjunktiiivseteks (*kas, ega*); viimaste sajandite vältel on eesti keeles rakendunud vaheldumisi mõlemad mallid (Metslang jt 2008).

Joonis 1. Inversiooni sagedus analüüsimaterjalis (á 50 üldküsilause kohta)

Joonis 2. Kas-küsilausete sagedus analüüsimaterjalis (á 50 üldküsilause kohta)

Nagu üldiselt SVO-keeled (Siemund 2001), ei eelista eesti keel selgelt lausealgulist või -lõpulist küsimarkerit. Viimase sajandi jooksul on kirjakeeles kahanenud inversiooniga *kas*-küsilause osakaal (joonis 2). Partiklit *kas* on nähtavasti järjest selgemini tajutud üldküsimuse standardvormistajana. Vabamas keelepruugis levib *või~vä*-küsilause, kuid sealgi domineerib veel *kas*-küsilause. *Või~vä* esineb sageli koos lausealgulise *kas*-partikliga. Vabamates suhtluskanalites kahandab partikli *kas* rolli partikli *või~vä* levik ja ka üldiselt mitmekesine vormivahendite kasutus.

5.3. Topeltmarkeerimine

Materjalis esines mitmeid küsivuse topeltmarkeerimise juhte (vt joonised 1 ja 2). Inversioon kaasnes sageli lausealgulise partikliga *kas* või *või*,⁶ jututubades ka lauselõpupartikliga *või/vä*; jututubades oli küsilauseid, kus lause alguses *kas* ja lause lõpus *või/vä*; üksikuid juhte oli ka lausealguspartikliga kaasnevast küsijätkust. Üldküsivuse topeltmarkeerimist on täheldatud ka muudes Läänemere areaali keeltes, nt soome, vene, saami keeles (vt Koptjevskaja-Tamm, Wälchli 2001: 712). Teiselt poolt esineb topeltmarkeerimist eesti lauses ka muudel juhtudel. Osalt on see kujunenud keele fusiivsuse kasvuga kaasnenud väljendusvõime vähenemist korvama (Metslang 1994: 216). Mõned näited topeltmarkeerimise kohta oleksid veel perfektivsuse väljendamine ühtaegu totaalobjekti ja verbipartikliga (*sõi saia ära*), omamise väljendamine genitiivi ja sõnaga *oma* (*see on minu oma*), kvotatiivsuse väljendamine ühtaegu verbiga *pidama* ja kvotatiivivormiga (*ta pidavat homme tulema*), eituse markeerimine partiklitega *mitte* ja *ei* (*Mitte keegi ei tule*). Siiski võib küsilause materjalil oletada, et topeltmarkeerimine kuulub eksplitsiitsust lisava vormivahendina suuresti n-ö segaduste aega, partikli *kas* stabiliseerumisega on vähenenud sellega kaasnev inversioon; ehk väheneb edaspidi ka *kas* ja *või/vä* kooskasutus. Teiselt poolt on topeltmarkeeringuga struktuuridel oma püsivaid erifunktsioone, nt retoorilisuse või kahtlevuse väljendamine.

6. Kokkuvõtteks

Artiklis olid vaatluse all kirjaliku eesti keele üldküsilauseid erinevate keeleväliste tingimustega ajavahemikest alates 1890. aastatest tänapäevani, samuti eri registritest viimase kahe aastakümne jooksul. Vaadeldud, küll suhteliselt piiratud materjal (iga ajavahemiku igast tekstitüübist 50 küsilause) ilmnis eesti üldküsilause tüpoloogiline stabiilsus. SAE-pärast inversioonküsilauseid esines tugevamalt küll 1890. aastate kirjakeeles, kuid edaspidi on see taandunud ja pole ka uuemal inglisekeelisel ajal levima hakanud. Laiemat levikut pole saavutanud ka küsijätkud, mida esineb peale inglise keele muudiski kontaktkeeltes. Vormistustüüpide valik kirjakeeles on ajapikku laienenud, tulles ilmselt järele suulise keele kasutusele, samas nt Riigikogu stenogrammid piirduvad peaaegu täielikult

⁶ Verbi paiknemises küsipartikli järel võib näha ka V2-reegli mõju (Mati Erelti tähelepanek).

kas-partikliga. Eesti keele küsilause põhilise vormistusvahendina püsib lause piiiril paiknev partikkel, mis esindab Läänemere areaalile omast tüüpi. Partiklit *kas* tajutakse tõenäoliselt kirjakeele standardpartiklina. Samas on ta praegu sagedasim ka vabamas keelepruugis, kus aga aktiivselt levib lauselõpupartikkel *või/vä*.

Lühendid

Eesti kirjakeele korpuse ja eesti keele koondkorpuse allkorpused:

AJA	ajakirjandustekstid
EPL	Eesti Päevaleht
ILU	ilukirjandustekstid
JT	Interneti jututoad
RK	Riigikogu stenogrammid

Kirjandus

- Alvre, Paul 1976.** Vana kirjakeele küsisõnu. – Keel ja Kirjandus 6, 343–350.
- Alvre, Paul 1983.** Zur Herkunft der Wörter *kas* und *teps* in der estnischen Sprache. – Советское финно-угроведение XIX: 2, 81–89.
- Asu-Garcia, Eva Liina, Pärtel Lippus 2009.** Intonation and Meaning: Interaction of Information Structure and Prosody. Ettekanne seminaril „Information structure and typology of questions and answers”, Paris, 2.–3.04.2009.
- Berg-Olsen, Sturla 2009.** Initial polar question particles in Baltic and Scandinavian. http://folk.uio.no/sturlab/conf/Bergolsen_abstract.pdf (21.03.2010)
- Comrie, Bernard 1984.** Russian. – Interrogativity. A colloquium on the grammar, typology and pragmatics of questions in seven diverse languages. Ed. by W. S. Chisholm, Jr. (= Typological studies in language 4.) Amsterdam: Benjamins, 7–46.
- Dryer, Matthew S. 2008a.** Polar Questions. – The World Atlas of Language Structures Online. Ed. by Martin Haspelmath, Matthew S. Dryer, David Gil, Bernard Comrie. Munich: Max Planck Digital Library, chapter 116. <http://wals.info/feature/116> (21.03.2010)
- Dryer, Matthew S. 2008b.** Position of Polar Question Particles. – The World Atlas of Language Structures Online. Ed. by Martin Haspelmath, Matthew S. Dryer, David Gil, Bernard Comrie. Munich: Max Planck Digital Library, chapter 92. <http://wals.info/feature/92> (21.03.2010)
- Haspelmath, Martin 2001.** The European linguistic area: Standard Average European. – Language typology and language universals: An international handbook, vol. 2. Ed. by Martin Haspelmath, Ekkehard König, König Oesterreicher, Wolfgang Raible. (= Handbücher zur Sprach- und

- Kommunikationswissenschaft, 20.2.) New York: Walter de Gruyter, 1492–1510.
- Heine, Bernd, Tania Kuteva 2006.** The changing languages of Europe. Oxford: Oxford University Press.
- Hennoste, Tiit 1997.** Eesti keele sotsioperioodid. Üldpilt. – Pühendusteos Huno Rätsepale. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7.) Tartu, 45–66.
- Hennoste, Tiit, Olga Gerassimenko, Riina Kasterpalu, Mare Koit, Andriela Rääbis, Krista Strandson 2009.** Küsimused eestikeelses infodialoogis I. Küsimuste vorm. – Keel ja Kirjandus 5, 341–359.
- ISK = Hakulinen, Auli (päätoimittaja), Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho 2004.** Iso suomen kielioppi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Keevallik, Leelo 2009.** The grammar-interaction interface of negative questions in Estonian. – SKY Journal of Linguistics 22, 139–173.
- Koptjevskaja-Tamm, Maria, Bernhard Wälchli 2001.** The Circum-Baltic languages. An areal-typological approach. – The Circum-Baltic Languages, vol. 2. Grammar and Typology. Ed. by Östen Dahl, Maria Koptjevskaja-Tamm. (= Studies in Language Companion Series 55.) Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 615–750.
- Lindström, Liina. 2001.** Grammaticalization of *või/vä* questions in Estonian. – Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Ed. by I. Tragel. (= Publications of the Department of General Linguistics 2.) Tartu: University of Tartu, 90–118.
- Metslang, Helle 1981.** Kõsilause eesti keeles. Tallinn: Valgus.
- Metslang, Helle 1994.** Kielet ja kontrastit. – Virittäjä 2, 203–226.
- Metslang, Helle 2001.** On the Developments of the Estonian Aspect: The Verbal Particle *ära*. – The Circum-Baltic Languages, vol. 2. Grammar and typology. Ed. by Östen Dahl, Maria Koptjevskaja-Tamm. (= Studies in Language Companion Series 55.) Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 443–479.
- Metslang, Helle 2009.** Estonian grammar between Finnic and SAE: some comparisons. – Language Typology and Universals, vol. 62, 2009, Issue 1/2: 49–71.
- Metslang, Helle, Külli Habicht, Karl Pajusalu 2008,** Developmental paths of Estonian question particles. Paper presented at the 41st Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea, Forlì (Italy), 17.–20.09.2008.
- RJ = Филин, Ф. П. (главный редактор) 1979.** Русский язык. Энциклопедия. Москва: Советская энциклопедия.
- Siemund, Peter 2001.** Interrogative constructions. – Language typology and language universals: An international handbook, vol. 2. Ed. by Martin Haspelmath, Ekkehard König, König Oesterreicher, Wolfgang Raible. (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 20.2.) New York: Walter de Gruyter, 1010–1028.

Self-willed general questions

Helle Metslang

In Estonian general questions can be divided into two main types: expression by means of an analytic marker (particle, question tag) and expression without a morphosyntactic marker (word order, stress, and intonation). The article focuses on the relationship and dynamics between the types of general questions in Standard Estonian since the 1890s and their spread today in various registers on the basis of the corpora at the University of Tartu. The material revealed typological stability of general questions in Estonian. Questions with inverted word order, which are typical of European languages, were more common in the German-inspired language of the 1890s; however, later they became less used, and even now, when English predominates, they are uncommon. Nor have the other types of non-marked questions become common; the same is true of question tags, which are common in the contact languages. Similarly to the other languages of the Circum-Baltic area, Estonian marks general questions by means of a particle. It is likely that the sentence-initial particle *kas* could be perceived as a standard particle in the standard language. On the other hand, it is at present common also in more free usage where the sentence-final particle *või/vä* is becoming increasingly popular. However, in those areas where one can witness developing and competing means, as well as in questions with additional meanings, double marking of questions is more common. For example, questions can be expressed at the same time by means of a particle and inversion and by means of both a sentence-initial and sentence-final particle.

Keywords: particles, word order, inversion, Estonian, yes-no interrogative, language contacts, language change

Helle Metslang
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu ülikool
Ülikooli 18
50090
helle.metslang@ut.ee

EITUSKATEGOORIA HEINRICH STAHLI EESTI KEELES¹

PILLE PENJAM

Annotatsioon. Artiklis käsitletakse lauseeituse vormistamise vahendeid Heinrich Stahli „Hand- vnd Haußbuchi” III osas. Analüüsist ilmneb, et Stahl on kasutanud eituse väljendamiseks nii *ei-(ep-)*eitust, mille grammatiline ehitus on tänapäevasest erinev, ja *mitte*-eitust kui ka nende omavahelisi kombinatsioone. Käsikivas kõneviisis esineb *ära*-eitus samuti tänapäevasest erinevas grammatilises vormistuses ja sageli koos *mitte*-eitusega; eitavates üldküsilausetes on tarvitusel partikkel *eps*. Omamoodi saksapärase tõlkelaenuna kasutab Stahl ka niisuguseid konstruktsioone, kus lauseeituse ainsaks markeriks on eituslembene pronoomen (nt *keegi*, *ükski*, *mingi*). Võrdlusest saksakeelse paralleeltekstiga ilmneb, et Stahli lähtumine lähteteksti eeskujust ei ole eituskonstruktsioonide tõlkimisel siiski kuigi ühene ega järjekindel.

Võtmesõnad: eesti kirjakeele ajalugu, morfosüntaks, eitus, tõlkeprobleemid, eituspronoomenid

Artiklis analüüsitakse lauseeituse vormistamise vahendeid Heinrich Stahli „Hand- vnd Haußbuchi” III osas. Eesmärgiks on selgitada Stahli eitusväljendite morfosüntaktilist eripära, täpsustada negatiivsete ja affirmatiivsete konstruktsioonide suhet ning kirjeldada saksakeelse paralleelteksti võimalikku mõju eituskonstruktsiooni valikule.

1. Eitus eesti ja saksa keeles ning saksa mõju vanema eesti kirjakeele eituskonstruktsioonidele

Eitust on võimalik defineerida kui grammatilist ja semantilist protsessi või konstruktsiooni, mis tüüpiliselt väljendab lause või selle osa tähendust eitavat (ümberlukkavat) väidet (Crystal 1997: 257). Semantiline eitus saab

¹ Täna professor Mati Ereltit artikli käsikirja lugemise ning asjalike soovitude ja ettepanekute eest.

avalduka nii grammatilisel tasandil (*tuleb / ei tule*) kui ka leksikaalsemantilisel tasandil (vastandused *õiglane/ebaõiglane, hea/halb* jne) ning selle mõjualasse võib kuuluda terve lause või ainult üks lauseliige.

1.1. Standardne ja mittestandardne lauseeitus

Siinse artikli huvikeskmes on lauseeitus, mille puhul kuulub eituse mõjualasse kogu propositsioon (mingi osa sellest võib mõistagi olla eituse suhtes eriliselt fookustatud). Lauseeituse võib omakorda jagada standardseks ja mittestandardseks. Standardeitus on põhiline lauseeituse tüüp, mille korral eitust väljendav element kuulub süntaktiliselt öeldisverbi või kogu lause juurde, nt *Ta ei söö. Ega te ei käinud seal?*. Tüpoloogilisest vaatepunktist on deklaratiivsete pealausete standardeitust põhjalikult käsitlenud Matti Miestamo (2005). Mittestandardne eitus hõlmab eelkõige asesõnalise ja asemäärsõnalise eituse, kus öeldisverbi juurde vormiliselt eituselementi ei kuulu, nt inglise *Nothing can disturb me* 'Mitte miski ei häiri mind'.

Standardeitus on ligikaudu samastatav EKG-s kirjeldatud üldeitusega, kuid siinses artiklis kasutatud terminit *mittestandardne eitus* üksüheselt EKG-s tarvitatud termini *erieitus* sünonüümiks pidada ei saa – erieitust on käsitletud eeskätt fraasitasandi eituseks, mis tingib eesti keele tavapärase täislauses ka üldeituse (EKG 1993: 155–165), nt *Ta ei käi (mitte) kuskil*. Mittestandardseks eituseks on siinses artiklis peetud aga eitust, mille korral eituselement kuulub üksnes eituse suhtes fookustatud argumendi, aga mitte öeldisverbi ega kogu lause juurde. Seejuures käsitatakse seda eitust eitussõna asendist hoolimata lauseeituseks, mitte fraasitasandi eituseks. Standardeitus ja mittestandardne eitus on seega teineteist välistavad lauseeitustarindid. Mittestandardset eitust kohtab eesti keele täislausetes võrdlemisi harva, peamiselt *mitte ... vaid* -vastanduse korral ja sedagi paralleelvõimalusena, nt *Peetril on (= ei ole) mitte suvila, vaid mõis* (vt täpsemalt EKG 1993: 155–166).

Esimeseks oluliseks erinevuseks eesti ja saksa keele eituskonstruktsioonide vahel ongi standardeituse ja mittestandardse eituse esinemise võimalused: kui eesti keeles on lauseeitus vaid väheste marginaalsete eranditega alati standardeitus, siis saksa keeles esineb rohkesti mittestandardseid lauseeitustarindeid, nt *du hast keine Zeit* 'sul ei ole aega'; *niemand kommt* 'keegi ei tule'.

1.2. Standardeitus eesti ja saksa keeles

Ka standardeituse vormistus eesti ja saksa keeles on märkimisväärselt erinev. Ühine on mõlemale keelele see, et standardeituse tüüpmarker (*ei/nicht*) toimib vaba morfeemina. Kui aga jagada standardeitus Miestamo (2005: 7) eeskujul sümmeetriliseks (eitusmarkeri lisamine lausesse ei muuda lause ülejäänud formaalset struktuuri) ja asümmeetriliseks (eitusmarkeri lisamine tingib lause grammatilise struktuuri muutusi), on saksa keele eitus sümmeetriline – määrusliku partikli *nicht* lisamine ei muuda üldjuhul ülejäänud lauseelementide grammatilist struktuuri (vrd *das Auto ist neu* 'auto on uus' / *das Auto ist **nicht** neu* 'auto ei ole uus') –, kuid eesti keele eitus on selgelt ebasümmeetriline – eitusmarkeri *ei* lisamisel muutub põhiverbi vorm, lisaks võib muutuda ka objekti kääne jm (vrd *mees ehitab/ehitas suvila* / *mees **ei** ehita/**nud** suvilat*). Imperatiivi eitusmarker (*ära*) on eesti keeles erinev teiste kõneviiside eitusmarkerist, saksa keeles sellist erinevust ei esine (vrd *ich laufe **nicht*** 'ma ei jookse'; *lauf **nicht!*** 'ära jookse!').

Eesti keele standardeituse puhul on omapärane ka see, et kindlas kõneviisis on eitusmarker ja põhiverb mõlemad vormi poolest infiniitsed. Ajalooliselt on see põhjendatav endise läänemeresoomelise pöörduva eitusverbi taandumisega eitussõnaks, ka eesti vanemast kirjakeelest võib leida üksikuid kunagise pöördelise eitusverbi jälgi.²

1.3. Mittestandardne lauseeitus saksa keeles ja selle eestikeelsed tõlkevasted

Erinevalt eesti keelest, kus lauseeitus on peaaegu alati ka standardeitus, leidub saksa keeles hulgaliselt lauseeitungarindeid, milles eitusmarker esineb üksnes argumendi koosseisus. Üldiselt on niisugusteks eitusmarkeriteks eitavad pronoomenid või proadverbid, nt *kein* 'mitte mingi, mitte ükski', *niemand* 'mitte keegi', *nichts* 'mitte miski, mitte midagi'; *nimmer* 'mitte kunagi', *nirgend* 'mitte kusagil' (täieliku loendi koos võimalike süntaktiliste funktsioonidega on esitatud nt Zinsmeister 2003: 46). Niisugused pronoomenid ja proadverbid on lauses ainukeseks eitust väljendavaks elemendiks, öeldisverb jääb samasse vormi, mis tal oleks ka jaatava kõne

² Ago Künnap (2001) on avaldanud kahtlust, kas see üldtunnustatud seisukoht peab paika, kuid ilmselt pole traditsioonilisest tõlgendusest loobumine siiski põhjendatud (vt ka nt Viitso 2003).

lauses, ning mingeid muid eitusmarkereid ei lisandu, nt *keiner hat sich darüber gefreut* ‘mitte keegi ei rõõmustanud selle üle’, *nichts ist passiert* ‘mitte midagi ei ole juhtunud’ (Hoberg, Hoberg 2000: 216).

Eesti keele lauseeitus nõuab peaaegu kõigil juhtudel ka öeldise eitusvormi (vrd *mitte keegi ei rõõmustanud selle üle*, **mitte keegi rõõmustas selle üle*), samas esinevad saksa mittestandardse eitusega lausete eestikeelsetes vastetes lisaks öeldisverbi eitusele üldjuhul ka pronoomenid (tihti *Gi*-liitelised), nagu *keegi* ja *ükski*, mis ei väljenda küll iseseisvalt eitust ja võivad esineda ka jaatavas lauses (nt *keegi helistas mulle*), kuid on siiski tugevalt eituslembesed. Sellised pronoomenid on tõlgendatavad olemasolukvantoritena, mis jaatavas lauses kasutatuna väljendavad millegi olemasolu ja eitavas lauses kasutatuna millegi puudumist, st olemasolu eitust (Paldre 1998: 53). Sageli lisanduva eitusmarkeri *mitte* funktsioon on eeskätt olla rematiseerijaks ja eitust fookustada (Sang 1983: 36–37). Eesti keeles, v.a ilmselt suulises argikeeles, ei saa olemasolukvantori tähendusega pronoomenid ilma täiendava eitusmarkerita eitavana esineda, sh ka elliptilistes lausetes mitte (nt *Kes see tuli? *Keegi*), kuid nende semantiline ja grammatiline lähedus teistes keeltes (sh saksa keeles) esinevate eitavate pronoomenitega on siiski ilmne. Mõnes üldkeeleteaduslikus käsitluses ongi ka eesti keele *Gi*-liiteliste pronoomenite tüüpi üksusi peetud eitavateks pronoomeniteks, vt nt Haspelmath 2005; Haspelmath 2000: 199). Eesti keeleteaduses on neid pronoomeneid tõlgendatud nii eitavatena (EKG 1993: 155; Rajandi 1967) kui ka indefiniitsetena (Sang 1983: 35; EKG 1995: 31).

1.4. Eituskonstruktsioonide eripära vanemas eesti kirjakeeles

Eesti vanem kirjakeel erineb tänapäeva eesti keelest oluliselt nii sõnavara kui ka grammatika poolest, kusjuures lahknevused nüüdiskeelest ei ole enamasti seletatavad mitte üksnes keele loomuliku arenguga möödunud sajandite jooksul, vaid on sageli tingitud vana kirjakeele tekstide tõlkelisusest ning autorite saksa päritolust. Üheks n-ö probleemseks kategooriaks, mille vormistus 17. sajandi esimese poole tekstides on väga varieeruv ja tollasest eeldatavast suulise eesti keele pruugist oluliselt erinev, võib ootuspäraselt pidada eitust. Juba põgusal tutvumisel 17. sajandi algupoole põhjaeestiliste tekstidega võib näha, et saksa ja eesti eitusväljendite erinevusest tulenenud tõlkeraskused ilmnevad seal mitmesuguste omapäraste

morfosüntaktiliste eituskonstruktsioonide esinemise ja eitusväljendite ulatusliku grammatilise varieerumisena, sh

- pöördelõppude tarvitus verbi eitusvormide koosseisus, nt *Eth siña surmast üllestousnut ollet/ ep sahn minna hauwa siddes jehma* (Stahl 1637: 147);
- eituse väljendamine jaatava verbivormi ning eituspartikli *mitte* abil, nt *Eth agkas se mitte on meije wehje sees* (Stahl 1641: 9);
- eituse vormistus jaatava verbivormi ja „eitava” (õigemini: eeskätt eitavas lauses esineva ja seetõttu eitavaks peetud) pronoomeni abil, nt *Peame meije muh keddaki sisse ussuma/ kud Jummala sisse iixnes* (Blume 1667: 110); *eth Jummala ninck Maria Poick iix Christus on/ ninck minckitsarnasel kombel woip* õhest erralahotut *sahma* (Stahl 1641: 277);
- eitussõna ja põhisõna lahkasend, nt *Minckp/-rast sesinane Lap-sukene iütleb isze, Et eb tæma mitte olle tulnut, nente Eikede p/-rast* (Müller 1600–1606: 2.6).

Peale selle võib 17. sajandi tekstidest leida varasema läänemeresoomelise pöörduva eitusverbiga konstruktsiooni jälgi (nt *Waidt nüit ewat olle meddÿ eßimeße wanambadt sensama auwo sisse mitte iehnuth* (Müller 1600–1606: 5.4).

Eitusverbi ja põhiverbi finiitsust ning infiniitsust eesti vana kirjakeele tekstides on täpsemalt käsitlenud Katja Ziegelmann, kes jagab *e*-tüvelist eitussõna sisaldavad konstruktsioonid nelja põhitüüpi:

	infiniitne eitusverb	finiitne eitusverb	infiniitne peaverb	finiitne peaverb
eesti tüüp	x		x	
soome tüüp		x	x	
saksa tüüp	x			x
segatüüp		x		x

(Ziegelmann 2008: 86).

Siinses artiklis, mille lähtematerjal on küll Ziegelmanni omast oluliselt napim, on Stahli eituskonstruktsioone käsitletud mõnevõrra laiemalt ning analüüsitud ka selliseid eitavate konstruktsioonide juhtumeid, kus eitus-sõna *ei* (*ep*, *eb*, *is* jmt) ei esine.

2. Allikmaterjal ja käsitletavate konstruktsioonide valik

Analüüsi lähtematerjaliks on võetud Heinrich Stahli „Hand- vnd Haußbuchi” (edaspidi HH) III osa – evangeeliumid, epistlid, Kristuse kannatuste lugu –, mis on ilmunud 1638. aastal ning mille tekst sisaldab 71 179 eestikeelset sõnet. Lähteteksti niisugust valikut on motiveerinud analoogse lõunaeestikeelse teksti olemasolu (Rossihnius 1632) ja sellest tulenev võimalus tulevikus ka eri autorite sama teksti tõlkeid omavahel võrrelda.

Artiklis on käsitletud konstruktsioone, mille analoogid esinevad ka nüüdiskirjakeeles ning kus tänapäeva kirjakeele norm nõuaks eitava verbivormi kasutamist. Seega on vaatluse alt välja jäänud mõned eitava sisuga konstruktsioonid: a) iseseisva lausena toimivad eitava sisuga fraasid (näited 1, 2); b) liiteline eitus (vt EKG 1993: 165–166; näited 3, 4); c) väljajäetlised konstruktsioonid (näide 5); d) *mitte ... vaid (äranis)-* konstruktsioonid, kus eituse fookus asub predikaadi järel³ (näide 6).

- (1) Ninck temma kostas/ **ep mitte** (8⁴);
- (2) Agkas tem~a Emma kostas ninck laus: **Minckitsarnasel kombel/** erranis tem~a nimmi peab Johannes olla (184);
- (3) Sest sel/ ke **ilma meeheta** on .. (54);
- (4) .. kus minna nemmat lassexin **söhmatta** hennessest erraminna (105);
- (5) et se ilmamöhtmatta kõrgke wegki Jummalast on / ninck **mitte meist** (195);
- (6) KVs agkas hend nõitis Jummal .. arm ninck heldus/ **mitte nende öigkuse tegkude perrast/ .. erranis om~a armo perrast** (12).

Mõnel juhul osutus probleemseks eituse mõjuala tuvastamine (liitelise eituse eristamine predikaadi eitust hõlmavast eituskonstruktsioonist), seejuures ei aidanud vahel eituse mõjusfääri tuvastada ka saksakeelne paralleeltekst, nt

³ Seda tüüpi lausetes vastab nüüdiskeele normile ka jaatava verbivormi kasutus (EKK 2007: 467).

⁴ Siin ja edaspidi on näitelause järel kasutatud üksnes lühiviiteid leheküljenumbritele, kuna kõik järgnevad näited pärinevad samast allikast (HH III). Saksakeelne paralleeltekst on esitatud üksnes seal, kus selgus seda nõuab või kus eestikeelset teksti on võrreldud saksa originaaliga.

- (7) .. kus agkas se töitelick sahp tulles/ sihs sahp lõpma/ **mea mitte töitelick on** (Wenn aber kommen wird das vollkommen/ so wird **das stückwerck aufhören**) (43).

Kuna eitav predikaat on eesti keelele omasem kui lause moodustajate eitus jaatava predikaadiga lauses, on siinses analüüsis kõiki kaheldavaid juhtumeid tõlgendatud eitavat verbivormi nõudvana.

Süsteemselt tänapäevasest erineva semantikaga on Stahlil modaalne *pidama*-konstruktsioon, kus eitust on saksa keele mõjul interpreteeritud n-ö sisemise eitusena (eituse mõjualasse kuulub vaid infiniitne verbivorm ning lauset tõlgendatakse keelavana), ehkki tänapäeva eesti keeles on *pidama*-verbi eitus n-ö väline (eituse mõjualasse kuulub kogu propositsioon), nt

- (8) Sinna **peat** Jummalä sünno Jssanda **mitte kiusama** (Du **sollt** GOTT deinen HERRN **nicht versuchen**) (47),

vrđ *Sa ei pea teda kiusama / Sa ei tohi teda kiusata*. Kuna üldiselt on eesti keele eitavas modaalsetes lauses nõutav modaalverbi eitav vorm, olenemata eituse mõjupiirkonnast, on ka sisemise eitusega *pidama*-konstruktsioonid analüüsijamaterjali kaasatud.

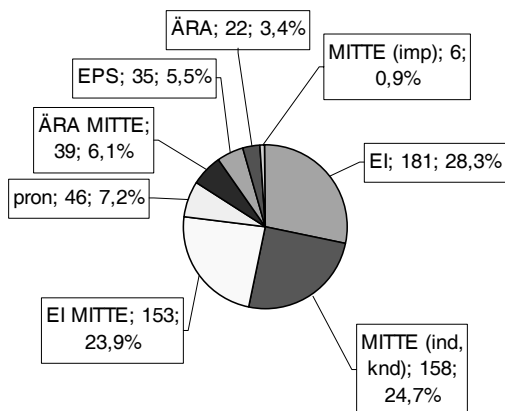
3. Eituskonstruktsioonid Stahlil keeletarvituses

Vaadeldud tekstis esines kokku 640 eituskonstruktsiooni. Indikatiivis ja konditsionaalis oli eitus 181 juhul vormistatud eitussõna *ep* ning pöördelise verbivormi abil (üksikjuhtudel esines eitussõna asemel pöörduv eitusverb, vt jaotis 3.1), 158 juhul vormistas eituse partikkel *mitte*, 153 korral oli eitussõna *ep* ja partiklit *mitte* tarvitatud koos.

Keeldkõnes esines eitussõna *ep* asemel *ära*, mida Stahl on samuti tarvitanud pöörduva põhisõna juurde kuuluva muutumatu eitussõnana. Ka *ära*-eitust võis keeldkõnes toetada või hoopis asendada partikkel *mitte*: 39 juhul esinesid käskivas kõneviisis eitussõna *ära* ja partikkel *mitte* koos, 22 juhul väljendas eitust *ära* üksi ning 6 korral koosnes keeldkonstruktsioon põhiverbi pöördelisest imperatiivivormist koos partikliga *mitte*.

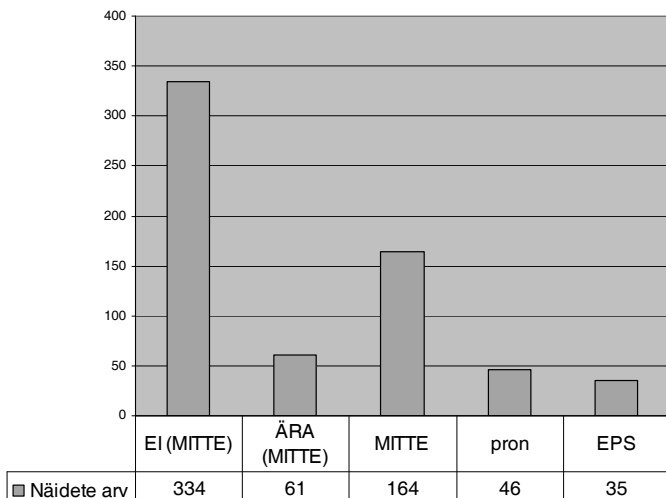
46 juhul oli Stahl eituse vormistanud üksnes pronoomeni või adverbi abil, eitavates küsilausestes oli tarvitatud partiklit *eps* (35 näidet).

Eri tüüpi eituskonstruktsioonide sagedust vaadeldud materjalis iseloomustab kokkuvõtlikult joonis 1.

Joonis 1. Eituskonstruktsioonide esinemise sagedus Stahli HH III osas

Järgneva analüüsi killustatuse vähendamiseks on need eituskonstruktsioonid jaotatud viide rühma: 1) *ei*- ja *ei mitte*-konstruktsioonid; 2) *ära*- ja *ära mitte*-konstruktsioonid, 3) ainult eitussõna *mitte* sisaldavad konstruktsioonid, 4) mittestandardised eitused („eitava” pronoomeni või proadverbi abil moodustatud konstruktsioonid), 5) *eps*-konstruktsioonid. Kõigi rühmade näidete esinemissagedus on esitatud joonisel 2.

Joonis 2. Eituskonstruktsioonide esinemise sagedus Stahli HH III osas rühmade kaupa

3.1. Konstruksioonid eitussõnaga *ei* (*ep*)

e-tüveline eituselement Stahlil üldiselt ei pöördunud, vaid esineb kõigis eitava kõne vormides kujul *ep*. Ligi pooltel juhtudel toetab eitust eitussõna *mitte* (vt joonis 1 ja tabel 1), nt

- (9) Ninck temma tunnistas/ ninck **ep salgkas mitte**; ninck tunnistas/ Minna **ep ollen mitte** Christus (8);
- (10) Ninck nemmat **ep moistsit mitte** se sanna me tem~a nende kahs rehckis (24).

Erandlikult esineb eitussõna kokku seitsmel korral kujul *en* (5 näidet) või *ewat* (2 näidet), kusjuures pööratud on ka põhisõna, nt

- (11) minna **en tunnen** sedda Jnnimesse (222);
- (12) sest nem~at **ewat tundwat** sedda **mitte** ke münd leckitanut on (202).

Eituskonstruktsiooni põhiverb esineb Stahlil pöördelises vormis (vt näited 9–12), ehkki ainsuse 3. pöördes konditsionaalivormide puhul on seda raske tõsikindlalt väita, nt

- (13) kui **ep peax** temma sihs tem~a kahs meile keick asjat andma (163).

Siiski on Stahl *olema*-verbi kindla kõneviisi oleviku (50 näidet) ja *võima*-verbi kindla kõneviisi lihtminevikku vormi (2 näidet) vormistanud erandina kõigil juhtudel eestipäraselt, põhiverbi pööramata. Nt

- (14) sest munnul **ep olle** keddakit tehta (6);
- (15) ninck nemmat **ep woinut mitte** seisma se tarckusse/ ninck se waimo wasto (158).

Teistest verbidest infiniitse põhisõnaga eituskonstruktsioone moodustatud ei ole, seega võib arvata, et ühendid *ei ole* ja *ei võinud* moodustavad Stahli tõlgenduses ühtse terviku, mis ei allu tavapärasele produktiivsele eituskonstruktsioonide moodustamise mallile.

Võrdlevalt tasub märkida, et Külli Prillopi (2001: 77–79) andmetel esineb Georg Mülleri jutluste eitava kõne vormides põhisõna pöördelõpuga vaid 31,7%-l juhtudest, seejuures võib Prillopi toodud näidete põhjal eeldada, et pöördumatu ja pöörduva põhisõnaga vormi valik ei olene Mülleril konkreetsest verbist.

Stahli *ei*-konstruktsioonide grammatilist ehitust illustreerib kokkuvõtlikult tabel 1.

Tabel 1. *e*-tüvelise eitusega väitlausekonstruktsioonid
Stahli HH III osas

Konstruktsioon	Konstrukt- sioonide arv	<i>mitte</i> -partikli esinemise sagedus vastavat tüüpi <i>ei</i> -konstruktsiooni juures
<i>ep</i> + pöördeline verbivorm	258 (77,2%)	47,7%
<i>en/ewad</i> + pöördeline verbivorm	7 (2,1%)	57,1%
<i>ep olle</i>	50 (15,0%)	46%
<i>ep woinut</i>	2 (0,6%)	100%
<i>ep</i> + knđ, 3 SG	17 (5,1%)	5,9%
KOKKU/KESKMISELT	334 (100%)	45,8%

Märkimist väärib ka see, et kui normaalselt järgneb eesti keeles põhiverb eitussõnale vahetult, esineb *ep* Stahli 43 juhul (12,9% kõigist *ei*-konstruktsioonidest) põhiverbi suhtes lahkasendis, nt

- (16) Palluket agkas/ eth **ep** teije pögkeneminne **sündip** talwel echk põhal pehwal (376).

3.2. Konstruktsioonid eitussõnaga *ära*

Imperatiivi on Stahl vormistanud enamasti eitussõna *ära* abil,⁵ kusjuures enamasti tugevdab keeldkõne eitust modaaladverb *mitte*.⁶ Sõna *ära* käitub Stahli 1 muutumatu partiklina, mis moodustab eituskonstruktsiooni koos põhisõna pöördelise vormiga, nt

- (17) **Erra lasse** keddakit hend errapölgkma (10);
(18) Teije südda **erra heititako** hend **mitte/** ning **errakartako** hend **mitte** (84);

⁵ Ka *Gu*-lõpulised 3. isiku vormid on siinses analüüsis lihtsuse huvides loetud imperatiivvormideks (vrd EKG 1993: 37; EKG 1995: 83, kus kõiki niisuguseid vorme on käsitletud jussiiivormidena). Analüüsitud materjalis ei ole ühegi 3. isiku eitava imperatiivvormi puhul tegu kõnesituatsiooniväliselt isikult pärineva käsu refereerimisega, vaid kõigil juhtudel on tähendus optatiivne või väljendatakse kõnesituatsioonivälisele isikule suunatud käsku. Selliseid *Gu*-lõpulisid vorme on käskivasse kõneviisi kuuluvaks peetud ka teistes uuemates eesti keele käsitlustes (Erelt 2002; EKK 2007: 282–283).

⁶ Mõnel juhul vormistab partikkel *mitte* imperatiivi negatiivvormi ka ilma eitussõna *ära* abita, vt joonis 1 ja jaotis 3.3.

(19) **Erra andkem** agkas keddakil kussakil üchtecki pahandusse (46);

(20) Ninck **errapiddaket** hend **mitte** sesinnase ilma sarnasex (22).

Eri pöördevormide *ära*-partikliga koos esinemise sagedus ja *mitte*-eituse lisandumise osakaal kõigi pöörete puhul on esitatud tabelis 2.

Tabel 2. *Ära*-eituse Stahli HH III osas

Konstruksioon	Konstrukt-sioonide arv	<i>mitte</i> -partikli esinemise sagedus vastava <i>ära</i> -konstruktsiooni juures
2 SG (<i>erra</i> + Ø)	10 (16,4%)	70,0%
3 SG (<i>erra</i> + - <i>Gu(t)</i>)	9 (14,8%)	88,9%
1 PL (<i>erra</i> + - <i>Gem</i>)	6 (9,8%)	50,0%
2 PL (<i>erra</i> + - <i>Ge</i>)	36 (59,0%)	58,3%
KOKKU/KESKMISELT	61 (100%)	63,9%

3.3. Konstruktsioonid partikliga *mitte*

Modaaladverb *mitte* võib Stahli predikaadi eitust vormistada ka üksi, vajamata toeks muid eitussõnu, nagu *ei* või *ära*. Niisugune *mitte*-partikkel esineb väitlauses koos põhiverbi indikatiivi- või konditsionaalivormiga (158 korral), nt

(21) Minna **sahn** eddespitte **mitte** ennamb paljo teije kahs kõnnelema (85);

(22) Ninck kus needtsinnaset pehwat **mitte sahxit** lühendatut/ sihs ep sahx üchtekit Jnnimenne önsax (146).

Põhiverbi ja *mitte*-partikli sagedane lahkasend (vt näide 21) on niisugustes konstruktsioonides ootuspärane. Umbes kolmandikul juhtudel paikneb *mitte*-partikkel predikaatverbi suhtes järelasendis, enamasti siiski eesasendis (tabel 3; vrd ka näiteid 21 ja 22).

Tabel 3. Predikaadi ja *mitte*-partikli paigutus väitlauses

VORM	ARV	%
VERB (+ ...) + <i>mitte</i>	45	29,2
<i>mitte</i> (+ ...) + VERB	109	70,8
KOKKU	154	100

Neljal juhul moodustab mineviku eitusvormi *mitte*-partikkel koos verbi *nud*-kesksõnaga, nt

- (23) Kus agkas sel ammetil .. selgkus olli/ ninda eth needt Jsraeli lapset **mitte woinut** wallatama Mose palle pehle ./ kui ep peax palju ennamb sel ammetil .. selgkus olla? (116)

Kuuel juhul väljendab *mitte*-partikkel koos põhiverbi imperatiivivormiga keeldu, neist viiel korral on verb mitmuse 2. isiku (näide 24) ja ühel korral mitmuse 1. isiku vormis (näide 25).

- (24) Teije meehet armastaket om~at naiset/ ninck **olcket mitte** kibbedat nende wasto (32);
- (25) Kahs **piddakem mitte** horajacht/ kudt neist monnigkat portojachto piddasit (109).

Kõigis sellistes keeldkõne lausetes paikneb predikaatverb *mitte*-partiklist eespool.

3.4. Konstruktsioonid „eitava” pronoomeniga/adverbiga⁷

Kuna saksa keeles piisab paljudel juhtudel eituse vormistamiseks negatiivsest ase- või määrsõnast, on Stahl ja teisedki 17. sajandi autorid sageli pidanud ka eesti keele eitava lause moodustamisel piisavaks mõne eituslembese sõna tarvitamist. HH III osas leidus niisuguseid „eitussõna” abil moodustatud negatiivse sisuga lauseid kokku 46 (seejuures oli mõnes lauses potentsiaalseid eituselemente kaks).⁸ „Eituspronoomenite” ja „eitusadverbide” loend ning esinemissagedused on toodud tabelis 4.

⁷ Terminit *adverb* on siin ja edaspidi kasutatud laias tähenduses: see hõlmab nii proadverbid kui ka modaaladverbid.

⁸ Vrd: Külli Prillop (2001: 79) on Georg Mülleri kõigist jutlustest leidnud kokku vaid kaks seesugust näidet (mõlemal juhul on „eituspronoomeniks” *ükski* ja öeldisverb on ilma pöördelõputa).

Tabel 4. „Eitavad” pronoomenivormid ja adverbid HH III osas

VORM	ARV	%
<i>keddaki(t)</i>	30	65,2
<i>üchteki(t)</i>	6	13,0
<i>keddakil</i>	3	6,5
<i>middakit</i>	2	4,3
<i>ellades</i>	1	2,2
<i>keddakit + eales</i>	1	2,2
<i>minckitsarnane + üchtekist</i>	1	2,2
<i>taps</i>	1	2,2
<i>üchtekil</i>	1	2,2
KOKKU	46	100

Nt

- (26) .. sest **keddakit woip** needt Immetegkut tegkema/ kumbat sinna teht (Denn **niemand kan** die Zeichen thun/ die du thust/ es sey denn GOTT mit jhm) (89);
- (27) MJnna ütlen/ kunni se perraja üx laps on/ **on** tem~a ninck öhe sullase wahel **üchtekit** wahe (JCh sage/ So lange der Erbe ein Kind ist/ so **ist** vntr jhm vnd einem Knecht **kein** vnterscheid) (128);
- (28) Teije **peate keddakil** ütlema .. (Jhr **solt** dis Gesichte **niemand** sagen) (34);
- (29) minna ollen ickas opnut kohli sees .. ninck **ollen middakit** nurckas sallaja rehcknut (ich habe allezeit gelehrt in der Schule vnd in dem Tempel/ .. vnd **habe nichts** im winckel geredt) (161);
- (30) Petrus kostas ninck laus temma wasto: Kus nemmat kahs keick sünnust hend pahandawat/ **tahan** minna doch **ellades** hend pahandama (Petrus aber antwortet vnd sprach zu jhm: Wenn sie auch sich alle ärgern an dir/ so **wil** ich mich doch an dir **nimmermehr** ärgern) (214);
- (31) Sehl olli agkas .. üx uhs haud/ .. kumba sisse **keddakit eales** pantut **olli** (Es war aber .. ein new Grab/ .. in welcher **niemand je** geleet **war**) (342);
- (32) .. et teile **minckitsarnane** pudus **on üchtekist** andest (Also das jhr **keinen** mangel **habt** an jrgend einer Gaben) (224);
- (33) Sihs **olleme** meije nühdt **taps**/ armat weljat/ lapset sest ümberdajast/ erranis sest wabbast (So **sind** wir nu / lieben Brüder / **nicht** der Magd Kinder / Sondern der Freyen) (16);

- (34) Sest sedda peate teije tehdma/ eth **üchtekil** horasundijal .. perrandus
on Christusse ninck Jummalä rickusset (Denn das solt jhr wissen / das
kein Hurer .. erbe **hat** an dem Reich Christi vnd Gottes) (264).

Siiski on Stahl samu pronoomeneid ja adverbide kasutanud ka koos teiste eitussõnadega (vt näited 14, 17, 19), samuti jaatavas kontekstis, seega ei ole neil „eitussõnadel” ka Stahli tõlgenduses eitusfunktsioon üheselt määratud (vt lähemalt jaotis 4).

3.5. Konstruktsioonid partikliga *eps*

Eitavate üldküsilausete vormistamiseks on Stahl kasutanud partiklit *eps* ‘kas ei’. Selliseid *eps*-küsilauseid leidis HH III osas kokku 35. Õeldisverb ja *eps*-partikkel on siin lahkasendis, eitussõna *eps* paikneb alati lause algul. Õeldisverb on finitiivne, nt

- (35) **Eps** teije se kescko **ollete** kuhlnut? (53)

Ühel juhul toetab ka küsilause *eps*-konstruktsiooni partikkel *mitte*:

- (36) **eps** temma **mitte** sedda ennamb teile se **peax** tegkema? (125)

Stahli *eps*-küsilauseid ja õeldisverbi eri vormide esinemust neis on lähemalt analüüsinud Paul Alvre (1976: 348–349).

4. Eituselemendina toimivate pronoomenite/adverbide tarvitus eitavas ning jaatavas lauses

Nagu näidatud jaotises 3.4, on Stahl mõningaid eesti keele eituslembesi sõnu tarvitanud kohati lause ainukese eitust vormistava elemendina (predikaatverb on afirmatiivis, lause tervikuna kannab aga negatiivset tähendust), vt näited 26–34. Siiski ei ole nende sõnade kasutamine eituse ainsa kandjana Stahli tekstides ainuvõimalik: samade pronoomenite ja adverbide esinemise korral võib õeldisverb olla ka eitavas kõnes ning „eituspronoomeneid” ja „eitusadverbe” leidub jaatava sisuga lauseteski. Seega on lause tegeliku funktsiooni kohta sageli võimalik järeldusi teha vaid saksakeelse paralleelteksti või konteksti alusel. Mõnel juhul võib sama element eri funktsioone kanda isegi üheainsa liitlause piires, nt

- (37) Kus agkas **kek**it hend **lassep** tutta [öeldisverb (edaspidi ÖV) jaatav, lause terviktähendus (edaspidi T) jaatav]/ tem~a **on middakit** [ÖV jaatav, T jaatav] / kus tem~a doch **keddakit on** [ÖV jaatav, T eitav] se pettap hend issi. (So aber sich **jemand** lässt dünken/ er sey **etwas**/ so er doch **nichts** ist/ der betreugt sich selbst) (123);
- (38) .. sest/ nemmat kuhlsit tem~a hehle/ ninck **ep negkit keddakit** [ÖV eitav, T eitav] .. ninck kus temma om~at silmat ülestostis/ **negki** temma **keddakit** [ÖV jaatav, T eitav] (Denn sie hörten seine stimme/ vnd sahen **niemandts** ..) (167);
- (39) **Erra lascket keddakit** hend petma tühjade sannade kahs [ÖV eitav, T eitav] (Lasset euch **niemand** verführen mit vergeblichen worten) (50);
- (40) Teije sallite/ kus **keddakit** teid sullasex **teep** [ÖV jaatav, T jaatav]/ kus **keddakit** teid **nülkap** [ÖV jaatav, T jaatav] (Jhr vertragenet/ so euch **jemand** zu Knechte machet/ so euch **jemand** schindet) (37);
- (41) Ninck temma **ep kostas** temmal **üchteki** sanna [ÖV eitav, T eitav] (Vnd er antwortet jhr **kein** wort) (49)

Potentsiaalselt „eitavate” sõnade eri kontekstides esinemise sagedust kirjeldab tabel 5. Kui samas lauses esines korraga kaks või enam „eitavat” pronoomenit või adverb, on tabelis arvestatud mõlemat (st niisugune lause on tabelis kajastatud mitmes lahtris).

Tabel 5. „Eitavad” pronoomenid ja adverbid eri funktsiooniga lausetes

VORM	ÖV jaatav, T eitav	ÖV eitav, T eitav	ÖV jaatav, T jaatav
<i>eales</i>	1	2	
<i>elades</i>	1	2	
<i>kedagi</i>	31	23	11
<i>kedagil</i>	3	5	4
<i>keegi</i>		2	5
<i>kengi</i>			3
<i>kusagil</i>		1	
<i>midagi</i>	2	6	6
<i>mingisarnane</i>	1		
<i>teps</i>	1	3	
<i>ühtegi</i>	6	17	
<i>ühtegil</i>	1		
<i>ühtegist</i>	1	1	1
KOKKU	48	62	30

Tabelis toodud „eitavate” pronoomenite ja adverbide loendit ei saa ilmselt pidada lõplikuks – siin on toodud vaid need, mis esinesid HH III osas, kuid on tõenäoline, et tekstivalimit suurendades võiks Stahlilt leida muidki potentsiaalse „eitusfunktsiooniga” sõnu.

Nagu eelnevast nähtub, ei ilmne Stahlil olevat mingit kindlat eelistust selliste sõnade kasutamiseks kindlas konstruktsioonis, pigem on neid „eitussõnu” tarvitatud läbisegi nii eitavates kui ka jaatavates konstruktsioonides, seejuures eitavas kontekstis nii eitava kui ka jaatava öeldisverbiga koos. Võttes arvesse Stahli tekstide suhteliselt ühtset ja järjekindlat vormistust tolle aja kirjasõna taustal, võib oletada, et niisuguse kõikuvuse põhjuseks on olnud erineva eitussüsteemiga keelte vahelisest tõlkimisest tingitud raskused ja ebakindlus: ehkki Stahl on ilmselt tajunud, et eesti keeles on eituse vormistamiseks üldjuhul vajalik öeldisverbi eitav vorm ning ei saa eitada vaid mõnd argumenti üksi, on ta oma emakeelse lähteteksti mõjul sellest põhimõttest siiski tihtipeale kõrvale kaldunud, kasutades argumenti eituse vormistamiseks käepäraseid eituslembesi sõnu, mille tüüpiline esinemine negatiivses kontekstis on teda nähtavasti ajendanud neid tajuma ka funktsioonilt eitavana.

5. Saksakeelse lähteteksti mõjust eestikeelse eituskonstruktsiooni valikule

Mõistagi pakub Stahli ilmsete saksa mõjudega teksti puhul huvi ka see, missugune on konkreetsete saksa- ja eestikeelsete eitussõnade ja -konstruktsioonide omavaheline vastavus. Andmed selle kohta on koondatud tabelisse 6.

Tabelist ilmneb, et saksakeelses lähtetekstis on konkurentsituatsioonid eituse vormistamise vahend olnud (mõistagi lause struktuurist olenevalt) mäürsõna *nicht*. Selle tõlkevasteks on Stahlil väit- ja käsklausetes enamasti vastavalt *ei*-eituse (253 näidet) ja *ära*-eituse (53 näidet), kus öeldisverbi eitusvormi tugevdab tavaliselt ka *mitte*-partikkel, nt

- (42) Se Jssand **ep wiwitaþ mitte** se towotusse (Der HERR verzeucht **nicht** die Verheissung) (147–148);
- (43) Semperrast **erra olcket mitte** ilmamoistlickut (Darumb werdet jhr **nicht** vnverstendig) (133).

Tabel 6. Saksa ja eesti eitusväljendite tõlkevastavused⁹

Eesti väljend Saksa väljend	ei	ei mitte	mitte (ind/ knd)	ära	ära mitte	mitte (imp)	eps	ela-des	keegi	keegi eales	mingi-sarnane .. ükski	miski	teps	ükski	KOKKU
nicht	98	145	156	15	38	6	32						1		491
kein (proadjektiiv) 'mitte ükski'	34	7					1		1		1			7	51
nichts 'mitte midagi'	13			1	1		2		13			2			32
nie 'mitte kunagi'	2														2
niemand 'mitte keegi'	8			5					19						32
nimmer 'mitte kunagi'	2														2
nimmermehr 'mitte kunagi enam'	1							1							2
niemand nichts 'mitte keegi mitte midagi'		1		1											2
niemand .. je 'keegi .. kunagi'										1					1
weder .. noch 'ei .. ega'	4														4
Muu	19		2												21
KOKKU	181	153	158	22	39	6	35	1	33	1	1	2	1	7	640

Võrdlemisi sageli (väitlausetes 156 ja keeldudes 6 korral) vormistab saksa *nicht*-eitusele vastava eesti keele eitusvormeli siiski *mitte*-partikkel ükski (õeldisverb jääb afirmatiivi), nt

- (44) keicket se waimo sees/ sihs **sahte** teije needt him~ut sest leechast **mitte** töitma (wandelt im Geist/ so werdet jhr die lüste des Fleisches **nicht** vollbringen) (121).

⁹ Laused, kus Stahl on eesti keeles kasutanud *ep-*, *ära-* või *mitte*-eitust ning sellele lisaks veel mõnd pronoomenit või adverb'i, mis võivad tema tõlgenduses toimida ka iseseisva eitusväljendina (vt jaotis 4), on tabelisse pandud eitussõnade *ei*, *ära* ja *mitte* esinemise järgi (lisanduv pronoomen/adverb on jäetud arvestamata).

Lahtriisse *Muu* on koondatud näited, kus eestikeelsele eitava sisuga konstruktioonile vastab lähtetekstis mingi teistsugune, sageli hoopis jaatav konstruktioon, st lause grammatilist struktuuri on tõlkimisel oluliselt muudetud, nt *kus ep minna tem~a kehjede sees nehn needt naila+ +asset .. / ep tahan minna se mitte usckma (Es sey denn / das ich in seinen Händen sehe die Nägelmahl / .. wil ichs nicht gläuben)* (157).

Üldeitavate küsilauseste *nicht*-partikli ja pöördjärje võtab eestikeelses tõlkes kokku lausealguline partikkel *eps*, nt

(45) Eps se ninda on ..? (Jsts nicht also?) (196).

nicht-partikli tõlkimiseks on vaid ühel korral kasutatud jaatavas kõnes öeldisverbi koos „eitasadverbiga” *teps* (vt näide 33).

Umbmäärase asesõna *kein* on Stahl samuti enamasti tõlkinud *ei*-eituse abil (41 näidet), kusjuures sel juhul eesti keeles enamasti *mitte*-partiklit ei lisandu, nt

(46) ninck teije **ep ollete** om~a kehje münno pehle pannut (vnd jhr habt **keine** Hand an mich gelegt) (219).

Võrdlemisi sage (kokku 9 näidet) on siiski ka *kein*-eituse tõlge mõne „eitava” asesõna, eelkõige pronoomeni *ükski* abil, nt

(47) Ninck ehk nemmat kül **üchteki** surma süh temma pehle löidsit .. (Vnd viewol sie **keine** vrsache des Todes an jhm funden ..) (67).

Tuleb märkida, et pronoomen *ükski* lisandub ka paljude *ei*-eituse juhtude korral saksa *kein* vahetu tõlkevastena (lisaks öeldisverbi eitusele), nt

(48) Ninck temma **ep kostas** temmal üchteki sanna (Vnd er antwortet jhr **kein** wort) (49).

Saksa *nichts* eesti vastena on Stahl üsna võrdse sagedusega kasutanud tavalist *ei*-eitust (13 näidet; ühelgi juhul ei lisandu *mitte*-partiklit, 11 juhul kaasneb vahetu tõlkevastena ka asesõna *keegi/miski*; näited 49, 50) ja asesõna *keegi* või *miski* üksi, koos jaatava öeldisverbiga (kokku 15 näidet; näide 51). Nt

(49) tenniaigka **ep ollete** teije keddakit pallunut münno nimmi siddes (Bißher habet jhr **nichts** gebeten in meinem Namen) (80);

(50) .. eth **ep** temma kurjusse **rehckip** (.. das sie **nichts** böses rede) (100);

(51) ninck ke **keddakit** sest kulnut ommat/ needt sahwat sedda tehhalles pannema (vnd die **nichts** davon gehöret haben/ die werdens mercken) (245–246).

Saksa umbmäärane asesõna *niemand* on 19 juhul saanud Stahlilt eestikeelseks tõlkevasteks umbmäärase asesõna *keegi* (näide 52), ülejäänud 13

juhul vormistab väitlause eituse või keelu öeldise negatiivne vorm, millele samuti liitub kõigil juhtudel asesõna *keegi* (näited 53, 54), nt

- (52) Kus nem~at agkas ommat silmat ülestötsit/ **negkit** nemmat **kedda-kit**/ kudit Jesum üxpeines (Da sei aber jhre Augen auffhuben/ sahen sie **niemand**/ denn JEsam alleine) (34);
- (53) Sedda **ep tehdis** keddakit se lauwa pehl (Desselbige aber wuste **niemand** über dem Tisch) (211);
- (54) **Erra maxket** keddakil kurja kurja kahs (Vergeltet **niemand** böses mit bösem) (26–27).

Ülejäänud saksa eitusväljendite esinemus lähtetekstis on nii harv, et see ei võimalda Stahlil eelistatud tõlkevastete kohta tõsiselt võetavaid järeldusi teha.

Eelnevat kokku võttes tuleb tõdeda, et Stahl pole saksa eituskonstruktsioonide tõlkimisel lähtunud mingitest väga rangetest ja üksühestest mallidest, vaid lähteteksti ühel ja samal konstruktsioonil võib olla eesti-keelses tekstis üsna mitmesuguseid vasteid. *Nicht*-konstruktsioonide tõlkevastena esinevad läbisegi ühelt poolt *ei-* ja *ära-* ning teiselt poolt *mitte-*tarind, paljudel juhtudel mõlemad koos. Mittestandardsele eitusele saksa lauses võib eesti keeles vastata nii tüüpiline öeldisverbi eitust sisaldav konstruktsioon (sageli lisandub siiski mõni eituslembene pronoomen) kui ka eituslembene pronoomen või adverb ükski.

6. Kokkuvõte

Eituse vormistamise võimalusi 17. sajandi esimese poole põhjaeesti kirjakeeles on rohkesti, vormidele on iseloomulik suur varieeruvus ja saksa-mõjulisuus, samas võib näha üksikuid vanade eestipäraste vormide jälgi. Saksa keele eeskujul on Stahl eitust vormistanud ka eituslembeste pronoomenite ja adverbide abil, ent selliseid „eitussõnu” võib paljudel juhtudel tugevdada tavapärane öeldisverbi negatiivne vorm, samuti esinevad need „eitussõnad” ka jaatavates lausetes. Saksakeelse lähteteksti tõlkimisel ei ole Stahl lähtunud kindlatest, üheselt määratud reeglitest, vaid üht ja sama saksa eituskonstruktsiooni on loominguliselt vastendatud erisuguste eesti-keelsete (ehkki sageli grammatiliselt ebakorreksete) eitustarinditega.

Artiklis kasutatud lühendid

1, 2, 3	1., 2. 3. isik
imp	imperatiiv
ind	indikatiiv
knd	konditsionaal
PL	pluural
pron	pronoomen/proadverb
SG	singular
T	lause tähendus
ÖV	öeldisverb

Kirjandus ja allikad

Alvre, Paul 1976. Vana kirjakeele küsisõnu. – Keel ja Kirjandus 6, 343–350.

Blume, Christoph 1667. CHRISTOPH. Blumens von Leipzig in Meissen, Aus deutscher in eēstnische Sprache vohrgestellte Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude. aufs Neue Jahr- Ohster- Pfingst- und Wei-Nacht-Fäst gerichtet; Da dan zu befinden, vohrs I. Ein andächtig Gebecht. II Unterschiedliche Frage-Stücken. III. Gotsälige Gedankken. IV Drei Lieder, über ides Fäst. – Durch Verlag des Ausfertigers drukts zu Leipz. Samuel Spörel, im Jahr 1667. Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpus. <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.htm> (20.01.2010).

Crystal, David 1997. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Fourth edition. Oxford, Cambrigde: Blackwell.

EKG 1993 = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: kiri. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.

EKG 1995 = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn.

EKK = Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Erelt, Mati 2002. Does Estonian have the jussive? – Linguistica Uralica XXXVIII: 2, 110–117.

Haspelmath, Martin 2000. Indefinite Pronouns. Oxford: Oxford University Press.

- Haspelmath, Martin 2005.** Negative Indefinite Pronouns and Predicate Negation. – The World Atlas of Language Structures Online. <http://wals.info/feature/115> (20.01.2010).
- HH = Stahl, Heinrich 1638.** Hand- vnd Hauszbuch des Für die Pfarherren vnd Hausz-Väter Esthnischen Fürstenthums/ Dritter Theil/ Darinnen die gewöhnliche Evangelia vnd Episteln durchs gantze Jahr/ zusamt der Historia des bitteren Leidens vnd Sterbens vnsers HERRN Jesu Christi/ In Teutscher vnd Esthnischer Sprache angefertigt/ vnd auff eigenen Kosten zum Druck vbergeben/ Von M. HENRICO Stahlen/ Pastoren an S. Catharinen Kirchen, Probste in Jerwen vnd Wirrland/ vnd des Königl. Esthnischen Consistorij Assessoren. – Revall/ In Chr. Reusners Sel. Nachgelassener Widwen Drückerey, Im Jahr M.DC.XXXIIX. Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpus. <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.htm> (20.01.2010).
- Hoberg, Rudolf, Ursula Hoberg 2000.** Der kleine DUDEN Deutsche Grammatik. Eine Sprachlehre für Beruf, Fortbildung und Alltag. Saksa keele grammatika. Tõlkinud ja kohandanud Maie Lepp. 2., parandatud ja täiendatud trükk. Tallinn: TEA.
- Künnap, Ago 2001.** *Es peab pidama*. – Keel ja Kirjandus 8, 579–582.
- Miestamo, Matti 2005.** Standard Negation: The Negation of Declarative Verbal Main Clauses in a Typological Perspective. Eds. Bernard Comrie, Matthew Dryer, Yaron Matras. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Müller, Georg 1600–1608.** Georg Mülleri jutlused. Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpus. <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.htm> (20.01.2010).
- Paldre, Leho 1998.** Eitustundlikud üksused eesti keeles. Magistritöö üldkeeleteaduse alal. Käsikiri Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna eesti keele osakonnas.
- Prillop, Külli 2001.** Georg Mülleri jutluste verbivormistik. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna eesti keele osakonnas.
- Rajandi, Henno 1967.** Some general properties of the Estonian negation system. – Советское финно-угроведение 1, 11–21.
- Rosshinius, Joachim 1632.** Südestnische Uebersetzung des Lutherischen Katechismus, der Sonntags-Evangelien und -Episteln und der Leidensgeschichte Jesu nebst einem Anhang in das Südestnische übersetzter Kirchenlieder und Stücke der Agende mit einer Einleitung von Wilhelm Reiman, Pastor zu Klein St.-Johannis, mit Unterstützung des Herrn Grafen Berg auf Schlosz Sagnitz. Herausgegeben von der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpus. <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.htm> (20.01.2010).

- Sang, Joel 1983.** Eitus eesti keeles. ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Stahl, Heinrich 1637.** Hand- und Haußbuches Für die Pfarherren und Hauszväter Estnischen Fürstenthumbs, Ander Theil, Darinnen das Gesangbuch, Zusamt den Collecten und Prefationen. In Teutscher und Esthnischer Sprache angefertigt, und auff eygenen Kosten zum Druck übergeben, Von M. HENRICO Stahlen, Pastoren an S. Catharinen Kirchen, Probste in Wirrland und Jerwen, und des Königl. Consistorij Assessoren. Revall, Druckts Christoff Reusner der älter, Gymnasij Typogr. Anno MDCXXXVII. Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpus. <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.htm> (20.01.2010).
- Stahl, Heinrich 1641.** Leyen Spiegel/ Darinnen kürztlich gezeiget wird/ wie ein einfaltiger Christ Die Fest- vñ Sontägliche Evangelia in reiner Lehr vnd heiligem Leben jhm zu nutze machen kan/ Zugerichtet Von M. HENRICO Staheln/ biszhero Thumb-Probst vñ Pastorn an der Haupt-Kirchen des Fürstenthumbs Esthen in Revall/ vnd des Königl. Consistorij daselbst primario Assessore, nun aber verordneten Superintendente in Ingermanland. Mit Königl. Mayst. zu Schweden Allernädigster Begnädigung vnd Freyheit nicht nach zu drucken. Revall/ Gedruckt bey Heinrich Westphal/ des Gymnasij Buchdrucker/ Anno 1641. Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpus. <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.htm> (20.01.2010).
- Ziegelmann, Katja 2008.** Eitusest eesti vanas kirjakeeles. – Koolitus ku keele ja kultuuri umamoodu hoitja. Haridus keele ja kultuuri omapära hoidjana. The Role of Education in Preserving the Distinctiveness of Local Cultures and Languages. Toim. Jüvä Sullõv. (= Võro Instituudi toimõndusõq 22. Publications of Võro Institute 22.) Võro, 84–96.
- Zinsmeister, Heike 2003.** Negation in German. Von der Philosophisch-Historischen Fakultät der Universität Stuttgart zur Erlangung der Würde eines Doktors des Philosophia (Dr. phil.) genehmigte Abhandlung. Stuttgart: Institut für Maschinelle Sprachverarbeitung, Universität Stuttgart.
- Viitso, Tiit-Rein 2003.** Põhiverbi muutumine eitussõna järel, *lingua franca* ja algkeel. – Keel ja Kirjandus 1, 24–31.

The category of negation in the texts by Heinrich Stahl

Pille Penjam

The article deals with means of expressing negative constructions in the third part of *Hand- vnd Haußbuch* (1638) by Heinrich Stahl. Because the negative constructions in Estonian and German are remarkably different, one might assume that the German authors of the 17th century encountered many problems when translating them. Translation difficulties could explain why the Estonian-language texts of this period reveal numerous negative constructions that are unnatural from the perspective of Estonian. The analysis shows that Stahl made use of the *ei-(ep-)* negation, the grammatical structure of which is different from that of contemporary Estonian, the *mitte*-negation, as well as various combinations of the two. In the imperative mood the *ära*-negation is also different from the contemporary use and often occurs in combination with the *mitte*-negation. The particle *eps* is used in negative general questions. Peculiar German-inspired translation loans include constructions where syntactic negation is marked only by the negation-prone pronoun (e.g. *keegi* 'someone', *ükski* 'not a single', *mingi* 'some'). Comparison with the parallel German text shows that Stahl was far from uniform and consistent when translating the negative constructions after the example of the original text.

Keywords: history of Written Estonian, morphosyntax, negation, translation problems, negative pronouns

Pille Penjam
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu ülikool
Ülikooli 18
50090 Tartu
Pille.Penjam@ut.ee

EESTI TÄNAVANIMEDE KUJUNEMISEST¹

PEETER PÄLL

Annotatsioon. Artikkel annab ülevaate Eesti tänavanimede kujunemisest, alustades nende varasemast mitmekeelsest taustast (eesti, ladina, alam- ja ülemsaksa, rootsi, poola, vene). Vanimad Tallinna tänavanimede ülestähendused pärinevad XIV sajandist, teistest on nimesid teada XVI sajandist alates. XX sajandi alguseks kujunes Eestis kolmekeelne tänavanimistu, omapäraga torkas silma Tallinn. 1930. aastateks muutus tänavanimistu ainult eestikeelseks ja seda ei suutnud muuta ka hilisemad võõrvõimud. Keskaegsete linnade tänavanimistus võib märgata kirjeldavate nimede ülekaalu, kavakindlamalt hakkasid linnad tänavanimedega tegelema XIX sajandi lõpust alates. Sellest ajast on pärit ka nimede sarjaviisiline panemine. XX sajandil on tänavanimistut mõjutanud ideoloogia: algul Vene tsaaririigi, siis Eesti Vabariigi ja seejärel Nõukogude Liidu ideaalid. 1980. aastate lõpus ennistati suur osa vahepeal muudetud ajaloolisi tänavanimisid.

Võtmesõnad: onomastika, tänavanimed, nimekorraldus, mitmekeelsus

Sissejuhatuseks

Eesti tänavanimedegi ajalugu ulatub sageli sajandite taha, nii nagu meie muudel kohanimedel. Eriti Tallinna nimed on ka hästi dokumenteeritud (vt nt Arbusow 1888, Nottbeck 1884, 1890 ja 1892), sest avaldatud on omaaegseid pärusraamatuid, kodanike-, arve- ja turberaamatuid. Vanimad kirjaneped Tallinnast ulatuvad XIV sajandisse, teistest Eesti linnadest on andmeid põhiliselt XVI sajandist alates.

Tänavanimisid on uuritud seni võrdlemisi vähe, ainsa eestikeelse täiemõõdulise raamatuna saab mainida Aleksander Kivi „Tallinna tänavaid” (1972), omaette on ilmunud ka isikunimeliste tänavanimede ülevaateid (Kivi 1977, Raendi 1987), samuti artikleid Keeles ja Kirjanduses (Kivi 1964). Tartu tänavanimisid käsitleb kõige põhjalikumalt Niina Raid ülevaates „Tartu tänavad aastani 1940” (1999), Rakvere tänav- jm nimesid Odette Kirss (2003: 73–77, 2004: 31–59). Muude linnade kohta on ilmunud

¹ Artikkel on valminud sihtfinantseeritava teema SF0050037s10 raames.

peamiselt ajalehekirjutisi, eriti 1980. aastate lõpus, kui päevakorral oli tänavanimede ennistamine.² Varasematest saksakeelsetest uurijatest tuleks mainida Eugen Nottbecki (1884), kes annab Tallinna kinnistuid käsitledes ülevaate ka tänavanimede arengust, ja Th. Pfeili (1903), kes kirjeldab Tartu tänavanimesid XIX sajandi keskpaigast.

Järgnevas ülevaates on tänavanimenäited pärit mainitud allikatest, ent ka omaaegsetelt linnaplaanidelt, tänavate nimestikest, ajakirjandusest jm. Allikaviiteid igakord ei anta, nende täpsed andmed leiab Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaasist (KNAB, <http://www.eki.ee/knab/knab.htm>).

Varasem mitmekeelsus tänavanimedes

Eesti linnade elanikkond on läbi aegade olnud rahvuseliselt kirju, erikeelsed on olnud ka linna haldavad võimud, seepärast pole ime, et tänavanimesid on peale eesti keele fikseeritud ka ladina, alam- ja ülemsaksa, rootsi, poola ja vene keeles. Varaseimad tänavanimed Tallinnas XIV–XV saj on kirja pandud kas ladina või alamsaksa keeles, viimased täpsustusega *vulgariter*, s.o rahvakeeles: 1313 *forum* ‘turg’ (Suurturg,³ praegune Raekoja plats), 1337 *Zantberg* ‘liivamägi’ (hilisem Brookusmägi, praegune Olevimägi), 1361 *susterstrate* (Nunne tänav), *sub monte* ‘mäealune’ (praegu Rataskaevu tänav), 1362 *smedestrade* ‘sepa tänav’ (Harju tänav), *leymstrate* ‘savi tänav’ (Viru tänav), 1365 *Kariestrade* ([Suur-]Karja tänav), 1371 *parvus mons* ‘väikemägi’ (Lühike jalg), 1374 *schostrate* (Kinga tänav), 1389 *kremerstrate* ‘vürtspoodniku tänav’ (praegu Kullassepa tänav), 1396 *lütteke schroderstrate* ‘väike rätsepa tänav’ (praegu Apteegi tänav). Tartu vanim tänavanimistu (1582) on fikseeritud saksa-, ladina- ja poolakeelsena, nt *Grosse Gildestraße ~ in platea Companiæ maioris ~ ulicza wielkiej gieldy* (Gildi tänav), *Breite(n) Strasse ~ ad plateam latam ~ Ruthenicam ~ ulicza Szyroka* (Lai tänav), *S. Johannisstrasse ~ ulicza swiętego Jana* (Jaani tänav, praegu Ülikooli tänav), *Mönchstrasse ~ platea Monachorum*

² Ülevaate ajalehekirjutistest annab „Eesti onomastika bibliograafia” (<http://www.eki.ee/nimeselts/bib/>), mis sisaldab allteemade loetelus Haapsalu, Kuressaare, Pärnu, Rakvere, Tallinna, Tartu ja Viljandi kohanime temaatilist väljavõtet.

³ Nime järel antakse ülakomade vahel väiketähtedega ennisvormitõlge (sõnasõnaline tõlge) ja seejärel suure tähega omaaegne eesti vaste (need ei pruukinud kokku langetada, nt *Морская улица* vastas Haapsalus Mere tänavale, Tallinnas Pikale tänavale). Ennisvormitõlget ei anta, kui see langeb sisuliselt kokku eesti vastega.

~ *ulicza Mniska* (Munga tänav). Pärnust on 1543 mainitud *Lange oder Karry-str.* (Pikk tänav, ilmselt nimetatud ka Karja tänavaks), *Beck-strate* (Põhja tänav), *Kompenye o. des hilligen geistes str.* (Pühavaimu tänav).

Eestikeelsed tänavanimed olid tõenäoliselt rööpselt kasutusel algusest peale, sest eestlased moodustasid linnarahvastikust juba keskajal 40–50%, XVI saj oli eestlasi Tallinnas hinnanguliselt 55% (Kuddo, Laas 2002: 253). Eestlaste põlisust linnades näitab mh Karja tänav nimi, mis oli eesti keelest ülevõetuna (*Kariestrate*, *Karristraße* jms) kasutusel nii Tallinnas kui ka Haapsalus, Narvas ja Pärnus. Vanima eestikeelse tänavanimede loetelu leiab Anton Thor Helle eesti keele grammatika lisast (1732): *Lai ulits, pitk ulits, prooks mäggi* (Brookusmägi), *wenne ulits, munkahoow, hilligööst ulits* (< sks *Heiligengeiststraße*, hiljem mugandatult ka *Heliste uulits* = Pühavaimu tänav), *apteekri ulits, suur turro, wirro ulits, sauna ulits, karja ulits, lutso ulits* (praegu Vana-Posti tänav), *harjo ulits, niggola ulits, tunkle ulits* (Dunkri tänav), *rattiska ulits* (Rataskaevu tänav), *sai kang, nunna-wärrawa ulits, pitkjalg, lühhiike jalg, prügulits* (praegu Kivisilla tänav). Nagu loetelust näha, on enamik tänavanimesid meie päevini säilinud, eriti vanad tunduvad olevat muistsetele maakonnanimedele viitavad Viru ja Harju tänav,⁴ millel olid saksa keeles pealegi muu algupärased nimed.

Muude linnade kohta võib eestikeelseid tänavanimesid leida XIX sajandi II poole ajalehtedes ja kalendrilisades. Olgu siinkohal valik Tartu tänavanimesid 1865. a Eesti Postimehes: *Aleksandre-ulits, Erne-ulits, Kallaturro* (asus Ülejõel Emajõe ääres), *Kauba-ulits* (osa praegusest Ülikooli tänavast), *Kiwwi-ulits, Ria-ulits, Porri-ulits* (praegu Turu tänav), *Tähkwerre-ulits, Wanna-ulits*.

Kolmekeelsed nimed

Tänavanimed muudeti ametlikuks XIX sajandi jooksul, sh Tallinnas 1872. a (Kivi 1972: 19), Tartus 1814. ja 1875. a (Raid 1999: 25, 36). Ühtlasi kujundati välja kolmekeelne tänavanimistu: vene-, saksa- ja eestikeelne. Neist ametlik staatus oli venestuse kõrgajal XIX saj lõpul üksnes venekeelsetel nimedel, ent ka saksa- ja eestikeelseid nimesid võis ajuti siltidel näha. Eestikeelsed nimed olid neist kõige madalama staatusega, ametlikeks said nad alles 1918. a, Eesti iseseisvudes.

⁴ Harju tänav nime vanusele juhib tähelepanu Lennart Meri „Hõbevalges” (1976: 391).

Tänavanimede kolmekeelsust kujundati sageli teadlikult, kuid osalt tugines see ka vastavas keeles olnud pikemale traditsioonile, eriti Tallinnas.

Erikeelsete nimede valdav osa oli omavahel tõlkesuhtes, nt *Kuninga tänav*⁵ – *Königsstraße* – *Королевская улица* Tallinnas või *Jaani tänav* – *Johannisstraße* – *Ивановская улица* Tartus. Tõlkimisel esines vahel kõikuvust, nii tõlgiti Tartu *Weidenstraße* kaht moodi, praeguse Paju tänava (*Ивовая улица*) kõrval võis näha tõlget Karja tänav (*Выгонная улица*). Tõlkimisel võis ette tulla ka moonutusi, nii võeti saksa *Küterstraße* (< alamsaksa *kuter* ‘lihunik, vorstimeister’, Kүүтри tänav) tõlkimisel vene keelde aluseks hoopis saksa *Küfer* ‘püttsepp’ ja saadi tõlkeks *Бочарная улица*. Tallinnas oli Ahju tänava algseks nimeks saksa keeles *Töpfergasse* ‘pottsepa tänav’, ent tõlkimisel vene keelde sai sellest *Печная улица*, millest kujunesid eestikeelne *Ahju tänav* ja omakorda saksakeelne *Ofenstraße*. A. Kivi (1972: 132–133) kirjeldab, kuidas Tallinna raad tõlkis 1872. a vene keelde Vaimu tänava saksakeelset nime *Spukstraße*: algselt väljapakutud *Шуковская улица* kubernerile ei meeldinud ja ta parandas selle *Нечистая улица*’ks (*нечистый* ‘paharet, saatan’). Kuivõrd aga viimasel oli ka kõrvaltähendus ‘must, roojane tänav’, siis lepitati lõpuks tõlkega *Страшная улица* ‘hirmus tänav’ (tänavanime teket seletatakse nurgapealses majas sageli nähtud kummitusega).

Küllalt sageli laenati nimi teise keelde foneetilisel, st võeti üle häälikkuju ja mugandati seda oma keelega. Nii on Kүүтри tänav saanud saksa nimest *Küterstraße*, omaaegne vene *Дачная улица* võeti eesti keelde kujul *Datschi uulits* (praegu Johann Köleri tänav Tallinnas) jne. Eriti tüüpiline oli sedalaadi mugandamine isiku- või kohanimelise päritoluga tänavanimedes, nt *Riisenkampfi tn* (< sks *Riesenkampfstraße*, praegu Jüri Vilmsi tänav), *Vittenhofi tn* (sks *Wittenhofsche Straße* suvemõisa järgi, praegu Endla tänav), *Mundi tn* (< *Mundtenstraße*, 1954. a muudeti Mündi tänavaks).

Tallinnas oli aga XIX sajandi lõpuks igas keeles välja kujunenud küllaltki pikk nimetraditsioon, mistõttu seal esines tänavanimesid, mis ei olnud omavahel ei tõlke- ega laenusuhtes, vahel olid lausa eksitavad. Et keeli oli kolm, siis saab tuua näiteid selle kohta, kuidas nimed võisid kahes keeles omavahel olla tõlkesuhtes, ent kolmandas keeles hoopis muud päritolu: vrd *Viru tänav* (maakonnanime järgi) – *Lehmstraße* –

⁵ Lihtsuse mõttes on siin kasutatud tänapäevast liigisõna *tänav* varasema *uulitsa* asemel. Vt ka Päll 2006.

Глиняная улица (kaks viimast 'savi tänav'); *Pikk tänav* – *Langstraße* 'id.' – *Морская улица* 'mere tänav' (venekeelne nimi Rannavärava järgi, mis oli vene keeles *Морские ворота*); *Mere puiestee* – *Морской бульвар* 'id.' – *Strandporten-Promenade* 'rannavärava promenaad'. Ühel tänaval oli igas keeles erilähtene nimi: *Harju tänav* (maakonnanime järgi) – *Schmiedestraße* 'sepa tänav' – *Новая улица* 'uus tänav'. Venekeelne nimi tulenes jällegi värava nimest (Harju väravat nimetati vene keeles *Новые ворота*, kuivõrd see oli pikka aega suletud ja avati alles 1767. a). Et vene keeles viitas „uus tänav” Harju tänavale, siis ei saanud seda nime kasutada teisel asuva Uue tänava (saksa *Neustraße*) kohta ja selle nimeks pandi *Земляная улица* 'mulla tänav'. Niisamuti oli eksitav venekeelne *Никольская улица*, mis ei viidanud mitte Niguliste tänavale, vaid Vene tänavale seal asuva õigeusukiriku nimipühaku järgi. Niguliste tänava venekeelseks nimeks oli hoopis *Липовая улица* 'pärna tänav', mis omakorda kippus sassi minema Kalamajas asunud Niine tänava nimega (samuti *Липовая улица*) ja seetõttu lisati viimasele vahel täiend *форштадтская* 'eeslinna'.

Teistest Eesti linnadest ei ole eriti teada sedavõrd eriilmelisi nimesid. Tartus on siiski XIX sajandi II poole eestikeelses ajakirjanduses esinenud Koolitare uulitsa nimi (1865 *Kolitarre-uulits*), millele ei leia vasteid tollaste ametlike saksa- ega venekeelsete nimede hulgast. See on praegune Raatuse tänav (mille nime ka tollal rööpselt kasutati). Koolitare nime sai ta hernhuutlaste palvemaja järgi; tänaval oli saksa keeles rööpnimi *Bethausstraße* 'palvemaja tänav' (Pfeil 1903: 7).

Tänavanimede mitmekeelsus säilis osaliselt veel 1920. aastatel. Nii näiteks ilmus 1926. a „Nõmme juht / Führer durch Nõmme / Справочник-путеводитель по Немме”, milles oli kolmekeelsena antud kogu tänavanimistu, k.a uued äsja pandud nimed (sh niisugused nimed nagu *Homniku tänav* – *Morgenstraße* – *Утренняя улица*, *Õie tänav* – *Blumenstraße* – *Цветочная улица*, *Õitse tänav* – *Blütenstraße* – *Цветущая улица*). Praktikas aga taandusid muukeelsed nimed üsna ruttu ja kuigi riigivõim aitas 1930. aastatel sellele hoogsalt ise kaasa, oli 1940. aastaks ilmselt ka loomulikult teel välja kujunenud täielikult ja üksnes eestikeelne nimistu.

Nimede eestikeelsust ei suutnud enam väärata ka järgnenud Nõukogude ega Saksa võim. Kuigi 1942. a ilmunud „Ein Führer für deutsche Soldaten durch Reval mit Stadtplan” ilmutas küll eesti- ja saksakeelse tänavanimistu (*Laeva tänav* – *Schiffstraße*, *Hariduse tänav* – *Bildungsstraße* jne), oli sealgi vahel nimetuum jäetud tõlkimata (*Ao tänav* – *Aostraße*).

Praktikas oligi tollastes saksakeelsetes väljaannetes tavaline jätta nime-
tuum samaks: *Harju tänav – Harju-Straße* (mitte enam traditsiooniline
Schmiedestraße), *Pikk tänav – Pikk-Straße* (mitte *Langstraße*) jne.

Sama nimede ükskeelsus kehtis ka Nõukogude ajal: tõlgiti üksnes
liigisõna, nimetuum jäeti aga tõlkimata ja kirjutati üksnes vene tähestikku
ringi (*Raua tänav – улица Рауа*, *Mere puistee – бульвар Мере*, *Väike-
Karja tänav – улица Вяйке-Карья*).

Tänavanimede päritolu ja sisulised motiivid

Eesti keskaegsete linnade tänavanimistu on küllaltki ühesugune, kajastades
ilmselt sama nimekooslust, mis esines Põhja-Saksamaa linnades (Raid
1999: 23). *Rüütli tänav* on nii Tallinnas kui ka Tartus, Haapsalus, Narvas,
Paides ja Pärnus, *Kuninga tänav* on Tallinnas ja Pärnus, *Munga tänav* on
Pärnus, Tallinnas, Tartus ja Viljandis. Muud tüüpilised nimed on *Kauba*,
Kiriku, *Kooli*, *Lai*, *Lossi*, *Pikk*.

Tänavanimede lähteks olid kas tänava kuju või asukoht (*Kõver*, *Lai*,
Pikk), elukutsete või inimrühmade nimetused (*Munga*, *Sepa*), tähtsamate
hoonete või paikade nimetused (*Aia*, *Kooli*, *Raekoja*, *Sauna*, *Turu*), ent
ka majaomanike või maavaldajate nimed (*Erbe*, *Gonsiori*, *Mundi*). Nimi
võidi anda ka kaugema paiga järgi, kuhu tee suundus (*Harju*, *Narva*
maantee, *Viru*).

Komme anda sarjanimesid, st sarnase teemaga nimesid, pärineb
hiljemalt XIX ja XX sajandi vahetusest, sest juba siis nimetati Tallinnas
Maarjamäel tänavaid puude järgi: *Saare* (1882), *Kase* (1900), *Lepa* (1900),
Tamme (1900). Umbes samal ajal tekkis metallinimeliste tänavate kant:
Raua, *Tina* ja *Vase*. Temaatilist ühtsust võib märgata ka Tartu Supilinna
tänavanimedes (*Herne*, *Kartuli*, *Meloni*, *Oa*), mida on mainitud juba
1860. a. Tartus Karlovas pani mõisnik oma tänavatele XX sajandi alguses
küllaltki abstraktseid mažoorseid nimesid, milles samuti võib näha tea-
tavat kokkukõla: *Богатая улица* (Rikas tn, praegu kadunud), *Веселый*
переулок (Rõõmu tn), *Весенняя улица* (Kevade tn, praegu A. Kitzbergi tn),
Дружественная улица (Sõbra tn), *Надеждинская улица* (Lootuse tn),
Свободная улица (Vaba tn), *Счастливая улица* (Õnne tn).

Sarjaviisilist nimetamist laiendati eriti 1920. ja 1930. aastatel uute
piirkondade hoonestamisel (Tallinnas Lillekülas, Tartus Tammelinnas ja
Tähtveres jm) ja see on tänapäevalgi kasutusel.

Kui traditsioonilises nimistus esines isikunimesid tänavanimedes üksnes kohaseose alusel (st isikul oli kas maja või maavaldus sellel tänaval või oli seal näiteks temanimeline asutus), siis pühendusnimenäiteid hakati neid kasutama XIX sajandil. A. Kivi (1972: 18) peab esimeseks selliseks Tallinnas 1887. a nimetatud *Vladimiri tänavat* (praegune C. R. Jakobsoni tänav), mis sai oma nime suurvürst Vladimir Aleksandrovitši auks, kes 1886. a käis Tallinnas. Oletatavasti on ka 1814. a Tartus nimetatud *Aleksandri tänav* sisuliselt pühendusnimi.

Nimed ja ideoloogia

Tänavanimede kujunemisse hakkas XIX sajandi lõpus linnavõim ja kaudselt ka riigivõim üha enam ideoloogiliselt sekkuma, sest nimedes hakati nägema ka sümboolset tähendust. Tallinnas tekkis 1905. a *Troonipärija puiestee* (praegu Põhja puiestee), Heinaturg nimetati 1910. a *Peetri platsiks* (praegu Vabaduse väljak) ja 1916. a plaanilt võib leida terve hulga kavandatud tänavaid, mis oletatavasti nimetatud tsaari perekonnaliikmete järgi: *Анненская, Екатеринская, Константиновская, Марийнская, Павловская*. Haapsalus nimetati Rüütli tänav *Peeter Suure tänavaks*, Rakveres sai *Peeter Esimese tänavaks* hilisem Karja tänav. Romanovite dünastia 300. aastapäeva puhul 1913. a tekkis Tallinna *Romanovi prospekt* (praegu F. R. Kreutzwaldi tänav), Kuressaares sai Uus-Roomassaare tänav ja Rakveres Laada tänav *Romanovi tänavaks*.

Eesti Vabariigis kehtestati eesti keel riigikeeleks ja ühtlasi said ametlikuks eestikeelsed tänavanimed. Nende korrastamine käis mitmes järgus, lõppedes põhiliselt 1925. aastaks. Asendati vene ja saksa isikunimedest saadud nimesid (Tallinnas *Arehna* > *Imanta*, *Balesna* > *Lembitu*, *Nürnbergi* > *Loode*, *Medvedi* > *Karu*), samuti võõrsõnalisi või halvustavaks peetud nimesid (Tallinnas *Instituudi* > *Koidula*, *Datschi* > *Johann Köleri*; Pärnus *Roti* > *Aru*, Viljandis *Sea* > *Väiketuru*) ning kohendati keelelist kuju (Tallinnas *Raatus* > *Raekoja*, Tartus *Kalamehe* > *Kaluri*, *Aurulaeva* > *Auriku*, *Ladumise* > *Lao*, Pärnus *Plaastri e Prügitamise (Pflasterstr.)* > *Sillutuse*. Tänavanimedesse toodi uue aja ideaale (*Vabaduse tn*) ning tänavatele anti Eesti riigimeeste ja haritlaste nimesid (nt *Jüri Vilmsi*, *Karl August Hermann*, *Friedrich Kuhlbar*, *Ado Reinvaldi tn* Tallinnas).

Pühendusnimedega jääd siiski tagasihoidlikuks, põhiliselt leidsid jäädvustamist ärkamisaja kirjanikud ja kultuuritegelased (Friedrich Robert

Faehlmann, Jakob Hurt, Lydia Koidula, Friedrich Reinhold Kreutzwald, Peeter Põld), harvemini Vabadussõja kangelased (*Julius Kuperjanovi tänav* Tartus ja *Valgas*, *kindral Põdra tänav* Tartus, *kapten Anton Irve tänav* Viljandis) ja poliitikud (Jaan Poska, Jüri Vilms). 1930. aastate lõpus jõuti siiski ka veel elavate isikute jäädvustamiseni: Viljandisse tekkis *kindral Laidoneri plats* (Laidoneri tänav oli veel Paldiskis, Pärnus ja Tõrvas) ning Tallinnas nimetati 24. mail 1939 Kentmanni tänav *Konstantin Pätsi tänavaks* (Pätsi tänav oli ka Põltsamaal, Pärnus ja Tõrvas). (Kentmanni tänav jõudis seetõttu hiljem kanda muidki pühendusnimesid: väidetavalt oli ta Saksa võimu lõpus 1944. a Hermann Göringi tänav, Nõukogude ajal aga oli Jaan Kreuksi tänav.)

Valdav osa 1920.–30. aastatel pandud nimesid olid kirjeldavad või abstraktsed, eriti torkavad silma loodustemaalised nimed. Olgu siinkohal väljavõtte Tallinnas pandud tänavanimedest neljal aastal: 1927 – *Luha*, *Ämariku*; 1928 – *Käo*, *Lahe*, *Lõokese*, *Tormi*, *Voolu*, *Västriku*, *Õöpiku*; 1929 – *Aasa*, *Kauna*, *Päikese*, *Raudtee*, *Saue*; 1930 – *Aarde*, *Astri*, *Juure*, *Kanarbiku*, *Kannikese*, *Kesk-Liiva*, *Kruusa*, *Kuldnoka*, *Kullerkupu*, *Laane*, *Lehe*, *Linnu*, *Maleva*, *Metsa*, *Mulla*, *Neeme*, *Nelgi*, *Nõmme*, *Oksa*, *Pilve*, *Preesi*, *Pärja*, *Räägu*, *Räästa*, *Sahu*, *Side*, *Sireli*, *Sõle*, *Tedre*, *Tihase*, *Tuisu*, *Tüve*, *Vilja*.

1930. aastatel võttis riik ette nimede eestistamise, alustades kõigepealt perekonnanimedest. 1938. a jõudis järg kohanimedele kätte. „Koha- ja kinnistustüksuste nimede korraldamise seaduse” § 6 nõudis, et avalike tänavate, platside jm paikade nimed peavad olema eestipärased ning linnavalitsused pidid määratud tähtajaks läbi vaatama kõik oma tänavanimed. Vähesed selleks ajaks allesjäänud võõrapärased nimed muudeti 1939. a jooksul: Tallinnas *Drevingi* > *Keldrimäe*, *Kordese* > *Kevade*, *Lutheri* > *Lastekodu*, *Sarlote tee* > *Mustjõe*, *Tsemendi* > *Paide*; Rakveres *Balti* > *Aasa*, *Dau* > *Heina*, *Grimmi* > *Rahu*, *Konstantini* > *Niine*, *Nobeli* > *Õli*, *Veemi* > *Vee*; Narvas *Masuudi* > *Muru*; Võrus *Aleksandri* > *Koidula*. Seaduse rakendamisel olid küsimuseks nende eesti tegelaste nimed, mis olid võõrapärased: Faehlmann, Kreutzwald, Köler jne. Seadus lubas muutmata jätta nimed, mis „omavad positiivset tähtsust Eesti ajaloo seisukohalt”, seega kõnealuseid nimesid ei puudutatud.

Ümbernimetamiste ajastu

Ent poliitiline surve tänavanimedele järgnenud sündmustes aina tugevnes. 1940. a asus Nõukogude võim aega viitmata ka tänavanimede kallale, nii muudeti 10. augustil Kuressaares Pargi tänav *Kingissepa tänavaks*, Tallinnas 27. ja 30. augustil Karu tn *Kingissepa*, Jaan Poska tn *Aleksander Leineri*, Konstantin Pätsi tn *Jaan Kreuksi* ja Jüri Vilmsi tn *Jaan Tombi tänavaks*. 1940. a muudeti nimesid ka Tapal, Tartus, Valgas ja Võrus. Nõukogulik nimemood ilmnes kõige selgemini Nõmmel, mis liideti 1940. a Tallinnaga. Korduvate nimede kaotamise ettekäändel muudeti seal paljusid nimesid, sh *Kadaka pst > Kommunaari pst*, *Nurme > Töölise*, *Päikese pst > Prožektori pst*, *Toome pst > Lermontovi pst*, *Uus > Visaduse*, *Vabaduse pst > 21. Juuni pst*, *Valdeku > Punatähe*.

Nõukogude võimu ümbernimetamised tühistati sakslaste tulekul 1941. a, samas tekkisid ka uue võimu sümbolid (Narva maantee muudeti *Adolf Hitleri tänavaks* Tallinnas ja Suurturg *Adolf Hitleri platsiks* Tartus, Kuressaares sai Hitleri nime praegune Lossi tänav). Kui sakslased taandusid, siis keerati kell jälle tagasi, 1940. ja 1941. a nimed kehtestati uuesti. Ainus ja seejuures üsna märgatav erand tehti Nõmmele, kus jäid kehtima 1940. a eelsed nimed (Nõukogude ajale tüüpiliselt ilma õigusliku aluseta, kuni 16.08.1949 kinnitati Nõmme rajooni tänavate nimistu, milles vanad nimed olid esmakordselt ametlikult kirjas).

Nimede nõukogustamine sai aastatel 1948–1952 eriti suure hoo, näiteks muudeti 1950. a Haapsalus korraga 28 nime, Tartus 13 nime, 1951. a muudeti Kuressaares 6 nime. Kui üldistada, siis muutmisele läksid eelkõige

- 1) Eesti riigimeeste, sõjakangelaste jms nimed (*J. Vilmsi*, *K. Pätsi*, *J. Kuperjanovi*, *J. Poska*);
- 2) „kodanlikud” nimed (*Vabaduse*);
- 3) „feodalistlikud” ja „religioossed” nimed (*Kuninga*, *Munga*, *Piiskopi*, *Kiriku*, *Pühavaimu*);
- 4) välismaale viitavad jm iganenud nimed (*Ameerika*, *Pariisi*, *Hollandi*; Viljandis muudeti terve nn Euraasia linnajao tänavanimed *Belgia*, *Inglise*, *Jaapani*, *Poola*, *Rootsi*, *Serbia*, *Ungari*, kunagist nimistut meenutab tänapäeval ainsana *Vene tänav*).

Nende asemele tulid

- 1) revolutsionääride, sõjakangelaste, vene kultuuritegelaste jms nimed (*V. Kingissepa, J. Kreuksi, J. Lauristini, F. Oki; K. Marxi, A. Suvorovi, M. Kalinini, J. Nikonovi, L. Kullmani*);
- 2) Nõukogude ajalugu sümboliseerivad nimed (*Oktoobri, Revolutsiooni, 21. Juuni, Vabastajate väljak*);
- 3) kommunistlikke ideaale ning tegevust sümboliseerivad nimed (*Nõukogude, Töö, Rahu, Komsomoli, Pioneeride, Sputniku, Traktori*).

Ümbernimetamine jäi peamiselt kohalike ametnike ülesandeks, kes oma tööd kord suurema, kord vähema innuga tegid. Oli selge, et mõned nimed lihtsalt jäid uuele võimule jalgu, ent sama tihti esines ka juhtumeid, kui täiesti neutraalsed nimed pidid teed tegema uutele propagandanimedele (Kuressaares muudeti ära *Uus* ja *Veski tänav*, Haapsalus *Ehte, Karja, Posti, Suur-Mere, Võnnu, Väike-Lossi* ja *Väike-Mere tänav*). Nõukogude võimu hirmutasid aga mis tahes ebatavalised nimed – ei antud armu ei Heeringa tänavale (muudeti *Turu tänavaks*) ega Vaimu tänavale (nimetati *Vanaks tänavaks*).

Mõnel Vabaduse tänaval või puiesteel Eestis õnnestus pääseda, niisamuti ei osatud midagi kahtlustada *Võidu tänava* puhul Nõmmel, mis sai oma nime 1927. a ilmselt Vabadussõja võidu tähistamiseks (samasse kõrvale loodi *Võidu puiestik*). Väike *Kaitseliidu tänav* sealsamas elas oma organisatsioonist mitu kuud kauem, kuni 15. oktoobril 1940 märgati see muuta *Tiiru tänavaks*.

1950. aastate lõpu poole läks õhustik vabamaks ja nimede sekka pääses uuesti ebatavalisemaid (Tallinnas näiteks *Hallivanamehe tänav* 1958, *Järvevana tee* 1959). 1960. aastad märgivad mingis mõttes normaalsema nimepaneku taastumist. 17. detsembril 1965 moodustati Tallinnas tänavanimede komisjon, mis jäi sestpeale linnavalitsuse nõuandjaks. Nimepanekusuundumusi näitavad järgmiste aastate tänavanimed: 1966 – *Ehte, Kalmistu tee, Keskuse, Kopli ranna, Meremehe tee, Serva, A. H. Tammsaare tee*; 1967 – *Vana-Mustamäe*; 1968 – *Juri Gagarini puiestee, Käokannu tee, Liilia tee, Lilleherne tee, Maikellukese tee, Admiral Makarovi, Karl Marxi puiestee, Nurmenuku tee, Rukkilille tee, Rõikheina tee, Juhan Sütiste tee, Varjulille tee*. Pühendusnimesid tuli küll juurde, ent mitte varasema ega hilisemaga võrreldavas tempos. Põhiosa nimedest moodustasid nii nagu 1930. aastatel looduslähedased kirjeldavad nimed.

Nagu teada, Nõukogude sulaperiood lõppes ja 1970. aastatest alates, eriti aga 1980. aastatel võib uuesti märgata nimede ideologiseerimist (tollal kehtinud määruse sõnastuses oli nimede panekul vaja arvestada „kodanike kommunistliku kasvatuse ülesandeid”). Eelkõige väljendus see uute pühendusnimede tulvas. Sekka sattus küll ka kultuuritegelasi (*Ants Lauteri tänav* 1976, *Georg Otsa tänav* 1977), ent Lasnamäe tänavatele anti üsna ohtralt sõjaveteranide jm teeneliste isikute nimesid (*Ivan Fedjuninski tänav* 1978 [1981. a parandati *Kindral Fedjuninski tänavaks*], *Leen Kullmani*, *Feodor Oki*, *Mihhail Pasternaki*, *August Pusta* ja *Vassili Võrgu tänav* 1979, *Kristjan Kärberi tänav* 1981). 1980. aastate keskel oli ajuti ametlik häälestus niisugune, et n-õ tavanimedele ei kippunud üldse ruumi jääma ning nende väljapakkumiseks tuli ühtlasi leida nutikas ideoloogiline loosung. (Tallinna nimekomisjoni tollase liikme Henn Saari meenutusel läksid Lasnamäe uute tänavanimedena ettepanud Eesti saarte nimed läbi üksnes loosungiga „Läänemeri – rahumeri” – nõnda sündisid *Aegna puiestee*, *Kihnu*, *Läänemere tee*, *Muhu*, *Saaremaa puiestee* ja *Vormsi tänav* 1986.)

Nimede ennistamine

1986. a puhusid taas leebemad tuuled ja avalikkus sai ennast natuke juba väljendada. Üks tollase avalikustamise tulemusi oli tähelepanu pööramine vanadele tänavanimedele. Eestis sai see alguse ajalehest *Literaturnaja Gazeta* tõlgitud artiklist 1986. a augustis, milles Sergei Zalõgin soovitas taastada mõned Moskva vanad tänavanimed, selgitades nende ajaloolist ja kultuurilist väärtust.

Järgnev vääriks edapidi kindlasti pikemat lahtikirjutust, aga mainitagu siinkohal põhisündmusi. Otsemaid puhkes elav keskustelu nii Tallinnas kui ka Tartus, ent veel enne, kui seal tulemusteni jõuti, ennistati Saaremaal Kuressaares, mis tollal kandis veel Kingissepa nime, neli tänavanime (21.11.1986 *F. Engelsi* > *Raekoja*, *I. Mai* > *Kauba*, *Moskva* > *Tolli*, *Tallinna tn* osa > *Lossi tänav*).⁶

Tallinnas moodustus oktoobris 1986 algatusrühm (sh Ott Sandrak ja Pelle Lall), kes töötas välja ettepanekud, mida arutati mitmel pool,

⁶ Tõele au andes ei olnud Kuressaare esimene linn, kus Nõukogude nimesid muudeti. Mingis mõttes võib selleks pidada hoopis Rakveret, kus 1977. a taastati Mihhail Kalinini tänava asemel Pikk tänav ja 21. Juuni tänava asemel Lai tänav. Tõsi, kõrvaldatud tänavanimed tõsteti lihtsalt mujale.

sh Tallinna nimekomisjonis. Konstruktivne ettepanek, mis neist aruteludest koorus, oli alustada Tallinna vanalinna kui muinsuskaitsevööndi tänavanimedest. Poliitilistel põhjustel võeti n-ö nullpunktiks 1922. aasta, vältimaks süüdistusi kodanliku aja restaureerimise katses. (See seletab ka mõned ehk asjatud nimede ennistamised, nt muudeti Hobuse tänav tagasi *Hobusepea tänavaks*, kuigi on teada, et ajalooliselt oli tegu 'hobusemüügi tänavaga' [*Perdekopstrate*], mis alamsaksa keele vahetumisel ülemsaksa keele vastu mõtestati ümber Hobusepea tänavaks [ülemsaksa *Pferdekopfstraße*].) Tänu mõnele julgemale ametnikule linnavalitsuses (nimekomisjoni esimees Tiit Nuudi) õnnestus nimekirja viia rahvasaadikute nõukogu ette ja 1987. a juulis kinnitada. Kokku taastati siis 22 nime (mh *Dunkri, Kuninga, Munga, Nunne, Pühavaimu, Rüütli, Vaimu, Wis-mari*). Ettepanud nimekirjast jäid hilisemat aega ootama üksnes *Kiriku plats, tänav ja põik* (tollal Raamatukogu tänav, põik ja plats) ning *Piiskopi tänav* (Kallaku tänav).

Tartus oli mitu eestvedajat (Enriko Talvistu, Niina Raid, Ivar Lõbu jt), kes nimede ennistamise eest võitlesid, kuid ühtlasi oli rohkem vastutegutsemist. Ajakirjanduses avaldati meelsasti ka vastuväitjaid (Olev Prints), kes püüdsid asja absurdini viia, öeldes, et kõigepealt tuleb põhjalikult uurida, tegemaks kindlaks kõige algsemaid ja õigemaid tänavanimed. Seejärel tuleks arutada, kuidas neid kõige õigemini eesti keelde tõlkida, näiteks Kүүtri tänav peaks olema Vorstimeistri tänav ja Lutsu tänav Porine või Märg tänav. (Et sellise küsimuseasetusega ignoreeriti täielikult eestikeelset nimetraditsiooni, peaks eespool kirjutatu valguses selge olema.⁷) Väitluse tagajärg oli, et nimede ennistamine Tartus oli alguses üsna vaevaline: 1987. a taastati üksnes *Lai, Lossi, Näituse, Raatuse* ja *Veski tänav* ning nimetati Nõukogude väljak, ajalooline Suurturg, *Raekoja platsiks*.

Ent mujalgi Eestis tõstsid koduloolased, ajaloo huvilised jt pead ning tegid ettepanekuid nimede ennistamiseks. 1987. a taastati nimesid Haapsalus (9 nime), Rakveres (3), Suure-Jaanis (1) ja Viljandis (5). 1988. a nimede ennistamine keelati läheneva rahvaloenduse ettekäändel, kuid 1989. a see jätkus hoogsalt üle Eesti. Ühtekokku muudeti aastatel 1986–1991 tagasihoidlike hinnangute järgi u 200 tänavanime. Pöördelisel 1991. aastal käis nimede vahetamine üleöö, näiteks oli suur kiire Lenini puistee

⁷ Paraku kipub see vahel olema ka mõne teise ajaloo uurija hoiak, kes tõlgib dokumentis esineva nime ise saksa keelest eesti keelde, püüdmatagi vahel uurida, kas eesti keeles ehk seda juba kuidagi ei nimetata.

nimest lahtisaamisega, nii et Tallinna linnavolikogu ja linnavalitsus tegid seda võidu (linnavolikogu ühendas Lenini puistee ja Eesti Punaste Küttide väljaku ühe Teatri väljaku nime alla, põhjendades selle mitmesopilisust Rooma Forumi analoogiaga; linnavalitsus aga otsustas puistee osa siiski eraldada omaette Rävälä puisteks). Kõige viimastena võtsid nimede revisjoni ette Ida-Virumaa linnad, Narva tegi seda näiteks 1994. a.

Kokkuvõte

Eesti tänavanimed on sageli pika ja värvika ajalooga ja väärivad seepärast nimeuurijate täit tähelepanu. Samas on nende puhul ilmselt vähem tegemist traditsioonilise nimeuurimisega, kus tähelepanu keskendub nimede päritolule. Tänavanimistu uurija peab tabama ajastu konteksti, milles nimed tekkisid ja olema pigem sotsiolingvistikulise kallakuga. Tänavanimed on muude kohanimedega võrreldes kõige rohkem mõjustatud ametivõimudest ning nende politiseerimine, st ärakasutamine ideede ja eeskujude propageerimiseks näib olevat universaalne, erinedes riigiti vaid intensiivsusest. Samas on aadressinimedena tänavanimed kohanimedega kõige argisem kiht ning nimede panemisel tuleb arvestada pigem praktilisi kaalutlusi, nagu ühemõttelisus, selgus ja eksitava sarnasuse puudumine.

Kirjandus

- Arbusow, Leonid 1888.** Das älteste Witschopbuch der Stadt Reval (1312–1360). Reval.
- Kirss, Odette 2003.** Rakvere ajalugu kõige vanemast ajast kuni 1944. aastani. Rakvere: SA Virumaa Muuseumid ja Tänapäev.
- Kirss, Odette 2004.** Rakvere lood ja legendid. Rakvere: SA Virumaa Muuseumid ja Tänapäev.
- Kivi, Aleksander 1964.** Mäed ja mäenimelised tänavad Tallinnas. – Keel ja Kirjandus 6, 334–338 ja 7, 399–411.
- Kivi, Aleksander 1972.** Tallinna tänavad. Tallinn: Valgus.
- Kivi, Aleksander 1977.** Isikunimelised tänavad Tallinnas. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kuddo, Arvo, Kaljo Laas 2002.** Rahvastik. – Eesti entsüklopeedia, 11. kd. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 244–258.
- Nottbeck, Eugen v. 1884.** Der alte Immobilienbesitz Revals. Mit dem Bilde Revals vom Jahre 1656 und der grossen Waxelbergschen Karte vom Jahre 1688. Reval.

- Nottbeck, Eugen v. 1890.** Das zweitälteste Erbebuch der Stadt Reval (1360–1383). Reval.
- Nottbeck, Eugen v. 1892.** Das drittälteste Erbebuch der Stadt Reval (1383–1458). Reval.
- Pfeil, Th. 1903.** Plauderei über die Straßen-Namen vor 50 Jahren im alten Dorpat. Jurjew (Dorpat).
- Päll, Peeter 2006.** Uulitsavõitlus. – Oma Keel 2, 45–50.
- Raendi, Aili 1987.** Isikunimelised tänavad Tartus. Tallinn: Eesti Raamat.
- Raid, Niina 1999.** Tartu tänavad aastani 1940. Tartu: ARC Projekt.
- Thor Helle, Anton 1732.** Kurtzgefaßte Anweisung zur Ehstnischen Sprache. Halle.

Formation of Estonian street names

Peeter Päll

The paper reviews the formation of street names in Estonia, starting from their earlier multilingual (Estonian, Latin, Low and High German, Swedish, Polish, and Russian) layer. Earliest records of street names of Tallinn have been preserved since the 14th century; names from other older cities are known since the 16th century. At the beginning of the 20th century there was a trilingual nomenclature, which in Tallinn was based on a long tradition. Multilingual names gradually disappeared during the 1920s and 1930s when Estonia was independent, and by the end of the 1930s street names had become monolingual – Estonian. This status was not altered even by the subsequent Soviet and German powers. The choice of names in mediaeval cities was typical of many Estonian towns; names were mostly descriptive. City authorities started active name planning at the end of the 19th century. One characteristic novelty was the use of serial names on the basis of a common topic, such as tree names, plant names, etc. During the 20th century street names were influenced by ideology – first by the ideology of the Russian Empire, then by that of the independent Estonia, and then by the ideals of the Soviet Union. At the end of the 1980s many names that had been lost during the previous renamings were restored.

Keywords: onomastics, street names, name planning, multilingualism

Peeter Päll
keelekorraldusosakond
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
peeter.pall@eki.ee

HEINRICH GÖSEKENI KÄSIKIRJA KOHAST 17. SAJANDI EESTI PIIBLITÕLKE TRADITSIOONIS¹

KAI TAFENAU

Annotatsioon: Heinrich Gösekeni Uue Testamendi käsikiri koosneb tartukeelsest tõlkest, mille autor oli tõenäoliselt Johannes Gutsclaff, ja tallinnakeelsest tõlkest, mille koostajaks/tõlkijaks oli Göseken ise. Tema tõlke vanimad osad pärinevad Heinrich Stahli kirikukäsiraamatu kolmandast ja neljandast osast, mille tekstis on Göseken teinud väiksemaid parandusi ja muutnud ortograafiat. Ehkki tartukeelne tõlge oli Gösekeni käsutuses juba enne tallinnakeelse tõlke koostamist, pole ta vähemalt siinse artikli jaoks analüüsitud Luuka evangeeliumi peatükke tõlkides seda tõenäoliselt kasutanud. Tartukeelsest tekstist inspireeritud parandusi ja täiendusi on ta aga teinud oma teksti toimetades. Kui 1680. aastate algul taheti Eestimaal Uus Testament trükki anda, kirjutati Gösekeni käsikiri toimetamiseks puhtalt ümber. Ehkki peagi selgus, et käsikiri vajab põhjalikku toimetamist, kasutasid mõned pastoriid seda oma tõlgete peamise alusena veel 1684. aastal ja mõni aeg hiljemgi. Vähemalt üks pastor on aga sama aja paiku tõenäoliselt kasutanud mingit vanemat tõlget, mis sisaldab ka selliseid keelenähtusi, mida Göseken oli oma tõlkes parandanud juba hiljemalt 1670. aastate algul.

Võttesõnad: eesti kirjakeele ajalugu, piiblitõlge

Sissejuhatus

2010. aastal möödub 350 aastat Heinrich Gösekeni (1612–1681) eesti keele grammatika „Manuductio ad Linguam Oesthonicam” ilmunisest. Grammatikat on peetud selle viljaka sulemehe olulisimaks eesti keelt sisaldavaks tööks, mis tema eluajal trükki jõudis – lisaks sellele on üldtuntud tema kirikulaulutõlked 1656. aasta lauluraamatus ja ühes pulmatrukises ilmunud Taaveti 128. psalmi värsistus 1641. aastast (Altoa, Valmet 1973: 33). Mõni aasta tagasi lisandus sellesse nimekirja tema seni kadunuks peetud

¹ Artikkel on seotud ETFi grandiga nr 7896. Täna Janika Pälli ja Emakeele Seltsi aastaraamatu retsensente märkuste ja soovitude eest.

käsitäoline kakskeelne (tallinna- ja tartukeelse paralleeltekstiga) Uue Testamendi tõlge (Tafenu 2006: 256–266) ning üsna hiljuti on juhitud tähelepanu asjaolule, et Johann Wolfgang Boecleri poolt tõenäoliselt 1685. aastal välja antud traktaat „Lihtsate eestlaste ebausukombed”, mida seni oli omistatud Johannes Forseliusele, tugineb osalt hoopis Gösekenist maha jäänud paberitele – nagu Boecler tegelikult isegi traktaadi eessõnas tunnistab (Põldvee 2008: 141–145). Kõik see annab aimu Gösekeni laiast huvide ringist ja produktiivsusest.

Aukartust äratavast teoste nimekirjast hoolimata – lisaks teadaolevalt säilinud töödele täiendanud ta kuni elu lõpuni veel ka oma mahukat sõnastikku, mille esialgne variant ilmus grammatika lisana – on Gösekeni peetud pigem osavaks ja ettevõtlikuks materjalikogujaks ja trükkitoimetajaks kui keelemehiks (Masing 1999b: 99), ehkki ametivendade silmis oli ta veel ka aastaid pärast oma surma oluline autoriteet, keda mainitakse tihti ühes rivis Heinrich Stahli, Martin Gilaeuse, Reiner Brockmanni ja Georg Salemanniga.

Gösekeni piiblitõlke käsikirja pole veel jõutud kuigi põhjalikult analüüsida. Kristiina Ross on uurinud selle tartukeelset osa ning näidanud, et peale kaudse informatsiooni, mis lubab selle omistada Johannes Gutsloffile (Tafenu 2006: 263–264), leidub ka tõlkes endas keelenähtusi, mis ühendavad seda Gutsloffi Vana Testamendi tõlkega (Ross 2009a, 2009b).

Gösekeni piiblitõlke saamisloo kohta käivad andmed pärinevad eelkõige temalt endalt. Piibli tõlkimine oli Gösekeni jaoks lahutamatu seotud grammatika koostamise ja sõnavara kogumisega – mõlemad olid jutlustajatöö olulised tahud. Oma grammatika eessõnas nimetab ta eeskujudena Stahli ja Gutsloffi, kellel oli teeneid mõlemas valdkonnas (Göseken 1660: b_{VIIb} – b_{VIIa}). Selles mõttes on nad kõik misjonilingvistika esindajad – keeleõpetuse koostamine oli eeltöö piibli tõlkimiseks, mis omakorda oli vajalik selleks, et jumalasõna paremini levitada (Lepajõe 1998: 295).

Nende lähtepositatsioon oli siiski mõneti erinev. Stahli ja Gutsloffi keeleõpetus olid esimesed, mis trükki jõudsid, Göseken sai juba neile toetuda ja tunnistab ka ise, et võttis oma grammatika aluseks Stahli „Anführungi”, mida täiendas omaenda ja Gutsloffi grammatikast nopitud tähelepanekutega (Göseken 1660: b_{VIIa}). Samasugust kompileerivat meetodit on Göseken kasutanud ka piiblitõlke koostamisel. Oma grammatika eessõna järgi lasknud ta ühele piiblieksemplarile paberilehed vahele kõita ja kirjutanud kõigepealt kokku Stahli käsiraamatust võetud salmid, kuni ta

ise jõudis niikaugele, et oli võimeline tõlkima, ning lisas seejärel tasapisi ülejäänud (Göseken 1660: b_{vIIa}). Säilinud käsikirja järgi otsustades pidi see „piiblieksemplar” olema Gutsloffi tartukeelne tõlge, mille Göseken on ise väga ühtlase ja selge käekirjaga kirja pannud. Seejärel on ta sinna lõiguti kõrvale lisanud tallinnakeelsed perikoobikohad ja siis ülejäänud tõlke (Tafenau 2006: 261).

Arvestades Gösekeni kompileerivat töömeetodit, võiks juba nimetatud Stahli kirikukäsiraamatu, eriti selle kolmanda osa, evangeeliumide ja epistlite raamatu kõrvale pidada tema tõlketöö teiseks potentsiaalseks mõjutajaks seda tartukeelset tõlget. Võimalike allikatena tulevad kõne alla veel varasemad käsikirjalised tõlked, eelkõige piiskop Joachim Jheringi eestvõttel tõlgitud Uus Testament, kuid teadaolevalt pole Gösekeni käsikirjast vanemaid tõlkekäsikirju säilinud ja seetõttu on nende võimalikku kasutamist raske tõendada.

Gösekeni käsikirja enda vahetu mõju ulatub selle valmimisest kuni 1680. aastate keskpaigani. Juba oma grammatika eessõnas kinnitab Göseken, et on oma piiblitõlget laenanud paljudele algajatele pastoritele (Göseken 1660: b_{vIIa}). Kuni piibel polnud trükist ilmunud, olid pastorid sunnitud piibliraamatuid üksteise pealt maha kirjutama. Uku Masing on perikoobiraamatu näitel viidanud sellele, et pastorid võisid selliseid käsikirju kohandada oma vajadustele ja paikkonna iseärasustele (Masing 1999a: 8–9).

Üht osa Gösekeni käsikirjast (2Kr, Gl, Ef) toimetati Liepa piiblikonverentsil 1686. aastal, tema käsikirjast juba 1680ndate algul tehtud ärakirja aga järgmisel aastal Pilstveres (Tafenau 2006: 267–274). Pärast piiblikonverentsi said aktuaalseks juba uued tõlked – eelkõige Johann Hornungi (ja Adrian Virginiuse) Liivimaal valminud tallinnakeelne tõlge, mis võttis paljus eeskujuks 1686. aastal trükist ilmunud Wastse Testamendi (Reila 2007).

Siinse artikli eesmärk on teiste säilinud käsikirjade ja Gösekeni eluajal ilmunud kirikukäsiraamatute abil täpsustada Gösekeni käsikirja kohta 17. sajandi piiblitõlke traditsioonis kuni piiblikonverentsideni. Artikli analüüs tugineb Luuka evangeeliumile, mis on Gösekeni käsikirjas tallinnakeelses osas säilinud alates 6. peatüki 17. salmist ja tartukeelses alates 6. peatüki 42. salmist. Põhjalikumalt on analüüsitud perikoobikohti ja peatükke 7, 8, 10, 17, 23 ja 24. Peale Gösekeni käsikirja on Luuka evangeeliumist säilinud veel kaks käsikirja: Joachim Balecke terviktõlge

1684. aastast ning Pilstveres revideeritud käsikiri, mis koosneb mitmest eri käega kirjutatud fragmendist (Tafenau 2006: 273–274).² Gösekeni käsikirjast 1680ndate algul tehtud ja seejärel toimetatud ära kirjas sisaldunud evangeeliumide tõlked olid 1684. a Toompea tulekahjus hävinud ja nimetatud tõlked esitati konsistooriumile nende asenduseks. Kaasaegsetes allikates pole otsesõnu öeldud, kas nende tõlgete koostajate käsutuses oli ka varasemaid käsikirju ja millised need olid. Püüan oma artiklis anda vastuse küsimusele, kas 1680ndate keskel Eestimaal Uut Testamenti tõlkinud pastorite töölaual oli ka Gösekeni tõlge või mõni selle ära kirjadest.

Gösekeni Uue Testamendi tõlge ja trükitud kirikukäsiraamatud

Kuigi Göseken nimetab oma allikana otsesõnu Stahli käsiraamatut, ei pea see tingimata tähendama 1638. aastal ilmunud väljaannet. Stahli käsiraamatu evangeeliumide ja epistlite raamat oli aluseks kõigile järgmistele Tallinnas trükitud kirikukäsiraamatutele kuni 1693. aastani (kaasa arvatud), kuigi seda uutes väljaannetes muidugi suuremal või vähemal määral redigeeriti, samuti jäeti uutes trükkides ära saksakeelne paralleeltekst. Gösekeni grammatika ilmumise ajaks oli ilmunud käsiraamatu teine trükk, mille väljaandmisega oli Göseken isegi seotud, värsistades 127 kirikulaulu, s.o rohkem kui keegi teine (Annus 2000: 83). Peale selle oli Göseken seotud ka käsiraamatu järgmise, 1673.–1674. aastal ilmunud trüki ettevalmistamisega (Masing 1999b: 92, 252).

Võrdlesin Gösekeni Uue Testamendi käsikirja Stahli evangeeliumide ja epistlite raamatu kolme esimese trükiga (1638, 1654 ja 1673), mis on kõik ilmunud Gösekeni eluajal. Võrdluse aluseks võtsin Luuka evangeeliumi perikoobikohad, mis sisalduvad Gösekeni käsikirjas (säilinud alates Lk 6:17), kokku 18 lõiku, 195 salmi.

Gösekeni käsikirja võrdlusest kahe varasema väljaandega selgus, et tema käsikirjas on tõepoolest ilmselgelt tegemist trükis ilmunud teksti ära kirjaga, kuigi käsikiri ei kattu täpselt kummagagi. Et pealegi on erinevused kahe trüki vahel üsna väikesed, on raske ainult ühe või teise kasuks otsustada. 1656. aasta lauluraamatu eessõnas on käsiraamatu ortograafia kohta öeldud, et väljaandjad jäävad Stahli ortograafia juurde, et neid, kes sellega juba harjunud on, mitte (ebameeldivalt) üllatada: ehkki *ah* asemel

² Pilstveres revideeritud Luuka evangeelium on publitseeritud: Põhjaeestikeelsed 2007.

oleks nii mõneski sõnas palju parem ja selgem kirjutada *aa*, eristasid nad ainsate eranditena kirjpildilt sõnad *kahs* (*etiam* ‘samuti’) ja *kaas* (ees-sõna *cum* ‘-ga’); ning säilitasid *gk* ainult tugevates sõnades (*in den harten Wörtern*), nõrkades (*in den gelinden*) seevastu kahekordistasid *g*-d.

Erinevalt mõlemast trükist on Gösekenil ainsuse 3. pöörde lõpus *-b*, ta kirjutab pigem *minno*, *sinno* jne kui *münno*, *sünno*, pigem *need* ja mitte *needt* jne. Mis puutub teise trüki lauluraamatu eessõnas mainitud aspektidesse, siis ehkki sõna *kahs* tähenduses ‘samuti’ esineb valitud lõikudes Gösekenil ainult lühendatult kujul *k*., tähistab sõna *kaas* alati ainult kaasaütlevat. *gg*-d on Göseken aga kasutanud järjekindlamalt kui 1654. aasta evangeeliumide ja epistlite raamat, nt ka sõnas *aggas*, mis käsiraamatus on kujul *agkas*.

Üksikutel juhtudel erineb Gösekeni käsikirjas mõlemast trükitud allikast peale ortograafia ka:

1) sõnavalik, nt

14:18 Stahl 1638 ja EE 1654: *Minna ollen öhe moisa ostnut*; Göseken:³ *M. ollen öhe põldo ostnut*.

18:34 Stahl 1638 ja EE 1654: *se könne*; Göseken: *se Sanna*.

16:28 Stahl 1638: *laus temma wasto*; EE 1654: *pajatis temma wasto*, Göseken: *l. nende wasto*.

11:23 Stahl 1638 ja EE 1654: *errapillap*; Göseken: *errapillotab*.

2) terve fraasi vormistus / sõnajärg, nt

15:9 Stahl 1638 ja EE 1654: *kumb errakaddunut olli*; Göseken: *kumba minna errakaddunut ollin*.

16:22 Stahl 1638 ja EE 1654: *Se rickas agkas surri kahs erra / ninck sai mahamattetut*; Göseken: *Rickas surri k. n. sai mattetut*.

11:20 Stahl 1638 ja EE 1654: *sihs tullepjo se Jumala rickus teije jure*; Göseken: *sihs tulleb Jumala Rickus io teije jure*.

3) rektsioon

22:25 Stahl 1638 ja EE 1654: *kutzutaxe armolißet Jssandat*; Göseken: *kuzutaxe armolißex Jssandax*.

³ Kui ei ole märgitud teisiti, on tallinnakeelsed näited võetud Gösekeni tõlke parandusteta versioonist.

Stahli käsiraamatu esimese trüki kasutamise kasuks räägib:

- 1) sõnavormi *laus* kasutamine, mis 1654. aasta väljaandes on asendatud sõnadega *pajatis* või *ütlis*.
- 2) *ma-/da-*tegevusnime kasutus, nt

16:3 Stahl 1638: *kaiwama en tahan minna mitte*; Göseken: *kaiwama/kaiwandama en tahhan m. mitte*; EE 1654: *kaiwada en tahan minna mitte*.

16:28 Stahl 1638: *lasse nemmat needt kuhlma*; Göseken: *lasse nem. need kuhlma*; EE 1654: *lasse nemmat nedt kuhlda*.

18:10 Stahl 1638, Göseken: *lexit .. palluma*; EE 1654: *lexit .. palluda*.

Esineb siiski ka vastupidiseid näiteid:

16:30 Stahl 1638 ja EE 1654: *sahxit nemmat hend parrandama*; Göseken: *sahxit nem. hend parranda*.

11:19 Stahl 1638 ja EE 1654: *sahwat nemmat teije sundijat olla*; Göseken: *sahw. nem. teye Sundiat ollema*.

- 3) käändevalik, nt

15:4: Stahl 1638: *jettap .. Körbe sisse*; Göseken: *jettap .. körbe sisse*; EE 1654: *jettap .. Körbe sees*.

- 4) mõne üksiksõna ortograafia, nt Stahl 1638 ja Göseken: *sehs*; EE 1654: *sehas*.

Kokkulangevused Gösekeni käsikirja ja 1654. aasta väljaande vahel peale ortograafia:

- 1) objekti kasutus, nt

14:1 Göseken ja EE 1654: *pannit tedda tehhalle*; Stahl 1638: *pannit temma tehhalle*.

14:4: Göseken ja EE 1654: *laskis tedda minnema*; Stahl 1638: *lasckis temma minnema*.

Seejuures tundub, et 1654. aasta väljaandes on elutule asjale viidates kasutatud sõna *see*, samal ajal kui Stahlil ja Gösekenil on mõlemal *tema*, kuigi erinevas käändes:

- 8:7 Stahl 1638: *lemmatasit temma [s.t seemne] erra*; Göseken: *lemmatasit tedda erra*; EE 1654: *lemmatasit sedda erra*.

Kohati on Göseken olnud partitiivi kasutamisel järjekindlam, nt

16:8 Göseken: *kihtas sedda üllekochtose Mah Sullase*; Stahl 1638 ja EE 1654: *kihtas se üllekochtose masullase*.

6:42 Göseken: *wedda sedda palcki*; Stahl 1638 ja EE 1654: *wedda se palcki*.

2) Stahlil puudub pikem fraas:

17:12 Stahl 1638: *needt seisit kougkelt / ninck pajatasit*; Göseken: *need seisit kaugkelt, n. töstsit omma hehle ülles n. pajatasit*; EE 1654: *needt seisit kougkelt, ninck töstsit omma hehle ülles n. pajatasit*.

3) sõnavalik, nt:

17:14: Göseken ja EE 1654: *neile preestrille*; Stahl 1638: *neile pap-pille*.

Göseken pole seejuures siiski järjekindel, nt 24:20 on tal nagu Stahlilgi *korgkepappit*; EE 1654: *üllembat preestrit*; vrd 19:46 Stahl 1638: *körgkepappit*; Göseken: *korgkepreestrit*; EE 1654: *üllembat Preestrit*.

Kindlamini räägib Stahl esmatrüki kasutamise kasuks asjaolu, et Gösekeni Uue Testamendi tõlkes leidub lisaks perikoobilõikudele veel ka mõningaid lühemaid osi, isegi poolikuid lauseid, mis on kirjutatud samasuguse käekirjaga nagu perikoobilõigud, ning vähemalt osa neist pärineb Stahli käsiraamatu neljanda osa neljandast peatükist „Õpetus, kuidas suhelda raskemeelsete, kiusatute, haigete, surijate ja kurjategijatega”, mis samuti sisaldab piibli tsitaate (nt Lk 9:23, 14:26–27; 20:38, 21:19). Hilisemad käsiraamatud seda peatükki enam ei sisalda.

Kokkuvõttes tundub tõenäoline, et selleks ajaks, kui Göseken oma käsikirja koostama hakkas, olid Stahli evangeeliumide ja epistlite raamatu mõlemad trükid juba ilmunud. Göseken lähtus ilmselt küll peamiselt Stahli esimese trüki tekstist, kuid tema keeleoskus lubas tal teha ka iseseisvaid valikuid. Ilmekas on nt *-b* kasutamine ainsuse 3. pöörde lõpuna: samasugune kasutus on antud ka Gösekeni grammatikas, kuid 1654.–1656. aasta käsiraamatus, mille üks koostajaid ta oli, on kasutatud *p*-lõppu. Kuna ka järgmises, 1673/74. aastal ilmunud trükis on kasutatud *p*-lõppu, võiks oletada, et Göseken rakendas käsikirjas oma ortograafiaelistusi, mida võib-olla laiemalt ei aktsepteeritud.

1673/74. aasta käsiraamat on varasemate trükkidega võrreldes põhjalikumalt toimetatud ning mõned seal tehtud parandused kajastuvad

ka Gösekeni käsikirjas. Eelkõige hakkab silma artiklitest loobumine. Käsikirjas – küll mitte Luuka evangeeliumis – leidub ka lõike, mis on algusest peale kirjutatud ilma artiklita – need on ilmselt kõige hilisemad lisandused.

Ühine on ka *st*-lõpulisest genitiivist loobumine, nt:

7:12 Göseken: *ke iix ainus poick olli o[mm]ast Emmast*; parandatud variant: *ke o[mm]a Emma ainus poick olli*; EE 1673: *ke omma Emma ainus Poigk olli*.

8:13 Göseken: *sel Ajal sest kiusatussest*; parandatud: *sel kiusatusse Ajal*; EE 1673: *Kiusatusse ajal*.

Kui 1673. aasta kirikukäsiraamatut trükiks ette valmistati, arutleti muu hulgas just nende kahe punkti üle. Göseken tunnistas siis, et artikliga liialdatakse tihti, kuid ta olevat seda oma grammatikas ka maininud, ning väitis, et genitiivi ja ablatiivi vahetamist on ta oma käsieksamplaris juba ammu muutnud (Masing 1999b: 252).

Üksikjuhtudel on muidugi erinevusi ka nendes kahes küsimuses – tundub, et Göseken on parandusi teinud resoluutsemalt ja järjekindlamalt. Peale selle on Göseken käsikirja teinud ka selliseid parandusi, mis käsiraamatus ei kajastu. Käsiraamatus on omakorda taas pisut muudetud ortograafiat (nt on loobutud täheühendist *ck* ning selle asemel on *gk*, *k* või *kk*, komitatiiv on kirjutatud kujul *kah*, tähenduses *samuti* esineb *kaas*, täheühend *hw* on asendatud *hwh*-ga). Niisiis kuigi Göseken oli tõenäoliselt seotud ka 1673/74. aasta käsiraamatu trükiks ettevalmistamisega (Masing 1999b: 92, 252), pole ta oma teksti käsiraamatu tekstiga järjekindlalt kooskõlla viinud (või: pole kasutanud oma parandusi käsiraamatu korrigeerimisel).

Tartukeelne tõlge Gösekeni käsikirjas

Nagu eespool mainitud, on Johannes Gutsclaffile omistatav tartukeelne tõlge⁴ Gösekeni käsikirjas ilmselgelt tallinnakeelsest varasem. Seetõttu saaks eeldada, et Göseken võis tallinnakeelset tõlget koostades kasutada ka juba olemasoleva tõlke abi. Juba küllaltki pealiskaudse võrdluse alusel

⁴ Tartukeelse teksti on sisestanud Maeve Leivo Eesti Keele Instituudis koostatava piiblitõlke konkordantsi tarvis. Näidetes olen siiski loobunud seal kasutatud sümbolitest ja korreerinud suurte ja väikeste tähtede kasutust.

võib aga öelda, et tõlked on üksteisest piisavalt erinevad, et välistada vähemalt võrreldud osas (Lk 7, 8, 10, 17, 23, 24) tallinnakeelse tõlke sõltuvus tartukeelsest. Erinevus näib tulenevat eelkõige alustekstide erinevusest:⁵ tallinnakeelne tõlge järgib enamasti Lutheri saksakeelset tõlget, tartukeelne aga ka kreekakeelset algteksti.⁶ Viimast kinnitab asjaolu, et tartukeelse teksti juurde on terves käsikirjas lisatud üksikuid kreekakeelseid sõnu.

Ehkki tõlgetes esineb kokkulangevaid salme ja fraase, võib neid enamasti selgitada Lutheri tõlke ja kreeka teksti sarnasusega. Vaid üksikjuhtudel võib ühise algallikana kahtlustada kreeka teksti, nt 8:55, kuid siingi on tallinnakeelses tekstis paralleelvariandina esitatud Lutheri tõlkele lähedasem versioon:

Göseken: *N. t. keskis temmalle söa anda (eth temmal piddi söa andtut saa.);*

Gutslaff: *N. t. keskis temmalle sühwa anda;*

Lu: *Vnd er befahl / Man solt jr zu essen geben;*

kr: καὶ διέταξεν αὐτῇ δοθῆναι φαγεῖν.

Ka muidu sarnastes tõlgetes võib olla nüansse, mis viitavad erinevale alustekstile, nt 7:5 on lisaks väiksematele sõnajärje ja objektikäände erinevustele tartukeelses tõlkes ka sõna *eḗi* 'ise', mis on ilmselt mõeldud kreeka sõna αὐτός 'tema, ise' vastena.

Göseken: *Sest temma piddab meye Rahwa armsaste, n. Sedda kohli on t. Meile ulles teenut.*

Gutslaff: *Sest t. peab meije rahgwast armsaste, n. om sedda kohle eḗi meille ülles tennut.*

Lu: *Denn er hat vnser Volck lieb / vnd die Schule hat er vns erbawet.*

Kr: ἀγαπᾷ γὰρ τὸ ἔθνος ἡμῶν καὶ τὴν συναγωγὴν αὐτὸς ὠκοδόμησεν ἡμῖν.

⁵ Et siinse artikli eesmärk ei ole algteksti ja tõlke vastavuse detailne analüüs, pole ma üritanud välja selgitada kõige tõenäolisemalt tõlke aluseks olevaid tekstiväljaandeid. Lutheri saksakeelse tõlke näited on esitatud 1545. a väljaande järgi, kreekakeelsed Stephanuse 1550. a väljaande järgi (www.biblos.com).

⁶ Ka Kristiina Ross (2009b: 19) on esialgsete võrdluste põhjal järeldanud, et tartukeelse tõlke alusena on kasutatud nii kreekakeelset originaali kui ka Lutheri tõlget.

Ilmekamalt näitavad lähtetekstide erinevust:

1) grammatilised vormid

8:2 kajastab tartukeelse tõlke verbivorm ilmselgelt kreeka verbivormi (mediopassiivi pluskvamperfekt), samal ajal kui tallinnakeelses tõlkes on Lutheri eeskujul lausesse toodud subjekt:

Göseken: *Kahs monnikat Naiset, kumbat t. terwex olli téenut;*

Gutslaff: *N. mönnet naist, kumbat ollit terwes tettut;*

Lu: *Da zu etliche Weiber / die er gesund hatte gemacht;*

Kr: *καὶ γυναῖκές τινες αἱ ἦσαν τεθεραπευμένα.*

8:10 on tallinnakeelses tõlkes kasutatud Lutheri eeskujul pealauses indikaatiivi, tartukeelses tõlkes kreeka konjunktiivi vastena esitatud verbivorme (*neggekut, moistkut*) on Gutslaff oma grammatikas samuti käsitlenud konjunktiivina (Gutslaff 1648: 112, 114, paradigmad lk 126, 136, 148). Lutherist lähtuvad ka tallinnakeelse tõlke kõrvallauseid, kreeka keeles on kasutatud preesensi partitsiipe mitmuse nominatiivis. Tõenäoliselt on preesensi partitsiibi mitmuse nominatiivina mõeldud ka tartukeelses tõlkes kasutatud vormid *neggewat, kuhlwat*.⁷

Göseken: *eth nem. sedda mitte nehwat, ehk nem. sedda küll nehwat, n. mitte moistwat ehk nem. sedda küll kuhlwat.*

Gutslaff: *Eth nem. neggewat ei neggekut, n. kuhlwat ei moistkut.*

Lu: *Das sie es nicht sehen / Ob sie es schon sehen / vnd nicht verstehen / ob sie es schon hören.*

Kr: *ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσιν καὶ ἀκούοντες μὴ συνῶσιν.*

Kreekakeelses tekstis sagedasi partitsiipe on siiski ka tartukeelses tekstis enamasti edasi antud finitsete verbivormidega või kõrvallause abil nagu tavaliselt ka Lutheri saksakeelses tõlkes, nt 7:14

⁷ Gutslaffi grammatika järgi (1648: 168, 170) moodustatakse preesensi partitsiip infinitiivist, muutes *-ma wa*-ks, nt *kirjutawa* sõnast *kirjutama*, ja nad deklioneeruvad nagu *a*-lõpulised noomenid. Ehkki Gutslaff rõhutab (1648: 62, vrd 32), et Tartu dialektis ei kasutata erinevalt ranniku dialektist mitmuse nominatiivis *t*-lõppu, nt öeldakse *nee Kalla* ja mitte *neet Kallat*, kasutab ta oma piiblitõlkes preesensi partitsiibi mitmust *wat*-lõpulisena. *v*-partitsiibi kasutuse kohta Gutslaffil verbide *kuulma, nägema, ütleva, leidma* laiendina vt Ross 2009c: 218, vrd Ross 2009b: 13–15.

Göseken: *n. lex ligkemal, n. lihkotis se kirsto;*
 Gutsclaff: *N. t. astis mannu, n. puttus käje kah sedda kirsto;*
 Lu: *Vnd trat hinzu / vnd rüret den Sarck an;*
 kr: *καὶ προσελθὼν ἥψατο τῆς σοροῦ.*

Selle näite puhul on huvitav veel tartukeelses tekstis sisalduv lisandus *käje ka*, mida pole ei Lutheril ega kreekakeelses tekstis.

Eestikeelsete tõlgete sarnasus piirdubki aga sellistel juhtudel nii mõnigi kord peamiselt konstruktsiooniga. Isegi kui eeldada, et tartukeelses tõlkes on üle võetud Lutheri konstruktsioon, võib tõlkevastete valikust siiski näha, et kasutatud on ka kreekakeelset teksti, nt 23:46

Göseken: *N. kus t. sedda üttelnut olli, lachkus t. erra;*
 Gutsclaff: *N. kun t. nisugkust ütlis, kohldis t. erra;*
 Lu: *Vnd als er das gesaget / verschied er;*
 kr: *καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐξέπνευσεν.*

2) üksiksõnade tõlkevasted

7:6 jm: Göseken: *se pehmees*; Gutsclaff: *se pähmehs ülle sadda*; Lu: *der Heubtman*; kr *ὁ ἑκατόνταρχος* 'saja juht'.

8:16 paneb Göseken küünla *öhhe pinki alla* nagu Lutheri saksa-keelses tõlkeski (*vnter eine Bank*), Gutsclaff seevastu sāngi alla – *se senge alla* (ὕποκάτω κλίνης).

23:11 on tartukeelses tõlkes muu hulgas arvestatud kreeka sõna tuletusloogikat: kreeka verbi aluseks on umbmäärane asesõna οὐθέν 'mitte miski'.

Göseken: *A. Herodes o-a moisa perre kaas teotas n. nahras tedda;*
 Gutsclaff: *Herodes enge is panne t. meßeki o-a sodda wäjede kahn, enge nahrdis t.;*
 Lu: *Aber Herodes mit seinem Hofegesinde verachtet und verspottet jn;*
 kr: *ἐξουθενήσας δὲ αὐτὸν ὁ Ἡρώδης σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ καὶ ἐμπαΐσας.*

Kuigi tallinnakeelse tõlke otsest sõltuvust tartukeelsest tekstist ei õnnestu-nud analüüsitud tekstiosades leida, võib mõnikord oletada, et Göseken on saanud tartukeelsest versioonist inspiratsiooni oma tõlke parandusteks või täiendusteks. Selliseid juhte pole küll kuigi arvukalt ja muidugi esineb ka

parandusi, millele tartukeelses tekstis vastet ei leidu. Tartukeelse versiooni mõju võib näha näiteks järgmistel juhtudel:

7:14

Göseken (algne): *n. lex ligkema, n. lihkotis se kirsto;*

Göseken (parandatud): *n. astis sinna iure, n. lihkotis puh Sarke;*

Gutslaff: *N. t. astis mannu, n. puttus käje kah sedda kirsto.*

7:38 ja 7:44

Göseken (algne): *Silma-Wêe kaas;*

Göseken (parandatud): *Silma-pissarade kaas;*

Gutslaff: *silmapüssarade kahn.*

23:5

Göseken (algne): *t. on se Rahwa hawwatelnut;*

Göseken (täiendatud): *t. on Rahwa hawwatelnut/sehs Tülde teenut;*

Gutslaff: *Ja t. om Tülde tennu se rahgwa sean.*

Uue Testamendi tõlke alusteksti probleem oli eriti aktuaalne 1680. aastatel, kui Eestimaa konsistoorium nõudis kindlalt Lutheri tõlke juurde jäämist, Liivimaa kindralsuperintendent Johann Fischer aga pidas õigemaks tõlkida algteksti järgi. Gösekeni käsikirja tallinnakeelne tõlge, mille eestimaalased tahtsid 1680. aastate algul trükki anda, on seega tollaste nõudmistega kooskõlas. Tartukeelse tõlke lähtumine algtekstist kinnitab Johannes Gutslaffi autorsust, sest teatavasti oli tal kavas tõlkida terve piibel tartu keelde just algkeeltest (Tering 1979: 30) ja tema Vana Testamendi tõlke analüüs on näidanud, et ta lähtus heebrea keelest (Ross 1997).

Gösekeni tõlge ja 1680. aastate käsikirjad

Nagu eespool mainitud, hävisid Gösekeni tõlkest ümber kirjutatud ja seejärel toimetatud evangeeliumitõlked 1684. aastal Toompea tulekahjus. Pärast seda, kuid enne piiblikonverentse valmis Eestimaal kaks Luuka evangeeliumi käsikirja: Joachim Balecke läkitas oma tõlke konsistooriumile juba 1684. aasta lõpus, kuid Pilistveres revideeriti hoopis üht nelja isiku poolt kokkukirjutatud tõlget (Tafenu 2006: 252, 273–274). Et hävinud tõlgete näol oli tegemist Gösekeni käsikirja ärakirjaga, tundub ootuspärane, et tõlgete taastamiseks oleks taas kasutatud sedasama käsikirja. Allikates siiski pole otsesõnu öeldud, et seda oleks tehtud. Teisest küljest olid juba kõlanud arvamused, et olemasolev tõlge vajab põhjalikku

toimetamist. See oleks olnud sobiv hetk uue tõlke valmistamiseks. Järgnevalt analüüsin, kas ja milline seos on piiblikonverentside eelsetel Luuka evangeeliumi tõlgetel Gösekeni piiblitõlkega.

Joachim Balecke käsikiri

Võrdlesin Balecke käsikirja Gösekeni käsikirjaga nelja Luuka evangeeliumi peatüki (7, 8, 23, 24) ulatuses. Ilmneb, et Balecke käsikirja võib suure tõenäosusega pidada Gösekeni käsikirja ärakirjaks. Ehkki tuleb arvestada, et ühe ja sama alusteksti järgi enam-vähem sarnaste printsiipide järgi tõlkides – siinsel juhul Lutheri saksakeelse tõlke järgi ja alustekstiga võimalikult suurt lähedust taotledes – ei saa ka lõpptulemus väga erinev olla, on nende kahe tõlke lauseehitus, sõnajärg ja -valik siiski liiga sarnane, et see oleks olnud saavutatav eraldi tõlkides. Erinevusi esineb üksiksõnades ja fraasides, artiklikasutuses, grammatiliste vormide valikus (*ma-* ja *da-*infinitiivi ning eituse kasutus – Baleckel esineb eitussõnana ainult *ep*, Gösekenil selle kõrval ka *is* ja *ei*) ja ortograafias.

Ortograafiaparandustest võiks esile tuua *h* kasutuse korrigeerimist: sõnas *rahwas* on *hw* enamasti asendatud *hhw*-ga; Gösekenil sagedane topeltvokaal *ee*, millele järgneb *h* (nt *meehet*, *leeha*) on asendatud ühekordse vokaali ja topelt *h*-ga (*mehhet*, *lehha*); lisatud on pikendus-*h*-d (nt *wata* > *wahta*, *teenut* > *tehnut*). Gösekenil komitatiivi väljendav kaassõna *kaas* on asendatud *ka*-ga (harvemini *kah*-ga); *ck* on sageli asendatud *k* või *kk*-ga; lihtmineviku ainsuse 3. pöördes on muudetud mineviku tunnust (nt *pajatis* > *pajatas*, *kostis* > *kostas*, *astis* > *astus* jm); Gösekenil tavaline pöördelõpp *-b* on asendatud *p*-ga. Siduv asesõna *mea* on asendatud asesõnaga *mis* või *me*.

Samalaadset ortograafiat on kasutatud ka 1673/74. aasta käsiraamatus ning osa neist parandustest (nt *hw* > *hhw*, *ck* > *k*, *mea* > *me*) on samad, mis Stephanus Kniper tegi Gösekeni käsikirjast tema poja Heinrich Göseken noorema tehtud ärakirja toimetades (Tafenau 2007: 555). 1673/74. aasta käsiraamatu eeskujuks võtmine on ootuspärane, sest 1683. aasta sinodil oli kokku lepitud, et tõlke kirjaviis peab tuginema lauluraamatu viimasele väljaandele (Westling 1893: 441, Tafenau 2006: 249).

1673. aasta perikoobiraamatust pärineb ilmselt ka mõne fraasi sõnajärg, mis erineb Gösekeni käsikirjast ja varasematest perikoobiväljaannetest, nt 8:12

Balecke: *Kumbat aggas tee ehres, om[m]at need, ke ...;*
 EE 1673: *Kumbat agkas tee ehres / ommat need / ke ...;*
 Göseken (algne): *ke aggas Tee ehres o[mm]at, need o[mm]at ke ...;*
 Göseken (parandatud): *ke aggas Tee ehres o[mm]at, ke ..*

Balecke pole siiski alati eelistanud trükiväljaande sõnastust, nt 8:5–8 kasutab ta sõna *oβa* samamoodi, nagu Göseken on oma käsikirjas parandanud, samal ajal kui Gösekeni algvariandis ja käsiraamatus on samas positsioonis *monni*.

Gösekeni käsikirja kasutamisele viitavad ka need juhud, kui Balecke käsikirjas on antud samasugused paralleelvariandid nagu Gösekenil, nt 8:37

Göseken (algne): *N. se koggonis nende Gadareenride ümberkonsede/lessiwade*⁸ *Mahde koggodus;*
 Göseken (parandatud): *N. koggonis Gadareenride ümberkonsede/lessiwade Mahde koggodus;*
 Balecke: *Nink koggonis Gadareenride ümberkondsed (ümberleßiwade) mahde koggodus.*

8:48 on Göseken algses variandis *olle rahwul minno Tüttar* sõna *rahwul* alla jooninud ja kirjutanud juurde märkuse: *iulgk vel röhmus*, Balecke ongi kasutanud kaht viimast: *Olko julgk (röhmus) minno Tüttar*.

Enamasti paralleelvariandid siiski ei kattu, vaid Balecke on valinud Gösekeni esitatud variantidest ühe ja/või lisanud omalt poolt uue võimaluse, nt 8:22

Göseken (algne): *nem. toukasit sedda laiwakest mahlt erra;*
 Göseken (parandatud): *nem. toukasit laiwakest mahlt/mah iurest erra;*
 Balecke: *Nem[m]at Lückasit sedda Laiwa mah jurest erra (randa ehrest erra).*

Mõned üksikud Balecke valikud näivad viitavat sellele, et ta võis üht-teist üle võtta ka tartukeelsest tõlkest – see tähendab, et tema käsutuses pidi olema tänapäevani säilinud käsikiri ja mitte näiteks ainult selle tallinna-keelne ümberkirjutus. Võib näha kombinatsiooni tartukeelsest tõlkest ja Gösekeni tõlke parandatud versioonist, nt 7:29

⁸ *lessiwade* on kirjutatud sõnaosa *-konsede* kohale, nii et ilmselt on mõeldud paralleelvarianti *ümberlessiwade*, nagu ka Balecke on oma käsikirja kirjutanud.

Balecke: *nink need Tölnerit kyhtsit Jum[m]ala öigkeduße, nink **laßesit hend** kastma (**ristima**) Johanneße kastmiße ka;*

Gutslaff: *n. neht Jähvkemehet kihtsit Jlat oigkedas, n. saihit kastatuts Johanneße kastmiße kah;⁹*

Göseken (algne): *n. need Tölnerit, andsit Jummalal Kochto (oigkeduße) n. sait ristitut Johanneße Ristmiße kaas;*

Göseken (parandatud): *n. Tölnerit, andsit Jummalal Kochto (oigkeduße) n. **lasksit hend ristida** Johanneße Ristmiße kaas.*

Balecke tõlkes esineb muidugi ka variante, mida ei saa seletada Gösekeni käsikirja eeskujuga. Suurem osa neist tunduvad olevat autori maitse-eelistused, kuid mõnd võib seletada Lutheri saksakeelse tõlke eeskujuga, nt 8:32

Balecke: *Sehl aggas olli suhr seade karri, söhte¹⁰ pehl, mehjel;*

Göseken (algne): *Sehl ollis aggas üx suhr Seade karri, kumb soi Mehie pehl;*

Göseken (parandatud): *Sehl olli aggas suhr Seade karri, kumb soi Mehie pehl;*

Lu: *Es war aber daselbs eine grosse herd Sew / an der weide auff dem Berge.*

Tartukeelses tõlkes on kasutatud *kumb*-kõrvallauset nagu tallinnakeelseski: *Sähl olli enge üz karri zeat, üz häh hulck, kumbat soihit mäje pähl*. Kõrvallauses kasutatud verb *soi/soihit* pärineb ilmselt kreeka tekstist, kus tegevus on väljendatud preesensi partitsiibiga: Ἦν δὲ ἐκεῖ ἀγέλη χοίρων ἱκανῶν βοσκομένων ἐν τῷ ὄρει. Võimalik, et Lutheri tõlke eeskuju polnud Balecke jaoks siiski alati siduv, sest kolmel korral on ta oma tõlke juurde kirjutanud kreekakeelseid sõnu ja väljendeid, nt 23:49 on ta tõlke kõrvale lisanud kreekakeelse fraasi πάντες οἱ γνωστοὶ ja tõlkinud sellele vastavalt *Keik tem[m]a tutwat* (samamoodi on ka tartukeelses tõlkes, tallinnakeelses on Göseken selle lisanud paralleelvariandiks sõna *Suggulißet* kohale), kuigi Lutheri tõlkes on *alle seine Verwandten* 'kõik tema sugulased'.

⁹ Kristiina Ross (2009b: 20–22) oletab, et *kasta*-tüvelise terminipere kasutamine kreeka verbi βαπτίζω ja sellest tuletatud nimisõnade vastena võis olla Gutslaffi enda terminiloom, mille eeskujuks võis olla soome keel.

¹⁰ Gösekeni grammatikas on sõna *Söht* koos sõnaga *karia mah* esitatud *weide* vastena (Göseken 1660: 463).

Balecke oma tõlkemeetodi väljenduseks võib pidada ka juhtumeid, kus tõlkesse on lisatud pikemad selgitused, mis ei saa tuleneda kummastki lähtetekstist ega ka Gösekeni käsikirjast. Ühe väljendi puhul on selgituseks ilmselt kasutatud mingit kommentaari või sõnaraamatut. Nimelt 23:45 on Balecke templi vahevaiba vasteks pannud: *se ette panneminne (nink tekk, kumb kirko nink põha aßeme wahhel olli)*; Gösekenil on esitatud lühemad variandid: *se ette pantut Tecki kirckus* ja *Kirko wahhe Tek*, Gutsblaffil: *se purre Templi ehn*; Lu: *der Vorhang des Tempels*; kr: τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ.

Balecke käsikirja käsitluse kokkuvõtteks võib oletada, et ta kasutas käsikirja koostamisel alusena Gösekeni käsikirja parandatud varianti, võttes perikoobilõikudes arvesse ka viimase trüki ilmunud käsiraamatu sõnastust ja ortograafiapõhimõtteid. Balecke oma panus tõlkesse pole kuigi ulatuslik, vaid pigem juhuslik ega järgi alusteksti valikul kindlaid põhimõtteid.

Pilistveres revideeritud Luuka evangeeliumi tõlge

Pilistveres revideeritud Luuka evangeelium koosneb neljast eri isikute kirjutatud lõigust: Heinrich Göseken noorem on kirjutanud kaheksa esimest peatükki, lõigu 9. peatükist kuni 16. peatüki 23. salmini on tõenäoliselt kirjutanud Viru-Nigula pastor Johannes Wartmann. 16. peatüki on lõpetanud keegi teine ilmselt alles Pilistvere konverentsil, sest sama käekirjaga on Pilistveres käsikirjadesse parandusi tehtud. Neljas, seni tundmatu isik on kirjutanud 17. ja 18. peatüki ja alustanud ka 19. peatüki esimese salmiga, kuid seejärel käsikiri katkeb. Vähemalt kaks esimest lõiku on kirjutatud enne Pilistvere ja tõenäoliselt juba enne Liepa konverentsi (Tafenu 2006: 273–274). Võrdlesin Gösekeni käsikirjaga kahest pikemast lõigust kummastki ühte peatükki (7, 10) ja eraldi 16. peatüki lõppu ning 17.–18. peatükki.

Heinrich Göseken noorema tõlke puhul võib nagu Baleckegi tõlke puhul nentida, et see langeb üldjuhul kokku Göseken vanema tõlkega. Ka Göseken noorem rakendab teatud ortograafiapõhimõtteid, mis on osalt samad mis Baleckel (*ck* vältimine, kaassõna *ka*, pöördelõpp *-p*, täheühendit *hhw* on siiski kasutatud ebaühtlaselt), kuid nt umbmäärast artiklit kirjutab Göseken noorem läbivalt *ü*-ga, mitte *ö*-ga nagu Göseken vanem ja Balecke. Üldjoontes on ilmselt tegemist samade põhimõtetega, mida rakendati 1680. aastate esimesel poolel Göseken vanema käsikirja ümber kirjutades

ja toimetades (Tafenau 2006: 266; 2007: 555). Sama lauseehituse raames on enamasti parandatud üksiksõnu (nt Lk 7:2 *Pehlikko pro pehmehe*, 7:5 *armastap pro piddab .. armsaste*, 7:20 *ütlit pro paiatasit*) ja -vorme (nt Lk 7:3 *Judalissede pro Judaliste*, 7:8 *lehhep pro lehb*, 7:11 *Lidna pro Linna*), küllaltki sagedased on erinevused ka *ma-* ja *da-*infinitiivi kasutuses, kusjuures need pole samad mis Balecke käsikirjas.

Göseken noorema eripäraks võib pidada eituse vormistamist ainult eitussõnaga *mitte*. Eitus oli 1680. aastate keskel problemaatiline küsimus (vt nt nn meediumkirjaviisi põhimõtteid 1688. aastast – Piiblikonverentsid 2003: 177) ja ka Balecke oli seda läbivaldt ühtlustanud. Piiblitõlkeid ilmselt illustreerivad selles vallas valitsenud lahkarvamusi, nt 7:9

Göseken vanem: *nisugguse usko ei ollen m. Jsraelli sees leidnut;*

Balecke: *nisugguse usko, ep ollen minna Jsraeli sees mitte löidnut;*

Göseken noorem: *nisugguse Usko ollen minna Jsraeli sees mitte leudnut.*

Göseken vanema käsikirja tehtud parandusi pole üldjuhul arvestatud ja ka paralleelvariante pole sealt üle võetud. Seda võib enamasti seletada sellega, et Göseken noorem on ilmselt lähtunud Lutheri saksakeelsest tõlkest: kokkulangevusi esineb nendes kohtades, kus Göseken vanema parandused on Lutheri tõlkega kooskõlas, nt 7:29

Göseken (algne): *n. sait ristitut Johanneße Ristmiße kaas;*

Göseken (parandatud): *n. lasksit hend ristida Johanneße Ristmiße kaas;*

Göseken noorem: *nink lasksit hend ristima Johannesse Ristmisse ka;*

Lu: *vnd liessen sich teuffen mit der tauffe Johannis.*

Lutheri tõlke mõju on enamasti selgelt märgatav ka nendes kohtades, kus Göseken noorema versioon erineb Göseken vanema omast. Sellised erinevused seisnevad peamiselt sõnajärjes ja üksiksõnade tõlkevastete valikus, nt 7:8

Göseken (algne): *Sest m. ollen k. iix Jnnimenne nende üllebade alla, n. minno alla o[mm]at Söddasullaset;*

Göseken (parandatud): *Sest k. m. ollen Jnnimenne üllebade alla, n. minno alla o[mm]at Söddasullaset;*

Göseken noorem: *Sest kahs minna ollen iix Jnnimenne, neile Üllemballe sannakuhlelik, nink minnul ommat Söddasullaset minno all;*

Lu: *Denn auch ich bin ein Mensch der Oberkeit vnterthan / vnd habe Kriegsknechte vnter mir.*

Göseken (algne): *need ommat nende Kunnigade moisade siddes*;

Göseken (parandatud): *need ommat Kunnigade moisade siddes*;

Göseken noorem: *nedt ommat Kunninglikkude Moisade* [paralleel-variant: *Koddade*] *sees*;

Lu: *die sind in den königlichen Höfen*.

Ehkki Göseken noorema tõlkes esineb Balecke tõlkega selliseid kokkulangevusi, mis erinevad Göseken vanema tõlkest, pole need siiski piisavad, et eeldada nende kahe käsikirja vahel mingit otsest seost. Göseken noorema käsikirja kohta võib aga kokkuvõtlikult öelda, et see on hea näide piiblikonverentside eel Eestimaa konsistooriumi nõudmistele vastanud piiblitõlke puhtandist: see oli korrektselt vormistatud,¹¹ järgis ettekirjutatud ortograafiapõhimõtteid ja Lutheri tõlget.

Tõenäoliselt **Johannes Wartmannile omistatav tõlge** (Lk 9–16:23) on juba vormistuselt eelmisest erinev: lehed on tihedalt täis kirjutatud, nii et toimetamiseks on tulnud uued lehed vahele kõita. Läbivalt on tekstis lisaks salminumbritele ka Rooma numbrid, millega on tähistatud pikemad lõigud. Ortograafiapõhimõttedki pole samad: eelkõige torkab silma *ck* kasutamine, kaassõna *ka* kasutus on ühtlustamata (variandid *ka*, *kaa*, *kaas*, *kahß*), umbmääraast artiklit kirjutab ta *ö*-ga (*öhhe* jne), isikulist ja omastavat asesõna *ü*-ga (*münd*, *münno*, *sünno* jms). Eripärane on kohati *-t* kasutamine olevikus 3. isiku pöördelõpuna ja *-p* kasutamine 2. isikus. Silma torkab ka ebajärjekindlus pärisnimede kirjutamisel: Johannes esineb ka kujul *Jahn* ja *Johann*, Peetrus on kord *Peter*, kord *Petrus*. Samal ajal oli Eestimaa konsistoorium kindlalt pärisnimede mugandamise vastu, ehkki Wastse Testamendi tõlkes oli nii tehtud.¹²

Gösekeni käsikirjaga silmatorkavalt sarnane on võrreldud 10. ptk-s ainult perikoobilõik 10:23–37, kus erinevused piirduvad enamasti ortograafia ning üksiksõnade ja -vormidega (nt 10:23 Wartmann: *ommade Sullasede pohl*; Göseken: *o[mm]a Jüngride pohle*, 10:31 Wartmann: *Kirck-Jßand*; Göseken: *preester*, 10:26 Wartmann: *mis seißat keskus*; Göseken: *mea kesku siddes seisab*). See sarnasus pole aga kuigi kõnekas, sest nagu

¹¹ Lehekülgi Pilistveres revideeritud Luuka evangeeliumist vt: Põhjaeestikeelsed 2007, lk 182, 184, 186, 188, 190, 192, 194.

¹² Vt nt Eestimaa konsistooriumi protokolli 12.1.1687 (Piiblikonverentsid 2003, lk 90) või nn meediumkirjaviisi põhimõtteid (Piiblikonverentsid 2003, lk 177).

eespool näidatud, lähtus Göseken oma tõlke perikoobikohtades trükist ilmunud käsiraamatutest, mis olid kasutada ka teistel pastoritel. Gösekeni käsikirja perikoobiossa tehtud parandused Wartmanni käsikirjas üldjuhul ei kajastu, üksikud sarnasused võivad olla juhuslikud.

Ülejäanud tekstis seevastu on olulisi lahknevusi, mille alusel võib üsna kindlalt väita, et Wartmanni tõlke näol ei ole tegemist Gösekeni käsikirja ärakirjaga. Grammatilistest eripäradest tuleb kindlasti esile tuua Wartmanni *st-lõpulist* genitiivi, mida Göseken selles peatükis pole kasutanud: 10:2 Wartmannil *sest Laikamißest Jßanda*, Gösekenil *sedda Leikatusse-Jssanda*; 10:6 *üx laps sest Rahwust – üx Rahwo laps*; 10:19 *ülle keick weggi sest wainlasest – keike wainlase Wehie pehl*. Nagu eespool mainitud, oli Göseken *st-genitiivi* oma käsikirjas kavakindlalt parandanud ja 1673/74. aasta käsiraamatus oli selle kasutamisest loobunud. Kui keegi kasutas seda veel 1680. aastate keskel, võib see ühelt poolt näidata selle kasutaja isiklikke eelistusi, kuid teine võimalus on, et ta ise keelt eriti oskamata lähtus mingist vanemast tõlkest, kus sellist konstruktsiooni veel kasutati.

Kui Göseken noorema tõlkes oli selgelt näha autori püüd lähendada tõlget Lutheri tõlkele – ning arvestades Eestimaa konsistooriumi nõudmisi piiblitõlkele enne piiblikonverentse, oli see ka igati ootuspärane –, siis Wartmann on Lutheri tõlkest hoopis eemaldunud. Samal ajal ei tähenda see aga ka lähedust kreekakeelsele tekstile, nt 10:7

Wartmann: *Sest üx Tõhde teggia pep Palcka sahma.*

Göseken: *Sest üx TõhTeggia on o[mm]a palka wehrt.*

Lu: *Denn ein Erbeiter ist seines Lohns werd.*

kr: ἄξιός γάρ ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ ἐστίν.

10:15

Wartmann: *Ninck Sinna Capernaum, ke Sinna ni kõrgkest kihtetaße, saht süggaw Pörko siße heitetut sahma.*

Göseken: *N. sinna Kap[er]naum, ke sinna (emmis Taiwa) Taiwani üllendut ollet, S. saht pörgkulle allaspitte lükkatut sahma.*

Lu: *Vnd du Capernaum / die du bis an den Himmel erhaben bist / Du wirst in die Helle hinunter gestossen werden.*

kr: καὶ σύ Καπερναοῦμ, ἢ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ἄδου καταβιβασθήσῃ.

Mõlemal juhul sisaldab ka kreeka tekst Wartmannil puuduvaid sõnu ja fraase (*väärt, taevani*), samal ajal puudub otsene vaste teises näites kasutatud sõnale *sügav*, mis võib siin olla siiski mõeldud ka kreeka verbi eesliite *κατα-* vastena. Senise põgusa võrdluse alusel on raske otsustada, kas sellistel juhtudel võib tegemist olla ainult tõlkevabadusega. Pigem võiks oletada, et kuna konsistooriumist olid tõlkijatele antud ortograafia ja alusteksti kohta kindlad juhtnöörid, siis võis neid eirav käsikiri olla koostatud mingil muul otstarbel, miks mitte näiteks isiklikuks kasutuseks. Sel juhul võiks see Wartmanni kirjutatud lõik olla ehk üks neid pastori oma suva järgi tõlgitud tekste, millega nii sageli põhjendati piibli trükkimise vajadust.

16. peatüki lõpp (16:23 lõpp – 16:31) on kirjutatud erineva käekirjaga, mis tõenäoliselt kuulub samale isikule, kes Pilistveres parandusi teksti kandis, ja peaks seega olema lisatud alles Pilistveres. Et piiblikonverentsidel revideeritud tekstides kasutati ilmselt peamise abimaterjalina Wastset Testamenti (Tafenau 2006: 267; Reila 2007), oleks ootuspärane ka siit otsida kokkulangevusi Wastse Testamendiga. Mõne paralleeli võibki tõmmata, nt eituse või arvsõnafraasi vormistuses ning *ä*-tähe kasutuses. Teisest küljest esineb ka Gösekeni käsikirjaga kokkulangevusi, mis eristavad neid mõlemaid Wastsest Testamendist. Et aga kõnealune lõik on osa perikoobikohast, võisid sellised kokkulangevused tekkida mõne trükitud käsiraamatu vahendusel.

17. ja 18. peatükk on kolmas pikem kompaktne lõik Pilistveres revideeritud Luuka evangeeliumis. Selle lõigu vormistus reedab, et tõlge on valminud kiirustades, juba kirjutaja ise on teksti kirjutamise käigus parandanud. See lubab arvata, et tõenäoliselt pole tegemist Eestimaa konsistooriumi ülesandel ümber kirjutatud puhtandtõlkega nagu Göseken noorema kirjutatud lõigu puhul. Erinevused Göseken vanema käsikirjast on piisavad väitmaks, et tegemist pole selle ärakirjaga. Kokkulangevused Wastse Testamendiga lubaksid tõlke dateerida Liepa konverentsi (august-september 1686) järgsesse aega, kuid ka neid sarnasusi pole nii palju, et otsest sõltuvust kinnitada. Pigem esineb neis peatükkides täiesti omapäraseid tõlkevariante, mõnikord isegi juhtudel, kui Gösekeni käsikirja ja Wastse Testamendi tõlge langevad kokku. Selline tõlkevabadus võib ilmselt olla tingitud kiirustamisest, sest juba Pilistvere konverentsil on nii mõnigi selline kõrvalekalle asendatud Gösekenil ja Wastses Testamendis esineva või sellele lähedase variandiga (nt 18:11, 18:22, 18:24).

Kokkuvõtteks

Heinrich Gösekeni Uue Testamendi tõlge oli praktilisest vajadusest sündinud töö, mille esimeses etapis on Göseken toetunud trükist ilmunud kirikukäsiraamatutele kui vaieldamatule autoriteedile. Gösekeni tõlge lähtub eelkõige Lutheri saksakeelsest tõlkest. Gutslaffi tartukeelse tõlke mõju pole vähemalt siinses artiklis vaadeldud peatükkides kuigi märkimisväärne. Nii ahvatlevast abimaterjalist loobumise taga võisid olla erinevad tõlkepõhimõtted, sest Gutslaff on rohkem kasutanud kreeka-keelset algteksti. Teisest küljest oli Gösekenil tõenäoliselt kasutada ka muid, tema jaoks ehk autoriteetsemaid käsikirju. Üksiksõnu ja -fraase on Göseken tartukeelsest tõlkest üle võtnud tallinnakeelse tõlke kirjanekule järgnenud toimetamisfaasis.

Kuigi Göseken osales edaspidigi aktiivselt põhjaeestikeelse kirikukirjanduse väljaandmisel, ei püüdnud ta seda tööd oma piiblitõlkega otseselt siduda või polnud tal selleks võimalust: tõenäoliselt toimetas ta oma Uue Testamendi tõlke käsikirja evangeeliumide ja epistlite raamatust eraldi ega soovinud neid omavahel ühtlustada. Võimalik, et perikoobiraamatu põhjalikku toimetamist ei pidanud konsistoorium otstarbekaks või polnud see muudel põhjustel teostatav. Göseken pidas oma tõlke väljundina ilmselt silmas eelkõige Uue Testamendi trükiväljaannet.

Gösekeni tõlge oli veel 1680. aastate keskel, vähemalt kuni piibli-konverentsideni Eestimaal piisavalt autoriteetne ja pastorate seas kasutusel: vähemalt kaks pastorit (Göseken noorem ja Joachim Balecke) on võtnud selle oma evangeeliumitõlke peamiseks aluseks, kohandades seda uue aja nõudmistele. Johannes Wartmannile omistatav tõlge näib aga viitavat sellele, et pastorate seas võis ikka veel liikvel olla ka vanemaid tõlkeid.

Käsitirjalised allikad

Heinrich Göseken vanema Uue Testamendi tõlge (Ajalooarhiiv, f 1187, n 2, s 5323).

Johannes Gutsloffi Uue Testamendi tõlge (Heinrich Göseken vanema ümberkirjutusena) (Ajalooarhiiv, f 1187, n 2, s 5323).

Joachim Balecke Luuka evangeeliumi tõlge (Ajalooarhiiv, f 1187, n 2, s 5323).

Trükiallikad

EE 1654 = Die gewöhnliche Evangelia un[d] Episteln, Durchs gantze Jahr, .. In Esthnischer Sprache herausgegeben. Reval: Gedruckt bey Sehl. Heinrich Westphals Gymn. Buchdr. nachgelassenen Witwen, 1654.

EE 1673 = Di gewöhnliche Evangelia und Episteln, Durchs gantze Jahr, .. In Eestnischer Spraache heraus gegeben .. Reval: Gedruckt und verlegt durch Adolph Simon, 1673.

Gutsloff 1648 = Johannes Gutsloff. Observationes grammaticae circa linguam esthonicam. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest. Tlk ja väljaande koostanud Marju Lepajõe. Tartu: Tartu Ülikool, 1998 [faksiimileväljaanne].

Göseken, Heinrich 1660. Manuductio ad Linguam Oesthonicam. Anführung zur Öhstnischen Sprache. Reval. – Die estnischen Grammatiken des 17. Jahrhunderts. II. Hrsg. und mit einer Einleitung versehen von A.-L. Värri Haarmann. (= Fenno-Ugrica, Bd. 3.) Hamburg: Helmut Buske Verlag, 1977 [faksiimileväljaanne].

kr = Stephanus Textus Receptus (1550). www.biblos.com

Lu = Das Neue Testament in der deutschen Übersetzung von Martin Luther nach dem Bibeldruck von 1545 mit sämtlichen Holzschnitten. Studienausgabe. Hrsg. von Hans-Gert Roloff. Bd. 1. Text in der Fassung des Bibeldrucks von 1545. Stuttgart: Philipp Reclam jun., 1989.

Piiblikonverentsid 2003 = Piiblikonverentsid ja keelevaidlused. Põhjaeestikeelse Piibli tõlkimise ajaloost (1686–1690). Allikapublikatsioon. Koostanud Leino Pahtma, Kai Tafenau. Toimetanud Jürgen Beyer. (= Ex fontibus Archivi Historici Estoniae I.) Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.

Põhjaeestikeelsed 2007 = Põhjaeestikeelsed Uue Testamendi tõlked 1680–1705: Luuka evangeelium. Apostlite teod. Koostanud Kristiina Ross; toimetanud Heiki Reila, Kristiina Ross, Kai Tafenau. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Stahl 1638 = Hand- und Hauszbuch des Für die Pfarherren und Hausz-Väter Esthnischen Fürstenthums, Dritter Theil, Darinnen die gewöhnliche Evangelia und Episteln durchs gantze Jahr, .. In Teutscher und Esthnischer Sprache angefertigt, .. Revall: In Chr. Reusners Sel. nachgelassener Widwen Drückerey, 1638.

Kirjandus

- Alttoa, Villem, Aino Valmet 1973.** 17. sajandi ja 18. sajandi alguse eestikeelne juhuluule. Tallinn: Eesti Raamat.
- Annus, Endel 2000.** Eestikeelne raamat 1525–1850. (= Eesti retrospektiivne rahvusbibliograafia. I osa.) Tallinn.
- Lepajõe, Marju 1998.** Johannes Gutsloff, „Grammatilised vaatlused”. – Johannes Gutsloff. *Observationes grammaticae circa linguam esthonicam*. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest. Tlk ja väljaande koostanud Marju Lepajõe. Tartu: Tartu Ülikool, 285–316.
- Masing, Uku 1999a.** Hans Susi 1551. a. tõlkest. – Uku Masing. Eesti vanema kirjakeele lood. Koostaja Anti Lääts. Tartu: Ilmamaa, 7–23, 240–241.
- Masing, Uku 1999b.** Martin Gilläuse „Ehstnische Sprachbemerkungen” – Uku Masing. Eesti vanema kirjakeele lood. Koostaja Anti Lääts. Tartu: Ilmamaa, 91–99, 251–255.
- Pöldvee, Aivar 2008.** „Lihtsate eestlaste ebausukombed” ja Johann Wolfgang Boecleri tagasitulek. Lisandusi kiriku, kirjanduse ja kommete ajaloole. – Ajalookirjutaja aeg. *Aetas historicorum*. Koostanud Piret Lotman. (= Eesti Rahvusraamatukogu toimetised nr 11. A, Raamat ja Aeg. *Libri et memoria* 1.) Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 141–227
- Reila, Heiki 2007.** Uue Testamendi Hornungi tõlke kohast vaimuliku eesti keele kujunemisloos. – Keel ja Kirjandus 2, 143–151.
- Ross, Kristiina 1997.** Kahest 17. sajandi teise poole käsikirjalisest piiblitõlkest. – Professor Evald Saagi juubelikogumik. Tallinn: EELK Konsistooriumi kirjastusosakond, 52–55.
- Ross, Kristiina 2009a.** *ma*-sufiksist Johannes Gutsloffi piiblitõlgetes. – Kodukeel ja keele kodu. Home language and the home of a language. Pühendusteos Helmi Neetarile 75. sünnipäevaks 29. jaanuaril 2009. Toimetajad Marja Kallasmaa, Vilja Oja. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 167–186.
- Ross, Kristiina 2009b.** Kõige vanemast tartukeelsest piiblitõlkest. – Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat VIII. Tartu: Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskus, 11–26.
- Ross, Kristiina 2009c.** *vat*-tarindist varases vaimulikus eesti kirjakeeles. – Minu Issand ja minu Jumal! Pühendusteos Dr. theol. Toomas Pauli 70. sünnipäevaks. Koostanud Jaan Lahe ja Tiit Pädam. (= EELK Usuteaduse Instituudi toimetised 20.) Tallinn: Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Usuteaduse Instituut, 215–226.
- Tafenau, Kai 2006.** Eestikeelsetest Uue Testamendi tõlkekäsikirjadest Ajalooarhiivis. – Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil. Koostanud Enn Küng. (= Eesti Ajalooarhiivi toimetised 12 (19).) Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 241–294.

- Tafenau, Kai 2007.** Pilistvere käsikirjadest ja nende seosest Heinrich Göseken vanema käsikirjaga. – Põhjaeestikeelsed Uue Testamendi tõlked 1680–1705. Koostanud Kristiina Ross. Toimetanud Heiki Reila, Kristiina Ross, Kai Tafenau. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 551–555.
- Tering, Arvo 1979.** Lisandusi ja täpsustusi Johannes Gutsclaffi kohta. – Keel ja Kirjandus 1, 26–30.
- Westling, Gustav Oskar Friedrich 1893.** Vorarbeiten zu der ehstnischen Uebersetzung des Neuen Testaments 1715. Eine kirchengeschichtliche Studie. – Mittheilungen und Nachrichten für die evangelische Kirche in Rußland, Bd. 49, 433–454, 518–537.

Über die Stellung des Manuskripts von Heinrich Göseken in der Tradition der estnischen Bibelübersetzung des 17. Jahrhunderts

Kai Tafenau

Im vorliegenden Artikel werden Quellen und Nachwirkung des Manuskripts der Übersetzung des Neuen Testaments von Heinrich Göseken (1612–1681) am Beispiel des Lukasevangeliums behandelt. Das Manuskript von Göseken enthält eigentlich zwei Übersetzungen – eine im Dörptestnischen, die andere im Revalestnischen. Als Übersetzer des dörptestnischen Neuen Testaments ist wahrscheinlich Johannes Gutsclaff (gest. 1657) anzusehen. Göseken begann mit seiner Übersetzung in der zweiten Hälfte der 1650er Jahre. Die Perikopen der revalestnischen Übersetzung stammen aus den im Druck erschienenen Kirchenbüchern (1638, 1654). Als wahrscheinliche Quelle des übrigen Textes kommen die eventuell älteren Übersetzungen in Frage, die aber verschollen sind. Die dörptestnische Übersetzung hat vermutlich nicht als Grundlage gedient, wenngleich in den späteren Korrekturen zur revalestnischen Übersetzung manchmal auch darauf zurückgegriffen wurde. Aus späteren Übersetzungsmanuskripten zeigt sich, dass das Manuskript von Göseken noch in der Mitte der 1680er Jahre von einigen Übersetzern als Grundlage benutzt wurde. Daneben konnten aber auch noch andere ältere Manuskripte in Umlauf sein.

Stichworte: Geschichte der estnischen Schriftsprache, Bibelübersetzung

Kai Tafenau
publitseerimistalitus
Ajalooarhiiv
J. Liivi 4
50409 Tartu
kai.tafenau@ra.ee

LAUSESEMANTIKAST ÜLDKEELETEADUSE JA EESTI KEELE KONTEKSTIS¹

HALDUR ÕIM, HEILI ORAV,
PIIA TAREMAA

Annotatsioon. Artiklis käsitletakse mõningaid lausesemantika – lausete (ja nende kaudu sidustekstide) tähenduse kirjeldamisega seotud probleeme, millega oleme eesti keele materjali analüüsides kokku puutunud, aga mis peaksid pakkuma ka üldteoreetilist huvi. Tähendusstruktuuride esitusvormina kasutame freime, milles põhielementideks on peasõna (lause predikaat) ja selle argumendid semantilistes rollides; võimaliku rollide komplekti nagu ka semantilised nõuded entiteetidele, mis mingis rollis esineda võivad, määrab predikaat. Osutatakse, et freimid selles mõttes pole enam lause kui süntaksiüksuse, vaid lausest saadud tähendusstruktuuride nagu sündmus, tegevus, protsess jt esitused. Käsitletakse kolme probleemi: esiteks semantilise rolli mõiste ja rollidevahelised suhted freimis; teiseks järeldeste tuletamine lausest kui selle täistähenduse kirjeldamise osa, ja vastavalt järeldeste vormistamine freimis; kolmandaks piir nn puhtkeelise tähenduse kirjelduse ja maailmateadmust ehk ontoloogiat arvestava kirjelduse vahel lause/teksti puhul. Osutatakse, et nimetatud probleemide lahendusena pole praegu pakkuda ühtki head üldteoreetilist kontseptsiooni ja vähemalt üheks põhjuseks on vähene empiiriline materjal, mida üldistusteks kasutada. Seetõttu pakume valdkonnakeskse lähenemise idee. Oma valdkonnaks oleme valinud liikumise-liigutamise, mida esindavad nt predikaadid *kõndima*, *veerema*, *lukkama*, *viskama*. Olulisimateks rollideks on siin osalejarollid Agent, Instrument, Objekt ja koharollid Koht, Lähtekoht, Sihtkoht (vastavalt kus, kust, kuhu) ja ka Tee (kustkaudu). Konkreetse materjali käsitlemise kaudu püütakse näidata, kuidas eespool loetletud kolm probleemi omavahel seotud on. Näiteks kõndimissündmuses on üheks obligatoorseks rolliks Agent (tahtlik liikuja), kusjuures selle rolli täitja peab olema elusolend, kellel on jalad, mida ta kasutab liikumise Instrumendina (kui seda pole lauses öeldud, siis tuleb see lisada järeldestena). Kuna erinevate elusolendite jalad on ehituselt erinevad (nt kellel on tallad-varbad, kellel kabjad või sõrad), siis tuleb

¹ Artikli valmimist on toetanud sihtfinantseeritavad teadusteemad SF0180078s08 ja SF0180056s08, Euroopa Regionaalarengu Fond Eesti Arvutiteaduse Tippkeskuse EXCS kaudu ning riiklik programm „Eesti keele keeletehnoloogiline tugi”.

seda mõiste 'jalg' kirjes ka näidata, sest tekstis võidakse just jala selle osa kohta lisainfot anda. See seob nimisõnasemantikas kvaalistruktuuri ja maailmateadmuse. Koharollide täitjate puhul on aga nt oluline eristada entiteete, millel on sisemus, nii et saab asju panna loomulikul viisil selle sisse (kapp, korv) ja millel ei ole (kivi). Oluline on see nt seetõttu, et kui selline sisemusega entiteet liigub, siis järeldusena kehtib, et liiguvad ka kõik selle sees olevad asjad. Siin lõikuvad nii kvaalistruktuur, ontoloogia kui ka järeldused. Kokkuvõtvalt tõdeme, et vaadeldud kolme probleemi läbitöötatuses on teoreetilises semantikas tõsiseid lünki ning valdkonnakesksed uuringud võivad tõhusalt aidata neid täita.

Võtmesõnad: lausesemantika, freim, semantiline roll, järeldus, maailmateadmus ehk ontoloogia, semantiline valdkond, liikumisvaldkond

1. Taust ja eesmärgid

Alustuseks ehk veidi irriteeriv mõttearendus. Kui räägime lausesemantikast, lause tähendusest ja selle esitusest, siis osutub lause üpris tinglikuks mõisteks. Keeleteadlased on harjunud keelt kirjeldama tasandite kaupa ja loomulik lisaarvamus selle juures on, et keel ka ise, loomu poolest on ehitatud nende tasandite kaupa. Aga kui asume tõsimeeli uurima lausesemantikast, siis selgub muu hulgas: tasandite süsteem nagu fonoloogia-morfoloogia-süntaks-semantika-pragmatika ei tööta ses mõttes, et semantikas pole lause kui mõistega suurt midagi peale hakata pärast seda, kui mingi teksti kirjelduses on süntaksi (lausete) tasandilt üle mindud semantika tasandile. Lause on süntaksi põhimõiste. Aga semantikas, mille ülesanne on suhtluses edastatavate andmete (teadmiste, informatsiooni) kirjeldamine mingis esitusviisis, mis võimaldaks seda sisu adekvaatselt fikseerida – kusjuures adekvaatsuse kriteeriumiks peaks olema see, mida suhtluses osalev inimene adressaadina edastatud tekstist teada saab ja mäletab –, pole edastatud teksti liigendus lauseteks enam tähtis, igal juhul mitte esmatahtis. Kes meist mäletab pärast mingi loo kuulmist-lugemist, kuidas see lausestatud oli, isegi kui oma arust väga täpselt mäletame sisu? Niisamuti on (formaalses) keelekirjelduses. Näiteks kui semantikas kasutada esitusviisina freime, nagu meie seda teeme, siis kujutab mitmelauselise sidusteksti esitus endast freimivõrku, kus vahetult kuidagi ei kajastu laused (nende piirid), mille kaudu andmed freimivõrku jõudsid.

See jutt oli mõeldud vaid taustaselgituseks, kuidas tuleks näha süntaksi ja semantika kui keeletasandite põhimõttelist seost keele puhul tervikuna. Seda on kasulik silmas pidada, näiteks kui hakkame (teoreetilis-lingvisti-

lises, mitte arvutilingvistikises mõttes) tegelema semantilise sünteesiga, st freimivõrgu või selle mingi osa lausetest koosneva tekstina esitamist seletama (aga see on kindlasti üks inimese keelevõime komponente): väljundlauseid ei pruugi kattuda sisendlausetega. Ja loomulikult ei pruugi lausestatav info üldse verbaalselt saadud olla. Juba 1960. aastatel tegelesid psühholingvistikud küsimusega „Kust laused tulevad?”.

Tegelikult, kui lähtume tekstist ja eesmärgiks on jõuda sidusteksti kui semantilise terviku tähenduse (teadmiste) esituseni, siis selle esituse „tekitamisel” me lausetest ja nende tähendustest mööda ei pääse, ei puhtalt keeleteadusliku lähenemise puhul ega ammuigi mitte arvutianalüüsi puhul, kus eesmärgiks on näiteks teksti kui terviku sisu salvestamine mingisse semantilisse andmebaasi. Tekst koosneb lausetest ja selle töötlemine kulgeb lausete kaupa, olgu töötlejaks inimene-suhtleja, keeleteadlane või arvuti. Niisiis on lausesemantika terminil reaalne sisu olemas ja eelnenud jutu põhiline mõte oli ainult, et semantikas ei ole mõttekas üritada kirjeldada lauseid isoleeritult, vaid silmas pidades seda, et üksiklause tähenduse kirjeldus-esitus peab võimaldama siduda see teksti teiste lausete tähenduste esitustega ühtseks teksti tähenduse esituseks. Edasise selgituseks: lause tähenduse all mõtleme lauses kirjeldatud sündmuse, situatsiooni vms või selle fragmendi esitust, mis aga tekstis koondub ühtseks tervikuks. Näiteks: *Keset tänavat kõndis vanapoolne mees. Ta oli paljajalu*. Esimene lause käivitab kõndimise freimi ja teine lisab sellesse ühe rollitäitja – jalgade – kohta uut informatsiooni. Kokku (kõndimise freimis) moodustavad need aga terviku.

Eesti keele lausete tähenduste kirjeldamise probleemidega hakkasime süsteemsemalt tegelema eelmise kümnendi keskel, kui käivitus keeletehnoloogiaprojekt „Eesti keele lihtlause semantiline analüüs”. See oli niisiis käsitus arvutianalüüsi raames, kuid algusest peale ei olnud meie eesmärgiks mitte puhttehniline lahendus, mis rahuldaks keeletehnoloogiliste rakenduste vajadusi (nt teksti sisu arvestav infootsing, sisukokkuvõtete tegemine), vaid – tulevikku ja perspektiive arvestades – sellise käsitluse arendamine, mis võimalikult lähedalt modelleeriks seda, kuidas inimesed tekste mõistavad (rõhk on siin määrangul „võimalikult”: arvutianalüüs asetab kogu tööle siiski väga ranged piirangud). Selle arvutimudeli aluseks olevaid põhimõtteid oleme kirjeldanud Keeles ja Kirjanduses (Õim jt 2009). Siinses artiklis võtame vaatluse alla mõned viidatud artiklis käsitletutega lõikuvad probleemid, mis meie arust

pakuvad lausesemantikas üldisemat teoreetilist huvi ja on seni kitsas-kohtadeks ka teoreetilises keeleteaduses. Teoreetilise alusena üritame kombineerida kaht semantikakontseptsiooni: Charles Fillmore'ist lähtuvat freimisemantikat (nt Fillmore 1985 jt tööd) ja Ray Jackendoffi kontseptuaalset semantikat (nt Jackendoff 2002). Freimisemantikast oleme üle võtnud eelkõige freimi mõiste kui sobiva struktuuri keeleliste tähenduste esitamiseks, kontseptuaalsest semantikast aga ideed, mis seovad sõnade ja lausete tähenduste esitused. Freimisemantika keskendub sõnatähendustele – eriti selgelt ilmneb see FrameNetis kui freimisemantika alusel loodud leksikaalsemantilises andmebaasis (<http://framenet.icsi.berkeley.edu/>) – ning lausetähendustega ja neist tulenevate probleemidega ei tegele. Kontseptuaalne semantika pakub aga üldise raami keeleväljendite tähenduste käsitlemiseks, nende hulgas lausete kui „dünaamiliste” struktuuride käsitlemiseks. Seejuures sõnade tasemel on kirjelduste erinevus pigem tehniline kui sisuline.

Konkreetseid näitelauseid arutades eeldame, et lausesemantika läh-tematerjaliks on lausete süntaktilised esitused, nii nagu need süntaksi-moodulis lausetele kui sõnavormide järjenditele omistatud on. Materjalina oleme kasutanud eesti keele süntaktiliselt märgendatud korpus, „puude panka” (vt nt Bick jt 2004, Müürisep jt 2008).² Kuid süntaktiliselt mär-gendatud lausestruktuur pole ainus lausesemantika sisend, selle välti-matu allika moodustavad ka lauses esinevad sõnad oma tähendustega. Keelekirjelduse tervikmudelil tuleb need võtta leksikamoodulist, mille allmoodulitena eristame järgnevas käsitluses konkreetset kahte leksikoni – **freimileksikoni** ja **kvaalileksikoni**. Esimene on meie käsitluses leksikon, kus on kirjeldatud predikaatide (meil valdavalt verbide) kui lausetega esitatavate sündmuste struktuuri organiseerivate üksuste semantilised omadused freimidena, millest põhiosa moodustavad predikaadi juurde kuuluvad võimalikud semantilised rollid. Teine on predikaatide võima-like argumentide – freimis semantiliste rollide täitjate (meil tüüpiliselt nimisõnade) – semantilisi iseärasusi kirjeldav leksikon. Need on tinglikud nimetused, sisuliselt kuuluvad nad kokku, ka formalism on sama. Freimi mõiste käibeletooja Marvin Minsky (1975) ju mõtleski algselt mõistete nagu ‘tuba’ või ‘haigla’ – keeleliselt nimisõnade – tüüpikirjeldusi, aga nende erinev funktsioon sündmuste struktuuri kokkupanemisel lausetest tingib, et on mõttekas käsitleda neid ja nendega seotud probleeme eraldi.

² www.clarin.eu/arbores

Kvaalistruktuuri (ingl *qualia structure*) mõiste tõi keeleteaduses üldisesse käibesse James Pustejovsky ja tema eeskujul võttis selle kasutusele ka Jackendoff oma kontseptuaalses semantikas, selle mõiste ajalugu läheb aga tagasi vähemalt Aristotelesen (Langemets 2004). Mõeldud on keele seisukohalt eelkõige nimisõnadega tähistatavate entiteetide (nt mees, koer, puu, tool, korv, jõgi, mets, õhk) oluliste, „kvalitatiivsete” omaduste kirjeldamiseks vajalikke vahendeid.

Sõnade tähenduskirjelduste allikana oleme põhiliselt kasutanud internetis kättesaadavaid „Eesti keele seletavat sõnaraamatut”³ ja Tartu ülikooli eesti keele tesaurust⁴ neile küll iga kord viitamata.

Valisime käsitlemiseks kolm probleemi, mille lahendamine on meie arust lausesemantika praeguses arengustaadiumis kui mitte keskse, siis igal juhul põhimõttelise tähtsusega, sest nende nii- või teistsugusest lahendusest oleneb, mis suunas lause- ja tekstisemantikat edasi arendatakse.

Esiteks, lause süntaktilises esituses kasutatud sõltuvusseoste (subjekt, objekt, adverbiaalid jt) asendamine semantiliste sõltuvuste ehk semantiliste rollidega (Agent, Patsient, Vastuvõtja jne), mis kajastavad mitte lause, vaid lausega väljendatava sündmuse liigendust. See on esimene samm üleminekul süntaktiliselt struktuurilt semantilisele, kus põhiprobleem on selles, et see üleminek ei seisne süntaktiliste märgendite automaatses asendamises semantilistega, vaid lisandub terve hulk semantikast, sh sõnasemantikast lähtuvaid probleeme. Näiteks süntaktiline subjekt võib ühes lauses olla Agent (*Mari saatis Jürile kaks kirja*), teises aga Vastuvõtja või Patsient (*Jüri sai Marilt kaks kirja*; *Jüri kukkus istuli*) ja see roll sõltub predikaadiks olevast verbist.

Teiseks, lausest tuletatavad järeldused: kui käsitleme lauseid sidus-teksti „portsjonitena”, mille kaupa suhtluses infot antakse, siis info, mis vastuvõtja teadmistesse jõuab ja säilib ning mida ta kasutab järgnevate lausete mõistmiseks, moodustub lausega vahetult väljendatud infost ja sellest järelduvast infost. Klassikaline näide: *Talumees tappis lamba*; järeldus: lammast on surnud; tähtis on see eelkõige sellepärast, et järgnevas tekstis ei saa sellest lambast enam rääkida kui elusast (muidugi ajamõõdet arvestades). Järelduste tuletamise protseduurid on loomulik osa inimese keelevõimest (= keelelise suhtluse võimest) ja edastatavad tekstid koostab autor eeldusel, et vastuvõtjal on see võime olemas. Taas ei ole siin tegemist

³ www.eki.ee/dict/ekss

⁴ www.cl.ut.ee/ressursid/teksaurus

ühe selge protseduuriga, vaid järelduste tegemisel kombineeritakse mitmeid allikaid ja „loogikaid”, seejuures erinevates suhtlussituatsioonides erinevaid, ning muidugi on ka protseduurid erinevad. Ometi on see meie arvates osa inimese keelevõime kirjeldusest, st selle kirjeldamine kuulub teoreetilise keeleteaduse valdkonda.

Kolmandaks, ammuks tuntud küsimus, kust läheb keeleväljendite tähenduste kirjeldamisel piir keelelise tähenduse vahel ühelt poolt ja maailmateadmusest ehk ontoloogilist teadmusest arvestava tähenduskirjelduse vahel teiselt poolt. See eristus algab juba sõna tasemel (sõna sõnaraamatuvõ. kontekstuaalne tähendus), aga palju teravam on probleem muidugi lause ja lõpuks teksti tasemel, kus mingi sündmuse kirjeldamisel tuleb arvestada, mis sündmusega ja mis osalistega, entiteetidega on tegemist – nt alates sellest, kas viskamissündmuses kivi visatakse õhku või tänavale või jõkke (mis on tagajärg ehk kus kivi pärast viskamist asub või mis sellega juhtub?), kuni selleni välja, kas kirjeldatakse sipelgate või elavate liikumist, kasutades samu verbe, nt *jooksma* või *hüppama*. Peab küll kohe ütleva, et siin me mingit üldist (teoreetilist) lahendust ei paku, vaid rohkem üritame lahenduse piirjooni kombata.

On selge, et need probleemid pole üksteisest sõltumatud, eriti puudutab see järelduste seost ontoloogiliste taustateadmistega.

2. Semantilised rollid

Semantilise rolli mõiste (ehkki eri nimetuste all) ei ole teatavasti uus, see on teoreetilises keeleteaduses käibel vähemalt alates 1960. aastate lõpust pärast Charles Fillmore'i käändegrammatika artikli ilmumist (Fillmore 1968). Ka eesti keele teadusliku grammatika süntaksiosas on neid mõisteid käsitletud, küll vaid põgusalt (EKG II 1993: 11-12).

Kuid algne käsitus oli selgelt süntaksikeskne. Analüüsiti ja kirjeldati üksiklauseid kui süntaktilisi üksusi, mitte kui sidusteksti tähendusstruktuuri loovaid osastruktuure. Selline lähenemine on jätkunud tänapäevani isegi semantilisi rolle kesksete mõistetena käsitlevates tunnustatud teoreetilistes kontseptsioonides (nagu rolli- ja referentsigrammatikas, nt Van Valin 1999 ja teised tema tööd): need klassifitseerivad ka ise end pigem süntaksi- kui semantikakontseptsioonideks.

Aga kui tahame semantiliste rollide käsitluses semantikkasse edasi liikuda, siis mingis etapis peame lause „ära unustama” ja tegelema seman-

tikasse kuuluvate kategooriatega nagu sündmus, tegevus, protsess, seisund ja nende igasugused all-liigid, nt liikumine, muutumine või liigutamine, muutmine. Semantilised rollid on nende struktuuride, mitte lausete konstitutiivsed elemendid. Üks lause (ka süntaksi seisukohalt lihtlause) võib kirjeldada mitut sündmust ja ühe sündmuse kirjeldus võib olla kokku pandud mitmest lausest (vt eespool toodud näidet predikaadiga *kõndima*). Siin ongi probleem tekstis füüsiliselt antud lausetelt nende tähendusstruktuuridele üleminekus.

Ja esimene küsimus: mis on semantilised rollid, kust keelekirjeldaja need süntaksist semantikasse minnes saab ja mis on ühe või teise valiku tagajärg semantika jaoks? Küsimuse esimesel osal me pikalt peatuma ei hakka. Ka eestikeelses kirjanduses on semantilisi rolle (kasutades ka teisi termineid, nt temaatilised rollid) korduvalt käsitletud: vt Öim, Tragel 2007, Lindström, Tragel 2007 ja seal viidatud kirjandust; hea kokkuvõtva ülevaate sellest süntaksi ja semantika vaheliste seoste kontekstis annab Pajusalu 2009, eriti 4. ja 5. ptk. Üldpildi pakub kogumik „Semantic Role Universals and Argument Linking” 2006.

Algpõhimõtte on sama, mis eespool väljendatud: lause kui süntaktiline üksus tähistab semantilisest aspektist mingit sündmust (kasutame seda väljendit nn *cover-terminina*, kui pole otsest vajadust eristusteks) ja selle osalisi esindavad aktandid, millele saab omistada teatud semantilisi funktsioone (rolle). Olenevalt kirjelduse detailsusest võib eristada rohkem või vähem rolle. Nii on see suurelt osalt jäänud senini ja lause juurest semantikasse minnes on vaid küsimus, mis rolle mingil tasandil eristada. Kas on võimalik teha üldine rollide kataloog analoogiliselt lauseliikmete kataloogiga süntaksis, mis vähemalt oma alusosas on suhteliselt universaalne – tänu millele on muu hulgas saanud võimalikuks süntaktiline tüpoloogia – ja kui, siis kuidas? Lihtsaim vastus on: empiirilise materjali analüüsi põhjal. Aga siin tulevadki sisse eespool nimetatud kaks teist aspekti: järeldused ja ontoloogia.

Ka meie lähenemine algas sellest, et võtsime eesti keele „puude pangast” süntaktiliselt märgendatud lihtlauseid, kus on omaette märgendid subjekti ja objekti jaoks ning predikaadi ülejäänud laiendid (= argumendid) on kõik adverbialid. Isegi kui adverbialid oleks vormi järgi liigendatud (koha-, aja- vms adverbialid), siis erinevate sündmustüüpide puhul oleks neil semantiliselt täiesti erinev sisu. Võrreldagu lauseid *Poiss viskas vaasi põrandale* ja *Poiss viskas vaasi tüdrukule*. Teisiti öeldes: semantika

eeldab rollide eristamisel vähemalt alguses valdkonnakesksust, kus nt viskamistegevuses ei esinda põrand ja tüdruk poisi kui tahtliku tegija ja vaasi kui objekti poolt vaadatuna sama rolli (ontoloogia) ega seostu nendega ka samu tagajärgi (ontoloogia pluss järeldused). See valdkonnakeskne lähenemine ongi, mida siin tahame lähemalt selgitada. Tõsiselt paikapidavaid rolliuniversaale ei teki enne, kui oleme piisavalt valdkondi läbi analüüsinud. Universaalseid rollisüsteeme on pakutud ja pakutakse, aga need on paratamatult spekulatiivsed ses mõttes, et neid kasutatakse mingi teoreetilise kontseptsiooni toetamiseks, mitte selleks, et empiirilisest analüüsist lähtuv keelekirjeldussüsteem, sealhulgas arvutianalüüsiks sobiv, saaks adekvaatsed vahendid.

Meie algselt valitud valdkond oli ruumiline liikumine ja liigutamine. Valik ei olnud juhuslik. Ruumisuhted ja ruumiline liikumine on eeldatavasti igas keeles üks keskseid valdkondi, mille liigendamiseks ja kirjeldamiseks keel peab selle kasutajatele piisavalt vahendeid pakkuma, et igapäevasuhtlus toimiks. Peale selle on nt kognitiivlingvistilised teooriad usutavalt näidanud, et see valdkond on põhilisi kognitiivseid allikvaldkondi inimese maailmamudelil, millele tuginedes konstrueeritakse keerulisemaid ja abstraktsemaid mõistesüsteeme.

Märgime ka, et lause semantilise analüüsi all mõtleme siin ainult pindsemantilist analüüsi (vt nt Copestake 2009). Sellega seostuvatest tagajärgedest tasub eelkõige välja tuua, et sõnade tähendusi me komponent- ehk elementaartähendusteks ei analüüsi (vt Õim 1976), küll tegeleme sõnade kvaalistruktuuriga, aga see lähtub just sõnast kui semantilisest terviküksusest.

2.1. Freimileksikon, varjatud argumendid, koharollid, järeldused

Freimileksikonis on predikaatide kirjeldused freimide kujul. Freim on siinses käsitluses struktuur, mille moodustavad peasõna (meie valdkonnas liikumis-liigutamisverb), selle võimalikud laiendid – esitatuna semantiliste rollide kaudu – ning lõpuks obligatoorsed ja võimalikud (vaikimisi) järeldused. Freimid moodustavad hierarhilise süsteemi, mis tähendab, et konkreetsete sõnade freimid pärivad üldfreimidelt struktuuri, kaasa arvatud üldise rollistruktuuri, aga sisustavad selle oma konkreetse semantilise materjaliga (piirangud-nõuded rolle täitvate argumentide semantilistele omadustele, aga ka spetsiifiliste rollide lisamine).

Kõnealuses valdkonnas moodustavad peamist huvi pakkuva ülakihi neli üldfreimi: agenttiivne liikumine ALK (nt *kõndima*, *sõitma*), mitte-agenttiivne liikumine MALK (nt *veerema*, *kukkuma*), agenttiivne liigutamine ALG (nt *viskama*, *sõidutama*) ja mitteagenttiivne liigutamine MALG (nt *lukkama*, *rebima* mittetahtlike tegevuste tähenduses). Liigitusalus peaks juba näidetest välja paistma, aga selle täpsemat mõtet – milleks just see – tasub selgitada. Esimene jaotus on liikumise ja liigutamise vahel – see on puhtalt keelelis-semantiline vahetegemine: kas mingi entiteedi liikumine on keeleliselt väljendatud isetoimuvana või osutab juba keeleväljend, et selle taga on mingi seda põhjustanud ja/või seda kandev jõud. Kui me seda eristust ei tee, siis järgmisel eristusel – agenttiivsus vs. mitteagenttiivsus – pole erilist mõtet. Kui teeme, siis on mõttekas küsimus: mis saab olla põhjustav jõud? Küsimuse mõttekus peitub tegelikult keeles, aga täpsemini tekstis, mis vastavaid sündmusi kirjeldab: mille kohta järgnevast (või ka eelnevast) tekstist tasub infot otsida. Ja siin eristab keel selgelt sündmusi, mille põhjustajaks on tahtlik agent, kes teeb midagi teadlikult, enamasti millegi saavutamiseks, ja sündmusi, kus sellist mõõdet pole. Näiteks kui loeme-kuuleme, et mingi entiteet (lauses on subjektiks nt asesõna, nii et me ei tea, mis-kes see on) kõnnib, jookseb kusagilt kuhugi, siis intuitiivselt taipame väga hästi, et see sündmus on „põhjustava jõu” ja ka teiste võimalike rollide osas midagi muud kui sündmus, kus keegi-miski kukub kuhugi (nt auku) või veereb kuhugi (nt mäest alla). Ka kukkumisel ja veeremisel on põhjustav jõud olemas, aga see ei ole sama tüüpi nagu kõndimisel või jooksmisel. On vägagi oluline meenutada, et maailma ontoloogilises mudelis, mida üldkeele semantika modelleerib, ei saa aluseks olla teaduslik maailmapilt. Näiteks kui keegi-miski kukub või veereb, siis füüsikast teame, et põhjustavaks jõuks on gravitatsioon. Aga loomuliku igapäevasuhtluse tekstid, kus esineb nt verb *kukkuma*, ei ole sellest teadmisest lähtudes üles ehitatud. Me ei oota järgnevast ega eelnevast tekstist vastust küsimusele „Miks x veeres, läks ümber (nt vaas), kukkus auku, käpuli?” stiilis „Gravitatsiooni pärast”. Pigem on ootuspärane: „Tuul lükkas x-i ümber, x libises, komistas” või siis „Keegi pani talle jala ette”. Esimeste näidete puhul on tegemist mittetahtlike „jõududega” ehk lihtsalt põhjustajatega (vastavaks rolliks on Põhjustaja). Viimane näide aga eeldab, et see, kellele saab jalga ette panna, on ise teatud omadustega elusolend, nagu ka seda, et jala ettepanija peab olema kindlate omadustega elusolend, seejuures tahtlikkust, sihipärasust

valdav elusolend ehk siis Agent, rääkimata sellest, et tal peab olema jalg (ja selleks meil kvaalistruktuuri vaja ongi).

Mõte sellise liigituse taga on, nagu öeldud, et üldfreimid määravad võimalike rollide komplekti, mis vastava klassi verbi (nt *kõndima*, *kukkuma*, *viskama*) freimi kuuluvad, aga samas sõnastada ka kitsendused või nõuded rollide koosesinemisele samas freimis. Näiteks: verbi freimis ei saa olla rolle Eesmärk ega Instrument, kui pole rolli Agent (sellised on MALG- ja MALK-freimid). Agentiivse liikumise ALK-freimis ei ole tüüpiliselt entiteeti rollis Objekt kui entiteeti, mida liigutatakse (erandiks ehk vaid juhud, kus see Objekt on Agendil „kaasas”: *jooksis oma kahe kohvriga*). Järelduste osas on meie valdkonnas esmatähtis fikseerida, missugused vastavates rollides esinevad entiteetid liiguvad ja missugused mitte ehk kus nad on enne ja pärast kirjeldatud sündmust – see on juba konkreetse verbifreimi määratlusse kuuluv info (vrd *kõndima*, *viima*, *viskama*: kus liigub, st vahetab asukohta Agent, kus Agent ja Objekt, kus vaid Objekt).

Lihtsaim moodus selgitada eespool sõnastatud probleemide olemust ja pakutavate lahenduste mõttekust on teha seda mõne näite varal. Vaatleme näitena verbi *kõndima*. See on ALK-verb, mistõttu esitame kõigepealt ALK-üldfreimi ja seejärel vaatleme, missugused spetsiifilised muudatused-lisandused on vaja teha *kõndima* freimis. Alltoodud freimis on kirjeldatud ainult rollistruktuuri ja selleski ainult neid rolle, mis siinse käsitluse seisukohalt on olulised: osalejarollide all on agentiivse liikumise osalejad, koharollide all need kohamäärangud, mis meid siin huvitavad.

Üldise märkusena: erinevates valdkondades on vaja erineva struktuuriga freime. Nii oleme freimide abil kirjeldanud ka suhtlustegevusi (dialoogi) ja seal on vaja hoopis teistsuguse üldstruktuuriga freime, sest suhtluses osaleb mitu agenti: nt kui suhtlusakt on reageering partneri mingile teole nagu keeldumine, siis on vaja freimis omaette osadena fikseerida, missugustele partneri tegudele selle teoga saab reageerida ja missugused tagajärjed partneri omakordsete reageeringutena on võimalikud (vt nt Õim, Saluveer 2002). Liikumise-liigutamise freimis sellist liigendust vaja ei ole.

FREIM: AGENTHIVNE LIIKUMINE

HÜPERonüüm: LIIKUMINE

ROLLISTRUKTUUR:

OSALEJAROLLID:

Agent (oma tegevust kontrolliv osaline, seega ka liikumise tahtlik algataja ja läbivija)

FREIM: ASETSEMA1

Objekt = Agent

Koht = Lähtekoht

Aeg = Lähteage

FREIM: ASETSEMA2

Objekt = Agent

Koht = Sihtkoht

Aeg = Sihtaeg

Instrument (Agendi liikumisvahend üldises mõttes)

FREIM: ASETSEMA1

Objekt = Instrument

Koht = Lähtekoht

Aeg = Lähteage

FREIM: ASETSEMA2

Objekt = Instrument

Koht = Sihtkoht

Aeg = Sihtaeg

KOHAROLLID (*sees-* ja *juures*-eristusest räägime allpool):

Lähtekoht (alguspunkt, nt *tänavalt, laua alt, toast*)

Lähtekoht-sees

Lähtekoht-juures

Asukoht (kus liikumine toimub, nt *tänaval, kapis, laua all, metsa kohal*)

Asukoht-sees

Asukoht-juures

Sihtkoht (lõpp-punkt, nt *tänavale, laua alla, kappi*)

Sihtkoht-sees

Sihtkoht-juures

Suund (nt *metsa poole*)

Tee (kustkaudu, nt *läbi metsa, üle põranda*)

AJAROLLID: Et need on liikumistele-liigutamistele ja üldse igasugustele ajas kulgevatele tegevustele praktiliselt üldised, siis lihtsalt loetleme siinses käsitluses vajalikud: **Lähte-aeg** (algusaeg), **Sihtaeg** (lõppaeg), **Aeg** (toimumisaeg, nt *hommikul*, või kui on antud vaid lähte- ja sihtaeg, siis nendevaheline aeg, nt *teisipäevast neljapäevani*). Nende rollide olulisus siinses käsitluses selgub järelduste vormistamisel – kui järelduses on vaja osutada, mis ajal liikuv entiteet mingis kohas on (vt 2.2).

Freimis esitatud rollid on sellised, mille täitjaid ja nende kohta käivat infot on loomulik otsida ALK-verbide kui predikaatidega lausetest ning kui seda infot üksiklauses ei ole, siis eelnevast või järgnevast tekstist või tuletada järeldustena, et konstrueerida sündmust tervikuna esitav freimi-eksemplar.

Tulles *kõndima*-freimi konstrueerimise juurde eeltoodud freimi põhjal, võtame kõigepealt enesestmõistetavalt vaatluse alla rolli **Agent**. See tähistab aktanti, kes/mis kontrollib oma tegevusi (siin: liikumist) – otsustab, kas teeb või jätab tegemata, vastavalt alustab ja/või jätab pooleli, võib omada eesmärke, mille saavutamiseks ta neid tegevusi teeb, võib teadlikult valida vahendeid tegevuse vahetuks sooritamiseks. Kõndimise Agent peab vähemalt vaikimisi olema elusolend (tänapäeval võivad kõndida ka nt robotid või isegi ekskavaatorid, aga see pole siin ehk oluline). Niisiis, üleminekul süntaksist semantikasse võib suvalise lause puhul, mille predikaadiks on *kõndima*, konstrueeritavas sündmusfreimis rolli Agent täitjaks kirjutada ELUSOLEND *x*, st mitte üldkateooriana, vaid individuaalset entiteeti *x* tähistavana, millele saab hiljem tekstis tagasi viidata ja tema kohta (tema kirjesse) infot lisada. Seda ka siis, kui lauses endas pole süntaktilist üksust, mis selle entiteedi semantikat kajastaks, nt on asesõna (*Ta kõndis ukseni*) või hoopis puudub, nt (elliptilises) tekstilauses *Kõndis kõivikus ööhämaruses ringi*. Kuid sellega Agendile esitatavad nõuded (vastavalt: tema kohta järeldatav info) ei piirdu. Olulisim, mis selle elusolendi kohta peab lisaks kehtima (ja selle juurde tuleme hiljem tagasi), on, et tal peavad olema kehaosad, mille abil ta kõnnib. Kala või vihmauss ei saa olla kõndimise Agent. Vastava kehaosa üldnimetus on ilmselt *jalad*; mõnel juhul räägime ka nt *käppadest* (koeral, kassil), kuid keele järgi need on pigem jalgade eriliigid; inimesed kõnnivad vahel ka *kätel* või *neljakäpakil*, aga need on ilmselgelt erijuhud, nii nagu neljajalgsetel loomadel kahel jalal/käpal kõndimine, st kui lauses-tekstis seda eraldi märgitud ei ole, siis semantikas

seda infot ka ei võeta eraldi võimalusena arvesse. Teiselt poolt märgitagu, et mitte alati, kui olendil on jäsemed, mida ta kasutab edasiliikumiseks, ei aktsepteeri keel tema liikumise tähistamiseks verbi *kõndima*. Näiteks kas konn kõnnib, kui liigub „mittehüpates”? Ka sipelgad jms „paljujalgsed” tavakeeles pigem jooksevad kui kõnnivad. Teisiti öeldes, kõndimine on küll Agendi liikumine, milles Agent kasutab jalgu (jäsemeid), kuid mitte iga selline liikumine pole kõndimine.

Teine, eelnevast vahetult tulenev probleem, mida sellesama *kõndima*-verbi ja isegi nendesamade kõndimiseks kasutatavate kehaosade najal saab illustreerida, on roll **Instrument**, st vahend laias mõttes, mida Agent kasutab mingi tegevuse sooritamiseks, sealhulgas liikumiseks. Igas konkreetsetes ALK-sündmuses (freimis) ei pea olema Instrumendi rolli. Näiteks uss roomab – ja see on tahtlik liikumine –, aga meie maailmamudelis ei kasuta ta liikumiseks Instrumenti, isegi mitte mingit eristatavat kehaosa, kuid Instrumendi roll, nagu öeldud, saab esineda vaid sündmusfreimides, kus on Agent, ehk ALK- ja ALG-freimides. *Kõndima*-freimis, nagu just nägime, on see olemas – jalad. Probleem on selles, et siin on see nn varjatud roll/argument (Pustejovsky 1995 terminiga *hidden argument*; vt ka Õim jt 2009). Need on argumendid-rollid, mille olemasolu teatud mõttes sisaldub predikaatverbi tähenduses, aga vajaduse korral saab (või tuleb) eraldi süntaktilise üksusena lauses esitada – seetõttu räägimegi omaette argumendist, mitte lihtsalt predikaatverbi tähenduskomponendist. Sama suhe on näiteks nägemisel-vaatamisel ja silmadel, kuulmisel-kuulamisel ja kõrvadel, aga ka sõitmisel ja sõiduvahendil. Eraldi üksustena lause süntaktilises struktuuris on nad vajalikud, kui nende kohta midagi spetsiifilist tahetakse öelda: lihtsalt öelda *vaatas mind silmadega* (nagu ka *kõndis jalgadega*) on semantiliselt hälbiv, aga *vaatas suurte, siniste, pilukil vms silmadega* on normaalne. Üleminekul individuaalset kõndimissündmust esitava *kõndima*-lause süntaktiliselt esituselt semantilisele tuleb seega see roll (ja selle täitja: Agendi jalad, seejuures leksikaalse üksusena, millel [st sõnal *jalg*] keele leksika semantilises esituses on oma kirje) vastavasse freimi lisada – ka siis, kui selle esindajat süntaktilise üksusena lauses pole. Esiteks see järeldeb verbist *kõndima*, aga osa freimile rakenduvaid järelalusreegleid opereerivad just rollidega, ning teiseks võidakse järgnevas tekstis nende jalgade kohta mingit lisainfot anda ja see info tuleb lisada samasse kõndimissündmuse freimi selle indiviidi kui rollitäitja juurde (*Jüri kõndis üle toa laua juurde. Ta lonkas vasakut jalga*).

Eriprobleem on selles, et jalad kõndimise vahendina (nagu ka silmad vaatamise vahendina jne) on kehaosad oma tüüpfunksioonidega ja just nimelt Agendi kehaosad. Kõndimisfreimis tuleb see eraldi välja tuua, sest kõndimise Instrumendina võidakse lisaks kasutada ka kehaväliseid vahendeid nagu keppi või karke (niisamuti nagu vaatamiseks võidakse kasutada prille või pikksilma). Teiste sõnadega, selliste predikaatide nagu *kõndima* freimis tuleb eristada vähemalt kahte liiki Instrumenti. See on agenttiivse liikumise-liigutamise valdkonna üldine iseärasus: on vähemalt kaks võimalikku Instrumenti, olenevalt sellest, kas Agent liigub-liigutab nii, et kasutab oma liikumis-liigutamiselundeid (jalgu, käsi inimese puhul) – nimetame selle rolliks Instrument-B (ingl *body-part* 'kehaosa') – või kasutab (ka) väliseid vahendeid (üld-Instrument). Liikumis-liigutamisevõimeliste elusolendite kui Agentide kvaalistruktuuris tulebki see välja tuua: mis kehaosi ta (tüüpiliselt, vaikimisi) mingiks tegevuseks kasutab, nt liikumiseks on koeral käpad, inimesel jalad ja käed, aga rästikul pole midagi peale keha enda. See ongi freimileksikoni ja kvaalileksikoni ühisosa: rästiku kvaalistruktuuris pole kehaosa, mille otstarve on olla liikumisvahend.

Kolmandaks rolliliigiks, millega seostuvad liikumise-liigutamise valdkonnas omad probleemid (ja taas kvaalide, ontoloogia ja järeldestega seotult), on **koharollid** (Asukoht, Lähtekoht, Sihtkoht), täpsemini muidugi nende rollide täitjad. Liikumise üldfreimis, nagu näha võib, on nende rollide juures esitatud alltüübid (Asukoht-sees/juures, Lähtekoht-sees/juures, Sihtkoht-sees/juures). Eristuse mõte seisneb lühidalt järgnevas. Kohad, kus-kust-kuhu liigutakse või midagi liigutatakse, on üldjuhul rohkem või vähem täpselt piiritletud ruumilised entiteetid (laud, tool, kott, kivi, paat, korv, tuba, maja, aga ka mets, meri, isegi õhk – kui nt midagi õhku visatakse). Üks olulisi semantilis-ontoloogilisi eristusi on vahetegemine entiteetide vahel, millel on sisemus, nii et saab liikuda või liigutada asju nende sisse, nende sees, neist välja (kott, korv, paat, tuba), ja millel ses mõttes sisemust ei ole (kivi, tool, ka laud). Muidugi on entiteete, mille puhul keeletunne ei ütle ses suhtes midagi kindlat – nt mets või õhk on pigem keskkonnad, ruumid, mitte sisemusega objektid, ehkki me võime minna metsa, olla metsas, tulla metsast. Loodusuurijale võib mets olla vägagi liigendatud sisemusega entiteet, üldkeelesemantika seisukohalt on see aga juba pigem ontoloogia. Selle eristuse kui näite sissetoomise mõte on illustreerida, kuidas rollivalik võib väga spetsiifili-

selt mõjutada semantiliste järelduste tegemist. Tuleme selle juurde tagasi järgmises jaotises.

2.2. Predikaadid, rollid ja järeldused

Lausest järelduv info moodustab osa teadmistest, mis lause vastuvõtja saab lauses kirjeldatud sündmuse kohta, seega peab see olema tuletatav ka vastavast vahetust semantilisest esitusest, st lause süntaksipuu otsetõlkest semantilisi rolle sisaldavaks sündmusfreimiks. Teisisõnu: järeldused on tähendusstruktuurid, mis teatud operatsioonide abil tuletatakse olemasolevatest tähendusstruktuuridest (freimidest vms) ja nt teksti mõistmise käigus lisatakse neile kindlal viisil. Keeleteoreetilises semantikas on järeldused olnud ja on seni probleemsemaid alasid (ja jäävad ilmselt veel kauaks). Nii nagu mujal semantikas, pole ka siin mitte viimaseks probleemiks piiri tõmbamine nende järelduste vahel, mis on tuletatavad keeleväljendite endi semantika najal, ja nende vahel, kus protsessi lülitub maailmateadmus, aga lõpuks ka teksti autori kommunikatiivsed taotlused, tagamõtted („Mis sa sellega mõtlesid?”), sest ka sellisele küsimusele antud vastuse põhjal konstrueeritakse tüüpiliselt teksti uus semantiline esitus. Taas oleme seisukohal, et üldise piiri tõmbamine on võimalik vaid spekulatiivselt, st mingi kontseptsiooni raames, mis ei lahenda aga probleemi teoreetilise keeleteaduse jaoks tervikuna, ja selle asemel on vähemalt paralleelselt mõttekas uurida, kuidas järeldusi tehakse valdkonniti ja kuidas neis valdkondades piire tõmmata; üldistamiseks peab olema piisavalt empiirilist materjali.

Meie valdkonna puhul on üheks olulisemaks järeldustüübiks kahtlemata järeldused selle kohta, missugused kirjeldatavas liikumis-liigutamissündmuses osalevad entiteedid liiguvad (vahetavad asukohta) ja kuidas. Nende järeldustega seostuvaid probleeme üritamegi paari näite varal illustreerida (järelduste üldist liigitust siinses valdkonnas vt Õim jt 2009).

Kõigepealt vaatleme järeldusi, kus ühe või teise rolli täitja liikumise kohta käivad järeldused sõltuvad sündmust „organiseerivast” predikaadist endast (neist oli eespool märkusena juttu). Seetõttu on loomulik need fikseerida juba predikaadi freimis, osutades eksplitsiitselt, missuguste rollide täitjad liiguvad. Seda osutust võib tehnilises (formaalses) mõttes teha mitmeti, meie ALK-freimi näites on see info esitatud vahetult vastava rolli all, sest kujutab see ju endast üht osa tekstis seda rolli täitva entiteedi

kohta saadud andmetest (andmed tema asukoha muutumiste kohta). Tehtud on seda abstraktse predikaadi ASETSEMA freimide abil, mis käivituvad, kui sündmusfreimis seda rolli mingist lausest (tekstist) saadud andmetega täidetakse. ASETSEMA-freimis on relevantssed rollid Objekt, mida võib täita suvaline entiteet, mille asukohta saab kindlaks määrata, Asukoht ise ja Aeg, millal Objekt selles kohas on. ASETSEMA1 ja ASETSEMA2 fikseerivad Objekti rolli täitva entiteedi asukohamuutuse (kus see on liikumissündmuse alguses ja lõpus). Nende rollide täitjad on üheselt seotud peafreimi vastavate rollidega. Näiteks eeltoodud ALK-freimis on liikuvate entiteetidenä esitatud Agent ja Instrument ning liikumise algus- ja lõppkoht on antud rollidega Lähtekoht ja Sihtkoht. Nende väärtused on ka vastavalt ASETSEMA1 ja ASETSEMA2 rollide Objekt ja Koht väärtused. Analoomiliselt kantakse üle ajarollide väärtused.

Kuid tuleme teiste verbide, näiteks agentiivse liigutamise ALG-verbide juurde. Nende olulisim erinevus ALK-verbidest freimi tasemel seisneb selles, et sündmuses osaleb entiteet, mida liigutatakse (rollina Objekt), mis samas on ainus obligatoorselt asukohta vahetav entiteet. Sellised verbid on näiteks *viima*, *viskama*, *lükka*, *tõstma*, *panema* (midagi kuhugi). Ent sellise tahtlikult liigutatava entiteedi lisamine tekitab otsekohe küsimuse liigutajate (Agent) ja liigutamiseks kasutatavate vahendite (Instrument) liikumisest koos selle entiteediga liigutamissündmuse käigus. Kui näiteks ALK-verbi puhul Agent on loomulik obligatoorne liikuja ja koos temaga ka liikumise käigus kasutatav Instrument (kui nt keegi kõnnib kepiga või karkudega ja läheb poodi või naaberõue, siis koos temaga on järeldusena poes või naaberõues ka kepp või kargud, kui tekstis pole midagi vastupidist öeldud), aga ALG-sündmustes on ainus obligatoorselt liikuv entiteet Objekti rolli täitja ning järeldused Agendi ja Instrumendi kohta ei ole sugugi ühesed – need sõltuvad predikaatverbist. Siin võib eristada vähemalt kolme ALG-alltüüpi. Esiteks see, kus liigub ainult Objekt, nt *tõstma* või *viskama* tüüpkasutused: lauses *Päästetöötajad tõstsid auto kraanaga kraavist teele tagasi* ei vaheta ei päästetöötajad (Agent) ega kraana (Instrument) oma asukohta, küll aga auto. Teiseks see, kus liigub ka Agent, nt *viima* lauses *Jüri viis prügikoti õue* – nii prügikott kui ka Jüri on selle sündmuse lõpuks õues. On taas paras koht rõhutada, et nii on see lause vahetu tähenduse järgi. Maailmateadmuse järgi teame aga, et prügikott jääb õue, kuni keegi ta sealt mujale viib, aga Jüri kui Agent mitte – ja see on predikaadi *viima* spetsiifika. Kolmandaks, kui ALG-freimis on ka Instrument, siis üldjuhul

see liigub või ei liigu olenevalt Agendi liikumisest: kui nt keegi viib midagi kuhugi millegi abil (käruga, kotiga), siis vahetu liikumise osas vahend liigub nagu Agent, aga mitte tingimata alati: kui nt keegi saadab kellelegi kuhugi kirja kirjatuviga, siis on selge, et kirjatuvi kui Instrument liigub niisamuti kui kiri, aga Agent mitte.

Järgmises näites tuleme tagasi jaotises 2.1 käsitletud koharollide ja neis esineda võivate entiteetide näite juurde. Konkreetselt puudutab see siinses (järeldeste) kontekstis entiteete, mis ka ise liikuda võivad: kui mingi teine entiteet (E2) on sellise entiteedi (E1) sees (Asukoht-sees), siis on ju selge, et kui E1 liigub, liigub ka E2, mis selle sees on. Kui E2 on aga E1 juures (Asukoht-juures), nt kõrval, ees, taga, all, siis mingit semantilist järeldest tema liikumise kohta teha ei saa. Niisiis, kui nt ühes lauses on öeldud, et *Mari pani õunad korvi* (Sihtkoht-sees), millest järeldest, et õunad on korvis (Asukoht-sees), ja hilisemas lauses öeldakse, et *Jüri viis korvi keldrisse* (Sihtkoht-sees), siis järeldest, et mitte ainult korv ei ole keldris (Asukoht-sees), vaid ka kõik see, mis selle sees viimise ajal oli, antud juhul õunad. Kui aga *Mari pani õunad korvi kõrvale või juurde*, siis sellist järeldest ei tulene. Rõhutame, et see oli vaid näide. Kui entiteetide ruumisuhteid ja neist tulenevaid järeldesti sellest aspektist – liikumise/liigutamisega seoses – mingi üldise süsteemi järgi kirjeldama hakata, siis läheb pilt väga kiiresti kirjuks. Näiteks peaksime kogu eesti keele ruumikaassõnade semantika läbi töötama, kui valdkonnaks on ruumiline liikumine-liigutamine (aga on ju ka muud valdkonnad). Sees- ja juures-eristuste kõrval peaksime eristama tervet hulka muid allrolle. Näiteks kui keegi paneb käteräti (E2) kivi (E1) peale ja öeldakse, et *Kivi hakkas allamäge libisema* (= liikuma), siis liigub käterätt ilmselt samamoodi (semantiline järeldest on õigustatud, kui tekstis pole muud öeldud). Aga kui *Kivi hakkab veerema*, on situatsioon teine, sest E1 veeremise käigus *peal*-suhe muutub ja algselt selles suhtes olnud E2 liikumise kohta midagi järeldesta ei saa. Ja nii edasi – ilmselgelt ontoloogia ehk maailmateadmuse suunas.

2.3. Argumendid, kvaalid ja järeldest

Kvaalide mõiste seostub, nagu öeldud, eelkõige nimisõna(fraasi)de, lause-semantikas seega argumentide semantikaga (Pustejovsky 1995; Langemets 2004; 2009; Õim jt 2009). Liikumise-liigutamise valdkonnas tulevad kvaalistruktuurid lausesemantikas sisse mitmest aspektist, olenevalt sellest,

kuivõrd arvestame maailmateadmust. Igal juhul on see struktuur oluline Agendi, Instrumendi ja Objekti rolli, aga tihti ka koharollide võimalike täitjate kirjelduses.

Kui rääkida nimisõnadest, siis eristatakse Pustejovskyst peale nelja liiki kvaale, Langemetsa (2009: 79 jj) terminites suhteid: Liigisuhe (mis x on), Moodustajasuhe (millest x on tehtud, koosneb), Eesmärgisuhe (x-i otstarve, funktsioon) ja Põhjussuhe (kuidas x on tekkinud, saadud). Neist käsitleme siin paari näite varal lähemalt vaid Moodustajasuhte ehk -kvaaliga seostuvaid probleeme kui näidet sellest, kuivõrd komplitseerituks võivad kujuneda semantilisi rolle täitvate entiteetide – seejuures just füüsilise maailma objekte tähistavate nimisõnade omaduste kirjeldused lause- ja eriti sidusteksti tähenduse esitamisel.

Kõndima-verbi freimist rääkides osutasime juba, et selle Agendi-rolli täitjana saab esineda entiteet kategooriast ELUSOLEND, kellel on sellised kehaosad nagu jalad. Kehaosad ongi üks liik vastava elusolendi moodustajakvaalidest ja info jalgade kohta tuleb eksplitsiitselt kirjutada *kõndima* Agendi-rolli täitjale esitatavate semantiliste nõuete juurde, näiteks:

Kõndima

...

Agent

SEM: ELUSOLEND

KVAALISTRUKTUUR:

Moodustajakvaal:

Kehaosa: *jalg*

Leksikonis peab olema üksus *jalg* oma semantilise kirjega, milles on muude andmete seas esitatud ka tema enda kvaalistruktuur. *Kõndima* freimis esineb seesama *jalg* ka Instrument-B väärtusena, nagu nägime (otstarbekvaal). Huvitavaimad probleemid seostuvadki selles näites sõna *jalg* kirjeldamisega, kui silmas pidada seda, mida mingis liikumissündmuse kirjelduses selles liikujate jalgade kohta võidakse öelda.

Ilmselt tuleb sõna *jalg* kirjes eraldi kirjeldada inimese, looma, linnu jne jalgu, seda taas ontoloogia ja järelduste ning sidusa teksti esituse pärast: neil on keeleliselt, st meie jaoks tekstis enesestmõistetavatena kõne alla tulla võivad erisugused osad (moodustajakvaal). Kellel on tallad-varbad, kellel kabad, kellel sõrad jne. Enim liigendatud on kindlasti inimese enda jalad, ka kõndimise ja igasuguste muude liikumiste kontekstis, kus jalgu kasutatakse (*käima, astuma, hüppama, jooksmas, tantsima* ..):

Ta muudkui kõndis ja kõndis, kuni tallad löid tuld ja varbad olid villis.

Ilmast ilma käis Leeve, tallad ja varbad katki, sääred marraskil, põlved verised.

Järelikult peab *jala* kirjes olema osutatud (otstarbekvaalina), mis rolli selle mingid osad vastava elusolendi kõndimises etendavad (miks inimese tallad löövad tuld ja miks varbad, aga mitte sääred on villis?). Niisamuti võib tekstis olla midagi öeldud hobuse kapjade või lehma sõrgade kohta.

Teise näitena vaatleme verbi *viskama* (midagi kuhugi) kasutamisega seostuvat, mida kui detailidesse (aga üldse mitte üldkeelest välja) minna, on semantikas palju raskem lahendada ja mingis teoreetilises süsteemis (nt kvaalistruktuuri abil) kirjeldada kui eespool toodud *kõndima* ja *jala* näiteid. *Viskama* on ALG-verb, mille freimis siinse käsitluse jaoks on aga kriitilise tähtsusega mitte Agent, vaid Objekt ja Sihtkoht (mida ja kuhu visatakse). Kõigepealt üks viskamisega üldiselt seostuv (= järelduv) fakt, õigemini faktikogum, mis aga vajab ka mingis kontekstis fikseerimist. Esiteks, kui Agent viskab Objekti kuhugi (Sihtkoht), nt *Jüri viskas kivi tänavale*, siis Agendi Asukoht ja viskamise Lähtekoht peavad sama koht olema, on see siis lauses fikseeritud või mitte (nagu toodud näitelause); niisiis see on järeldatav info. Teiseks (ja palju olulisemana): visatav Objekt on Lähtekohast lahkumise ja Sihtkohta jõudmise vahel õhus – liigub läbi õhu – erinevalt näiteks lükkamise või veeretamise sündmusest, kus Objekt liigub mööda mingit pinda. Seda on ilmselt vaja kajastada rolliga Tee. Aga mis on õhk siinses kontekstis semantiliselt kirjeldatuna? Kvaalistruktuurina?

Siin võime tulla teise illustratiivse probleemi juurde, mis seob visatud Objekti kui asja ja Sihtkohta kui kohta, mis samas on ka mingite füüsikaliste parameetritega (kvaalistruktuuriga) entiteet: tänav, põõsas, jõgi – või ka õhk. On ju tavaline öelda nt *Viskas palli õhku ja püüdis uuesti kinni*. Iga viskamissündmus lõpeb visatud Objekti kukumisega, ükskõik kas sinna, kuhu taheti visata, või mujale; see on mainitud isegi *viskama* mõnes sõnaraamatuseluses. Ja see on seotud just Objekti läbi õhu liikumisega. Õhku või selles liikuma ei jää tavateadmise järgi ükski füüsilise maailma asi. Siin tuleb taas sisse küsimus, kuidas kirjeldada sellise entiteedi nagu õhk semantikat. Kui pall visatakse tänavale, põõsasse, jõkke, siis teksti semantika järgi sinna see jõuab *resp.* kukub ja sinna ka jääb, kuni pole öeldud, et see kuhugi mujale liikunuks. Aga õhku viskamise puhul pole

isegi vaja öelda, et Objekt õhku ei jää, vt eeltoodud näidet: ei saa palli „uuesti” kinni püüda, kui see ise tagasi ei kukuks.

Eeltoodu oli mõeldud nimelt illustratsioonina selle kohta, kui keerulised võivad olla suhted liikumissündmuses teatud rolle täitvate entiteetide vahel. Samalaadsete probleemidega puutume kokku paljude teiste entiteetide puhul. Näiteks: kui mingi asi visatakse vette, siis teatavasti mõned asjad vajuvad vee alla, põhja, nt kivi, aga mõned ei vaju, nt õhku täis pall või puuks. Ja see puudutab otseselt nende asjade edasise liikumise võimalusi, nt kui vesi liigub (jões). Kuidas neid detaile kirjeldada semantikas (ei saa öelda, et need oleksid spetsiifiliselt ontoloogilised, mitte üldkeele tähendussfääri kuuluvad andmed – tekstis pole ju vaja osutada, et vette visatud kivi vajus põhja)? Ilmselt kvaalstruktuurist siin ei piisa. Need näited peaksid illustreerima ka seda, kui ebakindlad ja lünklikud on praegu meie keeleteoreetilised teadmised, kuidas selliseid nähtusi kirjeldada, kui sõnasemantika juurest liigume edasi lausete ja sidustekstide semantika juurde.

3. Kokkuvõtteks

Artiklis käsitlesime mõningaid lausesemantika – lausete (ja nende kaudu sidustekstide) tähenduse kirjeldamisega seotud probleeme, millega seni ise oleme eesti keele materjali analüüsides kokku puutunud, aga mis peaksid pakkuma ka üldteoreetilist huvi, sest vähemalt meie arvates osutavad need kitsaskohtadele teoreetilises keeleteaduses. Kasutame lausete tähenduse kirjeldamiseks freimisemantilist esitusviisi, mis võimaldab üksiklausete esitused liita sidusteksti tähenduse esituseks. Et selles esituses on keskseteks mõisteteks lause predikaat, selle argumendid kindlates semantilistes rollides ja lause vahetust tähendusest tuletatavad järeldused (mis on vajalikud tervikteksti tähenduse konstrueerimiseks) ning lõpuks maailmateadmuse ehk ontoloogia arvestamine, siis nende probleemidega olemegi tegelnud. Üritasime näidata, et üldteoreetilisel (kogu keelt hõlma-val) tasemel pole keeleteaduses nende probleemide ühtseks käsitlemiseks pakkuda ühtki päris head lahendust ja pakkusime, et üheks põhjuseks on piisava empiirilise materjali puudumine. Sellist materjali saab semantikas konkreetsete valdkondade läbitöötamisega, seda nii semantiliste rollide süsteemi väljatöötamisel, järeldustüüpide fikseerimisel kui ka – ja eriti – nende kahe sidumisel keeleliselt relevantse maailmateadmusega.

Oma uurimuses kasutasime eesti keele liikumise-liigutamise valdkonna läbitöötamisel saadud andmeid. Loodetavasti suutsime osutada selles valdkonnas mõnele üldisemat teoreetilist käsitlust vajavatele lünkadele – semantilise rolli mõiste läbitöötatus, lausest tulenevate semantiliste järelduste olenevus lause predikaadist ja rollidest, viimaseid täitvate keeleüksuste semantikast (nt kvaalistruktuurina esitatult) ning lõpuks muidugi puhtkeelise semantika ja ontoloogilise semantika piir.

Me ei taha kindlasti öelda, et mingit üldteoreetilist lause- või tekstisemantikat ei olegi mõtet arendada, enne kui piisavalt valdkondi on läbi töötatud. Loomulikult on mõtet ja lausa hädavajalik, aga neid tuleb teha „vastastikuses koostöös”. Fillmore'i „käänete” kui semantiliste rollide esialgne universaalsena pakutud süsteem on ju hea näide ja teistest teadustest, nt loodusteadustest leiab näiteid hulgi.

Kirjandus

- Bick, Eckhard, Heli Uibo, Kaili Müürisep 2004.** Arborest – a Growing Treebank of Estonian. – Nordisk Sprogteknologi / Nordic Language Technology 2004. Arbog for Nordisk Sprogteknologisk Forskningsprogram 2000–2004. Red. H. Holmboe. Københavns Universitet: Museum Tusculanums Forlag, 125–142.
- Copestake, Ann 2009.** Slacker semantics: why superficiality, dependency and avoidance of commitment can be the right way to go. – Proceedings of the EACL 2009 Workshop on the Interaction between Linguistics and Computational Linguistics: Virtuous, Vicious or Vacuous? Athens: Tehnografia Digital Press, 1–9.
- EKG 1993 =** Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare. Eesti keele grammatika. II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Fillmore, Charles 1968.** The Case for Case. – Universals in Linguistic Theory. Ed. by E. Bach, R. Harms. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1–90.
- Fillmore, Charles 1985.** Frames and the semantics of understanding. – Quaderni di Semantica 6: 2, 222–254.
- Jackendoff, Ray 2002.** Foundations of Language. Brain, Meaning, Grammar, Evolution. Oxford: Oxford University Press.
- Langemets, Margit 2004.** Mõnda nimisõnade semantikast. – Keel ja Kirjandus 10, 736–754.

- Langemets, Margit 2009.** Nimisõna süstemaatiline polüseemia eesti keeles ja selle esitus eesti keelevaras. (= Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid) (http://www.tlulib.ee/files/arts/93/HUM_d65812195bcaf3-d72a0233c2ffd534424.pdf) (30.03.2010)
- Lindström, Liina, Tragel, Ilona 2007.** Eesti keele impersonaali ja seisundi-passiivi vahekorrast adessiivargumendi kasutamise põhjal. – Keel ja Kirjandus 7, 532–553.
- Minsky, Marvin 1975.** A framework for representing knowledge. – The Psychology of Computer Vision. Ed. by P. H. Winston. New York: McGraw Hill, 211–277.
- Müürisep, Kaili, Heili Orav, Haldur Õim, Kadri Vider, Neeme Kahusk, Piia Taremaa 2008.** From syntax trees in Estonian to frame semantics. – The Third Baltic Conference on Human Language Technologies. October 4–5, 2007, Kaunas. Proceedings. Vilnius, 211–218.
- Pajusalu, Renate 2009.** Sõna ja tähendus. Haridus- ja Teadusministeerium. Eesti Keele Sihtasutus.
- Pustejovsky 1995.** The Generative Lexicon. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Semantic Role Universals and Argument Linking.** Theoretical, Typological, and Psycholinguistic Perspectives. Ed. by I. Bornkessel, M. Schlesewsky, B. Comrie, A. D. Friederici. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 2006.
- Van Valin, Robert 1999.** Generalized semantic roles and the syntax-semantics interface. – Empirical Issues in Formal Syntax and Semantics 2. Ed. by F. Corblin, C. Dobrovic-Sorin, J.-M. Marandin. The Hague: Thesus, 373–389.
- Õim, Haldur 1976.** Elementaartähendused keele semantilises struktuuris. – Keel ja Kirjandus 10, 598–605 ja 11, 675–682.
- Õim, Haldur, Madis Saluveer 2002.** Freimid keelekirjelduses. – Akadeemia 12, 2663–2678.
- Õim, Haldur, Ilona Tragel 2007.** Teoreetilise keeleteaduse arengust mujal ja meil XXI sajandi algul. – Keel ja Kirjandus 2, 98–115.
- Õim, Haldur, Heili Orav, Piia Taremaa 2009.** Lihtlause semantika: teoreetiline kontseptsioon ja arvutianalüüsi võimalused. – Keel ja Kirjandus 7, 489–504.

On sentence semantics in the context of general linguistics and the Estonian language

Haldur Õim, Heili Orav,
Piia Taremaa

The paper deals with some problems of sentence semantics – how to describe and represent the meaning of sentences (and, thus, the meaning of coherent texts) – which we have encountered in the process of analysing the Estonian language data, but which could also be of general theoretical interest. Frames are used as means of representing semantic structures. In a frame the relevant components are the head unit – the predicate of the sentence in our case – and its arguments in certain semantic roles. The possible roles and the semantic requirements for the entities filling these roles are determined by the predicate. One has to emphasize that in this sense frames do not anymore constitute structures representing sentences as syntactic units but semantic units derived from sentences (texts), such as events, activities, processes, etc. More precisely, we are dealing with the following three problems. First, the concept of the semantic role and the possible relationships or dependencies between the semantic roles in a frame (i.e. in the representation of an event, etc), second, deriving inferences from a sentence as part of constructing its ‘full’ meaning in the context and, accordingly, formulating these inferences in the frame, and third, possibilities to fix the borderline between the description of ‘pure’ linguistic meaning of an expression (such as sentence) and the description of its meaning when taking into account the relevant ontological (world) knowledge. We point out that when tackling these problems there is no satisfying solution to these problems on the general theoretical level, which is caused by the insufficiency of systematic empirical research. Because of this we propose doing more detailed domain-specific research. Our team has concentrated on the domain of motion as illustrated, for example, by the Estonian verbs *kõndima* ‘to walk’, *veerema* ‘to roll’ in the non-agentive sense’, *lükkama* ‘to push’ in the agentive, or intentional, sense, as well as in the non-agentive sense, *viskama* ‘to throw’. The critical roles in this domain are, first, the participant roles Agent (who intentionally can move itself or cause some object to move in a certain way), Instrument (the means by which the motion can be carried out by the Agent), and Object in the events of caused motion, and second, the relevant ‘spatial’ roles: Locfrom (starting place), Locto (end place), and Loc (place in general). When dealing with the empirical (Estonian) data we try to show how

the three theoretical problems in question are interconnected in such a domain-specific treatment. For instance, in the walking frame (the predicate in Estonian is *kõndima*) one of the obligatory roles is Agent, and the filler of this role must be a living being with legs. However, different living beings, such as human beings, horses, cows, and sparrows, have legs with different structures. If we want the semantic representation of a sentence (and text) to reflect also such differences, we should have the corresponding description of the entity (*jalg* 'leg' in the given case) in some module of the general description of language. In this example, the problem of how to combine the pure linguistic meaning and the ontological meaning should be apparent. The second example – the entities involved in the motion – shows the same kind of problem from a different angle. In this domain we have to differentiate between the entities which have a natural 'interior' (e.g. a basket) where we can put and keep other entities, and entities which do not have it (e.g. a stone). The difference is important in the semantics of texts where the entities under consideration move. For example, when a basket moves, then all the things in it move, too, in the same way, and this should be included in the semantic representation of the corresponding sentence or text as an inference concerning the location of the entities under consideration.

Keywords: sentence semantics, frames, semantic roles, inferences, ontology, semantic domains, motion domain

Haldur Õim
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu ülikool
Ülikooli 18
50090 Tartu
haldur.oim@ut.ee

Heili Orav
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu ülikool
Ülikooli 18
50090 Tartu
heili.orav@ut.ee

Piia Taremaa
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu ülikool
Ülikooli 18
50090 Tartu
piia.taremaa@ut.ee

ÜLEVAATEID

EMAKEELNE KÕRGHARIDUS – EMAKEELE EDASIKESTMISE TINGIMUS¹

JÜRI VALGE

Annotatsioon. Artiklis tutvustatakse eestikeelse kõrghariduse tekke eeldusi, sündi, arengut ja probleeme. Kirjeldatakse Eesti hariduselu suunavaid õigusakte ning teisi dokumente ja analüüsitakse nende elluviimise võimalusi. Tutvustatakse riigi tegevust kõrghariduse eestikeelsuse säilitamisel, sh eestikeelsete kõrgkooliõpikute väljaandmist ning eestikeelse terminoloogiatöö toetamist. Tuuakse näiteid Eestiga võrreldavatest suundumustest Ungaris, Soomes, Rootsis ja Saksamaal.

Võtmesõnad: eesti keel, terminoloogia, keel ja kultuur, keelepoliitika, hariduspoliitika

Maailma ülikoolides õpetatakse sadu keeli. Õpetamise eesmärk võib olla kas praktiline (nt eesti keele õpe 19. sajandil Tartu ülikooli teoloogiaüliõpilastele), kultuuriline (et koolitada spetsialiste, kes oskaksid vanade kultuuride keeli; nt vanakreeka, hetiidi, sumeri, akadi ja heebrea keel tänapäeva Tartu ülikoolis) või teaduslik (keeleteaduse vajadusteks; nt vadja, vepsa ja liivi keel Tartu ülikoolis). Ühelgi nimetatud juhtumil pole siiski põhjust rääkida kõnealustes keeltes antavast kõrgharidusest. Kõrgharidusest mingis keeles võib rääkida siis, kui selles õpetatakse valdavat osa erialadest ja õppeainetest. Väidetu kehtib loomulikult ka tänapäeva soome-ugri keelte kohta ning sellest tulenevalt võib öelda, et emakeelne kõrgharidus on praegu olemas soome, ungari ja eesti keeles. Selle loomine teistes soome-ugri keeltes võiks olla suur, aga äärmiselt raskesti saavutatav eesmärk. Seejuures peab silmas pidama, et mis tahes keeles antav täiemõõduine kõrgharidus ei ole võimalik samakeelse keskhariduseta.

¹ Kirjutis põhineb 17. novembril 2009 Sõktõvkaris rahvusvahelisel konverentsil „Soome-ugri keelte funktsioneerimine tänapäeva tingimustes” peetud ettekandel, mille venekeelne tekst on ilmunud ajakirjas „Финно-угорский мир” 2009, 3.

1. Eestikeelse kõrghariduse teke ja areng

Eestikeelse kõrghariduse ametlikuks sünnikuupäevaks on 1. detsember 1919, mil Vabadussõja veel kestes avati eesti õppekeelega Eesti Vabariigi Tartu Ülikool. Tõe huvides tuleb lisada, et eestikeelne muusikakõrgharidus oli alanud Tallinnas juba mõni aeg varem (kõrgema muusikakooli põhikirja oli haridus- ja teadusminister kinnitanud 10. septembril 1919, õppetöö algas 28. septembril 1919). Propagandistlikud ja perspektiivitud – nagu hilisem ajalugu näitab – katsed eestikeelset kõrgharidussüsteemi luua leidsid aset ka bolševistlikul Venemaal või selle toetusel (Eesti Töörahma Ülikool, hilisem Pedagoogiline Instituut Petrogradis ning ainult paberile jäänud Eesti Töörahma Kommuuni Tartu ülikool 1918. ja 1919. a vahetusel). Rahvusliku, eesti keelt oskava teadlaskonna vähesuse tõttu oli eestikeelsele õppele üleminek raske. Eesti keele kasutuseletulekut ning teiste taandumist Tartu ülikoolis näitab 1919., 1925. ja 1931. a loengukeelte võrdlus. 1919. a peeti loenguist 53,2% vene, 41,4% eesti ja 5,4% saksa keeles; 1925. a 61,5% eesti, 24,8% saksa, 8,2% vene, 4,5% teistes keeltes ning 1931. a 90% eesti, 9% saksa ja 1% vene keeles (Tartu Ülikooli ajalugu III: 54). Eesti keele osatähtsuse kasv tulenes nii eestlastest õppejõudude arvu suurenemisest kui ka muukeelsetele õppejõududele esitatud eesti keele oskuse nõudest (haridusministri loal võis loenguid pidada ka võõrkeeles, ent 5 aasta jooksul pidi minema üle eesti keelele). Võrdluseks: 2001. a toimus diplomiõppes eesti keeles 78%, vene keeles 22% ja inglise keeles 0%; bakalaureuseõppes vastavalt 89%, 7%, ja 4%; magistriõppes 96%, 1% ja 3% ning doktoriõppes 99%, 0% ja 1% (Haridus 2001/2002: 184).

Eestikeelse kõrgkooli loomisele eelnes eesti keele ja eestikeelse õpetuse alustamine madalamatel haridusastmetel ning eesti keele õpe ülikoolis. Kaudseid andmeid eesti keele õpetamise kohta dominiiklastest munkadele on pärit 14. sajandist. Kõige hiljem 1546. a hakati Tallinna triviaalkoolis lugemist ja usuõpetust õpetama eesti keeles. Oluliselt laienes eestikeelne õpe seoses reformatsiooni ja Eesti kuulumisega protestantliku Rootsi kuningriigi koosseisu. Lausa plahvatuslikult levitas eestikeelset haridust aastail 1684–1688 Tartus töötanud Bengt Gottfried Forseliuse õpetajate seminar. Vene rahvaloenduse andmeil oskas 1897. a Eesti rahvastikust lugeda 91,2 ja kirjutada 77,7%, 1936. a oli kirjaoskajaid 96,1 ja alates 1970. a rahvaloendusest 100% (ENE IV: 549). Sellisele kirjaoskuse tasemele oli 1906. a võimalik rajada eestikeelne keskharidus. Kõrgkooli

õppekavva jõudis eesti keel 24. septembril 1803. a, kui Aleksander I allkirjastas ukaasi, millega muu hulgas asutati Tartu ülikoolis eesti ja soome keele lektoraat (Erelt 2003: 7). Eesti keelega tegelemine ei puudunud siiski ka jesuiitide poolt 1585. a Tartus asutatud ja kõrgkooli tasemele vastanud tõlkide seminarist.

Aastail 1940–1991 vaheldus Eestis kolm okupatsiooni. Nende jooksul eestikeelne kõrgkooliõpe üldiselt säilis (erandiks Saksa aeg, mil valdava osa erialade tegevust piirati või koguni lõpetati). Sõjajärgset aega iseloomustas vene õppekeelega paralleelrühmade asutamine paljudel erialadel (lisaks venekeelne sõjaline õpetus kõigile), dokumentatsiooni kasvav venekeelestamine ning alates 1974. aastast venekeelsele väitekirjade koostamisele üleminek (kaitsmisprotseduur säilis küll eestikeelsena, kuid selle lindistus tuli tõlkida vene keelde). Kaitsmise pidi kinnitama atesteerimiskomisjon Moskvast, kes töötas vene keeles.

2. Kõrghariduse eestikeelsust tagavad seadused ja arengukavad

Eesti Vabariigis kehtivad keele ja kõrghariduse kohta mitmed seadused alates põhiseadusest. Selle § 6 ütleb, et „Eesti riigikeel on eesti keel”, ja § 37, et „Igaühel on õigus saada eestikeelset õpetust” (Eesti Vabariigi põhiseadus: 7, 15). Kui 1989. a oli – tollastest venestamisjärgsetest oludest tingituna – kehtestatud kõrghariduse eestikeelsus ka keeleseadusega, siis ei 1995. a keeleseaduses ega praegu ette valmistatavas keeleseaduses seda teemat ei puudutata. Küll on vastu võetud „Ülikooliseadus”, mille § 22 (8) järgi „Ülikooli õppekeel on eesti keel. Muude keelte kasutuse otsustab ülikooli nõukogu” (Ülikooliseadus 1995).

Ühelt poolt seaduste aluseks, teisalt nende ellurakendamise vahendiks on mitmesugused riiklikud arengukavad ja strateegiad.

Riiklik strateegia „Säästev Eesti 21” tõdeb lokaalset identiteeti väärtustades, et „piirkonnad ja riigid, kellel oma eripära kultiveerimine paremini õnnestub, saavad sellest olulise konkurentsieelise”. Strateegia määratleb eesti identiteedi säilitamiseks vajaliku eesti kultuuriruumi mõiste ning kinnitab, et eesti rahvust säilitavate „mehhanismide tuumaks on rahvuskeelne haridus, rahvuskeelel põhinev kultuuriloom (sh teadus), rahvuskeelse suhtlemise ning rahvuslike kultuuriväärtuste ja käitumismallide funktsionaalsus igapäevases elukorralduses ja kõigis eluvaldkondades” (SE 21).

Praegune „Eesti keele arendamise strateegia (2004–2010)” näeb ette: „Tagada eestikeelne kõrgharidus (katta kõik erialad oskussõnastike ning eestikeelse õppekirjandusega, säilitada olulises osas eestikeelne õpe ja avaldada tähtsamad teadustulemused ka eesti keeles), vältides mis tahes teadusala täielikku võõrkeelestumist. Tagada kõrgkoolilõpetajate eesti keele oskuse kõrge tase” (EKAS 2004: 29).

„Eesti kõrgharidusstrateegia aastateks 2006–2015” fikseerib kõrghariduse õppekeele järgmiselt: „Tuleb kindlustada eestikeelse kõrgharidusliku õppe jätkumine ja areng Euroopa avatud kultuuriruumis. Eesmärk on, et kõigis õppesuundades saab eestikeelset kõrgharidust kõigil õppeastmetel” (EKHS).

„Eesti kõrghariduse rahvusvahelistumise strateegia aastateks 2006–2015” asetab eestikeelse kõrghariduse rahvusvahelisse konteksti. Strateegia konstateerib: „Võõrkeelsete õppekavade avamise eelduseks on eestikeelse õppe kättesaadavus kõikides õppesuundades kõrghariduse kahel esimesel astmel.” Eesti keele arendamist käsitletakse ka selles dokumendis läbiva põhimõttena, mille järgi „peame tagama eesti keele säilimise esmase kõrgkoolides kasutatava õppe- ja teaduskeelena” (EKHRS).

3. Probleeme eestikeelse kõrghariduse tagamisel

Kirjeldatud põhimõtted on väärtuslikud ainult siis, kui neid ka ellu viiakse. See on ühelt poolt kallis, teisalt tuleb seda teha keskkonnas, mida iseloomustab tööjõu, kaupade, teenuste ja kapitali vaba liikumine ning samuti Schengeni liikmesriikide vastastikune viisavabadus. Eesti kõrghariduse keelsust mõjutavad muu hulgas järgmised tegurid:

- lühemaks või pikemaks ajaks välismaa kõrgkoolidesse õppima siirdumine (olulises osas ka riikliku Kristjan Jaagu stipendiumi ning DoRa programmi toel). Kuna välismaal ei ole õppekeeleks eesti keel, siis on sealt naasvail noortel spetsialistidel raske kohaneda eestikeelse haridus- ja teadusruumiga ning on vähenenud eestikeelse õppe motivatsioon enne välismaale siirdumist. Viimastel aastatel õpib OECD riikides ja partnerriikides Eestist pärit üliõpilasi järgmiselt: 2003/2004 – 4368, 2004/2005 – 4352, 2005/2006 – 4340, 2006/2007 – 4795 (www.doi.org). Kõrghariduse rahvusvahelistumise strateegia järgi kavatakse 2015. a toetada riigi poolt 4–5% üliõpilaste välismaaõpinguid aastas;

- välisüliõpilaste sissevool Eesti kõrgkoolidesse. Eesti hariduse infosüsteemi andmeil õppis Eesti kõrgkoolides 2008/2009. õa kokku 1079 välispäritolu üliõpilast. Populaarsemad erialad on juhtimine ja haldus (271), õigus (133), veterinaaria (108), poliitikateadus ja kodanikuõpetus (96), meditsiin (87), audiovisuaalne ja muu meedia (69), raamatukogundus, teabelevi, arhiivindus (39), muusika ja esituskunstid (35) (EHIS 2009). Muukeelsete üliõpilaste tulek kutsub algul esile ingliskeelsete õpperühmade avamise, edaspidi aga surve eestikeelsete asendamiseks ingliskeelsetega (võimaldamaks välisüliõpilastel õppida eesti keeles, toetab riik nende eesti keele õpet, nt 2008. a – 500 000 krooniga (Sihtasutus Archimedes 2008: 9). Välisüliõpilaste arvu vähenemist pole ette näha, sest ülikoolidele on nad sageli tuluaallikaks olukorras, kus riigi rahalised võimalused on piiratud ning eesti emakeelega üliõpilaste arv demograafilistel põhjustel väheneb: gümnaasiumilõpetajate arv on 2016. a 6440, samal ajal kui see 2009. a oli 9550 (EHIS 2009);
- välisõppejõudude tööperioodid on tänapäeval oluliselt lühemad kui 70 või 80 aastat tagasi. Seetõttu on sõjajärgsete eesti keele oskuse nõuete rakendamine kui mitte võimatu, siis vähemalt raske. Püüetakse selle poole, et välisõppejõud oskaksid eesti keelt ülikooli administratiivsest elust osavõtuks vajalikul tasemel. Kõigile välisõppejõududele pakutakse eesti keele ja kultuuri kursusi. Probleem ei ole ka väga suur, sest välisõppejõude on umbes 1,4% õppejõudude koguhulgast; aastaks 2015 on plaan, et 3% korralistele kohtadele valitud õppejõududest on välisspetsialistid (Eesti kõrgkoolide konkureerimismaterjalid avaldatakse ka inglise keeles);
- olulisem ja kindlasti eesti keele kui teaduse ja kõrghariduse keele staatusele suuremat mõju avaldavam on doktoriväitekirjade kirjutamisel kasutatav keel. Iseloomulikud on andmed Tartu ülikoolis 1. septembrist 2003 kuni 20. oktoobrini 2009 kaitstud väitekirjade keele kohta. Kokku kirjutati 436 väitekirja, millest eestikeelseid oli 172 (39,4%), ingliskeelseid 240 (55%), venekeelseid 19 (4,4%), saksakeelseid 4 (0,9%) ja 1 prantsuskeelne (0,3%). Ainult ingliskeelsed olid väitekirjad loodusteadustes ja matemaatikas, mõne üksiku eestikeelse erandiga kehakultuuri (19st 3), bioloogia ja geograafia (82st 2) ning majanduse (17st 1) alal.

Eestikeelseimad valdkonnad olid teoloogia (12st 9), õigusteadus (14st 13) ja arstiteadus (83st 76). Mõistetavalt kirjutati suur osa keele- ja kirjandusalastest väitekirjadest käsitletava aine keeles: selles valdkonnas on 61 eesti-, 18 inglisi-, 15 vene-, 2 saksa- ja 1 prantsuskeelne dissertatsioon. Sotsiaalteadustes on 20 ingliskeelse uurimuse kõrval ka 7 eesti- ja 3 venekeelset (TÜI 2009). Tallinna Tehnikaülikoolis viimastel aastatel kaitstud doktoriväitekirjad on peaaegu kõik ingliskeelsed;

- Eesti-suguse väikeriigi võimalustest ei piisa kogu kõrghariduses kasutatava õppe- ja teaduskirjanduse tõlkimiseks, rääkimata kõige tarvis eestikeelsete originaalõpikute kirjutamisest. Eriti puudutab see kiiresti arenevaid alasid: reaalteadused, samuti arvutiteadus, kommunikatsiooniteooria, sotsioloogia. Tartu ülikooli raamatu-kogu ja Eesti Rahvusraamatukogu andmebaasis leidis 2003. a kokku rohkem kui 10 000 pärast 1945. a ilmunud kõrgkooliõpiku hulgas 1495 eestikeelset (neist osa kordustrükid) (Kern 2003). Tänapäeva kohta tuleb tõdeda, et inglise keele oskuseta eesti-keelses kõrgkoolis hakkama ei saa.

Eesti keele kui kõrghariduskeele prestiiži rahvusvahelise konkurentsi-võime tagamisel vähendavad kõik ülal nimetatud tegurid. Põhjus pole see, et eestikeelne haridus takistaks, vaid võimalik ingliskeelse teadus-alase kommunikatsioonivõime puudumine. Viimast püütakse parandada ingliskeelsete moodulite lülitamisega eestikeelsesse õppesse.

4. Riigi toetus eestikeelse kõrghariduse säilitamiseks

2009. a jaanuaris avaldatud eesti keele arendamise strateegia seireraport tõdeb, et raskustest hoolimata on „eestikeelne õpe [...] olemas kõikidel avalik-õiguslikes kõrgkoolides õpetatavatel erialadel”. Samas nenditakse, et „vastuvõetud Eesti kõrghariduse rahvusvahelistumise strateegia aga näitab suunda doktoriõppe muutumisele ingliskeelseks. Magistri- ja baka-laureuseõppes on mõnevõrra kasvamas inglise ja ka vene keele osakaal. Kõrghariduse arengusuundades otsitakse tasakaalu rahvusliku ja rahvus-vahelise komponendi vahel” (EKASE 2009: 23).

Riiklikest toetussammudest eestikeelse kõrghariduse arendamisel võib nimetada eelkõige kaht riiklikku programmi – „Eestikeelsete kõrg-

kooliõpikute koostamine ja väljaandmine (2008–2012)” (EKKV 2008) ning „Eestikeelse terminoloogia toetamine (2008–2012)” (ETT 2008) –, eesti keele väljendusõpetuse ainekava koostamise ja õppematerjali tellimist ning soovitamist kõikidele erialadele, toimetajakoolituse eriala käivitamist. Riikliku toetuse hulka kuulus kahtlemata ka eesti keele õppe intensiivaasta finantseerimine neile vene õppekeelega koolidest tulnud esmakursuslastele, kelle eesti keele oskus ei olnud piisav eesti keele õppimiseks (praeguseks on vajadus sellise Eesti mitte-eestlastele mõeldud keeleõppevormi järele vähenenud, küll aga on suurenenud vajadus aidata välismaal keskhariduse omandanud ja Eestisse naasnud eesti emakeelega noori).

Riikliku eestikeelsete kõrgkooliõpikute programmi toel kavatsetakse viie aasta jooksul välja anda kuni 50 eestikeelset kõrgkooli põhiõpikut täppisteaduste, keemia ja molekulaarbioloogia, tehnikateaduste, arstiteaduse, geo- ja bioteaduste, põllumajandusteaduste, sotsiaalteaduste ja humanitaarteaduste alal. Ilmunud on semantikaõpik „Sõna ja tähendus”, retsenseerimisel on „Farmakognoosia”; lähema poole aasta jooksul valmivad „Harilikud diferentsiaalvõrrandid”, „Üldfüüsika”, „Üldmaateadus”, „Metsanduse alused”, „Soojustehnika”, „Tugevusõpetus”. Lepingud on sõlmitud veel 16 ning sõlmimisel 11 õpiku koostamiseks ning väljaandmise toetamiseks. Programm toetab rahaliselt õpiku kirjutamist, põhjalikku sisu- ja keeleretsenseerimist ning väljaandmist. Eesmärgiks on õpikute maailmatasemel sisu ning terminite ja kõige muu poolest täpne ja selge oskuskeel. Konkreetsete tulemuste kõrval on oluline info koondamine õpikuvajaduse kohta ning programmi juhtkomitees töötavate ministeeriumi ja kõrgkoolide esindajate koostöö. Programmi maksumuseks viie aasta jooksul on kavandatud 15 miljonit krooni (praegu püsime kärbete tõttu umbes 90% tasemel).

Eestikeelsete kõrgkooliõpikute kirjutamiseks on vaja eestikeelseid termineid. Oskussõnavara on meil arendatud ligi 200 aastat ja arendatakse edasi ka praegu. Riikliku programmi põhilisteks valdkondadeks on terminoloogiakoolitus ja terminiloome keskkonna arendamine. Esimene on suunatud kõigi erialade õppejõududele, üliõpilastele ja spetsialistidele (mitte ainult filoloogidele); toetatakse õppetööd, doktorikoole, antakse välja sihtstipendiume. Teise kaudu kujundatakse ühtset veebipõhist terminibaasi ja terminiloome keskkonda (see hõlbustab oluliselt oskussõnastike koostamist tulevikus) ning toetatakse terminikomisjone (ametlikult teada

olevaid on 29, tegelikult on neid rohkem). Komisjonid töötavad paljudel aladel kaunitest kunstidest ja teoloogiast kuni merenduse, lennunduse ja kosmonautikani. Näiteks on viimasel ajal edukas olnud sõjandustermiнологia komisjon. Haridus- ja Teadusministeerium ootab enim haridusterminoloogia komisjoni töötulemust: viiekeelset haridussõnaraamatut ja hariduse põhimõistete leksikoni.

Minevikust võib tuua hea näite riigi toetuse kohta seoses koostööga Avatud Eesti Fondiga (George Sorosi fondiga) 1990. aastate algul, kui toetati välismaalt tagasi pöörduvaid eesti teadlasi fondi 3-aastaste grantidega. Teadlastele ja nende peredele maksti tagasikolimisraha ja palk ning rahastati teadustöö jätkamist Eestis. Toetusprogrammi jätkati nii, et fond kandis poole ja Eesti riik poole kulutustest (sellise toetuse said mitmed praegugi Eestis töötavad rahvusvaheliselt tuntud teadlased). Eestis välja töötatud skeemi võtsid üle mitu Ida-Euroopa riiki ning ka Eesti jätkas sama süsteemi kasutamist, kui avanesid Euroopa Liidu tõukefondid. Praeguseks on kirjeldatud meetme tõhusus vähenenud, sest teadlaste motivatsioon on muutunud.

Eesti põhiseaduse § 38 järgi on ülikoolid ja muud teadusasutused „seaduses ettenähtud piires autonoomsed”. Seega, kuigi ülikooliseadus kehtestab õppekeelena eesti keele, võib iga kõrgkool ise otsustada, missuguseid erandeid ta sellest põhimõttest teeb. Üldjuhul tuleb tõdeda riigi ja kõrgkoolide tahteühisust eesti keele kui kõrghariduskeele toetamisel. Nii jälgivad kõrgkoolid omavahelise kvaliteedileppe seirel, kuidas täidetakse kokkulepet varustada kõik võõrkeelsed väitekirjad põhjaliku eestikeelse resümeeaga; järgitakse riigi soovitusi eesti keele väljendusõpetuse kohustusliku kursuse korraldamiseks kõigil erialadel ning on avatud toimetaja-koolituse eriala.

5. Ülikoolide tegevus eestikeelse kõrghariduse arendamisel

Ülikoolid, eelkõige Tartu ülikool, on vastu võtnud mitu eesti keele olulisust rõhutavat programmilist dokumenti, mille põhimõtteid ka jõudumööda ellu viiakse. Tartu ülikooli arengukavale toetudes on vastu võetud otsus „Eesti teaduskeele edendamiseks” (TÜ ETE 2005). Sellega loodi ülikooli oma eestikeelsete õpikute kirjastamise programm, pandi kohustuslik eesti keele kursus kõikidesse õppekavadesse ning tunnustati eestikeelsete õpikute koostamine atesteerimisel ja valimisel hinnatavaks saavutuseks.

Hiljem on ülikooli nõukogu vastu võtnud „Tartu Ülikooli keelepõhimõtted” (TÜ KP 2009), mille punkt 2.1 kinnitab: „Tartu Ülikool kannab rahvusülikoolina Eesti riigi ja rahvuse ees vastutust omakultuuri säilimise ja arengu eest. Eesti keele hoidmine ja arendamine kõrghariduses ja teaduses loob eeldused kultuuri kestmiseks ja edendamiseks ning panustab Euroopa ja maailma kultuurilise ja keelelise mitmekesisuse säilimisse.” Konkreetselt nähakse ette eestikeelne õpe kõikides õppesuundades kahel esimesel kõrgharidusastmel, eestikeelsed õpikud vähemalt bakalaureuseastme jaoks, eestikeelse publitseerimise ja terminiloo arendamine ning välisüliõpilaste ja -õppejõudude eesti keele õpe.

Tallinna Tehnikaülikoolis on nõukogu otsusega kinnitatud „Keeleõppe põhimõtted Tallinna Tehnikaülikoolis” (TTÜ KKE 2009).

Eestikeelse kõrgkooliõppe teeb aga üldse võimalikuks eestikeelne üldharidus. Selle tarvis on vajalik ka venekeelse gümnaasiumi muutmine eestikeelseks (60% ulatuses õppeainete mahust). Äärmiselt tähtis on samuti eesti keele ainekava ja kontrollisüsteemi muutmine eesti õppekeelega koolis. Soovime muuta keeleõpetust elulähedasemaks ja ülikooli nõuetele vastavamaks: et üliõpilased oskaksid kirjutada mitte kirjandeid, vaid referaate, aruandeid ja artikleid; et nad mõistaksid teadusteksti sisu ja oskaksid oma teadmisi ja seisukohti ka suuliselt väljendada. Kindlasti vajab parandamist gümnaasiumilõpetajate funktsionaalne eesti keele oskus (Ehala jt 2010).

6. Teaduskeel – kultuurkeele oluline allkeel

Oma osa emakeelse kõrghariduse põhjendamisel on riiklikul programmil „Eesti ühiskonna väärtusarendus 2009–2013” (EÜV 2009). Eesti keele seisukohalt tähendab see niisuguse arusaamise kasvatamist, et see keel ei ole peatne muuseumiobjekt, milles võib, rahvariided seljas, kord aastas luuletusi lugeda ja rahvalaule laulda. Emakeelt tuleb teadvustada kui igapäevast suhtlemisvahendit kõigis eluvaldkondades, kaasa arvatud kõrghariduses.

Koostamisel olev uus eesti keele arengukava (aastateks 2011–2017) kordab kõrghariduse osas kehtiva strateegia eesmärgi, tuues praegusest tugevamini esile selle rahvusvahelistumise konteksti. Märksõnadeks on eestikeelsuse tagamine kogu kõrgharidussüsteemis, eestikeelsed oskussõnastikud ja õppekirjandus, teadustulemuste avaldamine eesti keeles,

eesti keele spetsialistide ettevalmistamine, kõrgkoolilõpetajate eesti keele oskus, eestikeelne töökeskkond.

Meeldiv on tõdeda, et Soome keeleteadlaste hiljuti koostatud arengukava rõhutab samu seisukohti, mida Eesti praegune ning koostatav keelearenduskava. Soome arengukava soovitab: 1) koostada ülikoolides keeleprogrammid, mis tagaksid soomekeelse õpetuse; 2) kirjutada üliõpilastööd peaaesjalikult soome keeles (või teises riigikeeles – rootsi keeles); võõrkeelsetele lisada emakeelsed resümeed; 3) uurimistoetuste saamise tingimuseks olgu tulemuste avaldamine ka soome keeles; 4) erialade atesteerimisel ja töötajate kohtadele valimisel arvestada ka emakeelseid artikleid. Lõpuks soovitatakse luua terminoloogiatöö riiklik toetussüsteem (Suomen kielen tulevaisuus: 224–225).

Viimasel ajal on hakatud rääkima, et ingliskeelne õpe Eesti ülikoolides on eestikeelse teaduse ja kõrghariduse eeldus, mitte takistus. Seda arvestades tuleb aga leida õiged proportsioonid oma ja võõra vahel. Eesti kõrgkoolid üksi ei suuda tõepoolest pakkuda maailmatasemel õpet. Vaja on kutsuda tippudest külalisõppejõude, kes mõistagi õpetavad inglise keeles. Kui seda ei tehta, lähevad parimad noored Eestist minema sinna, kus nad saavad parema hariduse ja juba täielikult inglise keeles. Paljud ei tule enam tagasi. Nii muutub ülemäärane eestikeelsus iseenda vastaseks.

Emakeele ja võõrkeele kasutuspiirid peaksid aga selged olema. Prof Mati Erelt esitas juba 10 aastat tagasi kolm argumenti, miks on tarvilik piiri tõmbamine eesti keele ala ja inglise keele ala vahele, emakeelne ülikool koos võõrkeelte valdamisega. Esiteks: igal kultuurkeeles on keerule omavahel seotud allkeelte süsteem. Teaduse ja kõrghariduse keel on kirjakeele olulisemaid osi ning kui see välja suretada, siis känguvad ka teised allkeeled. Teine põhjus on hariduse kvaliteet: õpitavast saadakse kõige paremini aru siis, kui see on esitatud õppuri emakeeles (või varases nooruses omandatud teises keeles – JV). Kolmas teaduse ja kõrghariduse emakeelsuse põhjus on demokraatia: ei tohi tekitada olukorda, et eraldatakse teineteisest eestikeelne rahvas ja tema eest kõike otsustav kakskeelne euroeliit (Erelt 2000).

7. Rahvusvahelisi paralleele

Prof János Pusztaý on kinnitanud, et „keele püsijäämiseks on lootust juhul, kui keelt kasutatakse elu kõigis valdkondades, [...] ka asjaajamises, majanduses ja poliitilises elus, lisaks ka teaduselus”. Viimasega on otsest seost oskussõnavara arendus ning Pusztaý sõnul ongi see Ungaris elavnenud – eelkõige Lääne-Ungari Ülikooli Savaria Ülikooli Keskuse algatusel (Pusztaý 2008: 213–214).

Samu seisukohti kinnitab ka V ülemaailmse soome-ugri rahvaste kongressi resolutsioon, tuues vajaduse arendada emakeelset terminoloogiat eraldi esile: „Kongress peab vajalikuks aktiveerida tööd terminoloogia arendamisel soome-ugri ja samojeedi rahvaste keeltes” (Hantõ-Mansiisk 2008).

Aegamööda hakkab muutuma keeleküsimusesse suhtumine nendeski riikides, mille põliselanike keelte kasutajate arv on suhteliselt suur. Kui seni on olnud n-ö poliitiliselt korrektne tegelda paljukultuurilisuse ja -keelsusega (nimetamata eriti selle elemente) ning vähemuskeelte ja murretega, siis nüüd hakatakse üha rohkem osutama tähelepanu ka riigikeeltele. Paar näidet: 1. juulil 2009 otsustas Riksdag kuulutada rootsi keele Rootsi riigikeeleks (Raag 2009); 9. oktoobril 2009 tuli teade, et kristlikud demokraadid ja vabad demokraadid leppisid koalitsiooniläbirääkimistel kokku täiendada Saksamaa põhiseadust lausega „Liitvabariigi keel on saksa keel”. Kuuldavasti on ettepanekut toetanud ka sotsiaaldemokraadid (<http://lenta.ru/news/2009/10/09/sprache/>).

Kokkuvõtteks. Soome-ugri rahvaste võimalused säilitada oma keeli kõrghariduskeeltena (kaugemas tulevikus aga ka keeli üldse) ei ole ülearu suured. Selge on üks: iga minut, mil me ei tee midagi nende võimaluste suurendamiseks või suurendamise eelduste loomiseks, töötab meie keelte säilimisele vastu. Esimeste sammudena, milleta pole võimalikud järgmised, pean silmas emakeele maine väärtustamist noorte hulgas ja emakeelse terminoloogia loomist ja arendamist võimalikult paljude teadus- ja teiste elualade jaoks.

Kirjandus

- Eesti Vabariigi põhiseadus.** Tallinn: Kirjastus Olion. Eesti Entsüklopeedia-kirjastus, 1992.
- Ehala, Martin jt 2010.** Kõrgkoolide üliõpilaste eesti keele oskuse tase. Uuringu-kokkuvõte. Autorid Martin Ehala, Krista Kerge, Kersti Lepajõe, Kadri Sõrmus. Käsikiri Haridus- ja Teadusministeeriumis. Tartu.
- EHIS 2009** = Eesti hariduse infosüsteem. Haridus- ja Teadusministeerium.
- EKAS** = Eesti keele arendamise strateegia. Haridus- ja Teadusministeerium. Eesti keelenõukogu. Tartu: AS Atlex, 2004.
- EKASE 2009** = Eesti keele arendamise strateegia (2004–2010). Elluviimine 2007–2008. Eesti keelenõukogu. Tartu: AS Pakett.
- EKHRS** = Eesti kõrghariduse rahvusvahelistumise strateegia aastateks 2006–2015. – Haridus- ja teadusministri 9. jaanuari 2007. a käskkiri nr 16.
- EKHS** = Eesti kõrgharidusstrateegia aastateks 2006–2015. – RT 1, 30.11.2006, 52, 386.
- EKKV 2008** = Riiklik programm „Eestikeelsete kõrgkooliõpikute koostamine ja väljaandmine (2008–2012)”. – Haridus- ja teadusministri 13. veebruari 2008. a käskkiri nr 166.
- ENE IV** = Eesti nõukogude entsüklopeedia. IV. Tallinn: Valgus, 1989.
- Erelt, Mati 2000.** Eestikeelse kõrghariduse vajalikkusest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 44–45 (1998–1999). Tartu, 77–82.
- Erelt, Mati 2003.** Saateks. – 200 aastat eesti keele ülikooliõpet. Juubelikogumik. Toimetanud Mati Erelt. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 25.) Tartu, 7–9.
- ETT 2008** = Riiklik programm „Eestikeelse terminoloogia toetamine 2008–2012”. – Haridus- ja teadusministri 8. veebruari 2008. a käskkiri nr 163.
- EÜV 2009** = Riiklik programm „Eesti ühiskonna väärtusarendus 2009–2013”. – Haridus- ja teadusministri 2. märtsi 2009. a käskkiri nr 156.
- Hantõ-Mansiisk 2008** = V ülemaailmse soome-ugri rahvaste kongressi resolutsioon. Hantõ-Mansiisk, 30.06.2008.
- Haridus 2001/2002.** Aastakogumik. Statistikaamet. Tallinn, 2002.
- Kern, Katrin 2003.** Teaduse ja kõrghariduse keel. – Eesti kirjakeele kasutusvaldkondade seisundi uuringud. Toimetanud Maire Raadik. (= Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti filoloogia osakonna toimetised 4.) Tallinn: TPÜ Kirjastus, 71–95.
- Pusztay, János 2008.** Ungari keele olukord ja tulevik ELis. – Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa. Koostanud Urmas Sutrop ja Jüri Valge. Haridus- ja Teadusministeerium. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 209–218.
- Raag, Raimo 2009.** Suunamuutus Rootsi keelepoliitikas: lihtsameelsusest reaalsusetajuni. – Ettekanne Emakeele Seltsi ettekandekoosolekul Tartus 17. detsembril 2009. a.

SE 21 = Riiklik strateegia „Säästev Eesti 21”. – RT I, 27.09.2005, 50, 396.

Sihtasutus Archimedes 2008. Aastaraamat. Tallinn.

Suomen kielen tulevaisuus. Kielipoliittinen toimintaohjelma. Kirjoittajat Auli Hakulinen, Jyrki Kalliokoski, Salli Kankaanpää, Antti Kanner, Kimmo Koskenniemi, Lea Laitinen, Sari Maamies, Pirkko Nuolijärvi. (= Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 155.) Helsinki, 2009.

Tartu Ülikooli ajalugu. III. Koostanud Karl Siilivask ja Hillar Palamets. Tallinn: Eesti Raamat, 1982.

TTÜ KKE 2009 = Tallinna Tehnikaülikooli keeleõppe korralduse eeskiri. – Tallinna Tehnikaülikooli rektori 28. mai 2009. a käskkiri nr 94.

TÜ ETE 2005 = Eesti teaduskeele edendamisest. – Tartu Ülikooli 23. detsembri 2005. a nõukogu otsus nr 87.

TÜ KP 2009 = Tartu Ülikooli keelepõhimõtted. – Tartu Ülikooli nõukogu 30. jaanuari 2009. a otsus nr 1.

TÜI 2009 = Tartu Ülikooli infosüsteem. Tartu Ülikool.

Ülikooliseadus. – RT I 1995, 12, 119.

<http://lenta.ru/news/2009/10/09/sprache/>

www.doi.org

Higher education in one's mother tongue – a prerequisite for the continuity of the Estonian language

Jüri Valge

The article is based on a presentation made in Syktyvkar on 17 November 2009, and it describes the makings, birth, development, and problems related to Estonian-medium higher education.

The article provides an overview of the legislation and strategies in the Republic of Estonia, the purpose of which is to secure Estonian-medium higher education, as well as some difficulties with regard to their implementation (young people leaving Estonia for studying abroad, inflow of international students, use of foreign languages by non-Estonian lecturers and in dissertations, and scarcity of Estonian-language textbooks).

The article explains the actions of the state in the preservation of the Estonian language in higher education. The main focus is on the content, goals, and results of two state-funded programmes (publication of Estonian-language university textbooks and support of Estonian-language terminology).

The article brings some examples of similar efforts in Hungary and Finland. The author points out an increase in language awareness in Sweden and Germany. One has to admit that in order to preserve the Finno-Ugric languages as languages of science, one has to constantly motivate young people and to stimulate the creation of native-language terminology.

Keywords: Estonian language, terminology, language policy, language and culture, education policy

Jüri Valge
Haridus- ja Teadusministeerium
Munga 18
50088 Tartu
jyri.valge@hm.ee

RINGVAADE

EMAKEELE SELTSI

90. TEGEVUSAASTA (2009)

Üritused

I. Konverentsid, keelepäevad, ettekandekoosolekud

1. Konverentsid

Emakeele Selts korraldas aruandeaastal kaks konverentsi, aastakoosoleku, kuus kõnekoosolekut, ühe rahvusvahelise seminari, seitse keelepäeva Eesti koolides ja kaheksa väliskeelepäeva.

27. juunil toimus Tartus traditsiooniline J. V. Veskile pühendatud keelekonverents. XLII Veski päeva teema oli „Nimi ja tema keel”. Kavas oli neli ettekannet. Peeter Päll pidas ettekande teemal „Mitmekeelsus Eesti nimedes”, ettekandes oli vaatluse all Eesti nimekasutuse kujunemine aja jooksul mitme võõrvõimu all. Evar Saar kõneles teemal „Paljukeelsus ja silmahakkavad nimeandmispõhimõtted internetiajastu katastrinimedes”. Lenne Ojametsa ettekande pealkiri oli „Ees- ja perekonnanimede häälikuline kooskõla”. Annika Hussar rääkis teemal „Eestlaste eesnimed 1900. aastal”.

Traditsiooniline üliõpilaskonverents, millega Emakeele Selts tähistas ühtlasi Euroopa keelte päeva, toimus 25. septembril Tallinna Ülikoolis. Oma keeleuurimistöödest rääkisid Tallinna ja Tartu Ülikooli ning Tallinna Tehnikaülikooli bakalaureuse- ja magistriõppe üliõpilased, kes pidasid kokku 12 ettekannet.

2. Ettekandekoosolekud, väliskeelepäevad ja keelepäevad Eestis

Ettekandekoosolekutel ja seminaril peeti 20 ettekannet, mis tutvustasid teoreetilisi ja rakenduslikke suundumusi Eesti keeleteaduses ning eesti keele uurimisel. 2009. aastat alustati juubelikoosolekuga: 29. jaanuaril tähistati seltsi auliikme Helmi Neetari 75. sünnipäeva, ettekanded pidasid Helmi Neetar („Ajalooline teave sõnaraamatus”), Urmas Sutrop („Metsapoole”)

ja Vilja Oja („Murdesõnavara peegeldusi”). Koosolekul tutvustati Eesti Keele Instituudis juubilari auks koostatud kogumikku „Kodukeel ja keele kodu”. 19. veebruaril kõneldi Tartus teemal „Eesti keele omandamisest teise keelena”. Esinesid Anna Verschik („Retseptiivne mitmekeelsus”), Raili Pool („Täis- ja osasihitise kasutamisest suulises ja kirjalikus õppijakeeles”) ja Pille Eslon („Eelistustest käändevormide kasutamisel”). 14. mai koosoleku teemaks oli „Eesti lapsekeel psühholoogi pilguga”. Koosolekul esinesid Tiia Tulviste („Kõne areng eesti lapsel ja teistel lastel”) ja Pirko Tõugu („Lasteaialapsed omavahel: kes räägib ja mida”). 4. novembril tutvustati ajakirja Language Typology and Universals (STUF) eesti keele teemanumbrit „Estonian in typological perspective” (2009, 1/2). Numbri toimetaja oli Helle Metslang, artiklite autorid Reili Argus, Martin Ehala, Mati Ereht, Petar Kehayov, Helle Metslang, Karl Pajusalu, Renate Pajusalu ja Reeli Torn-Leesik. Helle Metslang tegi teemanumbri lühiülevaate. Ettekanded pidasid Martin Ehala („Lingvistilised strateegiad ja markeeritus eesti morfoloogias”), Reili Argus („Eesti keele omandamine – mõned tüpoloogiliselt relevantssed jooned”) ja Petar Kehayov („Tabuintensiivistajad kui polaarüksused eesti keele näitel”). 19. novembri kõnekoosolekuga „80 aastat keeleteoimetajaid” märgiti ära seltsi 1929. aasta soovitus seada sisse keeleteoimetaja ametikoht. Koosolekul esinesid Heido Ots („Mis asja nad seal toimetavad?”), Reili Argus („Keeleteoimetajate õpetamisest Tallinna Ülikoolis”) ning Anu Rooseniit ja Anu Vane ühisettekandega „Keeleteoimetajast ettevõtja ja õpetaja – mis on aktuaalset”.

17. detsembril peeti teemal „Naabrite keelearenduskavad” Tartus rahvusvaheline seminar. Valts Ernštreits (Riia) rääkis teemal „Läti Vabariigi keelepoliitikast”, Ilmar Tomusk (Tallinn) „Leedu keelepoliitika põhisuunad 2003–2008”, Maksim Krongauz (Moskva) „Vene keele riiklik korraldus: probleemid ja perspektiivid”, Raimo Raag (Uppsala) „Lihtsameelsusest reaalsustajuni: Rootsi keelearenduse hiljutisest suunamuutusest” ja Jüri Valge (Tartu) „Soome keele tulevikukavad”.

Emakeele Seltsi aastakoosolekul 26. märtsil 2009 pidas akadeemilise ettekande teemal „Väliseestlased ja eesti keel” seltsi juhatuse abiesimees Jüri Viikberg. Seltsi 89. tegevusaasta (2008) aruande esitas teadussekretär Annika Hussar.

Väljaspool Eestit peeti Haridus- ja Teadusministeeriumi ning koha- pealsete eesti seltside kaaskorraldusel keelepäevi Peterburis, Austraalias (Melbourne’is, Thirlmere’i eesti külas, Sydneys), Dublinis, Göttingenis

ja Moskvast. Ettekannete teemad olid väga mitmekesised, selleks võeti arvesse kohapealse eestlaskonna ettepanekuid ja ootusi. Teemade hulka kuulusid ülevaated Eesti keelepoliitikast, identiteedist, meedia keelekasutusest, muutustest eesti keeles, teiste keele mõjudest eesti keeles, uutest vaatenurkadest keeleteaduses, sõnaraamatutööst, kõneldi uuest õigekeelsussõnaraamatust, eesti keele õpetamisest ja eesti keele omandamisest, räägiti eesti keele õppimise võimalustest välismaal ja Eestis, kirjandusest, rahvaluulest. Göttingeni keelepäev peeti sealse ülikoolis, see oli saksakeelne ning mõeldud eesti keele problemaatika tutvustamiseks ka sakslastele. Kokku peeti väliskeelepäevadel 34 ettekannet.

Emakeele Selts oli Eesti Keele Instituudi, Haridus- ja Teadusministeeriumi, Keeleinspektsiooni, Väike-Maarja Gümnaasiumi ja Väike-Maarja vallavalitsuse kõrval üks Ferdinand Johann Wiedemanni keelepäeva korraldajaid. Keelepäev peeti 30. aprillil Väike-Maarjas. Traditsiooni kohaselt esines ettekandega aasta laureaat – seekord Ilse Lehiste teemal „Nimetavalisi liitumisi Wiedemannil ja tänapäeval” –, kes istutas ka tamme keeletammikusse. Ettekanded pidasid veel Jaan Kaplinski, Krista Kerge ja Väike-Maarja õpilane Keili Pohlak.

II. Muu tegevus

2009. a taaselustati juhatuse liikme Annika Kilgi eestvedamisel koolide keelepäevade tava. Keelepäevad toimusid Muhus, Toilas, Missos, Hääde-meestel, Meremäel, Pranglis ja Narvas. Üks kooli keelepäev peeti ka väljaspool Eestit – Petseris. Neil keelepäevadel peeti kokku 26 ettekannet.

2009. a lepitati Haridus- ja Teadusministeeriumiga kokku, et edaspidi teeb keeleteo auhinna eelvaliku seltsi juhatuse. Ka aitas selts korraldada keeleteo auhinna üleandmise üritust.

III. Kirjastamine

Trükkis on 2009. aastal ilmunud:

- Emakeele Seltsi aastaraamat 54 (2008). Peatoimetaja Mati Erelt, toimetaja Tiiu Erelt. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn 2009. 272 lk;
- keeleajakiri Oma Keel nr 1, 96 lk, toimetaja Reili Argus;
- keeleajakiri Oma Keel nr 2, 104 lk, toimetaja Reili Argus.

Helju Kaal ja Eevi Ross alustasid Häädemeeste murde tekstide kogumiku koostamist.

IV. Raamatukogu

Emakeele Seltsi raamatukogu täienes 2009. a 66 trükisega, mis on saadud vahetuse, annetuse või ostu teel. Raamatukogus on arvel 6125 inventeeritud trükist.

2009. a jätkati seltsi raamatukogu andmete kandmist ELNETi kataaloogi, mille abil saab tulevikus seltsi raamatukogu kasutada laiem lugejaskond.

Raamatukogu hoiab ja juhatab Helju Kaal.

V. Keeletoimkond

Keeletoimkonna vanem on Peeter Päll, keeleteoimkonda kuuluvad Külli Habicht, Reet Kasik, Krista Kerge, Katrin Kern, Einar Kraut, Urve Pirso, Maire Raadik ja Tiit-Rein Viitso.

Keeletoimkond pidas 2009. a neli koosolekut ning võttis vastu kolm otsust: araabia sõnade kohta eesti tekstis; parandused ukraina-eesti tähetabelis; kaassõnade *peale* ja *pärast* tähenduse normimisest. Olulised teemad olid veel keelekorralduse osa uues eesti keele arengukavas (2011–2017) ning koostatava keeleseaduse eelnõu, mille kohta keeleteoimkond esitas arvamuse. Arutati ka mitmesuguseid morfoloogiaküsimusi, ent otsuseid ei tehtud. Toimkond arutas Gruusia ja Georgia nime kasutamist, otsustades jääda põhiliselt seniste soovitude juurde. Juunis toimus keeleteoimkonna ja Eesti Keele Instituudi keelekorraldajate ühisseminar, millel arutati järgmise õigekeelsussõnaraamatu probleeme.

VI. Annetused

2009. a tegid Emakeele Seltsile annetuse Ene Sepp, Helmi Neetar ja Krista Kerge.

VII. Liikmeskond

Emakeele Seltsi kuulus 31. detsembri 2009 seisuga 341 tegevliiget ja kaheksa auliiget: Uno Liivaku, Viivi Maanso, Helmi Neetar, Valdek Pall, Huno Rätsep, Ülo Tedre, Ellen Uuspõld ja Tiit-Rein Viitso.

Tegevusaasta jooksul võeti vastu 14 uut tegevliiget: Piret Järvela, Elle Vaimann, Tiina Tärk, Kairi Tamuri, Eva-Liina Asu-Garcia, Maris Johannes, Tiia Neuvonen, Siiri Soidro, Helena Metslang, Leelo Padari, Martin Ehala, Petar Kehayov, Sirje Õim, Madis Arukask. Seltsist astus välja kolm liiget.

Surma läbi lahkus 2009. a viis liiget: Eeva Ahven († 28.10.09), Arvo Eek († 9.07.09), Viive Kingo († 11.03.09), Uno Mereste († 6.12.09), Harri Mürk († 24.02.09).

VIII. Juhatus

2009. aastal valiti uus juhatus, kuhu kuuluvad esimees Helle Metslang, abiesimehed Karl Pajusalu ja Jüri Viikberg ning liikmed Mati Erelt, Annika Kilgi, Jüri Valge ja Asta Õim.

Seltsi juhatus käis 2009. aastal koos kuus korda.

IX. Töötajad

Teadussekretärina töötab Annika Hussar. Raamatukogu juhatajana töötab Helju Kaal ning raamatupidajana töövõtulepingu alusel Tiia Vajak. Seltsi kodulehte kujundab Maria-Maren Sepper.

X. Üldiseloostus

Emakeele Seltsi tegevusaasta on olnud ettevõtmisterohke. On korraldatud konverentse, ettekandekoosolekuid, info- ja keelepäevi, jätkunud on keeleajakirja ja aastaraamatu väljaandmine. 2009. a peeti Emakeele Seltsi üritustel 103 ettekannet.

Seltsi juhatuse liikmed Helle Metslang, Karl Pajusalu, Jüri Viikberg ja Mati Erelt ning keeleteoimkonna esimees Peeter Päll on jätkuvalt osalenud Eesti keelenõukogu töös. 2008. aastast esindab Emakeele Seltsi juhatust Eesti Keele Instituudi teadusnõukogus Karl Pajusalu. Wiedemanni

keeleauhinna komisjonis on Jüri Viikberg. Emakeele Selts on esindatud riiklike programmide nõukogudes.

Emakeele Seltsi tegevus on saanud edukalt jätkuda tänu Teaduste Akadeemia ning Haridus- ja Teadusministeeriumi toele. Akadeemia tegevustoetus katab suurema osa tööjõukuludest, seltsi projektide teostamiseks lisandus ministeeriumi toetus Emakeele Seltsi aastaraamatu ja Häädemeeste murde tekstide kogumiku koostamiseks, seltsi raamatukogu andmete kättesaadavaks tegemiseks, Eesti koolide keelepäevade korraldamiseks ja Oma Keele väljaandmiseks ning väliskeelepäevade korraldamiseks. Seltsi tegevuskulusid aitavad katta liikmemaksud ja raamatumüügitulu.

ANNIKA HUSSAR

2009. AASTAL EMAKEELE SELTSI ÜRITUSTEL PEETUD ETTEKANDED

1. Aava, Katrin – Lood, millega me maailma kujundame. Keelepäeval Prangli Põhikoolis 8. mail.
2. Adamson, Andero – Eesti keel, eestikeel(n)e õpetus ja rahvuskaaslaste programm. Eesti keele päeval Iirimaal Dublinis 10. oktoobril.
3. Argus, Reili – Eesti keele omandamisest võrreldes teiste keeltega. Eesti keele päeval Peterburis 18. aprillil.
4. Argus, Reili – Soovitus lugeda Oma Keelt. Keelepäeval Prangli Põhikoolis 8. mail.
5. Argus, Reili – Eesti keele omandamine – mõned tüpoloogiliselt relevantssed jooned. Ettekandekoosolekul Tartus ajakirja Language Typology and Universals (STUF) teemanumbri „Estonian in typological perspective” (2009, 1/2) tutvustamisel 4. novembril.
6. Argus, Reili – Keeletoimetajate õpetamisest Tallinna Ülikoolis. Ettekandekoosolekul Tallinnas 19. novembril.
7. Arukask, Madis – Identiteet keelega ja keeleta. Eesti keele päeval Peterburis 18. aprillil.
8. Ausing, Kertu – Ülevaade keelekasutuse muutumisest Aleksis Kivi „Seitsme venna” eestikeelsete tõlgete põhjal. Üliõpilaskonverentsil Tallinnas 25. septembril.
9. Bubnov, Maia – Sagedasti esinevate sõnade hääldus spontaankõnes. Üliõpilaskonverentsil Tallinnas 25. septembril.
10. Doyle, Colm (Trinity Kolledž) – Family Language Policy and the cultivation of the minority language in bilingual families. Eesti keele päeval Iirimaal Dublinis 10. oktoobril.
11. Ehala, Martin – Lingvistilised strateegiad ja markeeritus eesti morfoloogias. Ettekandekoosolekul Tartus ajakirja Language Typology and Universals (STUF) teemanumbri „Estonian in typological perspective” (2009, 1/2) tutvustamisel 4. novembril.
12. Erelt, Mati – Mida eestlane ütleb teistmoodi kui varem? Eesti keele päeval Austraalias Melbourne’i Eesti Majas 19. juulil.

13. Erelt, Mati – Mida eestlane ütleb teistmoodi kui varem? Eesti keele päeval Austraalias Sydneys /keelefoorumil Sydney Eesti Kirikusaalis/ 25. juulil.
14. Ernštreits, Valts (Riia) – Läti Vabariigi keelepoliitikast. Seminaril „Naabrite keelearenduskavad” Tartus 17. detsembril.
15. Eslon, Pille – Eelistustest käändevormide kasutamisel. Ettekandekoosolekul Tartus 19. veebruaril.
16. Gao Jingyi – Hiina keele ja uurali keelte ühiste etümoloogiate uurimisest. Üliõpilaskonverentsil Tallinnas 25. septembril.
17. Habicht, Külli – Kuidas muutub eesti kirjakeel? Keelepäeval Petseri Keelegümnaasiumis 22. septembril.
18. Habicht, Külli – Über den Einfluss des Deutschen auf die estnische Schriftsprache. Eesti keele päeval Saksamaal Göttingenis 20. oktoobril.
19. Hausenberg, Anu-Reet – Millest keel kõneleb? Keelepäeval Misso Keskkoolis 10. märtsil.
20. Hussar, Annika – ESi 89. tegevusaasta (2008). Aastakoosolekul Tartus 26. märtsil.
21. Hussar, Annika – Eestlaste eesnimed 1900. aastal. XLII J. V. Veski päeval Tartus 27. juunil.
22. Hussar, Annika – Eestlaste nimed. Keelepäeval Meremäe-Obinitsa Põhikoolis 21. aprillil.
23. Iva, Sulev – Võro kiil ja kirriv ilm. Keelepäeval Misso Keskkoolis 10. märtsil.
24. Jürine, Anni; Kalmus, Mervi – Huvitav keeleteadus. Keelepäeval Toila Gümnaasiumis 9. märtsil.
25. Jürine, Anni – Huvitav keeleteadus. Keelepäeval Häädemeeste Keskkoolis 13. aprillil.
26. Kadakas, Mari – Emakeeleõpetusest Eesti koolis. Eesti keele päeval Moskvast 14. novembril.
Kalmus, Mervi – vt Jürine, Anni.
27. Kaplinski, Jaan – Kui soomeugrilik on eesti keel? Wiedemanni keeleauhinna keelepäeval Väike-Maarjas 30. aprillil.
28. Kehayov, Petar – Tabuintensiivistajad kui polaarüksused eesti keele näitel. Ettekandekoosolekul Tartus ajakirja Language Typology and Universals (STUF) teemanumbri „Estonian in typological perspective” (2009, 1/2) tutvustamisel 4. novembril.

29. Kerge, Krista – Keeletu üksindus ja kooselu. Wiedemanni keele-
auhinna keelepäeval Väike-Maarjas 30. aprillil.
30. Kern, Katrin – Hea, et meil ikka ühine keel ka on – kirjakeel. Eesti
keele päeval Moskvast 14. novembril.
31. Kilgi, Annika – Noored ja huvitav keel. Keelepäeval Muhu Põhikoolis
18. veebruaril.
32. Kilgi, Annika – Kuidas keeles võistelda saab? Keelepäeval Meremäe-
Obinitsa Põhikoolis 21. aprillil.
33. Kilgi, Annika – Eesti noored ja eesti keel. Eesti keele päeval Aust-
raalias Melbourne'i Eesti Majas 19. juulil.
34. Kilgi, Annika – Eesti noored ja eesti keel. Eesti keele päeval Austraalias
Sydney /keelefoorumil Sydney Eesti Kirikusaalis/ 25. juulil.
35. Kingisepp, Leelo – Välisõppeks sobivaid eesti keele õppematerjale.
Eesti keele päeval Austraalias Melbourne'i Eesti Majas 19. juulil.
36. Kingisepp, Leelo – Välisõppeks sobivaid eesti keele õppematerjale.
Eesti keele päeval Austraalias Sydney /keelefoorumil Sydney Eesti
Kirikusaalis/ 25. juulil.
37. Kirsipuu, Helen – Noomenifraaside referentsiaalsed omadused argi-
vestlustes. Üliõpilaskonverentsil Tallinnas 25. septembril.
38. Klaus, Väino – Eesti keeleteaduslike väljaannete ajalugu ja tänapäev.
Keelepäeval Toila Gümnaasiumis 9. märtsil.
39. Koit, Mare – Sprachtechnologie in Estland: Ziele und Resultate. Eesti
keele päeval Saksamaal Göttingenis 20. oktoobril.
40. Koolmeister, Riina – Sprachpolitik und Bildung. Eesti keele päeval
Saksamaal Göttingenis 20. oktoobril.
41. Kremez, Mihhail – Venemaa kajastamine Eesti ja Soome päevalehte-
des Eesti Päevalehe, Molodjož Estonii ja Helsingin Sanomat näitel.
Üliõpilaskonverentsil Tallinnas 25. septembril.
42. Krongauz, Maksim (Moskva) – Vene keele riiklik korraldus: problee-
mid ja perspektiivid. Seminaril „Naabrite keelearenduskavad” Tartus
17. detsembril.
43. Kunder, Anni Marie – Väljarändamise problemaatika kodumaa aja-
kirjanduses. Üliõpilaskonverentsil Tallinnas 25. septembril.
44. Kõrgesaar, Helen – Küsimuste omandamise katsetest 5-aastaste laste
kõnes. Üliõpilaskonverentsil Tallinnas 25. septembril.
45. Lall, Tiina – Keeleline lõimumine. Keelepäeval Prangli Põhikoolis
8. mail.

46. Langemets, Margit – Suur eesti keele seletav sõnaraamat valmis – mis edasi? Eesti keele päeval Moskvas 14. novembril.
47. Leemets, Tiina – Keele muutumine ja reeglite muutumine. Keelepäeval Häädemeeste Keskkoolis 13. aprillil.
48. Lehiste, Ilse (Ohio ülikool) – Nimetavalisi liitumisi Wiedemannil ja tänapäeval. Wiedemanni keeleauhinna keelepäeval Väike-Maarjas 30. aprillil.
49. Lepajõe, Kersti – Meedia keelekasutusest. Eesti keele päeval Peterburis 18. aprillil.
50. Marks, Anneli (õpil) – Interneti kommenteerijate nimekasutus. Keelepäeval Toila Gümnaasiumis 9. märtsil.
51. Metslang, Helle – Eesti keel – lihtne ja keeruline. Eesti keele päeval Austraalias Melbourne'i Eesti Majas 19. juulil.
52. Metslang, Helle – Eesti keel – lihtne ja keeruline. Eesti keele päeval Austraalias Sydneys /keelefoorumil Sydney Eesti Kirikusaalis/ 25. juulil.
53. Metslang, Helle – Posterpräsentation zur estnischen Sprache. Eesti keele päeval Saksamaal Göttingenis 20. oktoobril.
54. Metslang, Helle – Lühiülevaade teemanumbriest. Ettekandekoosolekul Tartus ajakirja Language Typology and Universals (STUF) teemanumbri „Estonian in typological perspective” (2009, 1/2) tutvustamisel 4. novembril.
55. Neetar, Helmi – Ajalooline teave sõnaraamatus. Helmi Neetari 75. sünnipäevale pühendatud ettekandekoosolekul Tallinnas 29. jaanuaril.
56. Niit, Ellen – Noorte muhulaste keelest. Keelepäeval Muhu Põhikoolis 18. veebruaril.
57. Norvik, Miina – Salatsiliivi keelest. Keelepäeval Häädemeeste Keskkoolis 13. aprillil.
58. Oja, Vilja – Murdesõnavara peegeldusi. Helmi Neetari 75. sünnipäevale pühendatud ettekandekoosolekul Tallinnas 29. jaanuaril.
59. Ojameets, Lenne – Ees- ja perekonnanimeste häälikuline koostõla. XLII J. V. Veski päeval Tartus 27. juunil.
60. Ots, Heido – Misasja nad seal toimetavad? Ettekandekoosolekul Tallinnas 19. novembril.
61. Ots, Loone – Andrus Kivirähki „Voldemar”: Eesti, Moskva ja rong. Eesti keele päeval Moskvas 14. novembril.

62. Pajusalu, Karl – Kodukeelest ja riigikeelest. Keelepäeval Häädemeeste Keskkoolis 13. aprillil.
63. Pajusalu, Renate – Keele omandamine ja kakskeelsus. Eesti keele päeval Irimaal Dublinis 10. oktoobril.
64. Pohlak, Keili (õpil) – Eduard Leppik – kohaliku kultuuri edendaja. Wiedemanni keeleauhinna keelepäeval Väike-Maarjas 30. aprillil.
65. Pool, Raili – Täis- ja osasihitise kasutamisest suulises ja kirjalikus õppijakeeles. Ettekandekoosolekul Tartus 19. veebruaril.
66. Puksand, Helin – Kuidas ja mida loeb eesti õpilane? Keelepäeval Prangli Põhikoolis 8. mail.
67. Puksand, Helin – Eesti õpilane lugejana. Keelepäeval Narva Eesti Gümnaasiumis 11. septembril.
68. Päll, Peeter – Mitmekeelsus Eesti nimesdes. XLII J. V. Veski päeval Tartus 27. juunil.
69. Raadik, Maire – Uued sõnad eesti keeles. Keelepäeval Prangli Põhikoolis 8. mail.
70. Raadik, Maire – Inglise ja vene mõjud eesti sõnavaras. Eesti keele päeval Austraalias Melbourne'i Eesti Majas 19. juulil.
71. Raadik, Maire – Uued sõnad eesti keeles. Eesti keele päeval Austraalias /Sydney eesti seeniorite klubi kokkutulekul/ Sydney Eesti Majas 23. juulil.
72. Raadik, Maire – Uued sõnad eesti keeles. Eesti keele päeval Austraalias [Sydney] Thirlmere'i Eesti külas /huviringi koosolekul/ 24. juulil.
73. Raadik, Maire – Inglise ja vene mõjud eesti sõnavaras. Eesti keele päeval Austraalias Sydneys /keelefoorumil Sydney Eesti Kirikusaalis/ 25. juulil.
74. Raadik, Maire – Kuidas eesti keele sõnavara uueneb? Keelepäeval Petseri Keelegümnaasiumis 22. septembril
75. Raag, Raimo (Uppsala) – Lihtsameelsusest reaalsustajuni: Rootsi keelearenduse hiljutisest suunamuutusest. Seminaril „Naabrite keelearenduskavad” Tartus 17. detsembril.
76. Rahuoja, Kaisa – Vahetusõpilase eesti keel ja eesti meel. Üliõpilaskonverentsil Tallinnas 25. septembril.
77. Rannala, Kerli (õpil) – Noorte muhulaste nimed. Keelepäeval Muhu Põhikoolis 18. veebruaril.

78. Rehema, Tuuli – Keelenõuande uuemaid küsimusi. Eesti keele päeval Iirimaal Dublinis 10. oktoobril.
79. Rooseniit, Anu; Vane, Anu – Keeletoimetajast ettevõtja ja õpetaja – mis on aktuaalset? Ettekandekoosolekul Tallinnas 19. novembril.
80. Saar, Evar – Paljukeelsus ja silmahakkavad nimeandmispõhimõtted internetiajastu katastrinimedes. XLII J. V. Veski päeval Tartus 27. juunil.
81. Saukas, Rein – Jakob Hurda rahvaluulekogust. Eesti keele päeval Peterburis 18. aprillil.
82. Siivelt, Keaty – Korpuspõhine uurimus eestikeelsete soome keele õppijate sisekohakäänete kasutusest. Üliõpilaskonverentsil Tallinnas 25. septembril.
83. Sõrmus, Elle – Keeleõpe huvitavaks. Keelepäeval Meremäe-Obinitsa Põhikoolis 21. aprillil.
84. Sõrmus, Kadri – Siia ongi koer maetud. Keelepäeval Narva Eesti Gümnaasiumis 11. septembril.
85. Sõrmus, Kadri – Siia ongi koer maetud. Keelepäeval Petseri Keelegümnaasiumis 22. septembril.
86. Sutrop, Urmas – *Metsapoole*. Helmi Neetari 75. sünnipäevale pühendatud ettekandekoosolekul Tallinnas 29. jaanuaril.
87. Šmõreitsik, Anastassia – *ma-* ja *da-*infinitiivi kasutuse võrdlus eesti kirjakeeles ja õppijakeeles. Üliõpilaskonverentsil Tallinnas 25. septembril.
88. Tarro, Endla – Mälestuskillukesi möödunud keelepäevadest. Keelepäeval Misso Keskkoolis 10. märtsil.
89. Tomusk, Ilmar – Leedu keelepoliitika põhisuunad 2003–2008. Seminaril „Naabrite keelearenduskavad” Tartus 17. detsembril.
90. Tulviste, Tiia – Kõne areng eesti lapsel ja teistel lastel. Ettekandekoosolekul Tartus 14. mail.
91. Tõugu, Pirkko – Lasteaialapsed omavahel: kes räägib ja mida. Ettekandekoosolekul Tartus 14. mail.
92. Tärk, Tiina – Kiili valla talunimed. Üliõpilaskonverentsil Tallinnas 25. septembril.
93. Valge, Jüri – Eesti keel ja eestlus muutuvajas. Eesti keele päeval Peterburis 18. aprillil.
94. Valge, Jüri – Eesti keel ja eestlus muutuvajas. Eesti keele päeval Austraalias Melbourne’i Eesti Majas 19. juulil.

95. Valge, Jüri – Eestikeelse tuleviku nimel. Eesti keele päeval Austraalias /Sydney eesti seeniorite klubi kokkutulekul/ Sydney Eesti Majas 23. juulil.
96. Valge, Jüri – Eestikeelse tuleviku nimel. Eesti keele päeval Austraalias [Sydney] Thirlmere'i Eesti külas /huviringi koosolekul/ 24. juulil.
97. Valge, Jüri – Eesti keel ja eestlus muutuv asjas. Eesti keele päeval Austraalias Sydneys /keelefoorumil Sydney Eesti Kirikusaalis/ 25. juulil.
98. Valge, Jüri – Soome keele tulevikukavast. Seminaril „Naabrite keelearenduskavad” Tartus 17. detsembril.
99. Valdmets, Annika – Keele muutumine. Keelepäeval Narva Eesti Gümnaasiumis 11. septembril.
Vane, Anu – vt Rooseniit, Anu.
100. Vennikas, Heleen – Eestikeelsete ja soomekeelsete õppijate käsitus hispaania keele õppimisest. Üliõpilaskonverentsil Tallinnas 25. septembril.
101. Verschik, Anna – Retseptiivne mitmekeelsus. Ettekandekoosolekul Tartus 19. veebruaril.
102. Viikberg, Jüri – Väliseestlased ja eesti keel. Aastakoosolekul Tartus 26. märtsil.
103. Viikberg, Jüri – Die estnischen Sprachen und Dialekte. Eesti keele päeval Saksamaal Göttingenis 20. oktoobril.

2009. AASTAL EMAKEELE SELTSILE SAADETUD VÕI KINGITUD KIRJANDUS

Ajakirjad, kogumikud ja aastaraamatud

Avain. Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti. Helsinki: Kirjallisuudentutkijain Seura. **2008.** 4; **2009.** 1, 2.

Eesti Teaduste Akadeemia aastaraamat. XIV. (41). 2008. Tln, 2009. 266 lk.

Estonian Academy of Sciences Year Book. XIV. (41). 2008. Tln, 2009. 184 lk.

Kansalliskirjasto. Helsingin yliopiston kirjaston tiedotuslehti. /Helsinki/ **2008.** 4; **2009.** 1, 2, 3, 4.

Looming. Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. **2005.** 5.

Neuphilologische Mitteilungen. Neuphilologischer Verein in Helsinki. **CIX.** 2008. 4;

CX. 2009. 1, 2, 3, 4.

Sananjalka. Suomen Kielen Seuran vuosikirja. Turku. **50.** 2008. 279 lk.

Studia Fennica. Ethnologica. Helsinki: Finnish Literature Society.

11. Touching Things. Ethnological Aspects of Modern Material Culture. Edited by Pirjo Korkiakangas, Tiina-Riitta Lappi & Heli Niskanen. 2008. 277 lk.

Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti. **2008.** 4; **2009.** 1, 2.

Suomalais-Ugrilaisen Seuran aikakauskirja. 92. Helsinki: SUS, 2009. 339 lk.

Muid väljaandeid

A Glossary of Americanisms. Compiled by H. Mutschmann. Tartu-Dorpat 1931. 72 lk.

Eesti humanitaar- ja loodusteaduslikud kogud. Seisund, kasutamine, andmebaasid. Trt, 2008. 239 lk.

Eesti murrete sõnaraamat. IV /köide/. 20. vihik. Tln: Eesti Keele Instituut. 2008.

Eesti rahva kannatuste aasta. Koguteos. Tln: Mats. /1995./ 840 lk. [Kordustrükk.]

Eesti Teaduste Akadeemia meeskoor 50. Tln, 2009. 365 lk.

Eesti Vabariigi teaduspreemiad. 2009. Tln, 2009. 169 lk.

Eestlased Austraalias. I. Toimetanud Õie Haas ja Voldemar Siska. Austraalia Eesti Seltside Liit. Adelaide, 1988. 197 lk.

Eestlased Austraalias II ja Uus-Meremaal. Teine väljaanne. Toimetanud Gunnar Neeme, Lyda Freymuth, Aime Metsar ja Asta Ole. Austraalia Eesti Seltside Liit. Melbourne, 1995. 312 lk.

Emakeeleõpetuse Infokeskuse toimetised. Tallinn: TLÜ Kirjastus.

1. Mihkel Kampmaa ja tema pärand. Artikleid Kampmaast ja tema bibliograafia. Koostanud Vaike Birk. 2007. 362 lk.
2. Keele- ja koolimees Johannes Valgma. Artikleid ja bibliograafia. Koostanud Viivi Maanso. 2008. 120 lk.
3. Nikolai Remmel eesti keelele ja koolile. Artikleid ja bibliograafia. Koostanud Viivi Maanso. 2008. 179 lk.

Estonia Selts. 1994. /Tln:/ Estonia Seltsi väljaanne. /20 lk./

Estonia Selts. 1998. /Tln:/ Estonia Seltsi väljaanne. 19 lk.

EÜS Veljesto 1920–1995. VIII koguteos. Tln: EÜS Veljesto, 1995. 192 lk.

Jõgisalu, Harri. **Meri põlõm'te paljas vesi.** Kihnu arhipelaag. /2006./ 240 lk.

Kansanelämän kuvauksia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 74. Kansan kädestä. Sivistyneistö ja kansakoululaiset Suomen Kulttuurirahastoa perustamassa. Toimittanut Tommi-Tapio Hämläinen. 2009. 237 lk.

75. Työtä ja rakkautta. Kansanmiesten päiväkirjoja 1834–1937. Toimittanut Kaisa Kaurainen. 2009. 264 lk.

Kiisk, Harri. **Eesti muusikast ja muusikutest.** Valik artikleid. /Tln:/ Estonia Selts, 1997. 56 lk.

- Kodukeel ja keele kodu.** Home Language and the Home of a Language. Pühendusteos Helmi Neetarile 75. sünnipäevaks 29. jaanuaril 2009. Toimetajad Marja Kallasmaa, Vilja Oja. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009. 302 lk. (Eesti Keele Instituudi toimetised. 13.)
- Kui ma olin väiksekene. 5.** Viljandi Maagümnaasiumi almanahh 2003–2007. 2008. 208 lk.
- Liivaku, Uno. **Väike soveti keele sõnaraamat.** Monokkel MMVIII. 312 lk.
- Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki.** Helsinki: Société Néophilologique.
- LXXIV.** Mari Lehtinen. La contextualisation du discours radio-phonique par des moyens prosodiques. L'exemple de cinq grands philosophes français du XXe siècle. 2008. 288 lk.
- LXXV.** Anni Sairio. Language and Letters of the Bluestocking Network. Sociolinguistic Issues in Eighteenth-Century Epistolary English. 2009. 365 lk.
- LXXVI.** Germanistik zwischen Baum und Borke. Festschrift für Kari Keinästö zum 60. Geburtstag. Herausgegeben von Doris Wagner, Tuomo Fonsén und Henrik Nikula. 2009. 323 lk.
- LXXVII.** Du côté des langues romanes. Mélanges en l'honneur de Juhani Härmä. Éditeurs Eva Havu, Mervi Helkkula et Ulla Tuomarla. 2009. 299 lk.
- LXXVIII.** La langue en contexte. Actes du colloque „Représentations du sens linguistique IV”, Helsinki 28–30 mai 2008. Eva Havu, Juhani Härmä, Mervi Helkkula, Meri Larjavaara et Ulla Tuomarla (eds). 2009. 418 lk.
- Noored filoloogid.** Emakeelepäev täis tarkuseteri. Koostanud ja toimetanud Anastassia Zabrodskaja. Tln: TLÜ Kirjastus, 2009. 273 lk.
- Oittinen, Hannu. **Sanaopas. Viro-suomi-viro.** /1994./ 48 lk.
- Parbo, Arvi. **On Estonia and Estonians.** /Australia, 2007./ 51 lk.
- Raadik, Maire. **Kuidas vormistada ametikirja.** Keeleline juhend omavalitsusasutuste töötajaile. Trt, 2008. 40 lk.
- Rommel, Mart. **Computers in the historical phonetics and phonology of Balto-Finnic languages: problems and perspectives.** Tln, 1980. 16 lk. (Preprint KKI-14.)

Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia. Helsinki.

257. Jussi Ylikoski. Non-finites on North Saami. 2009. 224 lk.

258. The Quasquicentennial of the Finno-Ugrian Society. Edited by Jussi Ylikoski. 2009. 271 lk.

Suomen kielen tulevaisuus. Kielipoliittinen toimintaohjelma. Helsinki: Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus. /2009/. 241 lk.

Suomi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

194. Päivi Rintala. Ihalasta ihaviljankorpeen. *IHA*-vartalo suomen henkilön- ja paikannimissä. 2008. 479 lk.

195. Pirkko Muikku-Werner. Tositarkoituksella. Näkökulmia kontakti-ilmoituksiin. 2009. 419 lk.

196. Simo Heininen. Mikael Agricolan Vanhan testamentin reuna-huomautukset. 2008. 205 lk.

Teadusmõte Eestis. (V). Humanitaarteadused. Tln: Eesti Teaduste Akadeemia, 2009. 140 lk.

The True Blue Guide to Australian Slang. Editor Jenny Hunter. /New Holland Publishers (Australia). 2004./ 126 lk.

Tietolipas. Helsinki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

86. Georg Dickie. Estetiikka. Tutkimusalueita, käsitteitä ja ongelmia. 2009. 182 lk.

219. Kieli kioskillä. Tutkimuksia kioskiasioinnin rutiineista. Toimittaneet Hanna Lappalainen ja Liisa Raevaara. 2009. 322 lk.

225. Jari Niemelä. Talonpoika toimessaan. Suomen maatalouden historia. 2008. 234 lk.

226. Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen. Toimittaneet Samuli Hägg, Markku Lehtimäki ja Liisa Steinby. 2009. 355 lk.

227. Kielet kohtaavat. Toimittaneet Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen ja Päivi Pahta. 2009. 340 lk.

228. Kielissä kulttuurien ääni. Toimittaneet Anna Idström ja Sachiko Sosa. 2009. 311 lk.

229. Kielen piirteet ja tekstilajit. Vaikuttavia valintoja tekstistä toiseen. Toimittanut Vesa Heikkinen. 2009. 276 lk.

Tiivel, Irene. **English and Estonian.** Some idiomatic differences. /Tartu:/ Ilmamaa. /1996./ 151 lk.

Váimmus čiegan sániid I hjärtat gömmer jag orden. Samiskt symposium till minne av Annika Jansson den 4–5 februari 2005. Uppsala,

Institutionen för moderna språk vid Uppsala universitet, 2008.
141 lk. (Opuscula Uralica 9.)

Väike paronüümisõnastik. Koostanud Helen Plado, Katrin Mandra. Trt, 2008. 37 lk.

Õisu Tehnikum 75. Koostaja Toomas Külvet. Trt: Farmaxi Kirjastus- ja Reklaamigrupp, 1997. 35 lk.

Koostanud HELJU KAAL

2009. AASTAL MANALATEELE LÄINUD EMAKEELE SELTSI LIIKMED

Harri Mürk	(08.06.1954 – 24.02.2009)
Viive Kingo	(02.10.1931 – 11.03.2009)
Arvo Eek	(13.10.1937 – 09.07.2009)
Eeva Ahven	(04.02.1924 – 28.10.2009)
Uno Mereste	(27.05.1928 – 06.12.2009)

IN MEMORIAM

EEVA AHVEN

2. II 1924 – 28. X 2009

Emakeele Selts on kaotanud oma auliikme Eeva Ahvena, ühe neist, kelle aastakümnetepikkune tihe side seltsiga on aidanud seltsil aegade voolus ja vahelduses olemas olla ja tegutseda.

Sünnilt oli Eeva Ahven (kuni 1935 Bachmann, siis kuni 1953 Kurve) tartlane. Tartus kulges ka tema haridustee algkoolist Tartu Riikliku Ülikoolini, mille lõpetas 1949 eesti filoloogina. Teadlasettevalmistuse sai ta Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi aspirantuuris eesti keele alal, juhendajaks J. V. Veski. Asutuse esimese aspirandina väitles ta enese 1953. a filoloogiakandidaadiks (praegu võrdsustatud PhD kraadiga) uurimistööga „Eesti kirjakeele arenemine aastail 1900–1917”, mis trükivalgust nägi 1958. Asjatundjad peavad noore teadlase monograafiat eesti kirjakeele selle perioodi põhitähtsusega teoseks.

Juba üliõpilasena sidus ta end Keele ja Kirjanduse Instituudiga, kus alustas 1948. a raamatukogu töötajana. Ta jäi töökohatruuks. Õige pea jõudis ta instituudi kui eesti keelt ja sugulaskeeli, eesti kirjandust ja rahvaluulet uuriva teadusasutuse üheks juhiks ja eeskätt keealase töö korraldajaks, olles aastail 1953–1968 teadussekretär ning seejärel kuni aastani 1989 direktori asetäitja teadustöö alal (s.o teadusdirektor). Tema töövahekord instituudiga lõppes 1993. a algul, tema jaoks sümboolsel aastal, sest oktoobris muutis struktuuri ja nime ka tema elupõline töökoht, laia profiiliga Keele ja Kirjanduse Instituut ise.

Paradoksaalsel kombel avas pensionäripõlv Eeva Ahvenale uuesti võimalused asuda täie andumusega uurimistööle. Instituudi juhtimise kõrvalt oli tal küll ilmunud üle 50 kirjutise, nii teaduslikke artikleid eeskätt 20. sajandi eesti kirjakeele sõnavara kohta kui ka mitmesuguseid instituudi tegevusega või muu keeleluga seotud ülevaateid, kokkuvõtteid jm. Oma eesti keele kompetentsust rakendas ta ka toimetuskollegiumides ja õigekeelsuskomisjonides. Kuid lõpuks oli tal võimalus pühenduda teemale, mida ta päripõhjani tundis – Keele ja Kirjanduse Instituudi ajaloole.

Et võimalikult vältida subjektiivsust, toetus Eeva Ahven üksnes kirjas fikseeritule. Vastuolulise ajajärgu üldpilti aitas mõtestada tema pädevus lugeda ka ridade vahelt. Nii liikus ta arhiivisäilikute alusel aasta aastalt instituudi asutamise eelloost kuni tema viimase aastani. 2007. a ilmus poolteist tuhat lehekülge hõlmav teos „Pilk paberpeeglis. Keele ja Kirjanduse Instituudi kroonika 1947–1993”. On nii kaunis, kui ühe teadlase elutöö on juhatanud sisse oma eriala väärtustav ja ajale vastu pidav uurimus ja kui seda kroonib raamat, mille sisu on ajaloo palge ees peaaegu ammendav. Iseendastmõistetavalt koorub sealt välja ka autori mitmekülgne, tihti juhtiv, suunav või korraldav osalus nii instituudi töös kui ka Eesti keeleelus laiemalt.

Eeva Ahvena uurimus ei peegelda ainult Keele ja Kirjanduse Instituudi ajalugu, vaid ka temaga seotud teiste asutuste, eeskätt Emakeele Seltsi oma. 1946. a viidi selts Tartu ülikooli juurest teaduste akadeemia alluvusse, mis hiljem tähendas Keele ja Kirjanduse Instituudi ja Emakeele Seltsi tihedat ja keerulist põimumist alates sellest, et seltsi väga väärtuslik keelearhiiv sai instituuti deponeerituna kõigi eesti murdeuurimuste ja -sõnaraamatute oluliseks osaks ning lõpetades ühe katuse all elamisega, igapäevaste töö- ja olmeküsimuste lahendamisega.

Eeva Ahvena saatus oli olla lähiseoses mõlemaga. Astunud 1950. a Emakeele Seltsi tegevliikmeks, valiti ta juba 1954. a seltsi juhatusse, kus oli veel 38 korral, millest 18 tegevusaastal oli juhatuse abiesimees või esimehe ajutine kohusetäitja. 1999 valiti ta seltsi auliikmeks. Emakeele Seltsi aastaraamatu toimetuskolleegiumi kuulus ta aastail 1955–1988. Eeva Ahven oli abielus seltsi teadussekretäri Heino Ahvenaga. Seltsi rõõmud ja mured ei saanud talle võõrad olla. Seda enam on austusväärne, kuidas ta oma diskreetsel moel oskas nii instituudi kui ka seltsi kasuks tegutseda ja respekteerida mõlema iseolemist.

Ootamatult langes Eeva Ahvena õlule veel lisakoormust, kui äkksurm tabas Heino Ahvenat 22. aprillil 1988. a. Ustava kaaslasena lõpetas ta oma abikaasa poolelijäänud tööd, sh Gustav Vilbaste „Eesti taimenimetused” (1993), millega pälvis koos teiste toimetajatega riigi teaduspreemia.

Eeva Ahvenal oli mitmeid harrastusi. Kui vajati näiteks kunstialast nõu või abi, pöörduti tema poole. Kunsti algtõed oli ta omandanud Pallase kursustel 1942–1944. Väike näide tema keele- ja joonistamishuvi ühildamisest leidub murdearhiivis Juuru murdekogumispäevikus (1947), mida ta on ilmetanud meeleolukate kohalikku koloriiti peegeldavate joonistustega.

Tagasihoidliku, sihikindla ja visana liikus ta läbi elu, abiellus, sünnitas tütre ja poja, pühendus lastelastele, uuris eesti keelt, juhtis keeleelu. Ta vaim oli värske lõpuni ja kõrge eani säilitas ta ka kehalise värskuse – paraku ei jõudnud ta enam ära oodata uut lumerohket suusatalve ...

Oma väarikuse, õiglase meele ja tasakaalukusega pälvis ta kolleegide ja seltsikaaslaste lugupidamise ja sügava austuse. Eesti riik tunnustas Eeva Ahvenat Valgetähe V klassi teenetemärgiga. Ta oli Soome-Ugri Seltsi välisliige.

EEVI ROSS

IN MEMORIAM
ARVO EEK

Arvo Eek sündis 13. oktoobril 1937 Pärnus. Tema lapsepõlv viie lapsega peres möödus eri kohtades Pärnumaal vastavalt sellele, kuhu suunati ta raudteelasest isa. Pärast Eidapere 7-klassilise kooli lõpetamist 1952. a jätkas ta õpinguid Viljandi Pedagoogilises Koolis, mille lõpetamise järel 1956. a asus tööle Ehavere algkoolis Luual. Järgmisel sügisel hakkas ta õppima Tartu ülikooli eesti filoloogia osakonnas kaugõppijana. 1959. aasta sügisest sai A. Eegist statsionaarne üliõpilane ja ta lõpetas ülikooli 1963. a. Tema viimased ülikooliaastad sattusid eriti huvitavasse aega. 1961. a, pärast 20-aastast vaheaega, ilmusid uued eesti keele kolme vädet puudutavate instrumentaalfoneetiliste mõõtmiste tulemused ühelt poolt Ilse Lehistelt USAs ja teiselt poolt Georg Liivilt Eestis. 1962. a kaitses Georg Liiv oma kandidaativäitekirja (vastab praegusaegsele PhD-le) eesti keele vokaalidest kolmes kestusastmes. Samal ajal jõudis ka eesti

keele fonoloogia uuele tasemele. See äratas A. Eegis huvi foneetika vastu ja Gerda Laugaste juhendamisel kirjutas ta diplomitöö eesti sõnavälte artikulatsioonist ja tajust, kus esitas ka akustilisi andmeid ostsillogrammide näol. 1963. a sai A. Eegist Keele ja Kirjanduse Instituudi aspirant. Tema juhendajaks sobis G. Liiv, kes oli saanud instituudis loodud foneetikalabori juhatajaks. Sellel laboril ei olnud esialgu aparatuuri. Tallinna Polütehnilises Instituudis ehitati laborile küll suur analüsaator, kuid see ei hakanud kunagi tööle – te tellisite masina, te saite meilt masina, aga et see tööle hakkaks, peate veel maksma ... Seetõttu pidid foneetikud pikka aega otsima võimalusi teiste asutuste aparatuuri kasutamiseks. Ja pärast aspirantuuri nooremteaduriks „tõusnud” A. Eek ei saanud kuidagi oma väitekirja ettenähtud ajal valmis ja pidi aastaid instituudi nooremteadurina oma neljalapselise pere toetamiseks korrektorina lisatööd tegema.

Arvo Eegi ingliskeelne väitekirj „Articulation of the Estonian Sonorant Consonants” jõudis kaitsmisele mais 1971. Siin uuriti iga-külgsest konsonantide *m*, *n*, *ń*, *ŋ*, *l*, *l'* ja *r* moodustamist kolmes vältes ja naabervokaalide mõju arvestades ning kasutades selleks staatilist röntgenograafiat, lateraalset kinofluorograafiat, traditsioonilist ja otsest palatograafiat, huulte filmimist sünkroonselt häälikute spektrograafia ja ostsillograafiaga. Peale uute teadmiste eesti sonorantidest andis töö ka olulist uut teavet eesti konsonantide palatalisatsioonist, mis on niivõrd iseäralik, et ei soome-ugri ega rahvusvaheline foneetiline tähestik ei evi tänini vahendeid selle adekvaatseks kajastamiseks. Tähelepanuväärne on, et A. Eegi huvitav idee, et geminaatsonorandid ja *ŋG* pole II ja III vältes eristatud mitte niivõrd kestuse kui detsibellides mõõdetava pingsuse poolest, pole milgi määral kontrollimist leidnud, sest see on valdkond, mida lihtsalt kardetakse.

Pärast kandidaadikraadi saamist valiti Arvo Eek vanemteaduriks ja foneetikalabori juhatajaks. Selle aja märgatavaimaks tähiseks sai A. Eegi toimetatud seeria „Estonian Papers in Phonetics” (1972–1987). Aastail 1972–1977 õpetas ta ka Tartu ülikoolis foneetikat. 1977 kujundati foneetikalabor saadud arvuti ümber arvutuslingvistika sektoriks, kus A. Eek jätkas vanemteadurina. Kuigi see tähendas teatavat prioriteetide muutust foneetika arvel, jätkus foneetika uurimine juba arvuti toel ning 1988. a peeti Tallinnas rahvusvaheline foneetikakongress. 1970. ja 1980. aastail koondas A. Eek oma tähelepanu eesti kvantiteediga seotud probleemidele, nagu kestusmallide artikulatsioon ja tajumine, rõhk ja toon

ning välted. Väga oluline oli ka huulhäälikute *b/p* ja *m* geminaadilisuse uurimine nende moodustamisel huulelihastesse saabunud närviimpulsside alusel lihastesse torgatud elektroodide abil: lihased said huulhäälikut moodustades 1–5 impulssi olenevalt hääliku kestusest. Siit tuleneb, et geminaat pole mitte objektiivne foneetikamõiste, vaid kuulub pigem taju valdkonda.

Kui Gorbatšovi sula hakkas Nõukogude Liidu poolt annekteeritud rahvastele hingamisruumi andma, oli Arvo Eek üks neist, kes asus looma Eesti NSV-le keeleseadust, mis annaks eesti keelele eesõigused eestlaste maal; mõnevõrra moonutatult võeti see ka vastu. Nii või teisiti, see oli esimene keeleseadus Nõukogude Liidus, mis seadis ametlikuks keeleks kohaliku keele ja kärpis niiviisi vene keele võimu. A. Eek oli ka Eesti Vabariiki taastava Eesti Kongressi liige, seejuures üks neist vähestest, kes taotlesid Eesti Vabariigi juriidiliselt korrektset taastamist okupatsioonieelse põhiseaduse taaskehtestamisega (nn restitutsiooni). Võitsid need jõud, kes olid alustanud tootmisomandi ärastamisprotsessi. Aastail 1991–1992 töötas A. Eek osatööjõuga Riigi Keeleametis, olles keelelisi õigusi käsitlevate õigusaktide koostaja või kaaskoostaja, ja oli seejärel aastani 1993 seal nõunik. Kuid ta ei loobunud neilgi aegadel foneetikast ja kasutas 1992. a võimalust veeta kuus kuud külalisuurijana Stockholmi ülikooli keeleteaduse instituudi foneetikalaboris. Aprillis 1993 liitus ta Tallinna Tehnikaülikooli küberneetika instituudi foneetika ja kõnetehnoloogia laboriga ning veetis veel ühe aasta uurijana Stockholmis. 1994. a kaitses ta filoloogiadoktori kraadi väitekirjaga „Studies on Quantity and Stress in Estonian”, mis võttis kokku ta senise töö eesti keele kvantiteedi ja rõhu alal.

Arvo Eegi töö küberneetika instituudis oli pikka aega tihedalt seotud Einar Meistriga. Nad moodustasid hästi funktsioneerinud meeskonna, kus A. Eegi ideed ja kogemus kombineerusid E. Meistri matemaatika-alase pädevuse ja kõnetehnoloogia tundmisega. Nende osaluse tulemusena rahvusvahelises projektis „BABEL – a Multilanguage Database” loodi eesti keele foneetiline andmebaas, mis sisaldab kõikvõimalikud difoonid ja on kasutatav kõnesünteesis ja -analüüsis. Üldse kajastub see koostöö 19 teadusüllitises. 2003. a said Arvo Eek ning Einar Meister, Meelis Mihkla ja Heiki-Jaan Kaalep riigi teaduspreemia eesti keele tekst–kõne sünteesi tarkvara loomise eest. A. Eek töötas küberneetika instituudis vanemteadurina 2007. aastani.

Juba varsti pärast kandidaadikraadini jõudmist innustus Arvo Eek mõttest kirjutada kõikehõlmav ülevaade eesti keele foneetikast, mis asendaks 1930ndail kogutud andmeil põhinenud Paul Ariste „Eesti foneetika” (1947) ja selle teise väljaande „Eesti keele foneetika” (1953). Pealegi olid ilmunud uued võistlevad hüpoteesid eesti keele keerulise fonoloogilise ehituse kohta, mille paljus osutas algandmete auklikkusele ning vajadusele saada uusi instrumentaalfoneetilisi andmeid. Suurt osa A. Eegi uurimistegevusest võibki pidada auklike piirkondade hoolsaks täitmiseks. Ta pidas oma kohuseks lugeda kõike, mis oli kirjutatud eesti keele foneetikast ja fonoloogiast, ning käsitleda kõiki sel alal esitatud seisukohti. Temalt oodatud käsiraamatu esimene köide „Eesti keele foneetika I” (192 lk) ilmus 2008. a algul. Raamat esitab täieliku ülevaate eesti keele vokaalidest – nii monoftongidest kui ka diftongidest, nende artikulatsioonist, akustikast ja tajumisest, distributsioonist, kohalikest iseärasustest ja varieeruvusest. See sisaldab ka sissejuhatava peatüki foneetikast ja fonoloogiast keele üldsüsteemis. Ta alustas ka raamatu teise, konsonante käsitleva köite kirjutamist, kuid 2008. a haigestus tõsiselt. Paar päeva enne jõule siirdus ta pärast Tartus antud seminari otse Tartu ülikooli kliinikusse. Pärast operatsiooni ja sellele järgnenud väsitavat järelravi püüdis ta lõpetada oma tööd. Paraku sai 9. juulil 2009. a otsa talle antud aeg. Tema poolt alustatud kaaluka töö lõpule viimine jääb kolleegide kanda.

TIIT-REIN VIITSO

EMAKEELE SELTSI JUUBILARID 2009. AASTAL

JAANUARIS	05.01.	Karl Karlep	70
	12.01.	Viivi Maanso	80
	29.01.	Helmi Neetar	75
VEEBRUARIS	04.02.	Eeva Ahven	85
	08.02.	Aime Klandorf	50
	15.02.	Mart Meri	50
	17.02.	Ellen Hagel	85
	24.02.	Ada Ambus	80
MÄRTSIS	01.03.	Helju Vals	80
	20.03.	Heido Ots	75
	24.03.	Ott Kurs	70
APRILLIS	09.04.	Mare Piho	65
	24.04.	Jaan Alver	60
MAIS	01.05.	Tõnu Karma	85
	02.05.	Astrid Küüts	60
	08.05.	Ülo Parbus	80
	12.05.	Kullo Vende	70
	26.05.	Helle Mets	70
JUUNIS	08.06.	Tiina Lias	70
	19.06.	Maie Kalda	80

JUULIS	11.07.	Kristin Kuutma	50
	13.07.	Aleks Kasepalu	75
	17.07.	Silvi Vare	70
	18.07.	Martin Ollisaar	75
	19.07.	Leidi Veskis	70
	21.07.	Arvo Krikmann	70
AUGUSTIS	06.08.	Indrek Kärner	50
	17.08.	Paul Kokla	80
	18.08.	Ellen Niit	65
SEPTEMBRIS	03.09.	Aino Admann	80
	11.09.	Sirje Mäearu	50
	19.09.	Väino Klaus	60
	26.09.	Tiina Söderman	50
	28.09.	Aime Vettik	70
OKTOOBRIS	08.10.	Silvi Nemvalts	60
	11.10.	Kari Laukkanen	70
	29.10.	Toomas Paul	70
NOVEMBRIS	28.11.	Kaljo Põllu	75

TÕNU KARMA 85: MEIE MEES RIIAS

1. mail 2009 tähistas oma 85. sünnipäeva Tõnu Karma, keda mitmekeelsete tegevus- ja huvialade tõttu tuntakse paljudes ringkondades niihästi Eestis kui ka Lätis. T. Karma on keele- ja raamatuteadlane, eesti-läti kultuuriloo uurija, liivi kirjakeele arendaja ja liivi kultuuri uurija, eesti ja liivi keele õpetaja, tõlk ja tõlkija, võrratu Riia linna kultuuriloo tundja ja tutvustaja.

Tõnu Karma sündis 1924. a Tartus kooliõpetaja peres. Ta omandas hariduse Tartu koolides (15. algkool, Pedagoogiumi progümnaasium, esimese gümnaasiumi humanitaarharu). 1946. a asus T. Karma õppima Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonda eesti filoloogiat, spetsialiseerudes soome-ugri keeltele, kuid eksmatrikuleeriti ülikooliõpingute lõpusirgel diplomitöö kaitsmise eeli 1951. a teenistuse eest Saksa sõjaväes, kuhu ta oli sundmobiliseeritud 1944. a augustis. 1960. aastail

täiendas T. Karma end raamatukogunduse alal Tallinna Pedagoogilises Instituudis. 1950. a tutvus ta Tartus Paul Ariste aspirandi, tulevase silmapaistva balti keelte uurija Marta Rudzītēga. 1955. a nad abiellusid ja järgmisel sügisel siirdus T. Karma elama Lätimaa pealinna Riiga. Riias on tema peatööandjaks olnud Läti Ülikooli Teaduslik Raamatukogu, kus ta on töötanud erinevatel ametipostidel, esmalt liigitusrühma juhatajana, seejärel pearaamatukoguhoidjana.

Tõnu Karma on avaldanud lühemaid ja pikemaid kirjutisi eesti, vene, inglise jt keeltes, enamasti siiski läti keeles ilmselt kõigist talle huvi pakkuvatest valdkondadest, kuid ammendavat ülevaadet kõigest sellest meil Eestis paraku polegi (samal teemal ka: Eduard Vääri *Tõnu Karma kultuuritegelase ja livoloogina* – <http://www.emakeeleselts.ee/yrituded/tk80.htm>).

Tõnu Karma on kirjutanud esmaavastavalt ja huvipakkuvalt eesti ja läti kultuurisuhetest. Sellest valdkonnast on ilmekas näide artikkel *Veidenbaums Tartus* (Keel ja Kirjandus 1967, 10, 608–612), kus ta kirjutab andekast läti luuletajast Eduards Veidenbaumsist (1867–1892), kes viiendiku oma lühikesest elust tegutses Tartus. Eriti hinnatav on T. Karma töö Kristjan Jaak Petersoni elu- ja loometee uurimisel ja tutvustamisel (*Kristjan Jaak Peterson ehk see, kus ta elas ja käis, mida nägi ja kellega kokku sai oma lühikese elu sees.* – Keel ja Kirjandus 1972, 8, 478–487, *Maarahva lauliku pilt* – Edasi 13. VIII 1972). Ta on Kristjan Jaagust pidanud ettekandeid, koostanud kirjanikule pühendatud näitusi ja väljapanekuid (nt K. J. Petersonile pühendatud väljapanek Läti Akadeemilises Raamatukogus, mille koostas 2001. a käsikäes Läti Eesti saatkonnaga). Hea läti keele tundjana on Karma proovinud kätt läti kirjanduse tõlkimisel, eestindades Vilis Lācise eesti lugejate hulgas suure populaarsuse saavutanud *Kūla mere ääres* (1956), Kārlis Baumanise biograafilise teose *Teodors Zalkalns* (1971) ja Venta Vīgante näidendi *Põuaväljud*.

Eesti keele ja kultuuri uurimisel, tutvustamisel ning arendamisel Lätis on Tõnu Karmal püsivad teened. Siinkohal on eriti oluline nimetada juubilari koostatud ja läti emakeelega lugejat silmas pidavat lätikeelset eesti keele grammatika lühiülevaadet, mis on ilmunud Karl Abeni *Eesti-läti sõnaraamatu* eraldi osana (Rīga, 1. tr 1967). Läti Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus on ta kolleegidele ja üliõpilastele õpetanud eesti keelt ja tutvustanud eesti kultuurilugu. Olgu siin meelde tuletatud sedagi, et just T. Karma algatusel organiseerisid Läti Eesti Selts ja Emakeele Selts

12. märtsil 1989 Riia keelepäeva, tollal esimese seesuguse väljaspool Eesti piire.

Kuid Tõnu Karma olulisim tegevusvaldkond on siiski ja eelkõige seotud liivi keele ja kultuuri uurimise ja tutvustamisega laiemale üldsusele peamiselt Lätis, kuid ka Eestis. Aastate jooksul on temast kujunenud parimaid liivi keele tundjaid ja tulihingelisemaid liivi kirjakeele arengu eest seisjaid. Suurem osa liivi keelega seotud töid on T. Karma avaldanud lätikeelsetes väljaannetes, sh Kersti Boiko toimetatud artiklikogumikus *Lībieši* (1994), Liivi aastaraamatutes (*Lībiešu gadagrāmata*), kuukirjas *Līvli*, Lāti TA toimetiste A-seerias, ajalehes *Latvijas Vēstnesis* jm, kusjuures temaatika on olnud väga mitmekesine.

Tõnu Karma lähem tutvumine liivlaste ja liivi keelega sai alguse 1948. a suvel, kui Paul Ariste eestvõtmisel toimus Tartu ülikooli soomeugri eriharu üliõpilaste esimene sõjajärgne menetluspraktika Kuramaa liivi külades. Sellesse seltskonda kuulus ka T. Karma (vt *Vahejuhtum Riia–Vindavi reisirongis*. – ESA 30 (1984), 1986, 197–200). Ühtlasi oli see talle esimene otsene kokkupuude ka lätlaste ja nende keelega nende endi maal.

Tõnu Karma on aktiivselt osalenud liivi kirjakeele standardiseerimise arutamisel liivi keele ja ortograafia seminaridel ja konverentsidel ning esitanud oma seisukohad arvukates kirjutistes, nagu *Liivi raamatukeel ja liivi raamat* (Keelereform ja raamat. Acta Bibliothecae Nationalis Estoniae = Eesti Rahvusraamatukogu toimetised 3, 1993, 174–176), *Kas liivi keel on juba valmis?* (Läänemere rahvaste kirjakeelte ajaloost. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 1, 1995, 36–39), *Vai lībiešu valoda jau ir gatava?* (*Līvli* 1995, 3), *Lībiešu valodas normēšanas pamati* (Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vestis. Sociālās un humanitārās zinātnes A 1998, 52/3 (596), 41–55). Liivi kirjakeele arengu ajalugu käsitleb artikkel *Liivikeelne Uus Testament* (Wastne Testament 1686: konverentsi ettekanded 26.–27. aprill 1996. Bengt Gottfried Forseliuse Seltsi toimetised 2. B. G. Forseliuse Selts, Tartu 1996, 71–75). T. Karma töötluses ilmus Pētõr Dambergi artikkel *Liivi keelekorraldusest* (ESA 23 (1977), 1978, 71–92).

Ka nimekorralduse küsimused on Tõnu Karmale südamelähedane teema. Ta on kirjutanud lāti nimede edasiandmisest eesti keeles (*Mida teha lāti nimedega?* – Keel ja Kirjandus 1962, 9, 539–549) ja liivi nimede kirjutamisest eesti keeles (*Liivi nimede kirjutamine eesti keeles*. –

Läänemeresoomlaste etnokultuuri küsimusi. Tallinn: Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum 1982, 63–66). T. Karma nõuandvat abi on vajatud Lätis kokkukutsutud nimetoimkonnas, kus mh on läbi arutatud eesti ja soome isiku- ja kohanime läti keelde transkribeerimine. Ta on koostanud *Liivi raamatu bibliograafia* (Keelereform ja raamat 1993, 174–176). T. Karma on aidanud trükki toimetada oma abikaasa, professor Marta Rudzīte bibliograafia (*Profesore Marta Rudzīte: bibliogrāfiskais rādītājs*. Atb. red. L. Leikuma. Rīga: Latvijas Universitāte 2004. Precizējuši un papildinājuši: Tenu Karma, Lidija Leikuma, Aleksejs Andronovs).

Liivi keele uurijad ja liivlastest liivi kultuuritegelased on vaatluse all sellistes kirjutistes nagu *Pauls Ariste un libiešu valoda* (Latviešu valodas kultūras jautajumi 26. Rīga: Avots, 1991, 53–62), *Pētōr Damberg 70* (ESA 25 (1979), 1981, 128–133), *Pēteris Dambergs par savas lasāmgrāmatas tapšanu* (Lībiešu kalendārs 1995. gadam / Rāndalist āigatrōntōz 1995. āigastōn. [Mazirbe]: Līvōd Rānda 1995, 58–60), *Jānis Princis, Seniors un viņa literārais dotums* (LZAV A 1998. 52. sēj., 3 (596) nr., 71–72).

Liivi päritolu kohanime väljaselgitamine ja uurimine on üha paelunud Tõnu Karma, selle tegevussuuna põnevaid vilju on näiteks kirjutised *Par lībiešu pēdām Rīgas toponīmijā* (Onomastica Lettica 1990, 33–40), *Septiņi lībiski vietvārdi Daugavas krastos* (Daugavas raksti: no Rīgas līdz jūrai. Rīga: Zinātne 1994, 150–154), *Leģenda par Dievu dārzu* (Baltu filoloģija V, 1996, 37–39).

Mõned Tõnu Karma tööd on kirjutatud kahasse professor Marta Rudzītega, sh 1970. a Tallinnas rahvusvahelisel fennougristide kongressil peetud ettekanne, mis hiljem on ilmunud ka artiklina: *Millal oli Liivimaal veel kuulda liivi keelt?* (Congressus tertius internationalis fenno-ugristarum. Tallinnae habitus 17.–23.VIII 1970. Pars I: Acta Linguistica. Tallinn, 1975, 354–356).

Andunult on Tõnu Karma pühendanud energiat ja aega liivi keele õpetamisele. 1988. a hilissügisel taasloodud Liivi Kultuuri Selts (Līvōd Kultūr Īt, alates 1993. a. veebruarist algse nimega Līvōd Īt) pidas oma peaülesandeks liivi keele õpetamist. 1989. a sügisest kuni 1995. a kevadeni tegutses Riias liivi keele pühapäevakool, kus kursuste aktiivse organiseerijana ja õpetajana tegutses T. Karma. Ta valmistas ette materjalid liivi keele õpetamiseks, millest suur osa on publitseeritud kuukirjas *Līvli* üldpeal-kirjaga *Rāndakēļ, min jemākēļ*. Balti filoloogia üliõpilastele Läti ülikoolis on T. Karma pidanud aastatel 1994–2001 liivi filoloogia erikursust.

Juubilar on teinud ohtralt kaastööd nii Läti kui ka Eesti entsüklopeediakirjastusele. Olgu siin nimetatud vaid paar ulatuslikumat kaastööd: 1994. a ilmunud väljaandes *Mitoloģijas enciklopēdija* liivi mütoloogia ülevaade ja liivlasi käsitlev artikkel kirjastuse Latvijas Enciklopedija 1995. a ilmunud raamatus *Kurzeme un Kurzemnieki*.

Tõnu Karma on osalenud mitme liivi rahvalaulukogumiku koostamisel, laulude tõlkimisel läti keelde rööptekstideks ja olnud asjatundlik keeletekspert. 1980. a Läti ülikooli rotaprintväljaandena ilmunud liivi rahvalaulude kogumik *Lībiešu tautasdzīemas* valmis Pētõr Dambergi ja T. Karma koostöös. Kogumiku eessõna, liivi keele grammatika ülevaade ja liivi-läti sõnastiku autor on T. Karma. Kõnealune rahvalaulukogumik oli teadaolevalt esimene Lätis ilmunud liivikeelne raamat! T. Karma oli ka järgmise, 1989. a Līvõd Kultūr Īti üllitatud lauluvihikukese *Līvõd lolõd* keeletekspert. Keelekonsultandina toimis ta ka 1998 ilmunud liivi luuleantoloogia väljaandmisel: *Līvõ lūolkub. Ma akūb sīnda vizzõ, tūrskā. Lībiešu dzejas izlase. Es viltīgāks par tevi, menca* (Līvõ Kultūr sidām).

Tõnu Karma on mitme seltsi ja ühiskondliku organisatsiooni liige: Emakeele Seltsi, Läti Eesti Seltsi, Liivi Seltsi (Līvõd Īt) liige, 1998. a loodud rahvusvahelise Liivlaste Sõprade Seltsi asutajaliige, Läti Teaduste Akadeemia auliige. Tal pole küll ette näidata kõrgeid teaduskraade ega kõlavaid tiitleid, kuid saavutatut ei pea ta teps mitte häbenema. T. Karma senist silmapaistvat tegevust ja saavutusi on tunnustanud nii Läti kui ka Eesti riik: 1997. a annetati talle Läti Vabariigi Kolme Tähe orden (Triju Zvaigžņu ordenis) ja 1998. a Eesti Vabariigi Valgetähe V klassi teenetemärk. 2006. a määrati T. Karmale Läti Riikliku Kultuurkapitali elutöö stipendium.

Tõnu Karma on nüüdseks elanud ja aktiivselt tegutsenud väljaspool kodumaad pisut üle poole sajandi ehk täpsemalt 54 aastat. Ometi pole ta eesti rahvale kaotsi läinud – ta on meie mees Riias. Enda ja Emakeele Seltsi nimel õnne sünnipäevaks ja virgete pensionipäevade jätku soovides

LEMBIT VABA

EMAKEELEÕPETUSE SÜDA JA HING. VIIVI MAANSO 80

Hiljuti 80-aastaseks saanud Viivi Maanso juhib mitmekeelse haridussõnastiku töörühma, peab loenguid, toimetab raamatuid, esineb konverentsidel. Temal ei olekski – isegi otsa vaadates – justkui rohkesti eluaastaid, on vaid rohkesti kogemusi. Ilmselt on värskuse saladus see, et ta on kogu oma elu elanud koolis ja koolile. Pärast omaenese õpinguid sai temast õpetaja, õppejõud, õppimise ja õpetamise uurija, õpikukirjutaja ning pedagoogiliste seltside aktiivne liige. On üsna raske leida eestlast, kelle emakeeleõpiku autor poleks olnud kas Viivi Maanso üksi või koos kolleegiga (nt Mati Hint), mõni tema õpilane (nt Kersti Kaldma, Epp Rebane, Martin Ehala), pikaajaline töökaaslane (nt Johannes Valgma, Viivi Rukki). Sama raske on ette kujutada, mis seisus oleks eesti emakeeleõpetus ilma Eesti Emakeeleõpetajate Seltsi, Eesti Akadeemilise Pedagoogika Seltsi, Ühiskondliku Pedagoogika Uurimise Instituudi emakeele probleemgrupi ja teiste ühendusteta, kus juubilar on ikka olnud tegus liige.

Pärast soome-ugri keelte õpinguid Tartu ülikoolis (1947–52) ei olnud noorel filoloogil aga veel plaaniski oma elu emakeeleõpetusele pühendada.

Viivi Telliskivi asus ametisse hoopis TA Keele ja Kirjanduse Instituudi teadustöötajana ning Paul Aristel oli talle juba kandidaativäitekirja teemagi valmis mõeldud. Töö KKI-s kestis aga ainult aasta (1952–53): kui selgus, et nooremteaduri isa on Siberisse saadetud, vallandati ta päeva-pealt kui „teaduslikuks tööks kõlbmatu”. Ehkki töökoha kaotus tundus tollal tragöödiana, on tagantjärele võimalik rõõmu tunda, et see teda emakeeleõpetusega tegelema suunas. Just siis algas Viivi Maanso pedagoogiline tegevus eesti keele ja kirjanduse õpetajana Tallinna 16. keskkoolis (1953–61), kus ta asutas eesti keele ringi, õhutas õpilasi koostama aastakirjanditeks kutsutud väikesi teadustöid, andis välja koolialmanahhi „Paeselt pinnalt” ja nautis klassijuhatajatööd. Väärib nimetamist, et toona-sed õpilased suhtlevad oma õpetajaga praegugi, ja nii on talle sõltumata east ja eavahest lähedaseks jäänud ka paljud kolleegid.

Koolis töötamine ei kustutanud uurimissoovi, vaid andis sellele uue suuna: soome-ugri keelte asemele tuli emakeeleõpetus. Õpetajana töötades koostas Viivi Maanso õpilaskirjandite põhjal esimese metoodikaartikli („Õpilaste stiili arendamisest” 1960), tõsisemalt pühendus ta pedagoogika teooriale ja korraldamisele aga alates 1961. aastast, mil asus teadurina tööle hiljuti loodud Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituuti. Seal töötades kaitses Viivi Maanso 1970. a kandidaativäitekirja „Ortograafiaoskus ja selle seos lugemisoskusega 5.–8. klassis”. Sellesse aega jääb nii haridus-ministeeriumi tellitud puhtpraktilisi rakendusuuringuid ja muid töid kui ka süüvimist ainedidaktikasse. 1973–89 juhtis ta PTUI-s emakeelesektorit. Ka pärast instituudi likvideerimist 1991 jäi juubilar ametisse emakeele-õpetuse korraldajana: 1989. a oli temast saanud praeguse Tallinna Ülikooli dotsent ja sinna ta tööle jäigi. Nüüdseks on emakeeledidaktika *grand old lady* TLÜ audotsent.

Viivi Maanso on avaldanud rohkesti artikleid ja raamatuid. Nende temaatilisest ja vormilisest mitmekesisusest annab täieliku pildi tema bibliograafia (2004, koostajad Marga Lvova ja Krõõt Liivak, toimetaja Krista Kerge). Enamik tema töid otsib vastust suurele küsimusele „Kuidas emakeelt paremini õpetada?”. Meelisteemad näikse seejuures olevat emakeeleõpetuse metoodika, haridusterminoloogia, keeledidaktika ajalugu ning õpilaste lugemis- ja eneseväljendusoskus.

Loomuliku jätkuna teiste töö analüüsile ja juhendamisele hakkas Viivi Maanso ka ise õppematerjali koostama. 1971–2009 on temalt ilmunud 214 nimetust õppekirjandust: eesti keele õpikuid, töövihikuid, kontrolltöid

ja õpetajate käsiraamatuid kuni kaheteistkümnes kordustrukis. Enamasti on ta kõrval olnud kaasautor(id), kõige sagedamini algul Viivi Rukki, Viktor Ordlik ja Erna Niit, hiljem Kaider ja Merike Vardja.

Koostöö omataoliste emakeeleõpetuse entusiastidega ja oskus teisi õhutada-julgustada ongi üks juubilariliseloomulikumaid ja tänuväärsemaid omadusi. Viivi Maanso on korduvalt aidanud alatatada selliseid ühistegemisi, mille eesmärk on koondada aktiivseid tegevõpetajaid ja pedagoogikauurijaid. 1981. a loodi Ühiskondliku Pedagoogika Uurimise Instituudi juurde keeledidaktika sektsioon, mille juhendamine usaldati talle – nii tekkinud väikekollektiiv käib koos tänaseni. 1989. a oli ta üks Eesti Emakeeleõpetajate Seltsi asutajatest ning Eesti Akadeemilise Pedagoogika Seltsi taasasutajatest. Viivi Maanso aastatepikkune töö tõi tema ülikooli emakeeledidaktika professuuri ja kabineti, mis formaalselt ümberkorralduste lainetes kadus. Ometi sündis 2005 just tema kabineti ajal ja alusel Emakeeleõpetuse Infokeskus. Viivi Maanso on selle keskuse hing, tema on pannud aluse püsivale koostööle Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseumiga, kellega koos on peetud konverentse ning koostatud-korrastatud eesti keele ja kirjanduse õpetamise suurkujude bibliograafiaid. Viivi Maanso on vahendanud ja toimetanud või ise koostanud kõik keskuse senised kogumikud. Ta on oma panuse andnud vabariikliku õigekeelsuskomisjoni, eesti keele õppekirjanduse komisjoni, eesti keele ainenõukogu, pedagoogika terminoloogia komisjoni töös aastakümneid osaledes. 2006. aastast on ta aidanud TLÜ teaduskeelekeskust ja pidanud selle kaudu teadlastele praktilisi kursusi. 2007. aastast aitab ta nädalast nädalasse – ikka endale omasel moel võtmerolli sattununa – korrastada eesti haridusterminoloogiat ja koostada haridussõnastikku.

Viivi Maanso pühendumus emakeeleõpetusele ei ole jäänud märkamata. Lisaks paljude õpilaste, üliõpilaste, juhendatavate, kaasautorite, kolleegide, seltsi- ja sektorikaaslaste tänule on ta pälvinud ka laiemat ja ametlikumat tähelepanu. Avalikku tunnustust märgivad Valgetähe V klassi teenetemärk (2001) ja F. J. Wiedemanni riiklik keeleauhind (2004). Viivi Maanso on auliige Eesti Emakeeleõpetajate Seltsis (alates 1995), Eesti Akadeemilises Pedagoogika Seltsis (2005) ja Emakeele Seltsis (2009).

ANNIKA KILGI, KRISTA KERGE

EMAKEELE SELTSI LIIKMETE NIMESTIK

SEISUGA 31.12.2009

AULIIKMED:

Liivaku, Uno (Tallinn)
Maanso, Viivi (Tallinn)
Neetar, Helmi (Tallinn)
Pall, Valdek (Tallinn)
Rätsep, Huno (Tartu)
Tedre, Ülo (Tallinn)
Uuspõld, Ellen (Tartu)
Viitso, Tiit-Rein (Tartu)

TEGEVLIHKMED:

Adamson , Kai (Tallinn)	Esilon , Pille (Tallinn)
Admann , Aino (Tallinn)	Gerassimenko , Olga (Tartu)
Ainsaar , Sirje (Saku)	Haak , Anu (Tallinn)
Alas , Marit (Tallinn)	Habicht , Külli (Tartu)
Alekõrs , Tiina (Tartu)	Hagel , Ellen (Tartu)
Allik , Mari (Bousval, Belgia Kuningriik)	Hagu , Paul (Tartu)
Alver , Jaan (Tallinn)	Halling , Tiina (Tartu)
Ambus , Ada (Tallinn)	Hausenberg , Anu-Reet (Tallinn)
Argus , Reili (Tallinn)	Heinsoo , Heinike (Tartu)
Arukask , Madis (Tartu)	Help , Toomas (Tallinn)
Asu-Garcia , Eva-Liina (Tartu)	Hendrikson , Ülle (Tartu)
Brambat , Benita (Tallinn)	Henno , Kairit (Tartu)
Eelmäe , August (Tallinn)	Hennoste , Tiit (Tartu)
Eenlaid , Kaja (Tartu)	Hiiemäe , Mall (Tartu)
Ehala , Martin (Tallinn)	Hiietam , Katrin (Manchester, Suurbritannia)
Erelt , Mati (Tallinn)	Hinrikus , Rutt (Tartu)
Erelt , Pekka (Tallinn)	Hint , Mati (Tallinn)
Erelt , Tiit (Tallinn)	Hussar , Annika (Haabneeme, Harjumaa)
Ernits , Enn (Tartu)	

Ilus, Anu (Tallinn)
Iva, Sulev (Tartu)
Jaago, Tiiu (Tartu)
Jaani, Lembit (Tallinn)
Joalaid, Marje (Tallinn)
Joalaid, Piret (Tallinn)
Johannes, Maris (Tallinn)
Juhkam, Evi (Tallinn)
Jõgi, Aino (Tartu)
Jõulu, Kaleph (Viiratsi, Viljandimaa)
Järve, Priit (Tallinn)
Järvela, Piret (Tallinn)
Jürgenstein, Lea (Tartu)
Jürman, Hans (Tallinn)
Kaal, Helju (Tallinn)
Kaalep, Ain (Elva)
Kadai, Üllar (Hargla, Valgamaa)
Kaevats, Mall (Tallinn)
Kaivapalu, Annekatrin (Tallinn)
Kalda, Maie (Tallinn)
Kaldamäe, Karin (Tallinn)
Kaljuste, Aino (Viimsi, Harjumaa)
Kallasmaa, Marja (Tallinn)
Kalmus, Mervi (Tartu)
Kals, Aldo (Tartu)
Kalvik, Mari-Liis (Tallinn)
Karise, Kalli-Merike (Tallinn)
Karlep, Karl (Tartu)
Karu, Ellen (Tallinn)
Kasepalu, Aleks (Tartu)
Kasik, Reet (Tartu)
Kask, Ann (Tartu)
Kasterpalu, Riina (Tartu)
Kehayov, Petar (Tartu)
Kendla, Mari (Tallinn)
Kerge, Krista (Tallinn)
Kern, Katrin (Tartu)
Keskpaik, Tiiu (Tartu)
Kesküla, Liina (Tallinn)
Kiik, Heino (Tallinn)
Kiin, Aili (Viljandi)
Kiisverk, Taima (Tallinn)
Kilgi, Annika (Tallinn)
Kingisepp, Leelo (Tallinn)
Kingisepp, Valve-Liivi (Tartu)
Kippar, Pille (Tallinn)
Klaas, Birute (Tartu)
Klandorf, Aime (Kehtna, Raplamaa)
Klaus, Väino (Tallinn)
Kokla, Paul (Tallinn)
Koks-Plado, Helen (Tõravere, Tartumaa)
Kraut, Einar (Tallinn)
Krikmann, Arvo (Tartu)
Kristian, Maimo (Tallinn)
Kroll, Reet (Tartu)
Kross (Niit), Ellen (Tallinn)
Kullus, Valve (Tallinn)
Kurs, Ott (Tartu)
Kuusik, Katrin (Tabasalu, Harjumaa)
Kuusk, Külli (Tallinn)
Kuutma, Kristin (Tallinn)
Kõiva, Mare (Tartu)
Kõiva, Otilie (Tallinn)
Kärner, Indrek (Tartu)
Käsi, Inge (Kolkja, Tartumaa)
Künnap, Ago (Tartu)
Küüts, Astrid (Laagri, Harjumaa)
Laan, Ilmar (Tallinn)
Laanekask, Heli (Tartu)
Laanpere, Helga (Tallinn)
Lahti, Ilmari (Tallinn)
Laiapea, Vahur (Tallinn)
Langemets, Andres (Tallinn)
Langemets, Margit (Tallinn)
Langsepp, Olaf (Tartu)
Lauk, Epp (Tartu)
Laul, Silvia (Tallinn)
Laur-Kurvits, Lilian (Tallinn)
Leemets, Helle (Tallinn)
Leemets, Tiina (Tallinn)
Leivo, Maeve (Linte k, Põlvamaa)

Lepajõe, Kersti (Tartu)
Lepasaar, Jane (Tallinn)
Leppik, Merle (Koigu k, Võrumaa)
Leppik, Nansi (Tallinn)
Leppik, Peep (Helme)
Lias, Tiina (Tallinn)
Liiv, Ellen (Tartu)
Liivak, Sander Alfred
(Tallinn–Tartu)
Lindström, Liina (Tartu)
Lipasti, Järvi (Tartu)
Maanso, Viivi (Tallinn)
Maasik, Aita (Tartu)
Maksim, Tiit (Tallinn)
Malt, Alo (Tartu)
Meri, Mart (Tallinn)
Mets, Helle (Randvere k, Harjumaa)
Mets, Mari (Põlva)
Metslang, Helena (Tallinn)
Metslang, Helle (Tallinn)
Metsmägi, Iris (Tallinn)
Metstak, Vilma (Tallinn)
Mihkels, Andres (Tallinn)
Mihkla, Meelis (Tallinn)
Miljan, Merilin (Tallinn)
Mirov, Ruth (Tallinn)
Muischnek, Kadri (Tartu)
Mund, Argo (Rakvere)
Mäearu, Sirje (Tallinn)
Mäger, Eleonora (Tallinn)
Märtson, Marju (Tallinn)
Nemvalts, Peep (Uppsala–Tallinn)
Nemvalts, Silvi (Uppsala–Tallinn)
Neuvonen, Tiia (Tartu)
Nigols, Helju (Tallinn)
Niit, Ellen (Tartu)
Niit, Heldur (Laagri, Harjumaa)
Nilbe, Sirje (Tallinn)
Norvik, Madis (Tallinn)
Norvik, Miina (Tallinn)
Norvik, Piret (Tallinn)
Nurk, Anu (Tartu)
Oja, Anni (Tartu)
Oja, Vilja (Tallinn)
Ojanurme, Tiit (Tartu)
Olesk, Peeter (Tartu)
Olesk, Sirje (Tartu)
Ollisaar, Martin (Tallinn)
Onga, Mare (Tartu)
Ootsing, Sirje (Tallinn)
Orav, Heili (Tartu)
Orav, Mart (Tartu)
Ots, Heido (Tallinn)
Paabo, Olaf (Tartu)
Paide, Madis (Tartu)
Padari, Leelo (Tartu)
Pajumaa, Elsa (Tallinn)
Pajupuu, Hille (Tallinn)
Pajupuu, Jaan (Tallinn)
Pajusalu, Karl (Tartu)
Pajusalu, Renate (Tartu)
Parbus, Ülo (Tartu)
Parm, Sirli (Päkste k, Tartumaa)
Parmasto, Erast (Tartu)
Paul, Toomas (Tallinn)
Peebo, Jaak (Elva)
Penjam, Pille (Tartu)
Pent, Sirle (Hageri, Raplamaa)
Piho, Mare (Tartu)
Piller, Katrin (Tartu)
Pino, Veera (Tartu)
Pirso, Urve (Viimsi, Harjumaa)
Pool, Raili (Tartu)
Potseps, Vaike (Tartu)
Praakli, Kristiina (Tartu)
Pruuli, Külvi (Tartu)
Punga, Leili (Tartu)
Põllu, Kaljo (Tallinn)
Päll, Peeter (Tallinn)
Raadik, Maire (Tallinn)
Raielo, Juta (Tallinn)
Raisma, Marta (Tartu)

Rajamets, Salme
 (Olustvere, Viljandimaa)
Rajando, Helju (Tartu)
Rammo, Sirje (Tartu)
Rangøy, Øyvind (Tartu)
Ratso, Sirje (Tallinn)
Raud, Maret (Tallinn)
Rehema, Tuuli (Tallinn)
Repän, Nikolai (Tartu)
Ress, Kristel (Tartu)
Romet, Anne (Tallinn)
Rooleid, Karin-Maria (Tallinn)
Ross, Eevi (Tallinn)
Ross, Jaan (Tallinn)
Ross, Kristiina (Tallinn)
Rõigas, Maia (Tartu)
Rääbis, Andriela (Tartu)
Rüütel, Ingrid (Tartu–Tallinn)
Saar, Edgar (Tartu)
Sahkai, Heete (Tallinn)
Salo, Age (Tartu)
Salo, Monika (Tartu)
Salus, Urve (Laagri, Harjumaa)
Saluäär, Anu (Tallinn)
Salve, Kristi (Tartu)
Sang, Joel (Tallinn)
Sarv, Mari (Tartu)
Sarv, Marju (Rapla)
Sarv, Mikk (Rapla)
Sarv, Õie (Tallinn)
Saukas, Rein (Tartu)
Sedrik, Meeli (Tartu)
Seilenthal, Tõnu (Tartu)
Sepp, Arvi (Lalli k, Raplamaa)
Sepp, Ene (Tallinn)
Sepp-Valge, Mare (Tartu)
Sepper, Maria-Maren (Tallinn)
Soidro, Siiri (Tallinn)
Sooberg, Jüri (Tallinn)
Soodla, Karin (Kambja, Tartumaa)
Soosaar, Sven-Erik (Tallinn)

Strandson, Krista
 (Tähtvere v, Tartumaa)
Sutrop, Urmas (Tallinn)
Süvalep, Ele (Tartu)
Zabrodskaja, Anastassia (Kohtla-
 Järve–Tallinn)
Tael, Kaja (Tallinn)
Tamla, Toomas (Tallinn)
Tamm, Kadri (Elva)
Tamm, Vally (Valga)
Tamme, Mari (Tallinn)
Tammo, Eha (Võru)
Tamuri, Kairi (Tallinn)
Tarand, Mari (Tallinn)
Tavel, Lehte-Mai
 (Haabneeme, Harjumaa)
Tender, Tõnu (Tartu)
Tenjes, Silvi (Tartu)
Teras, Pire (Põltsamaa–Tartu)
Tiits, Mai (Tallinn)
Tomingas, Silva (Saku, Harjumaa)
Tomson, Ülle (Valga)
Toom, Maren (Tallinn)
Toomsalu, Ülo (Tallinn)
Tormis, Veljo (Tallinn)
Torn-Leesik, Reeli (Tartu)
Torop, Peeter (Tartu)
Torp-Kõivupuu, Marju (Tallinn)
Tóth, Szilárd Tibor (Tartu)
Troska, Gea (Tallinn)
Tuisk, Tuuli (Tartu)
Tõnurist, Igor (Tallinn)
Tärk, Tiina (Tallinn)
Uibo, Udo (Tallinn)
Undusk, Jaan (Tallinn)
Undusk, Rein (Tallinn)
Uusküla, Mari (Tallinn)
Uuspõld, Ellen (Tartu)
Uuspõld, Leonhard (Tartu)
Vaba, Lembit (Saku, Harjumaa)
Vaba, Marja (Saku, Harjumaa)

Vaimann, Elle (Tartu)
Vainik, Ene (Tallinn)
Valdre, Tiia (Tallinn)
Valge, Jüri (Tartu)
Vals, Helju (Tartu)
Vare, Silvi (Tallinn)
Veidemann, Andra (Tallinn)
Veidemann, Rein (Tallinn)
Veismann, Ann (Tartu)
Velsker, Eva (Tartu)
Vende, Kullo (Tallinn)
Verschik, Anna (Tallinn)
Veskis, Leidi (Tallinn)
Vettik, Aime (Tabasalu, Harjumaa)
Vider, Kadri (Tartu)
Vihma, Helgi (Tallinn)
Vihman, Mati (Tallinn)
Vihman, Virve-Anneli (Tartu)

Viikberg, Jüri (Tallinn)
Viires, Ants (Tallinn)
Viitso, Tiit-Rein (Tartu)
Vija, Maigi (Tartu)
Viks, Ülle (Tallinn)
Vilbaste, Marju (Tallinn)
Viluoja, Eha (Tallinn)
Vingissar, Endel
 (Suure-Jaani, Viljandimaa)
Voll, Piret (Tallinn)
Volmer, Juta (Tartu)
Võlli, Kai (Tallinn)
Väkram, Maia-Ülle (Tallinn)
Vääri, Reet (Tartu)
Õim, Asta (Tallinn)
Õim, Haldur (Tartu)
Õim, Sirje (Tartu)
Õispuu, Jaan (Saue, Harjumaa)

VÄLISLIHKMED:

Aro, Kari (Turu, Soome Vabariik)
Blokland, Rogier (Holland)
Boiko, Kersti (Riia, Läti Vabariik)
Galkin, Ivan (Joškar-Ola, Marimaa)
Hassinen, Sirje (Vantaa,
 Soome Vabariik)
Keevallik, Leelo (Uppsala,
 Rootsi Kuningriik)
Kallio, Jussi (Helsingi,
 Soome Vabariik)
Karma, Tõnu (Riia, Läti Vabariik)
Koponen, Eino (Helsingi,
 Soome Vabariik)
Krull, Diana (Stockholm,
 Rootsi Kuningriik)
Laakso, Johanna (Helsingi,
 Soome Vabariik)
Laalo, Klaus (Helsingi,
 Soome Vabariik)

Laukkanen, Kari (Helsingi,
 Soome Vabariik)
Lehiste, Ilse (Ohio, USA)
Lindström, Irja (Vantaa,
 Soome Vabariik)
Lähteenkorva, Tauno (Oulu,
 Soome Vabariik)
Mokány, Katalin (Budapest,
 Ungari Vabariik)
Mokány, Sándor (Budapest,
 Ungari Vabariik)
Nissilä, Leena (Oulu,
 Soome Vabariik)
Punttila, Matti (Vantaa,
 Soome Vabariik)
Raag, Raimo (Uppsala,
 Rootsi Kuningriik)
Raag, Virve (Uppsala,
 Rootsi Kuningriik)

Remes, Hannu (Joensuu,
Soome Vabariik)

Salasoo, Tiiu-Ann (Roseville,
Austraalia Liit)

Steinhardt, Claudia-Maria (Ham-
burg, Saksamaa Liitvabariik)

Sulkala, Helena (Kempele,
Soome Vabariik)

Söderman, Tiina (Helsingi,
Soome Vabariik)

Zaitseva, Maria (Petroskoi,
Karjala)

Tarakanov, Ivan (Iževsk,
Udmurdi Vabariik)

Vassikova, Liidia (Joškar-Ola,
Marimaa)

Wiik, Kalevi (Turu, Soome Vabariik)

Winkler, Eberhard (München,
Saksamaa Liitvabariik)

LÜHENDID

a) Arhiivid, asutused, kogud, väljaanded

ACUT = Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis), Tartu

EEW = J. Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch, Helsinki, 1982–1983, 2000

EK = Eesti Keel, Tartu

EKI = Eesti Keele Instituut

EKirj = Eesti Kirjandus, Tartu

EKG = Eesti keele grammatika (II – 1993, I – 1995), Tallinn

EKK = Eesti keele käsiraamat. 3. tr 2007, Tallinn

EKM = Eesti Kirjandusmuuseum

EKMS = A. Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat, Stockholm 1958–1979

EKmS = Eesti Kirjameeste Selts

EKS = Eesti Kirjanduse Selts

EKSA = Eesti Keele Sihtasutus

EKSS = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat, 1988–2007; Eesti keele seletav sõnaraamat [täiendatud uuustrükk], 2009, Tallinn

EMS = Eesti murrete sõnaraamat, 1994–, Tallinn

ERA = Eesti Rahvaluule Arhiiv

ES = Emakeele Selts

ES KS = Emakeele Seltsi murdekorrespondentide sõnavarakogu (1940–1999) eesti murdearhiivis

ES KT = Emakeele Seltsi murdekorrespondentide tekstid (1941–2000) eesti murdearhiivis

ES MT = Emakeele Seltsi murdetekstide kogu (1923–1991) eesti murdearhiivis

ESA = Emakeele Seltsi aastaraamat, Tallinn–Tartu

EST = Emakeele Seltsi toimetised, Tallinn

EÕS = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat, Tartu 1925–1937

EV = Eesti vanasõnad (I – 1980, II – 1983), Tallinn

FU = Fenno-ugristica, Tartu

FUF = Finnisch-ugrische Forschungen, Helsinki

Km = Kodumurre, Tallinn

KK = Keel ja Kirjandus, Tallinn

KKI = Keele ja Kirjanduse Instituut

KKIU = Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused, Tallinn

KM = ENSV TA F. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum

KM KO = Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond

KM RO = Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakond

LSFU = Lexica Societatis Fenno-Ugricae, Helsinki
LU = Linguistica Uralica, Tallinn
RAKA = ENSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (praegu Eesti Ajalooarhiiv)
SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja, Helsinki 1955–1981
SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, Helsinki
SMS = Suomen murteiden sanakirja, Helsinki
SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja, Helsinki 1992–2000
SUS = Suomalais-ugrilainen Seura
SUSA = Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja, Helsinki
SUST = Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia, Helsinki
СФУ = Советское финно-угроведение, Таллинн
TA = Eesti Teaduste Akadeemia
TLÜ = Tallinna Ülikool
TPÜ = Tallinna Pedagoogikaülikool
TRÜ = Tartu Riiklik Ülikool
TÜ = Tartu Ülikool
UAJb = Ural-altaische Jahrbücher, Wiesbaden
Ujb = Ungarische Jahrbücher, Berlin–Leipzig
VhGEG = Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, Dorpat (Tartu)
VI = Võru Instituut
Vir = Virittäjä, Helsinki
VÕS = E. Muuk, Väike õigekeelsus-sõnaraamat
Wied = F. J. Wiedemann, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch
VVS = Ü. Viks, Väike vormisõnastik, Tallinn
ÕES = Õpetatud Eesti Selts
ÕEST = Õpetatud Eesti Seltsi toimetused, Dorpat (Tartu)
ÕS 1999 = Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999
ÕS 2006 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006

b) Keeled, murdered, murrakud

Amb = Ambla	eR = rannikumurre (~ kirderanniku-
Ann = Anna	murre)
asks = alamsaksa keel	eRI = rannikumurde idaosa
Aud = Audru	(~ kirderannikumurde idaosa)
bsks = baltisaksa keel	germ = germaani keeled
bulg = bulgaaria keel	h = handi keel
e = eesti keel	Hag = Hageri
eL = lõunaeesti murded (~ lõunamurded)	Han = Hanila
Emm = Emmaste	Har = Hargla
eP = põhjaeesti murded	Hel = Helme
(~ põhjamurded)	Hi = Hiiumaa
er (mdE) = ersa (~ ersamorva) keel	hisp = hispaania keel

HJn = Harju-Jaani
Hlj = Haljala
Hls = Halliste
HMd = Harju-Madise
holl = hollandi keel
Hää = Häädemeeste
I (ePI) = idamurre
i-e = indoeuroopa keeled
Iis = Iisaku
ingl = inglise keel
is = isuri keel
isAL = isuri keele Alam-Luuga murre
isH = isuri keele Hevaha murre
isO = isuri keele Oredeži murre
isS = isuri keele Soikola murre
it = itaalia keel
Jaa = Jaani
JJn = Järva-Jaani
JMd = Järva-Madise
Juu = Juuru
Jõe = Jõelähtme
Jõh = Jõhvi
Jäm = Jämaja
Jür = Jüri
k = komi keel
K (ePK) = keskmurre
Kaa = Kaarma
Kad = Kadrina
Kam = Kambja
kam = kamassi keel
Kan = Kanepi
kask = keskalamsaksa keel
Kei = Keila
Khk = Kihelkonna
Khn = Kihnu
kholl = keskhollandi keel
Kir = Kirbla
KJn = Kolga-Jaani
Kod = Kodavere
Koe = Koeru
Kos = Kose
kr = kreeka keel
Kra = Kraasna
Krj = Karja
krj = karjala keel

krjA = Aunuse murre (aunusekarjala m)
krjK = Kalinini murre (kalinini-
 karjala m) ~ murrakud
krjL = lõunamurre (lõunakarjala m)
krjLü = Lüüdi murre
krjP = põhjamurre (põhjakarjala m)
Krk = Karksis
Krl = Karula
Kse = Karuse
Ksi = Kursi
Kul = Kullamaa
Kuu = Kuusalu
Kõp = Kõpu
Käi = Käina
Kär = Kärla
küsks = keskülemsaksa keel
L (ePL) = läänemurre
lad = ladina keel
Lai = Laiuse
ld = leedu keel
Lei = Leivu
Lih = Lihula
lms = läänemeresoomede keeled
LNg = Lääne-Nigula
lp = lapi keel
lpN = Norra murre (norralapi m)
lt = läti keel
Lut = Lutsi
lv = liivi keel
Lüg = Lüganuse
M (eLM) = Mulgi murre
Mar = Martna
md = mordva keeled
mdE vt er
mdM vt mo
Mih = Mihkli
MMg = Maarja-Magdaleena
mns = mansi keel
mo (mdM) = mokša (~ mokšamordva
 keel)
mr = mari keel
Muh = Muhu
Mus = Mustjala
Mär = Märjamaa
Nai = Naissaare

Nis = Nissi
Noa = Noarootsi
Nõo = Nõo
Ote = Otepää
ou = obiugri keeled
Pai = Paide
Pal = Palamuse
Pee = Peetri
Pha = Püha
Phl = Pühalepa
Pil = Pilistvere
PJg = Pärnu-Jaagupi
Plt = Põltsamaa
Plv = Põlva
pm = permi keeled
pr = prantsuse keel
prov = provantsaal
Pst = Paistu
Puh = Puhja
Pä = Pärnumaa
Pär = Pärnu
Pöi = Pöide
Rak = Rakvere
Ran = Rannu
Rap = Rapla
Rei = Reigi
Rid = Ridala
Ris = Risti
rts = rootsi keel
Ruh = Ruhnu
Rõn = Rõngu
Rõu = Rõuge
Räp = Räpina
S (ePS) = saarte murre
Sa = Saaremaa
Saa = Saarde
sam = samojeedi keeled
San = Sangaste
Se = Setumaa
Sim = Simuna
SJn = Suure-Jaani
skr = sanskriti keel
sks = saksa keel

sm = soome keel
s-u = soome-ugri keeled
T (eLT) = Tartu murre
Tln = Tallinn
TMr = Tartu-Maarja
Tor = Tori
Trm = Torma
Trt = Tartu
Trv = Tarvastu
Tõs = Tõstamaa
Tür = Türi
udm = udmurdi keel
ug = ugri keeled
ukr = ukraina keel
ung = ungari keel
Urv = Uraste
uu = uurali keeled
V (eL) = Võru murre
Vai = Vaivara
Var = Varbla
Vas = Vastseliina
vdj = vadjia keel
Vi = Virumaa
VId = Võru murde idaosa
Vig = Vigala
Vil = Viljandi
VJg = Viru-Jaagupi
vlg = volga keeled
vlgvn = valgevene keel
Vll = Valjala
VMr = Väike-Maarja
vn = vene keel
VNg = Viru-Nigula
Vor = Vormsi
vpr = vanaprantsuse keel
vprs = vanapreisi keel
vprov = vanaprovanssaal
vps = vepsa keel
Võn = Võnnu
Vän = Väandra
vüsk = vanatülemsaksa keel
Äks = Äksi

